

Aino Kuusinen

VI SKOLA NÄSTAN ALLA DÖ

Redigering och inledning: *Wolfgang Leonhard*

Översättning: Britta Hagwall

Stockholm, 1972

Se även Kent-Åke Anderssons [Recension av Vi skola nästan alla dö](#)

Innehåll

Förord	1
1. Mitt ödes ringar	5
2. Komintern.....	17
3. Mitt uppdrag i Amerika.....	49
4. Japan, leendets land (1934-1937).....	65
5. I Moskvas fängelser	82
6. Färden till Vorkuta och åtta års tvångsarbete.....	99
7. Vad ”frihet” kan betyda.....	121
8. Fem och ett halvt års fängelse i Potma.....	133
9. Den slutliga frigivningen och avresan till Finland	140
Biografiska notiser	158

Förord

I början av 1966 rapporterade en rad europeiska tidningar att Aino Kuusinen befann sig i västerlandet. Hon var änka efter Otto Kuusinen, som i många år varit sekreterare i kommunistiska internationalen och en av de ledande sovjetryska funktionärerna. Aino Kuusinen hade, uppgavs det, av den sovjetiska ledningen fått tillstånd att göra ett kort besök i sitt hemland Finland och hon hade beslutat sig för att inte mer återvända till Sovjetunionen.

Till en början koncentrerade sig givetvis intresset mindre på Aino Kuusinen själv än på det faktum att hon var Otto Kuusinens änka. Otto Kuusinen hörde till de få höga funktionärer som klarade sig igenom alla Stalins utrensningar. Han var god vän med Lenin, var rådgivare åt Stalin och stod Chrusjtjov nära. Under mer än fyrtio år spelade han en viktig roll både i den kommunistiska internationalen och inom den sovjetiska parti- och statsledningen. Detta gjorde hans namn vida känt även i den ickekommunistiska världen. Kuusinen var en av grundarna av Finlands kommunistparti (1918) och från 1921 till 1939 var han sekreterare i exekutivkommittén i den kommunistiska internationalen (Komintern) i Moskva. Från dess tillkomst nästan ända tills den upplöstes hörde Otto Kuusinen till den ledande kretsen inom den kommunistiska världsorganisationen. Dessutom hade Kuusinen, som var född i Finland, säte och stämma i de viktigaste stats- och partiinstitutionerna i själva Sovjetunionen. Från 1940 till 1957 var han vice ordförande i högsta Sovjets presidium. Han var från 1941 och fram till sin död medlem av centralkommittén inom det sovjetiska kommunistpartiet och under de sista åren av sitt liv, från 1957 till 1964, var han t.o.m. medlem av partipresidiet (politbyrå), Sovjetunionens högsta maktcentrum. Den 17 maj 1964 dog Otto Kuusinen och fick en av de ståtligaste statsbegravningar som någonsin förekommit i Sovjetunionen. Några månader senare fick Aino Kuusinen det utresetillstånd som gjorde det möjligt för henne att för alltid lämna Sovjetunionen.

Aldrig tidigare hade en hustru till en så högt uppsatt sovjetisk politiker lyckats ta sig över till väst. (Svetlana Allilujeva, Stalins dotter, tog steget först ett år senare.) Detta var i och för sig tillräckligt ovanligt för att väcka intresse för Aino Kuusinen. Men redan efter de första intervjuerna som Aino Kuusinen beviljade, bl.a. för "Expressen" i Stockholm och speciellt utförligt för den italienska tidningen "L'Europeo", stod det klart att man gjorde henne orätt om man tillmätte henne betydelse endast i hennes egenskap av änka efter Otto Kuusinen. Det framgick tydligt av intervjuerna att Aino Kuusinen var en personlighet i sig själv, att hon hade levat ett dramatiskt liv och hade egna åsikter och värderingar.

Redan de första meddelandena om Aino Kuusinen och framför allt de utförliga intervjuerna med henne väckte ett brinnande intresse hos mig att lära känna henne personligen. Min önskan gick fortare i uppfyllelse än jag kunnat drömma om. I början av juni 1966, några månader efter att de första detaljerade rapporterna kommit, fick jag ett brev från Aino Kuusinen där hon berättade att hon tänkte skriva sina memoarer och bad mig att hjälpa henne med arbetet.

Det visade sig senare att Aino Kuusinen under sin vistelse i Finland hade läst min bok "Die Revolution entlässt ihre Kinder" [sv övers [Revolutionens barn](#)], och att hon därför visste att jag hade bott i Sovjetunionen vid samma tid som hon själv, från 1935 till 1945. Hon hade i Finland också fått veta att jag sysslade med frågor som gällde Sovjetunionen och den internationella kommunismen. Hon antog därför med rätta att hon i mig skulle finna en människa som i ljuset av sina egna erfarenheter skulle kunna förstå henne och hennes öde och hjälpa henne i hennes arbete.

Efter en kort brevväxling kom vi överens om att träffas. Mitt första intryck av Aino Kuusinen var att hon var en gammal dam med en vinnande personlighet, en förbluffande intelligens och snabb

uppfattningsförmåga. Hon talade utom många andra språk också god tyska. Jag blev särskilt imponerad av hennes minne för namn och händelser, hennes förmåga att livfullt och åskådligt skildra personliga upplevelser och av hennes humor, som många gånger övergick i bitande ironi. När jag lärde känna henne var hon 73 år gammal men ändå full av sprudlande liv — ibland med inslag av koketteri — full av aktivitet och besatt av en önskan att skriva ner sina minnen. För att vara så pass gammal hade hon en förvånande viljekraft. Livligt och temperamentsfullt berättade hon om sitt arbete för den kommunistiska internationalen i början av 20-talet, specialuppdraget i USA, verksamheten i det ryska spionagets tjänst i Japan, arresteringen och livet i de ryska lägren samt om de år som hon efter sin frigivning 1955 hade tillbringat i Moskva.

Redan vid vårt första sammanträffande uppmuntrade jag henne livligt att publicera sina intressanta och dramatiska levnadsminnen. Jag framförde dessutom vissa förslag som Aino Kuusinen gärna gick med på. Vi kom överens om att min uppgift skulle vara att gå igenom de manuskript som redan fanns, och när hennes memoarer var färdiga skulle jag sörja för att de publicerades i Tyska förbundsrepubliken och andra länder i väst. Det gick nästan ett år innan jag träffade Aino Kuusinen igen. Under tiden hade jag fått största delen av manuskriptet, och skildringen fångade mig starkt och gjorde ett djupt intryck på mig.

Jag ansåg det i hög grad berättigat att ge ut boken så snart som möjligt. Visserligen finns det i dag redan långt mer än hundra memoarböcker av personer som varit verksamma inom den kommunistiska rörelsen och i Sovjetunionen och senare besvikna vänt sig från stalinismen. Men enligt min åsikt skiljer sig Aino Kuusiners memoarer på många sätt från de hittills publicerade böckerna. De flesta memoarer av detta slag behandlar endast begränsade perioder i Sovjetunionens eller kommunismens utveckling. Endast få omfattar flera år eller årtionden. Men Aino Kuusiners minnen sträcker sig från 1918 till 1965, från Lenins dagar till Chrusjtjovs fall. Därtill kommer att hon upplevt Sovjetunionen och den internationella kommunismen under dessa fyra årtionden i de mest skiftande sammanhang. Hennes ödes vågor förde henne till de högsta höjder och slungade henne ner i den djupaste avgrund, från elitens liv i det ledande skiktet till en lägerfånges tillvaro.

Den utsiktspunkt varifrån hon betraktar utvecklingen är också ny, ovanlig och annorlunda. Hennes synsätt skiljer sig från de sovjetiska funktionärers som i egenskap av ryska medborgare i Sovjetunionen har vuxit upp tillsammans med systemet, och det skiljer sig också från de västeuropeiska intellektuellas som förfasar sig över social orättvisa och politiskt förtryck eller under intryck av den marxistiska världsåskådningen anslutit sig till den kommunistiska rörelsen. Aino Kuusinen klättrade inte uppåt steg för steg i partiapparaten och var i sitt sätt att tänka och känna alls ingen funktionärstyp. Hos henne spelade inte heller sociala, politiska eller ens världsåskådningsfrågor någon avgörande roll. Hennes memoarer återspeglar mer det öde som mött en vacker, intelligent, bildad och självmedveten kvinna, som under högst ovanliga omständigheter, man skulle nästan vilja säga tillfälligheter, råkade hamna i den kommunistiska internationalen och senare i det sovjetiska underrättelseväsendet. Hur åskådligt och livfullt hon än skildrar sitt liv, sin verksamhet och sina uppgifter — däribland en del högst ovanliga uppdrag — förefaller det som om motiven till hennes handlingar knappast någonsin var politiska eller ideologiska. Många gånger under läsningen får man — från den dag hon lämnade sitt hemland Finland 1918 av kärlek till Otto Kuusinen — intrycket att farans tjusning, äventyrlust och ett behov att ta risker kanske var huvudmotiven i hennes liv.

Det anmärkningsvärda med Aino Kuusiners minnen är vidare att hon trots mångårig verksamhet inom den kommunistiska internationalen ständigt och jämt i första hand reagerar som finländska. Sällan har (utan att Aino Kuusinen för övrigt tar politisk ställning i sammanhanget) de officiella sovjetiska anspråken på att ha "löst" den nationella frågan blivit så entydigt vederlagda.

Författarinnan, som på intet sätt ger intryck av att vara en teoretisk marxist, har indirekt, men därigenom så mycket tydligare, avslöjat den skarpa motsättningen mellan den internationella marxismen och sovjetisk praxis i denna viktiga fråga.

Aino Kuusinens memoarer är mycket personliga — även och kanske alldeles speciellt i det avsnitt där hon skildrar sitt liv i sovjetiska fängelser och läger. Till skillnad från andra straffångar har hon undgått faran att förklara de sovjetiska rättsvårdande myndigheternas aktioner befogade, att deras representanter är ”kamrater” som endast handlar i oförstånd. Enligt min åsikt beror detta inte på principiell fientlighet utan på hennes ställning som dam — klassmässigt sett. Det beror på självsäkerheten och överlägsenheten hos en kvinna som måste hävda sig i den borgerliga världen och i många länder. Hennes mod är därför dubbelbottnat, personligt och socialt. Hon är raka motsatsen till en Natalia Ginzburg och en Nadesjda Mandelstam. Den ena är en bättre kommunist än sina plågoandar, den andra kan av Stalinregimen endast vänta sig plågor och död. Aino Kuusinen klargjorde realistiskt sin inställning till en vidrig verklighet, utan djuplodande kunskaper, utan tragisk besvikelse, utan att en värld störtade samman. Hon ville överleva för sin egen skull och därför att hon inte unnade den sovjetiska överheten triumfen att få henne på knä.

Det personliga, ofta ganska känslomässiga draget hos hennes memoarer, som bl.a. yttrar sig i en benägenhet att överdriva, visar sig speciellt — och här är kanske ett kritiskt ord berättigat — i hennes inställning till den äkta mannen, Otto Kuusinen. Hon lovordar honom visserligen många gånger och identifierar honom aldrig med regimen, men hon underkastar honom en kritik som mer torde böttna i hennes egna smärtsamma erfarenheter än vara ett sakligt bedömande. Otto Kuusinen är en människa som har kränkt henne, som hon inte längre tycker om och inte vill se mer, och hon ger politikern och funktionären Kuusinen skulden för denna personliga konflikt. Hur obestriddig Otto Kuusinens ställning än var och vilken betydande roll han än spelade inom Komintern och i sovjetiska parti- och statsapparaten verkar det ändå många gånger som om hon på grund av sitt personliga synsätt vill framställa honom som ännu mer betydande än han i verkligheten var.

Aino Kuusinens levnadsbeskrivning gör inte anspråk på att vara ett historiskt verk. Det rör sig — och det skall betonas än en gång — om en helt och hållet personlig skildring, om det vakna intellektet och det lidelsefulla hjärtat hos en egensinnig kvinna från vår egen tidsålder som beskriver betydande händelser i Sovjetunionen och inom den internationella kommunismen och de medagerande så som hon själv upplevt dem. Utan tvivel har författarinnan — det kan jag intyga efter våra samtal — alltid bemödat sig om en sanningsenlig skildring, men tydligen var hon emotionellt så engagerad — framför allt genom sitt liv i lägren — att detta satt spår i hennes minnen. Dessutom var Aino Kuusinen redan i 70-årsåldern när hon började skriva sina memoarer. Trots hennes förvånande vitalitet och goda minne var det säkert inte alltid så lätt för henne att berätta om händelser som i många fall låg årtionden tillbaka i tiden.

Det förefaller mig som om nedskrivandet av memoarerna var hennes sista mål i livet. Ju mer manuskriptet närmade sig sin fullbordan, desto mer tycktes hon bli medveten om att slutet nalkades för henne själv. Den ursprungliga optimismen började ge vika. Aino Kuusinen — som 1966 full av sprudlande aktivitet hade beviljat intervjuer — intresserade sig nu allt mindre för omvärlden. Hon klagade allt oftare över sin hälsa, och hennes medryckande optimism hade fått lämna plats för pessimism och tvivel. Nu, när memoarerna var färdiga, bad hon mig bevekande att inte publicera dem förrän efter hennes död. Hon skrev till mig hösten 1967 att hon hade slutfört sin livsuppgift men att hon vid sin höga ålder och med sin dåliga hälsa ville bespara sig all uppståndelse och alla de diskussioner med pressen som skulle bli följden av att boken publicerades. Hon lämnade mig manuskriptet för att publicera det efter hennes död och med en

önskan att jag skulle behandla det med objektivitet, uppriktighet och förståelse.

På så sätt blev memoarerna liggande i mitt skrivbord i nära tre år. Även om jag naturligtvis förstod hennes önskan — som jag givetvis respekterat — beklagade jag att memoarerna måste undanhållas offentligheten.

Aino Kuusinen dog den 1 september 1970. Och därmed var tiden inne att uppfylla det avtal som träffats 1966 mellan Aino Kuusinen och mig som också innebar hennes sista vilja. Som utgivare skulle jag huvudsakligen ha till uppgift att kontrollera de i memoarerna förekommande historiska händelserna och namnen och där så befanns nödvändigt infoga lämpliga anmärkningar. Bortsett från smärre stilistiska ändringar och obetydliga strykningar har manuskriptet fått förbli precis sådant som Aino Kuusinen skrev det. Publiceringen av hennes memoarer i den form de nu har betyder därför inte att jag betraktar skildringen av alla i hennes bok nämnda händelser och personer som in i minsta detalj historiskt korrekt eller att jag instämmer i alla politiska åsikter och bedömanden.

Aino Kuusinens memoarer tycktes mig vara så viktiga att jag bad några experter, som också är mina vänner, om råd och hjälp. Det känns särskilt angeläget för mig att här tacka dem som under de senaste månaderna inte bara noggrant läst manuskriptet utan också varit mig behjälpliga med att ge ut memoarerna. Den i München bosatte kände sovjetexperten Boris Levitskij har framför allt koncentrerat sig på den del som berör den sovjetiska perioden i Aino Kuusinens liv. Han har kontrollerat ett stort antal av de förekommande historiska händelserna och personerna och har hjälpt mig att sammanställa personregistret. Professor John Hodgson vid Syracuse University är känd genom en rad publikationer, bland dem hans bok ”Communism in Finland”, och som ledande expert på den finländska kommunismen. Han har lämnat många värdefulla upplysningar om Otto Kuusinen (om vilken han just nu förbereder en biografi) liksom om detaljer i de i boken nämnda finländska kommunisternas liv. Ruth von Mayenburg (författarinna till självbiografen ”Blaues Blut und Rote Fahnen”) samt Babette Gross (Willi Münzenbergs livsledsagarinna och författarinna till Münzenbergbiografen) var båda en gång ehuru vid skilda tillfällen knutna till Komintern i Moskva och har hjälpt mig att kontrollera de avsnitt som de har kännedom om. De har infört rättelser som också bearbetats i noterna.

Jag ger emellertid inte ut dessa memoarer enbart på grund av en personlig vänskap eller för att hålla ett avtal utan framför allt för att jag anser Aino Kuusinens levnadsbeskrivning vara ett dramatiskt dokument från vår tid. Jag anser att det sträcker långt utöver det personliga intresset och ger nya insikter och kunskaper om den internationella kommunismens och Sovjetunionens utveckling. Historikerna kan säkert här och där göra berättigade invändningar, men jag hoppas att de är överens med mig om att Aino Kuusinens levnadsskildring — trots sina svagheter och bristande redovisning — har tidshistorisk betydelse eftersom den bringar en del hittills föga kända situationer, händelser och människoöden i dagen.

Men för den breda läsekretsen, för de många som föredrar att ta del av ett skeende, speglat i personliga upplevelser och lidanden och förkroppsligat i ett märkligt människoöde, framför att studera en rent saklig framställning, kommer såvitt jag kan förstå Aino Kuusinens memoarer att ha ett oskattbart värde som ögonvitnesskildring.

Manderscheid/Eifel, hösten 1971

Wolfgang Leonhard

1. Mitt ödes ringar

Bland kommunister med internationellt rykte var min framlidne man, Otto W. Kuusinen, en av de gåtfullaste. Det är min förhoppning att vad jag skriver om honom i denna bok på grundval av mina personliga erfarenheter skall bringa en smula ljus över den hemlighetsfullhet som omger honom.

Under titeln ”Die Wahl des richtigen Ringes”¹ publicerade Otto Kuusinen en gång i Sovjetunionen en uppsats om sin livsfilosofi. Han kände till bolsjevikernas entusiasm för stora maskiner, och därför beskriver han i sin artikel en apparat som håller ett löpande band i rörelse. Vid bandet hänger ringar som människorna som väntar under bandet utan svårighet kan gripa tag i. Varje människa ställs i sitt liv inför valet att gripa tag i en sådan ring och hänga sig fast vid den, utan att veta vart bandet för henne. Ett lyckligt liv beror på om man råkar gripa tag i den riktiga ringen, som bär en över alla livets fallgropar, så att man när man släpper ringen kan hoppa av på ett säkert ställe. Men det är många människors öde att anförtro sig åt fel ring och att landa på en farlig plats, långt ifrån den de hoppades nå. Andra åter lyckas visserligen få tag i den riktiga ringen, men de släpper den för tidigt eller på fel plats. Denna liknelse är faktiskt ingen dålig bild av den mänskliga tillvaron.

I mitt eget liv tog jag i början av 20-årsåldern tag i en ring som först förde mig från Finland till Moskva och sedan till många hörn av jorden som jag aldrig väntat mig att få se. Efter sju år i Moskva, världsrevolutionens högkvarter, valde min man Otto Kuusinen och jag olika ringar, och jag lämnade Ryssland för att i Förenta staterna under två års tid ägna mig åt ett hemligt uppdrag för partiets räkning.

Efter att ha bott i New York fann jag det svårt att uthärda den grå vardagen i Sovjetunionens huvudstad. Jag hängde mig fast vid en annan ring som förde mig till förkrigstidens Japan. Gynnad av Sovjets militära underrättelseväsen tillbringade jag där de sorglösaste och lyckligaste åren av mitt liv. Genom mitt arbete kom jag i kontakt med en man som efter sin död lovordades som den bästa spion Sovjetunionen någonsin haft, dr Richard Sorge. Men när jag i mitten av 30-talet lärde känna honom hade man i Moskva ännu inte någon särskilt hög tanke om honom.

Mot slutet av 1937 fick jag order att återvända till Moskva. Eftersom jag trodde att inget ont skulle kunna hända mig, lydde jag ordern. Men denna gång hade jag valt fel ring. Det blev även mig beskärt att göra intim bekantskap med skrällen under Stalins utrensningsaktioner. Över ett år tillbringade jag i undersökningshäkte i Moskvas fängelser, och därpå följde åtta långa år i det beryktade arbetslägret Vorkuta vid norra polcirkeln. Det behöver knappast sägas att det var den mörkaste perioden i mitt liv. Tack vare min robusta hälsa, min lyckliga stjärna, dessutom kanske några osynliga beskyddare och vad vi finländare kallar ”sisu” överlevde jag.

Efter kriget frigavs jag från Vorkuta och stod då inför de oundvikliga svårigheter i vilka alla f.d. politiska fångar i Sovjetunionen befinner sig. Jag fick inte tillstånd att bo i Moskva utan försökte i stället hitta en solig plats i Kaukasus där jag kunde leva i lugn och ro med vänner. Men lugn och ro fick jag inte. Jag häktades på nytt, och återigen hamnade jag i samma fängelser i Moskva som jag tidigare lärt känna så väl. Efter en tid blev jag — trots att min hälsa inte var tillfredsställande — skickad till arbetslägret Potma, där jag stannade i fem och ett halvt år. 1955, äntligen, två år efter Stalins död, blev jag frigiven.

Mer än femton år av mitt liv hade jag tillbringat som Sovjetunionens politiska fånge. Under dessa långa och hårda fångenskapens år närde jag en älsklingstanke, nämligen att en gång skriva ned

¹ O. W. Kuusinen: ”Vernoje Zveno” i ”Pravda” den 3.12.1922, s. 2.

mina levnadsminnen och publicera dem. Detta föreföll mig vara den enda möjligheten att hämnas på dem som berövat mig friheten. Men för att detta mål skulle uppnås var det min främsta uppgift under dessa femton år att hålla mig vid liv och se till att jag kunde lämna lägren andligen obruten. Man kan kanske fråga sig varför det är så viktigt att skriva ned sådana här levnadsminnen. Det har utan tvivel publicerats många inkomstbringande biografier från Stalintiden vilka för läsaren i detalj berättar sanningen om Stalins liv och fångenskapens fasor i de sovjetiska fångelserna. Invändningen skulle jag vilja bemöta med min övertygelse att varje sådan levnadsbeskrivning på sitt sätt bidrar till att upplysa världen om den dåvarande regimen i Sovjetunionen.

Den dag 1955, då jag återfick friheten, lovade jag mig själv att med alla medel försöka komma ut ur detta ”arbetarnas paradiset” som trampat mina mänskliga rättigheter under fötterna. Men det dröjde ytterligare tio år innan jag lyckades. 1965 äntligen, nästan ett år efter Otto Kuusinen's död fick jag tillstånd att åter besöka mitt hemland Finland.

Jag har sannolikt upplevt fler äventyr och ödets ironi har kanske drabbat mig oftare än de flesta av mina samtida, men ingen av mina dystra erfarenheter har brutit ned mig, och jag har behållit min lust att leva. En sak har mitt händelsemättade liv lärt mig, nämligen att varje människa, medvetet eller omedvetet, smider sitt eget öde. Vi själva, inte andra, är orsak till våra olyckliga upplevelser eller, om vi har valt den riktiga ringen, vår lycka.

Jag föddes i slutet av förra århundradet som mina föräldrars tredje barn och tillbringade större delen av min barndom i mellersta Finland, där jag i varje avseende fick samma uppfostran som mina tre bröder.² Våra föräldrar lärde oss tidigt hur viktigt det är med en stoisk livsåskådning där det inte finns plats för någon rädsla, och trots att jag inte kan påminna mig att jag någonsin blev bestraffad, vet jag också att vi inte på något sätt blev bortklemade. Envishet och våghalsighet var egenskaper som utvecklades hos mig från späda ålder, så att jag kunde ta upp tävlan med vilken pojke som helst när det gällde att åka skidor och simma.

Jag var inte ens tio år gammal, när jag föresatte mig att bege mig till Afrika som kristen missionär. Jag hade en kringresande missionär att tacka för denna ärelystnad. Han kom till vår trakt och jag gav honom alla småpengar som jag hade sparat för att han skulle kunna köpa kläder åt de fattiga afrikanska barnen. När min far fick höra talas om saken, rådde han mig att inte slösa bort mina besparingar på det sättet. I Afrika var det så hett att de små barnen inte bar några kläder eller byxor. I dag önskar jag ibland att alla mina plötsliga infall fått så ofarliga följder. Men det skulle bli annorlunda.

Jag har min far att tacka för mycket av mina kunskaper om historiska händelser, främmande länder och politik. Han brukade redan när vi var små på ett fascinerande sätt berätta för oss om sådant. I min ungdom hörde Finland ännu till det kejserliga Ryssland, och de tsaristiska herrarna försökte genomföra en våldsam russifiering.

Vår far bemödade sig att göra klart för oss vilken fara som hotade storhertigdömet Finland, och hur dess rättigheter, som tsar Alexander I ställt sig bakom i vår finländska författning, skulle kunna inskränkas. Far delade utom den brinnande patriotismen också många andra intressen med oss, och han gjorde oss förtrogna med många böcker i sitt rikhaltiga bibliotek. Min kärlek till

---

² Enligt sovjetiska dokument var Aino Kuusinen född den 5 mars 1893. Professor John Hodgson har emellertid kunnat konstatera att vissa finska dokument uppger den 5 mars 1886 som hennes födelsedatum. Detta tycks också vara det riktiga, eftersom hon själv skrev: ”När jag hade slutat mellanskolan gick jag igenom en fyraårig kurs på sjuksköterskeskolan vid det kirurgiska sjukhuset i Helsingfors och gifte mig efter min examen med Leo Sarola.” Förnygringen med sju år kom tydligen till på sovjetiskt initiativ redan på den tid då Aino Kuusinen blev Kominternmedarbetare. Detta tillvägagångssätt är av ”konspirationsskäl” ingenting enastående.

teater har jag förmodligen från honom. Särskilt intresse ägnade han åt nykterhetsrörelsen. Han grundade en nykterhetsförening i vår trakt, var dess ordförande och höll entusiastiska föredrag på mötena. Inför oss barn betonade han ständigt hur viktigt det var att avhålla sig från alkoholhaltiga drycker.

I skolan klarade jag mig bra och utmärkte mig framför allt i främmande språk och uppsatsskrivning. Mina uppsatser lästes till och med upp av läraren som exempel på god litterär stil. När jag hade slutat mellanskolan gick jag igenom en fyraårig kurs på sjuksköterskeskolan vid det kirurgiska sjukhuset i Helsingfors. Jag har alltid i tacksamt minne bevarat läkarna och den synnerligen skickliga föreståndarinnan, Sophia Mannerheim, som var särskilt avhållen på grund av sitt behagliga väsen.

Kort efter det att jag avlagt min examen som sjuksköterska gifte jag mig med den vänlige och kloke Leo Sarola³ som var något äldre än jag och arbetade som ingenjör vid järnvägsstyrelsen. Vi hade inte varit gifta länge, förrän det stod klart för oss båda att vårt äktenskap var ”byggt på lösan sand”. Jag var en alltför aktiv människa och kunde inte känna mig tillfreds i den trånga krets där jag levde. I årtal såg vi ingen utväg, men en dag klappade ödet på vår dörr.

1919 bodde vi i ett litet hus i närheten av Helsingfors, där förstaden Hagalund ligger idag. En mulen och kall höstkväll knackade det på dörren. Besökaren var en kvinna som vi kände väl. Hon bad om ursäkt för att hon störde oss så sent:

— Men jag kommer inte på visit utan för att be om hjälp. Utanför dörren väntar en riksdagsman.⁴ Han svävar i livsfara och är verkligen värd att hjälpas. Polisen letar efter honom. Om de hittar honom, blir han säkert dömd till döden. Han vet inte var han skall sova i natt. Kan ni kanske ta emot honom för en natt?

Kvinnan gick ut och kom snart tillbaka med en för oss okänd man. Han gjorde ett intelligent intryck och var välklädd. Vi hälsade på främlingen, bad honom slå sig ned och frågade om han ville ha något att äta. Han tackade emellertid nej. Plötsligt reste han sig upp och sade allvarligt:

— Jag kan inte ta emot er gästfrihet utan att ni vet vem jag är. Det är mycket möjligt att ni inte vill ha mig under ert tak, när jag talar om det. Jag är Kuusinen.

— Det gör ingenting, sade min man lugnt. Ni kan stanna hos oss i natt, och så länge ni är här, hotas ni inte av någon fara.

Vi hade naturligtvis hört talas om Kuusinen som en av ledarna för det kommunistiska upproret 1918, och vi visste att han hade varit undervisningsminister i den kortlivade kommunistiska regeringen. Vi kände till att han liksom andra ministrar hade flytt från Viborg till Leningrad, som på den tiden hette Petrograd. I tidningarna hade vi läst att man hade satt ett pris på hans huvud och att han skulle bli skjuten, om man hittade honom.

Vår hemhjälp tog in litet mat till vår gäst och gjorde iordning en bädd åt honom. Nästa morgon i dagbräckningen lämnade han oss utan att säga vart han skulle bege sig.

Senare fick jag veta att Kuusinen bara en kort tid dessförinnan kommit till Finland, därför att Lenin givit honom i uppdrag att skaffa underrättelser om tillståndet i Finland och att återuppbygga den splittrade vänstern.⁵ Föga anade jag den gången att denne främlings ankomst till vårt

³ Aino Kuusinen flicknamn var Turtiainen. Hon gifte sig med Leo Sarola den 9 juni 1909.

⁴ Vid den tiden var Otto Kuusinen inte längre finländsk riksdagsledamot. Han var riksdagsman åren 1908-1910, 1911-1913, 1916-1918.

⁵ Otto Kuusinen kom till Finland i maj 1919 under det antagna namnet Otto Willebrand.

hus var den första länken i en kedja av händelser som skulle leda hela mitt liv in i andra banor.

Tre månader senare träffade jag Kuusinen för andra gången. Under den bistert kalla vintern 1920 mötte jag en dag på Stora Robertsgatan i Helsingfors advokaten Eino Pekkala, som jag lärt känna genom min bror Toivo Turtiainen. Båda var socialdemokratiska riksdagsmän. Medan min bror stod på Väinö Tanners sida, tillhörde emellertid Eino Pekkala det socialdemokratiska partiets vänsterflygel och anslöt sig senare till kommunisterna. Eftersom vi var i närheten av den gata där herr och fru Murrik, Pekkalas svärföräldrar, bodde, föreslog Eino att vi skulle titta in på en kopp kaffe. Utom Murriks lärde jag där känna deras dotter, Salme Pekkala och Hella Vuolijoki. Till min överraskning befann sig också Kuusinen där, och jag hörde senare att han höll sig gömd hos Murriks som deras gäst.

Under samtalets gång hörde jag, att Salme Pekkala inom kort skulle resa till London i ett hemligt uppdrag för kommunistpartiet. Plötsligt tog Kuusinen ur västfickan fram fyra stora diamanter, som han visade för oss alla och sade:

— Var och en av de här diamanterna är värd fyrtyotusen. Vilken valuta han räknade med minns jag inte längre. Han överlämnade diamanterna till fru Pekkala och sade leende:

— Respengar.

Inte långt efter detta vårt andra möte lämnade Kuusinen Finland och bosatte sig i Stockholm, varifrån han började skicka mig dikter och brev. Dessa kom inte med posten utan överlämnades av en för mig okänd ung man. En gång fick jag två brev samtidigt. Det ena var adresserat till mig och det andra till professor Rafael Erich, dåvarande statsministern. I brevet till mig bad Kuusinen att jag skulle vidarebefordra Erichs brev till adressaten genom en pålitlig person. Om jag tyckte att det verkade alltför farligt, skulle jag ge tillbaka brevet till den som lämnade mig det. Kuusinen och Erich hade varit studiekamrater vid universitetet och blev senare samtidigt riksdagsmän, och i sitt brev bad Kuusinen statsministern att se till att förföljelserna mot kommunisterna upphörde.⁶

Jag tvekade inte länge utan beslöt mig för att uppfylla Kuusiners begäran. En sjuksköterska som jag kände väl sedan skoltiden förklarade sig beredd att ta med sig brevet till Erichs våning och vänta på svar. Erich bodde i närheten av stationen, och jag väntade i järnvägsrestaurangen på min väninna. Medan jag satt där, gick det upp för mig att jag var inblandad i en nervpirrande och märklig angelägenhet! Inom kort kom min budbärare tillbaka och berättade för mig att statsministern hade tagit emot henne i sitt arbetsrum utan att fråga efter hennes namn. Han ville bara veta om hon visste vem som skrivit brevet. Hon kunde sanningsenligt svara ”nej”. Erich hade långsamt och noggrant läst igenom brevet och sedan vänt sig till henne och sagt:

— Hälsa avsändaren att det inte blir något svar.

I vilket annat land som helst skulle statsministern förmodligen ha underrättat polisen och inlett en undersökning. Genom samme unge man som givit mig brevet skickade jag Kuusinen en rapport om hur hans uppdrag hade genomförts.

Jag kände ett behov av att göra något mer av mitt liv än att bara vara hemmafru och beslöt mig för att med hjälp av ett banklån öppna privatklinik i Helsingfors. För att få litet upplysningar om hur man grundar och leder en sådan klinik begav jag mig i början av 1922 till Stockholm, där jag fick studera förvaltningen vid några sjukhus. I Stockholm rådde man mig att bege mig till Berlin, eftersom det skulle vara lättare att bygga på mina kunskaper där. Jag följde rådet utan att ha en

---

⁶ I detta brev om fredsunderhandlingarna mellan Finland och Sovjetunionen skrev Kuusinen i ett PS : ”Jag hoppas att den oskyldige överbringaren av detta brev inte blir dömd till döden.”

aning om det politiska läget i Tyskland vid den tiden. På grund av inflationen befann sig det tyska näringslivet i ett kaotiskt tillstånd, priserna steg på det mest fantastiska sätt från ena dagen till den andra, och det rådde en obeskrivlig brist på livsmedel. Strejker och demonstrationer hörde till ordningen för dagen. Mitt hotell var utan uppvärmning, och jag ville helst återvända till Sverige så fort som möjligt. Men det var järnvägsstrejk, och det gick inga tåg till Stockholm. Jag kunde alltså ingenting annat göra än avvakta slutet på strejken. Men medan jag väntade hände något som gav min levnadsbana en oväntad riktning. En dag gick jag till polismyndigheterna vid Alexanderplatz, eftersom jag behövde en stämpel i mitt pass. Där träffade jag en finländare, som jag flyktigt kände och som gått till polisen i samma ärende som jag. Det var redaktören och riksdagsmannen Yrjö Sirola, en nära vän till Kuusinen. Under revolutionstiden 1918 hade han varit utrikesminister i Finlands kommunistiska regering.⁷ Vi stämde möte till följande dag, och han berättade då utan omsvep att han arbetade för Komintern i Moskva. Han sade att han befann sig i Berlin på uppdrag av Lenin och Kuusinen, och för första gången blev jag medveten om hur inflytelserik Otto Kuusinen var i Moskva. Sirolas uppgift i Berlin var att orientera sig om det tyska kommunistpartiets finanser, eftersom tyskarna hos Komintern anhållit om stora summor pengar. Samtidigt skulle han för anställning på Kominternbyrån i Moskva försöka få tag på lämpliga personer som behärskade tyska språket. Halvt på skämt föreslog Sirola att jag på återvägen till Finland skulle resa över Moskva. Hans hustru hade för kort tid sedan rest hem den vägen.

Järnvägsstrejken tycktes aldrig ta slut, och under väntetiden träffade jag Sirola då och då, eftersom jag knappast kände någon annan i Berlin. Han bodde hos en finländsk guldsmed från S:t Petersburg vid namn Koso, och en dag bjöd fru Koso mig genom Sirola på eftermiddagskaffe. Efter kaffet sade Sirola att han ville visa mig något intressant. Under hans säng och i skåpen i hans rum fanns en massa påsar, fulla med pappersrubler från tsartiden. Enligt hans uppgift var de ”värda miljoner”. Kuusinen hade skickat sin första hustrus bror, advokaten Einar Laaksovirta, till Tyskland för att växla in rublerna i västerländska valutor, vilka skulle finansiera kommunistiska företag i Europa.

Under det kommunistiska upproret 1918, när bolsjevikerna övertog Finlands Bank, hade Einar Laaksovirta arbetat där som vice verkställande direktör och på så sätt skaffat sig vissa kunskaper om bankväsende. Jag träffade honom senare i Moskva dit han begivit sig på Kuusinens order. Jag hade svårt att tro att papperspengarna från tsartiden skulle få något värde på nytt, och när jag yppade mina farhågor för Sirola medgav han att de för närvarande visserligen blev alltmer värdelösa men försäkrade ändå att de åter skulle stiga i värde.

Sirola reste på ett förfalskat norskt pass, och denna omständighet gjorde honom mycket nervös. Han var hela tiden rädd för att polisen skulle ertappa honom. När han andra gången måste ha en förlängning av sitt tyska visum, kunde han inte förmå sig att gå till passbyrån. Visserligen försäkrade de tyska kommunisterna att saken var mycket enkel. Han behövde bara lägga en bestämd summa pengar i passet och lämna detta till en namngiven tjänsteman hos polisen på Alexanderplatz. Tjänstemannen skulle då förlänga uppehållstillståndet utan att ställa några frågor. Men Sirola ansåg detta alltför djärvt. Vad skulle ske, frågade han, om han blev häktad för att han försökte muta en tjänsteman? Jag försökte inge honom mod och erbjöd mig t.o.m. att följa med honom till polisen. Men först sedan jag bearbetat honom i flera dagar och gjort mig lustig över hans rädsla, kunde han förmå sig att gå till polisen. Och jag måste lova att vänta på honom i kaféet mitt emot. Men allting gick bra, och Sirola var nöjd och belåten.

---

⁷ Sirola besökte Tyskland i januari 1922 och ytterligare en gång 1923-1924.

När järnvägsstrejken tog slut föreslog Sirola på nytt att jag skulle ta vägen över Moskva till Helsingfors, och något lättsinnigt gav jag efter för frestelsen. Men det var inte så lätt att resa till Moskva, eftersom man måste fara genom polskt område och transitresor just var vad den polska regeringen vid den tiden inte tillät. Återigen gick det veckor, tills vi äntligen fann på en utväg, nämligen att resa sjövägen från en tysk Östersjöhamn till Königsberg och därifrån vidare med järnväg till Moskva. Utan svårigheter fick vi hytter på en liten kustångare som skulle föra oss till Pillau, Königsbergs uthamn.

Fartyget lade ofta till under färden, och vid varje uppehåll i resan stannade vi försiktigtvis i våra hytter. Vid en av tilläggsplatserna hörde vi plötsligt ett musikkapell spela upp Finska rytteriets marsch från 30-åriga kriget. Mina nordiska läsare känner säkert till marschen. Sirola, som alltid var nervös på utlandsresor och lätt tappade fattningen, blev utom sig av förskräckelse. Han trodde att någon känt igen honom. Det verkade så skrattretande att jag beslöt att spela honom ett spratt. Jag gick upp på däck för att få reda på vad som försiggick, och jag såg ingenting annat än en tilläggsplats, där en militärmusikkår spelade. Men för Sirola berättade jag att man kommit underfund om att det fanns en finländsk riksdagsman ombord på fartyget och att kapellet spelade till hans ära. Strax innan det var dags att äta middag kom en stewardess med en inbjudan att äta middag vid kaptenens bord. Det skulle komma någon och föra oss dit. Jag klädde hastigt om mig och lyckades övertyga Sirola om att också denna inbjudan var ett tecken på att man känt igen honom. Han märkte fortfarande inte att jag tillät mig att skämta med honom och han blev efter vad jag kunde se ännu nervösare. När vi kom till matsalen, såg vi att bordet var dukat för sex personer. Sedan en stewardess visat oss våra platser, satt vi tysta och väntade på vad som skulle hända. Efter en stund öppnades en dörr och fyra officerare kom in. Vem som var kapten förstod jag på uniformen. Men vad kunde det vara för hög officer som slog sig ned mitt emot mig, medan de båda andra satte sig på var sin sida om honom? Alla hälsade på oss med en djup bugning. Gång på gång tittade jag på den gamle mannen, eftersom jag visste att jag ofta hade sett hans bild. Och med ens kände jag igen honom: det var generalfältmarskalk von Hindenburg, som senare blev den tyska republikens president. Officeren på hans högra sida var hans adjutant och mannen till vänster hans livläkare. Nu förstod jag att kapellet hade spelat till Hindenburgs ära. Han var en kavaljer av gamla skolan och pratade med mig tills vi kom till Pillau.

Efter en lång och otrivsam järnvägsresa kom jag till Moskva en het dag på försommaren 1922. Sirola hade telegraferat att jag skulle komma tillsammans med honom, och jag placerades i en stor, gul ”datsja” som låg i den vackra Njeskutsjyyparken vid stranden av floden Moskva. Huset hade före revolutionen tillhört en förmögen ryss, och nu bodde Trotskijs föräldrar här. De tog emot mig som sin gäst. Våra samtal fördes på tyska. Trotskij själv bodde inte i huset, och jag tror inte att han besökte sina föräldrar under min vistelse där. Fadern var en lång, slank och välklädd äldre herre, som tidigare varit advokat i Kiev, och modern var en förnäm gammal dam. De sade att de tillbringat flera somrar i Finland och att mitt vackra hemland blivit ett oförgätligt minne för dem. De hade ganska många anställda i huset, bland dem en utmärkt kokerska, och huset hade alla bekvämligheter som man kunde önska sig. Nästan varje dag kom utländska kommunister på besök i villan, där det alltid fanns gott om kaffe, te och kakor. Mes pratade man politik, men till min överraskning kom ytterst sällan några ryska kommunister.

När jag kom till Moskva befann sig Kuusinen i Petrograd på ett möte med funktionärer från det finländska kommunistpartiet. Sirola berättade att man skulle göra ett försök att ena de inbördes oeniga grupperna.⁸ Sirola lämnade också snart Moskva för att delta i mötet i Petrograd. Men

---

⁸ När Aino Kuusinen kom till Moskva på försommaren 1922 ägde faktiskt ett sammanträde rum med centralkommittén i det finländska kommunistpartiet. Enighet hade emellertid redan uppnåtts 1921 mellan de båda

innan han gav sig iväg visade han mig omkring i Moskva, och jag måste säga att jag fick ett ganska dåligt intryck av Sovjetunionens huvudstad. Den var synnerligen smutsig, och allt verkade upp- och nedvänt. Bland annat besökte vi det dåvarande Kominternhuset vid Dienesjnyj Pereulok. Det var ett f.d. palats, som 1918 hyst den tyska beskickningen. Där hade också det tyska sändebudet greve Mirbach mördats. Jag hade en känsla av att befinna mig på en bullrig, livligt trafikerad järnvägsstation. Folk sprang hela tiden fram och tillbaka och bar papper från ett rum till ett annat, medan de pratade med varandra på åtminstone tolv olika språk. Till ackompanjering av klapprande skrivmaskiner åt man smörgås och kokade te. Aldrig i mitt liv hade jag sett så många underliga människor samtidigt på ett ställe! När jag till Sirola fällde en anmärkning om att jag inte kunde förstå hur någon kunde arbeta på en sådan plats. svarade han bara med ett leende, Men jag tänkte för mig själv; ”Detta är alltså världsrevolutionens högkvarter.”

Vid den tiden hade Lenins nya näringspolitik genomförts, den som blev känd under benämningen ”nya ekonomiska politiken” (NEP).⁹ För den genomsnittlige sovjetiske medborgaren var det åtskilligt som var mycket viktigare än världsrevolutionen. Enligt de nya principerna skulle privatföretag åter tillåtas. Bönderna började sälja av sin skörd till de svältande stadsborna, och enstaka länge saknade nödvändighetsvaror började dyka upp i den fria handeln. Allmänt sett var läget något bättre än tidigare, även om det ohyggliga elände som revolution och inbördeskrig hade orsakat inte skulle kunna botas på länge än. få. Rummen var stora och det fanns två balkonger. T.o.m. hissarna fungerade för det mesta, vilket var rena lyxen i Moskva! Våra grannar i huset var dåvarande regeringschefen Rykov och hans familj. på sjunde våningen bodde Helena Stasova, dotter till en aristokrat i Petersburg, som var god vän med Lenin. Även Bucharin och Radek bodde en tid i samma hus.

Utom denna våning hade vi samma tid en datsja i Serebrjannyj Bor (Silverskogen) väster om Moskva. Den var omgiven av barrskog, och här kunde man återhämta sig från larmet i Moskva. Otto, som helst aldrig lämnade sitt kontor, vistades högst ogärna i villan, men för mig betydde den mycket.

Det var tid att tänka på hemresan, och nu upptäckte jag att det var så gott som omöjligt att lämna Sovjetunionen på laglig väg. Byråkratin stod i vägen överallt, och eftersom jag inte hade några inflytelserika vänner, såg jag ingen möjlighet att få utresetillstånd. Då återvände på sensommaren Kuusinen till Moskva, sedan konferensen i Petrograd avslutats. Han sökte genast upp mig — och jag hade med ens glömt bort återresan till Finland! Jag förstod nu att det var för hans skull jag hade kommit till Moskva!

Vi bekräftade vårt äktenskap enligt sovjetiska lagens föreskrifter genom en ceremoni på det kommunala ämbetsverk där födelser, äktenskap och dödsfall inregistreras. Först bodde vi flera år på Hotel Lux på Tverskajagatan (numera Gorkijgatan). Detta hotell, som före revolutionen hette Hotel Filippov, var på den tiden och fram till andra världskrigets slut ett av de hus man reserverat för höga funktionärer inom Komintern. Trots att det utan tvivel var ett förstklassigt hotell, gjorde bullret från den livliga trafiken på gatan att man aldrig trivdes.

Senare bodde vi en tid i Kreml, där vi anvisades en våning som under den tsaristiska tiden varit avsedd för hovfolket. Huset var mer än två hundra år gammalt, och trots att man försökt moderni-

---

fraktionerna Kuusinen—Sirola och Evä—Rahja—Manner. Det skedde vid f inländska kommunistpartiets partikongress.

⁹ Nya Ekonomiska Politiken, rysk förkortning: NEP. När den s.k. krigskommunismen avskaffats 1921, tilläts åter på Lenins initiativ privategendom i viss utsträckning och marknadsekonomi återinfördes. Att leveransplikten upphörde och att privathandeln tilläts var de viktigaste kännetecknen på denna övergångsperiod, som upphörde kort efter Lenins död (i januari 1924).

sera det, var det fortfarande mycket fuktigt. En annan nackdel var att alla som kom för att hälsa på hos oss noga måste legitimera sig vid Kremls portar, vilket var mycket besvärande både för våra gäster och för oss själva. Vi gladdes oss därför mycket när vi äntligen kunde flytta in i de höga regeringsämbetsmännens hus, Dom Pravitelstva, där vi fick en lägenhet på tionde våningen. Byggnaden låg vid floden Moskva snett emot Kreml och nära Kamenyjbron, och den hade helt nyligen blivit färdig efter många avbrott i byggnadsarbetet. Rummens placering i våningarna var något opraktisk, men för sovjetiska förhållanden var bostaden den bästa man kunde.

Jag hade inte bott länge i Moskva, förrän jag blev medveten om hur hårt och glädjefattigt livet hade blivit för den stora massan av befolkningen efter den bolsjevikiska revolutionen. Jag började tvivla på det ”klasslösa samhället”, särskilt som jag hade möjlighet att iakttä den stora skillnaden mellan ”sovjetaristokraternas” och arbetarklassens levnadsstandard.

Hur levde dessa ”sovjetaristokrater”, som Moskvas arbetarbefolkning kallade dem? Min egen familj var ett utmärkt exempel. Varje år fick vi en ny bil, som vi inte betalade för, och tack vare det ”klasslösa samhällets” generositet hade vi dessutom en våning, en datsja, en chaufför och en hushållerska gratis till vårt förfogande. Vår hushållerska, Alexandra Prochorovna Seldjankova, som varken kunde läsa eller skriva, hade före revolutionen arbetat som kokerska hos välsituerade ryska familjer. När hon gick för att göra inköp åt oss, behövde hon inte ha några pengar med sig. I stället hade hon tre små böcker som hon visade upp i de olika affärerna. En gällde i den statliga mejeributiken, där hon fick mjölk, smör, ägg och ost. Den andra gällde i den statliga köttbutiken, där hon hämtade kött och fågel, och den tredje gällde i den statliga fiskaffären, där hon ”köpte” fisk och kaviar.

En vanlig husmor kunde inte på långa vägar köpa så mycket hon ville. Alla livsmedel var strängt ransonerade, och dessutom var tillgången knapp. En husmor kunde t.ex. bara köpa ett hekto smör. Sällan — och bara om hon stod länge i kö — kunde hon få två hekto. Däremot kunde högre tjänstemän, som hade livsmedelsböcker med obegränsad tilldelning, få så mycket de ville av allt som fann. Redan tidigt på mornarna stod långa köer framför livsmedelsbutikerna, och en polis höll ordning. Varje gång en kund kom ut ur butiken med ett par små paket, fick en annan gå in. Men vår kokerska behövde inte stå i kö. Så snart hon visade vår lilla bok för polisen, ropade han: — Ur vägen! Lämna plats!

När hon tungt lastad kom ut igen, protesterade de köande kvinnorna ilsket, inte bara för att hon fått gå före dem i butiken utan också för att hon fick köpa så mycket. Vår hushållerska hade ännu inte helt begripit våra livsmedelsböckers hela trollmakt. Hon trodde att vi betalade för det vi ”köpte”, eftersom böckerna vid slutet av varje månad försågs med stämpeln ”Betalt”. I själva verket betalade vi inte en kopek. Många kominternanställda med lägre rang hade visserligen också böcker som berättigade dem till obegränsade inköp i de statliga butikerna, men de måste betala för varorna. Men för oss, för ”aristokraterna”, betalade det ”klasslösa samhället”.

Men ”allt som glimmar är inte guld”, och vi fick åtskilliga obehagligheter på köpet. Från en viss myndighet tilldelades vi t.ex. en chaufför vid namn Razievskij. Medan han körde oss omkring pratade han oavbrutet, och vi kunde inte få honom att tiga. Han vände sig ideligen om och brydde sig inte om att se på gatan, och dessutom körde han med halsbrytande fart, så att Otto alltid var nervös när han satt i bilen. Mer än en gång sade han till mig:

— Han kör ihjäl oss båda två en vacker dag.

Men ändå vågade han inte beklaga sig hos myndigheterna.

En dag när jag ensam satt i bilen, frågade chauffören på fullt allvar om han fick be mig om en

tjänst. Jag frågade vad det gällde.

— Ser ni, kamrat Kuusinen, jag har skrivit en teaterpjäs. Skulle ni inte vilja vara så snäll och läsa den och säga er mening om den? Och dessutom kanske ni kunde rekommendera den hos den dramatiska kommissionen.

— Javisst, svarade jag, det skall jag gärna göra.

— Av en ren tillfällighet har jag pjäsen med mig, sade han, drog fram manuskriptet under sätet och räckte mig det över axeln. Det var omkring tvåhundra sidor, nedklottrade med blyerts och fulla med hundöron.

När jag kom hem tog jag genast itu med att läsa stycket, och jag hade inte hunnit långt förrän Otto kom in, för övrigt just lagom för att höra mig skratta högt åt en synnerligen klumpig lovsång över Stalin. På Ottos fråga vad jag läste svarade jag:

— Du kommer inte att tro mig, men det här är en teaterpjäs som vår chaufför har skrivit. Han har bett mig läsa den och lägga ett gott ord för honom hos den kommission som bestämmer om teaterpjäser.

— Det tycks vara en svårläst lunta?

— Minst sagt. Det är en sådan fruktansvärd smörja att man inte kan låta bli att skratta.

— Vad tänker du göra med den?

— Jag skall skriva till kommissionen och säga att ingen skall besvära sig med att läsa den.

— Nej, för all del gör inte det! Inser du inte att vi har fått den chans som vi har väntat på så länge? Du skall skriva till kommissionen att det här är en av de märkligaste teaterpjäser du någonsin läst. Föreslå dem att låta trycka tiotusen exemplar. Då ger de åtminstone ut en liten upplaga, och det spelar verkligen ingen roll i det här landet med en dålig bok mer eller mindre. Men för oss är det viktigaste att Razievskij sen inte längre hör till chaufförs-klassen utan räknas som dramatiker, och så blir vi av med honom!

Jag kunde visserligen inte förmå mig att följa Ottos råd, men jag lämnade i alla fall in Razievskijs pjäs, och Ottos spådom blev verklighet: vi slapp en dålig chaufför, och Sovjetunionen fick en ny dramatiker!

Stalin visade sig ofta offentligt under den första tiden av sin regering. Då var han ännu inte rädd för att röra sig fritt ute bland folk. När jag 1924 började arbeta för Komintern, kom han ofta till det politiska sekretariatets sammanträden i Röda salen i Kominternhuset, och han var nästan alltid med vid plenarsammanträdena med exekutivkommittén i hörsalen i Kreml. Han lyssnade uppmärksamt när utländska kommunisters tal översattes till ryska och när diskussionen om vad de närvarande utlänningarna utträttat var slut, kom han med korta och träffande anmärkningar, som vittnade om skarp iakttagelseförmåga. De var aldrig högljudda och utmanande som Chrusjtjovs under senare år.

När jag skulle träffa Stalin första gången, satt jag högt uppe bland grenarna i ett träd! Min man och jag tillbringade under många år våra semestrar i Kaukasus, och mitt första möte med Stalin ägde rum där hösten 1926, i Sotsji vid Svarta havet. Vi bodde i Kusliankam i en tvåvånings datsja, som låg skild från omvärlden i en härlig, skuggig park. Själva datsjan och de omkringliggande skogarna besöktes uteslutande av högre regeringstjänstemän och partifunktionärer och stod ständigt under sträng bevakning. I närheten låg vilohemmet Riviera, och de som var anställda där betjänade också oss. Hösten detta år bodde vi i bottenvåningen, och Sergej Kirov,

partisekreteraren i Leningraddistriktet, bodde ovanför. Några år senare började man betrakta Kirov som Stalins trolige efterträdare. Men i december 1934 blev han mördad — troligen på Stalins order. När vi 1926 hade semester tillsammans var han en mycket livlig och glad ungarl, som alltid var beredd att uträtta allt möjligt åt Otto.

Stalin befann sig på semester samtidigt som vi och bodde i närheten av oss i en mycket elegant datsja, som låg alldeles vid stranden och vid vägen till Matsjesta. En dag klättrade jag upp i ett träd och satte mig på en gren för att njuta av utsikten över Svarta havet. Plötsligt såg jag en bil med en soldat som chaufför och en enda passagerare stanna vid vår grind. Från min upphöjda utsiktspunkt såg jag hur soldaten steg ur och sprang in i vår datsja. Strax därpå kom Otto ut och ropade på mig. Först hade jag ingen lust att svara, men när jag hörde att han beordrade soldaten att leta efter mig i parken, förstod jag att det måste röra sig om något viktigt, och klättrade ned.

Min man var mycket nervös och sade lågt men med dramatisk betoning:

— Det är Stalin.

Passageraren i bilen var verkligen Stalin. Han steg inte ur, utan Otto och jag steg in i bilen och innan jag visste ordet av satt jag mitt emellan Stalin och Otto och vi for därifrån. Stalin var artig men rätt stel. Han sade att han ville visa oss sitt hemland Georgien, och jag svarade obetänksamt att jag förra året tillbringat semestern i Kaukasus och därför kände till landet en smula. Mitt svar kom Otto att sätta upp en förskräckt min och han såg på mig med en genomträngande blick. Men Stalin tog inte illa upp. Han genmälte att han visste att jag varit där tidigare, men han kunde aldrig tänka sig att jag riktigt hade hunnit uppfatta bergens skönhet, och därför ville han visa mig dem. Otto var uppenbarligen mycket nervös under samtalet, och jag kunde själv inte värja mig för en obehaglig känsla: varför var Stalin så påfallande älskvärd?

Jag hörde mig för om hans hustru Allilujeva, och Stalin svarade att hon rest bort och skulle vistas hos släktingar en tid. Plötsligt började han tala finska med mig. Jag blev utom mig av förvåning, inte så mycket på grund av det finska språket som på grund av innehållet i vad han sade. Ty generalsekreteraren i kommunistpartiet och därmed den mäktigaste mannen i landet hade på finska frågat:

— Har ni kaffebrädd?

Full av förvåning frågade jag var han lärt sig det, och han förklarade:

— Före revolutionen flydde min fru och jag från Petrograd till Finland. Vi bodde på västra stranden av sundet vid Viborg i förorten Hiekka, där nästan varenda familj hade en ko, och min fru skickade mig ofta att köpa kaffebrädd åt oss. Naturligtvis måste jag lära mig vad det hette på finska.

— Och vad svarade husmödrarna er?

— Om de hade brädd, svarade de ”on, on”, och om de inte hade någon svarade de ”ei ole”.

Jag skrattade högt och hjärtligt, och Stalin verkade mycket glad över att han lyckats bryta isen emellan oss. I sin uppsluppenhet slog han med flata handen på sina stövlar — jag såg honom alltid i stövlar — och utropade:

— Här är jag den ende riktige proletären, för mitt namn slutar med ”sjvili”. Alla de andra georgiska kamraterna, som har namn som slutar på ”idse” och ”adse”, är antingen av aristokratisk härkomst eller också härstammar de från bourgeoisien. Och han nämnde tre av sina bästa vänner, nämligen Jenukidse, Lomínadse och Ordsjonikidse, som alla tre innehade höga regeringsämbeten. De blev — med undantag för Ordsjonikidse som begick självmord — några år

senare likviderade av sin gamle vän Stalin.

Kort därpå var vi åter tillsammans med Stalin, och den här gången fick jag ett helt annat intryck av honom. Han lät hämta oss med sin bil, och vi fick höra att vi skulle göra en utflykt på Svarta havet. Vid tilläggsplatsen låg en liten, brunmålad och rätt oansenlig motorbåt. Han tog mycket hjärtligt emot oss i kajutan och sade till en av matroserna:

— Jag tar själv hand om mina gäster.

På bordet stod frukt och ganska många vin- och champagneflaskor. Stalin fyllde våra glas och satte på en grammofonskiva.

Det var den förtjusande georgiska folkvisan ”Suliko”, men den förlorade sin charm när han spelade den om och om igen. Hela tiden drack han det ena glaset vin efter det andra, och efter en stund började han dansa. Det var förskräckligt att se honom i det tillståndet, och ju mer han drack desto avskyvärdare blev det. Hans uppvisning var som en mardröm. Han fullkomligt vrålade av skratt, tumlade och stapplade omkring i kajutan framför oss, och hans dans blev som en vrångbild av den ljuva musiken. Det hela var inte bara rått och tarvligt utan också så besynnerligt att det tycktes mig rymma en kuslig hotelse. Men det obehagligaste var att han trots sin berusning då och då verkade vara nykter nog för att iaktta min reaktion på hans beteende. Hela dagen tillbringade vi på Svarta havet tillsammans med den druckne diktatorn, som på mig verkade som ett avskyvärt odjur. Solen sken och vattnet glittrade, men det otäcka skådespelet med Stalins råa dans fördärvade nöjet. När vi äntligen kom tillbaka till vår datsja förklarade jag med bestämdhet för Otto att jag aldrig mer skulle delta i en utflykt som Stalin ordnade.

Denna otrevliga dag på Svarta havet lät mig se Stalin sådan han verkligen var — Otto avslöjade senare för mig ytterligare några av hans egenskaper: ju hänsynslösare och kallblodigare Stalin handlade, desto mer kom han att frukta för sitt liv. Han utvecklade en ångest som gränsade till vansinne. När han gjorde en järnvägsresa hemlighöll man för gemene man t.o.m. i hans hemland Georgien inte bara med vilket tåg han skulle resa utan också i vilken vagn han satt.

När Stalin en gång kom med bil från Sotsji till Matsjesta, for han förbi en plats där vägen just hade byggts om och brandkåren höll på att bespruta den med vatten. Mannen som hade hand om slangen såg bilen komma nedför bergvägen. Han höll först slangen riktad åt motsatt håll men riktade den sedan på skämt mot bilen. Strax hoppade en uniformerad livvakt ut och tog fast honom, trots att ingen av gatuarbetarna kunde ha haft en aning om att Stalin satt i bilen.

1938 dog Stalins mor i Tiflis, men han var så rädd för attentat, att han inte vågade fara till hennes begravning. När jag 1948 vistades en tid i Tiflis, berättades det att medlemmar av den lokala partiorganisationen hade begravt den gamla kvinnan i källaren i en kyrka. De hade liksom hela Georgiens befolkning känt sig kränkta av att Stalin inte kom till sin mors begravning.

Jag har inte mycket personligt att berätta om Lenin, eftersom jag bara träffade honom några få gånger hösten 1922 i Komintern. Då hade han repat sig så pass från sitt första slaganfall, att han i ca tre månader kunde sköta sitt arbete. Jag talade ofta med honom i telefon, eftersom han då och då på kvällarna ringde till Otto på den privata apparaten. När Otto inte var hemma, var det jag som svarade. Lenin var alltid mycket älskvärd och frågade mig på tyska hur det stod till och bad att Otto skulle ringa upp honom så fort som möjligt.

Lenin var berömd för sin kvickhet, och jag fick en gång höra ett prov på den. Clara Zetkin var på besök i Moskva, och vi befann oss alla i Röda salen i Kominternhuset, när jag hörde Clara säga till Vladimir Iljitj att hon kände en specialist på hjärtsjukdomar och slaganf all i Berlin som skulle vara en särskilt bra läkare.

— Jag skulle gärna vilja skicka honom till er för att undersöka er. Lenin svarade:

— Otaliga specialister har redan undersökt mig, men jag är rädd för att det är förgäves. Men tack för ert erbjudande.

— Men ni kan tro mig, den här berlinläkaren är bäst i världen, och dessutom är han god kommunist och hör till vårt parti.

— Då tänker jag inte låta honom röra vid mig, för det är absolut omöjligt att en god kommunist samtidigt är en god läkare.

Min personliga bekantskap med Lenin härledde sig från sådana små obetydliga situationer. Allt vad jag i övrigt vet om honom, har jag hört av Otto och av andra. Då kände jag hans syster och hans änka bättre. En liten grupp bolsjevikledare visste hur sjuk Lenin var, och de blev inte heller överraskade vid underrättelsen om hans död i januari 1924. Alla kände till hans slaganfall, och många trodde att han haft svagt hjärta. Men jag hörde att ett rykte cirkulerade i Moskva. Tre veckor efter Lenins begravning sade Otto en dag.

— Jag skall berätta något för dig, men du måste lova att inte säga en stavelse om det till en levande själ. Det finns folk som påstår att obduktionen av Lenin visade att slaganfallet som han dog av var följden av en långt gången syfilis.

Hösten 1925 fick jag helt oväntat ett telefonsamtal från Leningrad. Till min oerhörda förvåning fick jag veta att min bror Väinö var i Leningrad och skulle komma med nattåget till Moskva. Jag visste, att Väinö gått i ett högre allmänt läroverk i sju år och att han sedan blivit sergeant i armen. Hur kunde han befinna sig på rysk mark? När jag mötte honom vid stationen morgonen därpå, var min första fråga:

— Varför har du kommit hit? Varpå han svarade:

— Jag har inte kommit — jag har förts hit!

Han ledde en trupp soldater som höll vakt på en skans till fästningen Sveaborg utanför Helsingfors. En mörk höstnatt hade Väinö gått omkring för att kontrollera posterna. En våldsam storm drev havet i väldiga vågor mot klipporna, och plötsligt fick han se en stor motorbåt som närmade sig kusten. Rakt emot den tjutande vinden ropade han sitt ”Vem där?” Inget svar, men fem män hoppade iland, grep honom och släpade honom ombord på båten, som omedelbart gav sig ut på öppna havet. Innan han hunnit fatta vad han råkat ut för, befann han sig i Kretygefängelset i Leningrad. Väinö förklarade där att jag var hans syster, varpå han skickades till Sirolas byrå i det ”kommunistiska universitetet för folken i väst” i Leningrad.¹⁰ Sirola tog vänligt emot honom men talade också om för honom att han inte kunde återvända till Finland, eftersom han då skulle betraktas som desertör. Och nu var han min gäst i Moskva.

Länge och ingående rådgjorde vi om vad han skulle göra. Eftersom han inte vågade återvända till Finland, fanns det bara en lösning: han måste resa tillbaka till Leningrad. Han begav sig dit, fick det nya namnet Kangas, och universitetet gav honom arbete. Han skulle kontrollera den finska översättningen av Karl Marx ”Kapitalet” eftersom den professor vid Helsingfors universitet som gjort den påstods ha förvanskats många av Marx idéer. Trots att Väinö behärskade tyska rätt bra, var han inte uppgiften vuxen. Han fick bo gratis i en våning, åt gratis på studenthemmet och fick i uppdrag att lära sig ryska. Man lovade honom en lysande framtid, och han gjorde som han blev beordrad. Efter några år blev han rektor vid lantbrukshögskolan i Petrozavodsk, där han gifte sig med en finländsk flicka. Väinö hade inte de ringaste förutsättningar för sitt ämbete, eftersom han

¹⁰ Sirola var den förste chefen för Petrogradfilialen av det ”kommunistiska universitetet för folken i väst”.

var stadspojke och aldrig sysslat med lantbruk. Jag nämner detta huvudsakligen för att visa hur fullständigt blint man på den tiden tillsatte poster i Sovjetunionen. Om Väinös tragiska slut skall jag berätta i ett senare kapitel.

2. Komintern

Ödet hade bestämt att jag från 1924 till 1933 skulle arbeta för Komintern, dvs. den kommunistiska internationalen. Innan jag kom till Moskva, visste jag så gott som ingenting om denna organisation. Men kort efter min ankomst blev jag väl förtrogen med ”världsrevolutionens högkvarter”. 1921 hade min man utnämnts till sekreterare i exekutivkommittén i Komintern (EKKI), och han hade bl.a. till uppgift att fastställa riktlinjerna för verksamheten. Hösten 1922 inbjöd mig Otto till olika kvällsdiskussioner kring Kominterns angelägenheter. De ägde rum i vår våning i Hotel Lux. Alla våra besökare, t.ex. Rakosij och Pjatnitskij, var funktionärer inom Komintern, och de diskuterade ofta med Otto långt in på natten, vilket både då och framledes var vanligt i Moskva. Genom att delta i samtalen blev jag en smula förtrogen med personerna, problemen och verksamheten inom Komintern, innan jag själv började arbeta där. Otto lät mig också vid vissa tillfällen hjälpa till med en del kinkiga uppgifter som han ville hemlighålla för sina medarbetare på byrån. Trots att jag bara kunde skriva maskin med två fingrar fick jag som första arbete förtroendet att göra en avskrift av en artikel som Otto i den internationella kontrollkommissionens namn hade skrivit på tyska. Uppsatsen började med en rad politiska anklagelser mot Alexandra Kollontaj, som tillsammans med Alexander Sjljapnikov uppgavs ha tagit avstånd från vissa åtgärder i kominternpolitiken. Sedan anklagelsepunkterna slagits fast, följde Alexandras beaktelse och ed på att hon i framtiden inte skulle motsätta sig Kominterns taktik. Allt var noggrant utarbetat och behövde bara undertecknas av henne. Otto underströk för mig att detta var en synnerligen ömtålig angelägenhet som inte fick bli känd på byrån och som jag aldrig fick yppa ett ord om. När jag i min oskuld frågade vem Kollontaj var, förklarade han att det var en mycket intelligent kvinna, som alltid tycktes råka i besvärliga situationer därför att hon med obetvinglig entusiasm satsade på hopplösa företag.

Utom att Otto gav mig vissa skrivuppgifter började han också intressera sig för min åsikt om vissa personer inom Komintern. Han medgav att många bittra erfarenheter lärt honom att inte alltid lita på sitt eget omdöme, när det rörde sig om karaktärsegenskaper och kunskaper. Utan tvivel visade det sätt på vilket han lyssnade till mig och andra för att först därefter bilda sig en egen uppfattning, att han gick sin väg fram med yttersta försiktighet och ständigt var på sin vakt mot faran att handla felaktigt.

Jag fick snart av Otto och hans medarbetare höra att Lenin redan lång tid före 1917 års revolution drömt om en internationell organisation, som skulle planera och genomföra revolutioner i syfte att störta de kapitalistiska systemen i hela världen och ersätta dem med kommunistiska regeringar, vilka skulle underställas den nya bolsjevikiska ordningen. Det var antingen i december 1918 eller i januari 1919 som Lenin hade kallat några av sina vänner och rådgivare till ett möte i Moskva. Bland dem befann sig flera av ledarna för det misslyckade kommunistiska upproret i Finland 1918. Syftet med mötet var att man skulle komma överens om att grunda en centralt ledd internationell kommunistisk organisation som skulle ha sitt högkvarter i Moskva och ersätta den andra internationalen. Bland mina ägodelar i Moskva hade jag ett fotografi från detta möte, på vilket man kunde se bl.a. Lenin, Zinovjev, Trotskij och troligen också Kamenjev samt dessutom Otto Kuusinen och tre andra finländare, nämligen Kullervo Manner, Yrjö Sirola och Eino Rahja.

Resultatet av det förberedande mötet blev, att Lenin i början av 1919 kallade en större grupp till

Moskva för att diskutera en tredje international. Med undantag för Hugo Eberlein från Tyskland, en österrikare och ett par ryssar var alla deltagare i denna konferens politiska flyktingar eller landsförvisade som för tillfället var bosatta i Sovjetunionen eller befann sig på genomresa. Hugo Eberlein var den ende befullmäktigade representanten för en kommunistisk organisation utanför Sovjetunionen. Med undantag för honom hade ingen utländsk deltagare rätt eller fullmakt att tala för någon annan än sig själv. Otto påpekade en gång för mig det komiska i att några av dessa s.k. delegater aldrig hade sett det land som de sades representera.

Trots att Lenin tämligen slumpartat hade valt deltagarna i den i all hast inkallade konferensen, betecknade man senare i Moskvapropagandan på ett skrytsamt och vilseledande sätt mötet som ”konferensen för grundandet av den kommunistiska internationalen”. De flesta deltagarna var som Lenin själv intellektuella teoretiker. Grundandet av Komintern hade skett utan större omsorg med några få slagord. Det fanns inget bestämt program utarbetat. Ämbetena var inte fördelade. Det fattades en organiserad ledning, och med undantag för ett par utgivare av propagandaskrifter fanns det ingen fast medarbetarstab. Komintern befann sig därför till en början i det läget att man inte kunde göra något annat än trycka en självförhärligande propaganda och enträget uppmana arbetarna i utlandet att stödja den ”goda saken”. ”Den lilla fisken” försökte intala världen att han var en ”stor fisk”! Ingen kan frånkänna mötena under 1919 och 1920 ett visst historiskt värde, men för att göra intryck på både vänner och fiender överdrev man under senare år i högsta grad de deltagande representanternas betydelse. Enligt Ottos mening fanns det under dessa första år ingen verksam kominternorganisation.

En tid efter konferensen i mars 1919 inredde man palatset vid Dienesjnyj Pereulok till centralbyrå för världsrevolutionen. Vid mitt första besök 1922 kunde jag emellertid med bästa vilja i världen inte få något intryck av att detta var världsrevolutionens centrum. Som jag redan har berättat i föregående kapitel såg jag bara en heterogen skara pratsamma ryssar och utländska intellektuella. Jag har också nämnt att den tyska beskickningen under en kort tid 1918 var inrymd i denna byggnad. Här blev det tyska sändebudet greve Mirbach mördad, enligt officiella uppgifter från sovjetregeringen av det socialrevolutionära partiet (SR), som genom detta dåd ville protestera mot fredsfördraget i Brest-Litovsk. Mina läsare kanske minns att ett stort antal socialrevolutionärer blev skjutna, sedan Lenin förklarat att mordet på sändebudet endast var ett förspel till ett uppror mot bolsjevikregeringen. Men inom kort fick jag av min man veta att dessa personer hade varit mycket oskyldiga till attentatet. När jag en dag kom hem, befann sig Otto i sitt arbetsrum, där han talade med en reslig, mörkskägig ung man, som presenterades för mig som kamrat Safir. När han hade gått, berättade Otto med ett leende att jag just hade lärt känna greve Mirbachs mördare, vars verkliga namn var Blumkin.¹¹ Han var tjänsteman vid tjeikan och skulle just fara till utlandet i ett viktigt uppdrag för Kominterns räkning. När jag påpekade att greve Mirbach ju blivit mördad av socialrevolutionärerna, brast Otto ut i ett högljutt skratt. Det stod med ens klart för mig att attentatet var arrangerat för att man skulle få en förevändning att röja det socialrevolutionära partiet ur vägen. Det representerade nämligen den kraftigaste oppositionen mot Lenin.

Det var i början av 1921, när Otto Kuusinen kom tillbaka från Stockholm, som Lenin gav honom i uppdrag att göra ett utkast till de ”organisatoriska principer” som förelades den viktiga tredje kongressen med Komintern i juli 1921 och som godkändes av honom.¹² I enlighet med dessa

¹¹ Blumkin, J. G., vänsterinriktad socialrevolutionär, begick attentatet mot den tyske ambassadören i Moskva, greve Mirbach. Den officiella versionen av hans öde avviker från författarinnans påståenden. Blumkin frigavs visserligen ur fängelset och arbetade inom säkerhetsorganisationerna, men han häktades senare på grund av sina kontakter med Trotskij och likviderades.

¹² Som professor John Hodgson konstaterat reste Kuusinen i februari—mars 1921 från Stockholm via Nordnorge, Murmansk, Petrozavodsk och Leningrad till Moskva.

principer omorganiserades alla kommunistpartier i världen, och Otto fick de bästa lovord för sin skicklighet att utlägga Lenins läror, vilket dessa principer var ett utmärkt exempel på. Jag minns ännu tydligt det brev som Lenin skrev den gången och som i dag finns i Leninhuset i Moskva. I brevet hette det att ingen utom Kuusinen skulle ha kunnat formulera grundprinciperna så förträffligt. Otto skrev dem på tyska, och Wilhelm Koenen, en kommunist av tysk härkomst, fick i uppdrag att hjälpa till med stiliseringen.

På den tredje kongressen valdes Grigorij Zinovjev till ordförande i Kominterns exekutivkommitté. Omkring trettionio mer eller mindre äkta kommunistiska partier blev på denna kongress medlemmar av Komintern. I och med detta började de fjärma sig från intressena hos de egna ländernas arbetarrörelser, och under det kommande årtiondet underordnade de sig alltmera ledningen för den Tredje internationalen, som residerade i Moskva. Jag säger med full avsikt ”mer eller mindre äkta” kommunistiska partier, eftersom några vid den tiden endast bestod av några få människor, och partierna existerade bara på papperet. Även de var ”små fiskar” som uppgav sig vara ”stora fiskar”.

Jag skulle vilja säga något om det sätt som Komintern var organiserad på. Teoretiskt och på papperet skulle kongresserna i Moskva, dit varje parti som var eller blev medlem skickade sina röstberättigade representanter, vara högsta instans inom den kommunistiska internationalen. Men under de tjugofyra år som Komintern existerade hölls endast sju kongresser. Under tiden mellan kongresserna övertogs ledningen av exekutivkommittén i den kommunistiska internationalen (EKKI), men denna kommitté höll å sin sida endast omkring sjutton plenarsammanträden. Exekutivkommittén bestod av ungefär trettio personer, och dessa valdes av kongresserna bland de delegerade från alla medlemspartierna. Några av de större partierna, exempelvis det tyska och det ryska, hade mer än en representant i exekutivkommittén. Nästan alla representanter bodde i Moskva.

Det politiska sekretariatet i EKKI, vars medlemmar likaså valdes under kongresserna, hade till uppgift att övervaka den löpande verksamheten. Det bestod av åtta till tio ledamöter, som ständigt måste finnas till hands i Moskva. Inom det politiska sekretariatet verkade vidare ett mindre sekretariat, som bestod av tre personer. Detta sekretariat bar namnet ”lilla kommissionen” (Uskaja Komissija).¹³ Under de nio år som jag var verksam vid Kominterns högkvarter fanns det bara tre män vilkas order omedelbart åtljydes, nämligen följande medlemmar av det inre utskottet: Otto Kuusinen, Osip Pjatskij och Dimitrij Manuilskij. Kuusinen var ansvarig för de avgörande riktlinjerna och höll sig underrättad om den politiska och näringspolitiska utvecklingen i de kapitalistiska länderna. Pjatskij:s område var den hemliga verksamheten och de ekonomiska angelägenheterna samt personal- och förvaltningsfrågorna. Av de tre männen hade Manuilskij i flera avseenden minst att säga till om när det gällde viktiga avgöranden. Han fungerade på sätt och vis som öga och öra och förbindelseman till det ryska partiets centralkommitté. Han förestod också kominternorganisationerna i Frankrike och Belgien, eftersom han kände till dessa länder sedan sin studietid. Ottos speciella skyddsling, Mauno Heimo, var protokollförare i lilla kommissionen.

När man så ansåg nödvändigt, hade varje medlemsparti rätt att genom sina representanter i exekutivkommittén lägga fram sina egna problem för Komintern i Moskva. Å andra sidan tog kommittén själv initiativet till att lösa svårare meningsskiljaktigheter och konflikter inom ett utländskt parti. I det senare fallet beordrades partiet att skicka representanter till Moskva. När en sådan utländsk delegation anlände, utnämnde det politiska sekretariatet kominternfunktionärer

¹³ ”Uskaja Komissija” är ett utskott, som i Kominternkretsar kallades ”La petite Commission du Secrétariat” resp. ”Lilla Kommissionen”.

vilkas uppgift var att förhandla med delegationen. Dessa förhandlingar drog ofta ut på tiden, ibland pågick de i flera månader. Till sist utformades en resolution, och man röstade om att anta eller avslå den. I allmänhet gjorde Komintern i ordning utkast till resolutionerna långt innan delegationerna hade kommit till Moskva, men de måste inte så sällan ändras under de långdragna diskussionerna. Efter omröstningen reste delegationerna hem för att i det egna landet leda partiets verksamhet i överensstämmelse med resolutionerna. De beslut som innefattades i resolutionerna var emellertid ofta inte lämpade för det speciella fallet och lände många gånger till nackdel för kominternmedlemmarna.

Bortsett från kampen mellan Stalin och Trotskij diskuterades aldrig ryska partiangelägenheter vid Kominterns möten. Det kunde emellertid inte undvikas att det gick rykten om en viss maktkamp i de högre regerings- och partiutskotten. Denna kamp diskuterades i korridorerna bland de anställda, eftersom utgången av den ofta orsakade förfärliga omvälvningar inom kadrarna och i hela sovjetregeringens politik liksom givetvis inom Komintern. Vid möten där utländska kommunister var med var det strängeligen förbjudet att nämna händelser eller omständigheter i det sovjetiska kommunistpartiet. De ansågs mycket hemliga och var höjda över all diskussion och debatt. Å andra sidan var samtliga partier utanför Sovjetunionen förpliktade att anmäla till Komintern allt vad som rörde deras verksamhet, och tjeckan hade agenter i partierna eller värvade dem bland medlemmarna för att exakt kunna hålla reda på vad som hände och utöva sträng kontroll. Utlänningar som av naivitet eller okunnighet vågade fråga varför Sovjetunionens inre problem aldrig diskuterades avfärdades med ett sarkastiskt och undvikande svar.

Skild från exekutivkommittén fungerade den inflytelserika ”internationella kontrollkommissionen” (IKK), som tjänade som ett slags högre besvärinstans för alla kommunistpartier och övervakade partitroheten och moralen hos de enskilda partierna. De omkring nitton medlemmarna av denna kommission valdes på kominternkongresserna, och teoretiskt stod de över sovjetpartiets kontrollkommission. Den ledande mannen var en litauisk advokat vid namn Angeretic, och han var nästan den ende som ständigt vistades på IKK-byrån. Kontrollkommissionen kunde ställa vilken kominternfunktionär som helst till svars, oavsett om han hörde till det ryska partiet eller till något annat parti, och döma honom för verkliga eller påstådda försummelse. Om det rörde sig om en hög funktionär, fick han vanligen innan han avskedades en skarp tillrättavisning vid ett speciellt inkallat möte. Mötena och besluten var till största delen hemliga, och ingen stenograf fick delta eller föra protokoll. I de speciella fall där man behövde ett protokoll var det endast tyskan Alice Abramovitj som fick användas. Jag vet att Otto en gång gav order om att varje ord skulle antecknas, nämligen när han 1933 införde IKK höll ett långt, elakt tal mot sin mångåriga finländske rival Kullervo Manner. Efter det anförandet blev Manner häktad. Jag fick höra vad det rörde sig om genom Yrjö Sirola, som hade varit med i egenskap av medlem i kontrollkommissionen. Vanligen inställde sig bara den anklagade och åklagaren inför IKK-domarna, och man fattade inga viktigare beslut utan att man först inhämtat Kuusinens mening.

Bland de utskott som bestämde Kominterns politik och bland vilka Uskaja Komissija var det mäktigaste och hemligaste fanns många permanenta avdelningar av växlande storlek. Eftersom alla ägnade sig åt kominternarbetet, var de alla mycket viktiga. Men det utskott som i fråga om hemlighetsfullhet överträffade alla andra var OMS, hjärnan och det allra heligaste inom Komintern. Bokstäverna OMS står för Otdel Meshdunarodnych svjasej vilket betyder avdelningen för internationella förbindelser. Härifrån spändes ett nät av permanenta agenter över hela världen. De förmedlade befallningar och riktlinjer till kommunistpartiledarna i de länder där de vistades. En särskilt kinkig uppgift för dessa agenter var att till partierna överlämna kominternpengar, avsedda för partiaktioner och propaganda. (Som täckmantel för denna verksamhet bildades olika organisationer som ”Sovjetunionens vänner”, ”Samfundet för fred och demokrati” osv.) Under

20-talet fick OMS ”residenten” bidragen genom diplomatiska kurirer. Vanligen var han anställd vid en sovjetbeskickning och åtnjöt förmånen av diplomatisk immunitet. I många länder var det handelsbolag som vidare-förmedlade pengarna, t.ex. AMTORG i New York och ARCOS i London. Men OMS verksamhetsfält utsträcktes också till andra områden. Alla hemliga verksamheter och uppdrag, den hemliga underrättelsetjänsten, mottagning och dechiffring av rapporter och meddelanden samt en stor del av propagandan var underställda OMS.

Dessutom var OMS förbindelselänken mellan Komintern och generalstabens spionageorgan samt också med hemliga polisen, vars namn ständigt växlade under årens lopp. Efter ”tjekan” hette den ”GPU”, ”NKVD” och ”MVD”. I dag är den känd som ”KGB”.¹⁴ Men detta samarbete gick inte utan gnissel, och relationerna mellan OMS och hemliga polisen var avgjort dåliga. Möjligen var detta en av orsakerna till att så många kominternfunktionärer miste livet under de stora rensningsaktionerna under 30-talet. Vad min man angår, avskydde han särskilt mycket den militära underrättelsetjänsten.

Från Kominterns tillkomst var Mirov-Abramov¹⁵ chef för OMS, men den gamle bolsjeviken Osip Pjatnitskij, som var medlem av triumviratet i Lilla kommissionen och egentligen den rätte mannen för uppgiften, hade minst lika mycket att säga till om. Pjatnitskij härstammade från Litauen och hade börjat sin levnadsbana som snickarlärling. Sedan sin ungdom, redan i början av 1900-talet, hade han aktivt deltagit i revolutionära aktioner, och vad som fattades honom i formell bildning ersatte han med stor erfarenhet om illegal verksamhet. Eftersom han var väl förtrogen med trakterna vid rysk-tyska gränsen, fick han vid unga år framför allt i uppdrag att smuggla över antitsaristiska flygblad och tidningar från Tyskland till Ryssland och att hjälpa agenter över gränsen. Senare arbetade han många år under Lenins ledning i Tyskland, England, Frankrike och Schweiz. En gång när han var i färd med att genomföra ett uppdrag i Ryssland, greps han och förvisades på två år till Sibirien. Tack vare revolutionen i februari 1917 blev han fri. Utan tvivel var Pjatnitskij en stöttepelare i Kominterns verksamhet. Men som så många andra fick han erfara att ”otack är världens lön”. Han anklagades för trotskism och miste livet under rensningsaktionerna i slutet av 30-talet. Samma öde mötte också Mirov-Abramov.

En av OMS-sektionerna var dokumentbyrån, som Milter förestod. Han gjorde utmärkta förfalskningar av visa, stämplor och dokument. Men pass förfalskades sällan. Det var ju mycket enklare att genom kommunistpartierna i olika länder skaffa använda pass (eller ännu hellre ”rena”, oanvända) i vilka man bytte ut fotografierna och förde in nödvändiga visa och stämplor. Särskilt efterfrågade var pass från Förenta staterna, och det fanns alltid ett visst förråd av sådana. När utländska delegerade kom för att delta i kongresser och möten, måste de lämna ifrån sig sina pass, som de fick tillbaka vid återresan. De anade naturligtvis inte, att avskrifter gjorts av intressanta detaljer i passen! Omkring tio personer arbetade under Milter, som också blev offer för rensningsaktionerna 1937.

En av de största avdelningarna i Komintern var pressavdelningen. Namnet är emellertid vilseledande. Tidningar och vanliga publikationer bearbetades inte här, utan pressavdelningen var en byrå där översättare och stenografer ständigt fanns tillgängliga. De kunde alla viktigare språk,

¹⁴ Benämningarna på de sovjetiska säkerhetsorganen har hittills varit: 1917 —1922 tjekan resp. vetjekan; 1922-1934 GPU resp. OGPU; 1934-1941 NKVD; februari till juli 1941 NKVD och NKGB; juli 1941-1943 NKVD; i april 1943 uppdelades NKVD i NKVD, NKGB och SMERSJ; i januari 1946 omdöptes NKVD till MVD och i oktober 1946 sammanslogs NKGB och SMERSJ till MGB; mars 1953-1960 MVD; sedan 1954 KGB; 1966-1968 Ministeriet för skydd av den allmänna ordningen; sedan 1968 MVD.

¹⁵ Jakob Mirov-Abramov blev först i början av 30-talet chef för OMS. 1921-1930 var han verksam i Berlin och underordnad Osip Pjatnitskij.

tyska, ryska, spanska, franska och engelska. Eftersom de flesta anställda under avdelningschefs rang inte hade några fast anställda sekreterare, måste de ta pressavdelningens tjänster i anspråk. Här gjorde man otaliga kopior och avskrifter, och höga kominternfunktionärer kunde begära stenografhjälp.

På pressavdelningen arbetade en emigrant från Ungern. Det var en fantastisk begåvning vid namn Levin som var sin tids kanske bäste simultantolk. Det fanns inte något språk, som han inte kunde handskas med. Samtidigt som en utländsk delegerad talade, levererade Levin i högtalare en översättning på ryska eller tyska, allteftersom man begärde det. En dag frågade jag honom hur han kunde översätta så flytande och ledigt från tyska.

— Ni måste ju vänta tills meningen är slut för att veta vilket verb talaren använt. Jag förstår inte hur ni klarar det.

— Nej, svarade Levin. Så snart en mening börjar vet jag redan vilket verb talaren kommer att använda, och jag misstar mig sällan.

En annan stor avdelning var organisationsavdelningen under Pjatsnitskij. När jag kom dit första gången var Boris Vasiljev, en gammal bolsjevik, dess chef. Han avgick senare för att arbeta inom det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté, och hans efterföljare var en est vid namn Mehring. Han miste livet under utrensningsaktionen 1937. Den viktigaste uppgiften för organisationsavdelningen var att ständigt övervaka utländska kommunistpartier, vilket var nödvändigt för att man skulle kunna kontrollera att direktiven från Komintern följdes och upptäcka avvikelser och inre partitvister. Detta kunde man delvis klara av genom att regelbundet läsa de ekonomiska och politiska rapporterna i Kominterns veckobulletin. I den meddelades om ett visst parti hade begått en dumhet eller i ett givet ögonblick inte handlat riktigt eller helt enkelt lämnat en viktig händelse obeaktad. När organisationsavdelningen ertappat ett utländskt kommunistparti med något som såg ut som en försummelse, besökte ledaren eller hans ställföreträdare partiets representant i exekutivkommittén och rådgjorde med honom om vilka direktiv eller förebråelser som skulle framföras till syndarna. I särskilt allvarliga fall föreslog ledaren att en speciell instruktör skulle skickas från organisationsavdelningen till utlandet för att klara upp svårigheterna.

När folk från Kominterns högkvarter reste till utlandet måste de alltid lämna sina partiböcker och — när det gällde illegal resa — också alla andra identifikationshandlingar hos organisationsavdelningen. Här förvarades de med övriga akter tills vederbörande medarbetare återvände.

En annan avdelning var den stora och betydelsefulla agitations- och propagandaavdelningen, som försåg de utländska partierna med material och i samarbete med OMS angav riktlinjer för propagandaverksamheten. Radiosändaren i Moskva ”Radiostanija imeni Komintern” var visserligen inte direkt underställd Komintern men använde ändå material som levererades från Agit-Propavdelningen.

Själv började jag mitt arbete för Komintern 1924 på informationsavdelningen, som då leddes av den gamle bolsjevikern Gusev. Han ersattes emellertid snart av en annan ryss, Boris Sjubin. Avdelningen var ganska stor och sysselsatte specialister vilkas uppgift var att hålla sig å jour med händelserna i alla större länder världen runt. Här läste man tidningar och tidskrifter med alla slag av politisk inriktning, och man kopierade rapporter om mera anmärkningsvärda händelser, vilka varje vecka publicerades i den s.k. bulletinen. Informationsavdelningen var indelad i nationella och regionala sekretariat (landssekretariat), och länder inom ett och samma geografiska område vilka hade problem av ungefär samma slag hänfördes ofta till ett och samma sekretariat.

Även förvaltningsavdelningen måste nämnas. Den förestods av den skickligt petersburgadvokaten Kivilovitj, biträdd av sin inte överdrivet intelligenta assistent Koslav. Kivilovitjs

avdelning ansvarade för alla hushållsfrågor i Kominternbyggnaden och i hotellen Lux och Malyj Paris i Moskva. Från denna avdelning beställdes också hotellrum och teaterbiljetter och gjordes allt som behövdes för att ta emot främmande delegater i Moskva. Även ekonomibyrån lydde under förvaltningsavdelningen. Här betalade man de anställdas löner och svarade för de löpande utgifterna, vilket ålåg ekonomichefen Orest.

Naturligtvis fanns det också en kaderbyrå, som hade hand om alla kominternmedarbetarnas angelägenheter och framför allt kontrollerade deras politiska pålitlighet. På denna byrå arbetade folk från GPU, som ofta hade föga respekt för kominternledningens åsikter, vilket kunde ge anledning till ytterligare meningsskiljaktigheter mellan de båda organisationerna.

I Komintern fanns också en kvinnobyrå under ledning av Clara Zetkin. Hon var till namn och rang den enda kvinnliga medlemmen av exekutivkommittén. Men eftersom hon redan på den tiden var gammal och nästan blind, fungerade hennes skyddsling Herta Sturm, även hon tyska, som den egentliga drivande kraften. Kvinnosekretariatet hade till uppgift att hålla reda på verksamheten inom olika vänsterinriktade kvinnogrupper över hela världen. Dessutom skulle den ta sig an prominenta kommunistiska kvinnor som besökte Moskva och sörja för att de inte fick något felaktigt intryck av samhällslivet i Moskva.

Slutligen måste ytterligare tre organisationer nämnas vilka hade ett intimt samarbete med Komintern och fick sina riktlinjer och sitt ekonomiska stöd därifrån, nämligen Kommunistiska Ungdomsinternationalen (KJI),¹⁶ Krestintern¹⁷ (den kommunistiskt ledda bondeinternationalen) och Profintern¹⁸ (internationella landsorganisationen). Ungdomsinternationalen hade sina lokaler i Kominternhuset. Som namnet anger övervakade den alla organiserade ungdomsaktioner och skickade även agenter till utlandet. Dess ledare var georgiern Lominadse. Krestintern hade grundats för att ställa de utländska lantarbetar- och bonderörelserna under Kominterns inflytande. Detta försök blev emellertid nästan resultatlöst. Av dessa tre organisationer hade endast Profintern en viss betydelse.

Här skulle jag vilja berätta något om den man som kan kallas Kominterns verkställande direktör, nämligen Mauno Heimo. Denne finländske juris studerande hade 1918 deltagit i upproret i Finland och sedan lyckats ta sig över till Sverige. Det var honom som Otto hjälpte att i hemlighet bege sig från Sverige till Sovjetunionen.

Otto kände honom väl, och i början av 1924 kom Heimo på Ottos order till Moskva. Jag var för tillfället hemma, när Heimo anlände till vår våning i Hotel Lux. Otto bad honom slå sig ner och började omedelbart tala om sina mest trängande problem:

— Jag har väntat på dig länge. Komintern saknar en genomtänkt organisation. Du och jag skall bygga upp den tillsammans. Det finns ingen riktig medarbetarstab och inga klara kompetenskrav.

Femtonhundra personer får betalt för att de arbetar här, men ingen vet vem som är hans överordnade eller vilka befogenheter han har och inte heller vad han egentligen skall göra. Det är verkligen ett förfärligt virrvarr! Vi måste organisera om medarbetarstaben från grunden.

Heimo svarade:

¹⁶ Kommunistiska Ungdomsinternationalen (KIM) var mellan 1919 och 1943 en sektion av Komintern och hade grundats på initiativ av Lenin. Alla dess ledare, t.ex. A. V. Kosarev, V. T. Tsjemodanov, E. V. Krasnov, R. M. Tjitarov, likviderades mellan 1937 och 1939.

¹⁷ Kresintern, Kommunistiska Bondeinternationalen, existerade från 1923 till 1933. Den kom till på en konferens med olika bondeorganisationer och upplöstes av Komintern efter en rad misslyckanden.

¹⁸ Profintern, Internationella organisationen för prokommunistiska fackföreningar, existerade från 1921 till 1937.

— Låt mig först få tillfälle att se mig om, och framför allt skulle jag vilja ha en lista över de anställda, så att jag vet vilka dessa femtonhundra människor är.

Jag tror knappt att det gått en vecka efter detta samtal, förrän Heimo en kväll kom till vår våning och gav Otto följande rapport:

— Jag har noga gått igenom listan som du gav mig, och jag har lärt känna de flesta som har en särskilt ansvarsfull ställning. Jag har gjort upp en lista på personer som inte behövs, och den upptar ungefär ett tusen namn. Men jag måste fundera litet till på hur man bäst skall fördela arbetet mellan de anställda. En sak är i varje fall klar: vi behöver en lokal som bättre lämpar sig för vårt arbete än den nuvarande. Om du håller med mig om det, skulle jag vilja anhålla att sovjetiska kommunistpartiet ställer ett lämpligt kontorshus till vårt förfogande.

I själva verket hade Heimo redan efter en eller två dagar mycket noga besiktigt ett hus på Mochovagatan 6. Det ligger i Moskvans centrum och i närheten av Kreml. Redan samma kväll gav han Otto en skiss, där han ritat in hur de olika våningarna skulle kunna göras om till kontorslokaler. Den gode Heimo var verkligen mycket duktig och klok och hade en fantastisk begåvning för organisations- och personalfrågor. Samma kväll som han visade Otto ritningen lade han också fram en skriftlig plan med förslag till hur de olika funktionerna inom Komintern skulle kunna delas upp så att man fick bästa möjliga resultat och bättre än tidigare kunde hemlighålla verksamheten vid de olika avdelningarna.

Otto, som själv inte hade något sinne för förvaltningsbestyr, beundrade mycket Heimots förmåga. Dessutom hade Heimo lätt att umgås med folk och var allmänt rätt omtyckt. Han hade organiserat allt arbete så att han själv tillsammans med Otto, Pjatsnitskij och, i mindre utsträckning, Manuilskij skulle hålla organisationens roder i sina händer. På detta sätt skulle hela makten koncentreras till dem. Heimo blev därigenom i viss mån Kominterns verkställande direktör och hade vittgående fullmakter att fatta beslut i frågor som förekom dagligen utan att behöva konsultera sina överordnade. Det är troligt att Heimo hela tiden höll sig bättre underrättad än någon annan om allt som hände på Kominterns byråer. Hans titel ”sekretariatets sekreterare”, som skapats speciellt för honom, öppnade alla dörrar för honom. Men precis som Otto föredrog han att hålla sin stora makt hemlig och att inför utomstående låtsas som om han i verkligheten bara var en obetydlig lakej.

Kort efter sin ankomst till Moskva gifte sig Heimo med en amerikanska, bördig från Lettland, som i egenskap av tolk kommit över med det amerikanska hjälputskottet (ARA). Hon hade en son, men jag vet inte vad som blivit av mor och son. Heimo själv miste livet under Stalins skräckvälde. Hans insats i nyorganisationen och i Kominterns dagliga verksamhet var långt mer betydande än man i allmänhet känner till. Ett bevis för detta är att han tillsammans med Zinovjevs sekreterare Tivle fick i uppdrag att skriva en historisk redogörelse för Kominterns verksamhet under de första tio åren.¹⁹

När man kom in genom huvudingången i Kominternhuset, befann man sig mitt emot kommendanturbyrån, varifrån huset bevakades och icke önskvärda besökare hölls borta. Bevakningsmännen, som bar civila kläder, var i själva verket inte anställda vid Komintern utan vid det beryktade GPU. På så sätt bevakades huset av hemliga polisen, vars stränga föreskrifter obetingat måste åtgärdas. Det fanns alltid en vaktpost i närheten av ingången och på femte våningen vid ingången till OMS byrå, Kominterns allra heligaste. Alla besökare blev först utfrågade om sitt ärende, och för det mesta hade de redan i förväg avtalat om möte med någon

¹⁹ Det rör sig här om en bok av M. Heimo och A. Tivle, ”Io let Komintern v resjenijach i tsifrach”, Gosisdats, Moskva/Leningrad 1929.

funktionär. Besökaren fördes in i väntrummet, medan Heimoss byrå per telefon underrättades av kommandanturen om vem som kommit och vem han önskade träffa. Heimo kontrollerade det avtalade mötet och gav per telefon kommandanturen order att skriva ut en passersedel, en s.k. propusk, åt besökaren. När denna propusk hade utställts kontrollerades den i rummet intill, och besökarens övriga identifikationshandlingar undersöktes så att man kunde fastställa om han verkligen var den han utgav sig för. Först därefter fördes han till den byrå dit han hade ärende.

I kommandanturen fanns också en stämpelklocka, där de anställda måste stämpla in tiden för ankomst och utgång. Föreskriften gällde emellertid inte för medlemmarna av exekutivkommittén och toppfunktionärerna i Komintern.

Kominterns bibliotek och arkiv fanns i husets källare. Bibliotekarie var Allan Wallenius, en f.d. finländsk student och en av Ottos skyddslingar. Han hade gått igenom en bibliotekariekurs vid New Yorks stadsbibliotek och behärskade ganska väl flera språk. Han var utomordentligt duktig i sitt fack och miste förstas livet under utrensningssaktionen 1938.

Arkivarie var Boris Reinstein, som också var en mycket duglig man. I sin ungdom hade han studerat kemi i Paris och häktades där för revolutionära stämplingar. Efter detta utvandrade han till Förenta staterna, varifrån han återvände till Ryssland efter revolutionen 1917. Han var en kultiverad och sällskaplig man. Jag tror det var 1928 som jag en dag kom in i arkivet och såg att den gamle Reinstein tankfull satt vid sitt skrivbord med huvudet stött i handen. Jag frågade varför han verkade så nedslagen, och han svarade:

— Jag har funderat på att det finns tre slags människor i denna värld: för det första de som dör för tidigt, för det andra de som dör alldeles för sent och för det tredje de som nås av döden just i rättan tid. Jag sitter här och försöker dela in våra ledare i dessa tre kategorier. Det är klart, att Lenin dog för tidigt, och det hade säkert varit bättre för vårt land om han hade levat längre. Däremot insåg Trotskij inte att den tid hade kommit då han inte kunde vara till nytta längre. Han borde ha dött, men han fortsatte att leva. Här kan ni se — jag har givit några andra ledare den plats, som de enligt min mening borde ha.

Vem kan beskriva min överraskning, då jag såg att Reinstein placerat Stalins namn i den andra kolumnen — hur vågade han?

— Men, fortsatte han, jag vet inte var jag skall placera mig själv. Ibland tror jag, att jag redan levat för länge och inte kan vara till någon nytta mer. Jag vet verkligen inte!

Reinstein var en av de få Kominternfunktionärer som det förunnades att dö en naturlig död.

Hertta Kuusinen, Ottos dotter i hans tidigare äktenskap, kom till Moskva 1929 omedelbart efter det att hon slutat skolan i Finland. I Sovjetunionen var det i lag föreskrivet att var och en som fyllt arton år måste ta ett arbete. Alltså måste Hertta få ett arbete. Jag tyckte att hon skulle fortsätta sin skolutbildning, men Otto ville inte veta av något sådant. Han ansåg inte de ryska skolorna mycket värda, och dessutom talade Hertta inte ryska. Då sade jag att hon kanske kunde arbeta på Kominterns bibliotek och bad Allan Wallenius att ta emot henne som elev och utbilda henne till bibliotekarie. Biblioteket blev alltså Herttas första arbetsplats men utom att hon deltog i en chifferingskurs på Komintern besökte hon inte någon skola i Sovjetunionen. Kort efter det att hon fått anställning vid biblioteket gifte hon sig med Tuure Lehen, en finländare som studerade vid Sovjets militärakademi. När Hertta lärt sig grunderna i biblioteksarbetet ställdes hon till det finländska partiets förfogande och efter någon tid skickades hon i ett specialuppdrag till Finland. Hon hade otur, häktades och måste tillbringa flera år i fängelse.²⁰ Trots detta intog hon efter sin

²⁰ Hertta Kuusinen skickades på försommaren 1934 till Finland och häktades där den 14 juni 1935. När Otto

frigivning 1944 fram till faderns död 1965 en ledande ställning inom det finländska kommunistpartiet. Hertta var den enda av de anhöriga till Otto som flyttat till Sovjetunionen som inte råkade illa ut. Emellertid hade hon aldrig sett eller förstått den ryska kommunismen sådan den verkligen var, eftersom hon alltid bara pendlade mellan Hotel Lux och Komintern-huset.

I april 1924 började jag själv arbeta i Kominternhuset. Heimo antecknade mina personalia och jag fick skriva under alla möjliga papper och dokument, bl.a. också ett med frågan om jag var väl förtrogen med begreppet marxism. Det berättades att Lenin på samma fråga hade svarat ”jag försöker lära mig den”. Heimo förde mig till ett ledigt skrivbord på en byrå där kamrat Jaroslavskij arbetade. Just då stod han i ledningen för sovjetpartiets kontrollkommission och hade därmed en hög ställning med stort ansvar. Det uppgavs att han arbetade i Kominternhuset endast för att han ingående ville studera vissa intrikata urkunder i arkivet. Hur som helst utbytte han och jag bara några ord med varandra. Jag fick först en mängd material på tyska att läsa igenom. Av detta framgick det hur Komintern fungerade, och jag fick en överblick över Kominterns historia och dess resolutioner och beslut. Varje nyanställd måste först göra sig förtrogen med detta material.

Som jag redan nämnt fick jag först en befattning vid informationsavdelningen. På grund av min nordiska härstamning anförtroddes jag uppgiften att följa politiska och ekonomiska händelser i Sverige, Norge och Danmark, och jag fick titeln ”referent för Skandinavien”. Jag måste läsa igenom de viktigaste skandinaviska tidningarna och tidskrifterna liksom alla TASS-meddelanden och sovjetregeringens diplomatiska rapporter som rörde mitt geografiska område. Min assistent var Willi Mielenz, en ung berlinare, och stenografer och maskinskrivare ställdes till mitt förfogande från pressavdelningen. Vi hade till uppgift att två gånger i veckan ge ut rapporter på tyska om vart och ett av de tre länderna. Den ena rörde uteslutande politiska händelser, medan den andra behandlade den ekonomiska utvecklingen under den gångna veckan. Varje fredag klockan fyra på eftermiddagen skulle dessa rapporter ligga på Heimos skrivbord. Heimo själv eller någon annan som han avdelade för arbetet läste igenom de båda rapporterna, strök sådant som ansågs betydelselöst och beslöt därefter vilka delar som skulle översättas till ryska, så att de funktionärer som inte kunde tyska skulle kunna läsa dem. Jag kommer ihåg att översättningarna bl.a. också skickades till Stalins sekretariat.

Vi fick två olika slags TASS-telegram: dels meddelanden på grått papper som innehöll sådana sändningar som publicerades i pressen, dels meddelanden på rosa papper, vilka var hemliga och bara fick läsas av ett begränsat antal funktionärer vid Komintern och centralkommittén för det sovjetiska kommunistpartiet. Utrikesredaktörerna i ”Pravda” och ”Izvestija” liksom i Moskvas eftermiddagstidning ”Vetjernaja Moskva” kom ofta till min byrå för att se om det fanns några uppgifter i telegrammen som de kunde använda. Många gånger kunde jag ge dem antydningar om strejker och andra händelser som meddelats i de rosafärgade telegrammen, men jag fick varken ge eller ens visa dem själva telegrammen.

Min assistent Mielenz hade under första världskriget arbetat på en svensk fabrik och talade rätt bra svenska. Han var en trevlig och bra assistent, men han hade ett fel som till sist gjorde slut på hans karriär: han inte bara kritiserade det sätt på vilket regeringen i Sovjetunionen löste vissa problem, utan han var dessutom så naiv att han på eget initiativ skrev klagobrev till Moskvas myndigheter, där han med viss tysk överlägsenhet kom med direkta förslag om hur arbetsförhållandena och andra förhållanden i Moskva skulle kunna förbättras. Visserligen delade jag inte sällan dessa kritiska synpunkter, men det var privata åsikter, som jag aldrig rörde för någon annan än min man. Jag varnade Willi och påpekade att det inte bara var fåfängt utan till och med farligt

---

Kuusinen fick meddelandet om sin dotters häktning, skrev han: ”I fängelse är du mig ännu kärare och dyrbarare än någon sin förr.”

att komma med sådana råd. Men han lät inte avskräcka sig. När jag 1933 återvände från Amerika, var min förra byrå tom, och på min fråga var Willi fanns tycktes ingen kunna ge något svar.

Lyckligtvis hände ingenting uppskakande i Skandinavien på 20-talet. I annat fall skulle vecko-rapporterna ha varit en betydligt besvärligare uppgift. Jag kommer bara ihåg att det var något krångel med fackföreningarna i Norge. I övrigt har jag nästan glömt bort allt vad dessa rapporter innehöll.

Ungefär 1925 hölls ett plenarsammanträde i EKKI, där man diskuterade det svenska kommunistpartiets underlåtenhet att lyda vissa order från Komintern. Karl Kilbom, Oskar Samuelsson och Fredrik Ström representerade det svenska partiet. En speciell anklagelse riktades mot svenskarna för att de underlåtit att ordna en arbetarnas massdemonstration den 1 maj som man gjort i Oslo och Köpenhamn. Kilbom, som hade den högsta rangen i den svenska delegationen och förde dess talan, svarade i ett långt tal med väl slipade vändningar. När man såg och hörde honom, fick man en känsla av att han var synnerligen självmedveten. Faktum var att hela det svenska partiet hade en hög tanke om sig självt, en uppfattning som inte delades av Kominterns ledning. I det synnerligen borgerliga Sverige fanns det bara ett litet kommunistparti, och inte ens en utpräglad optimist kunde tro att det skulle kunna göra revolution eller ens åstadkomma ett framgångsrikt uppror.

Kilbom medgav att partiet visserligen hade fått order att anordna demonstrationer och att man gjort långtgående förberedelser, men tyvärr hade det regnat den 1 maj, och ledningen hade inställt demonstrationen därför att den visste att endast få arbetare skulle delta i marschen i så dåligt väder. Kort sagt, de hade ansett att en inställd demonstration skulle skada partiet mindre än en demonstration med dåligt deltagande, vilken skulle ha betraktats som ett tecken på svaghet. På detta sätt försökte Kilbom att rättfärdiga sitt partis hållning. När han slutat tala och satt sig ned, började Pjatnitskij och andra kominternledare i sarkastiska ordalag kritisera det svenska partiet. ”Verkligen? Det hade alltså regnat? Vad skulle ni ha gjort om ni hade förberett en revolution? Skulle ni ha inställt den också? Vad skulle ha skett med oktoberrevolutionen, om vi hade tagit hänsyn till regn eller snö, som i själva verket stod oss upp till höfterna?”

Efter dessa anklagelser reste sig Kilbom åter och svarade med uttryckligt tålamod och stor värdighet:

— Det kan så vara att vi i Sverige då och då begår ett fel — kanske tar ett steg till höger eller till vänster — men var så vänliga och glöm inte bort att vi fortfarande befinner oss på väg mot revolutionen.

Knappt hade dessa Kilboms ord översatts till ryska förrän Stalin plötsligt till allas förvåning i dystert allvarlig ton sade:

— Inte ett steg till höger och inte ett steg till vänster — bara rakt fram måste det gå!

Alla närvarande var övertygade om att detta inpass innebar slutet på Kilboms bana. Det blev i allmänhet följden av en så sträng och offentlig tillrättavisning från Stalins sida. När det gällde en sovjetmedborgare hotade till och med något ännu värre.

Kilbom kände till hur man i Moskva handskades med karriärer, och därför var jag inte förvånad när Otto berättade att Kilbom kommit till hans byrå och gråtande bett att Otto skulle utöva sitt inflytande, så att orden om steg till höger och till vänster och Stalins skarpa svar skulle strykas ur protokollet. Den stackars Kilbom var halvdöd av förskräckelse och kunde inte göra nog för att smickra Stalin och Otto — om de bara ville förlåta honom hans felsteg och glömma hela affären! Otto lade sig ut för honom hos Stalin, som skrattande gick med på att befria Kilbom ur hans elände, och så kom det sig att Kilbom några dagar senare uppträdde lika värdigt som förut.

Jag skall berätta något om den så kallade Zinovjev-brevskandalen. Hösten 1924 uppstod det stor oro i Moskva, när den brittiska pressen publicerade ett brev i vilket Komintern gav det brittiska partiet instruktioner. Brevet uppgavs vara signerat av Zinovjev, ordföranden i Kominterns exekutivkommitté, och av Otto Kuusinen. Brevet lästes upp i det engelska parlamentet. Vad hade hänt i själva verket?

Efter den femte kominternkongressen sommaren 1924 hade Komintern faktiskt givit det brittiska partiet vissa instruktioner. Det rörde sig huvudsakligen om aktioner i Indien, där marken uppgavs vara jämnad för revolutionära omvälvningar. Dessutom hade det brittiska partiet beordrats att grunda particeller inom armén och att anstifta oroligheter i kolonierna. Det brittiska partiet hade emellertid behandlat denna skrivelse oförsiktigt, och en del av den hade sipprat ut till några journalister. Dessa hade skrivit ihop ett nytt brev, och det var detta som förelästes i parlamentet och uppgavs vara det ursprungliga och autentiska. Otto var redan från början på det klara med att det rörde sig om en förfalskning, även om den innehöll några av de ursprungliga instruktionerna. Men vad som för honom var det avgörande beviset var att i hans påstådda underskrift saknades initialen i hans andra förnamn — han skrev alltid under ”O. W. Kuusinen” och inte O. Kuusinen”.

I Moskva var man upprörd över att det engelska partiet kunde behandla en så ytterst intern skrivelse så slarvigt, och man skickade en skarp tillrättavisning. Men när brittiska parlamentsledamöter började göra stor affär av brevet och kräva upplysning av premiärministern och Sovjetregeringen, ökade nervositeten inte bara inom Komintern utan också i folkkommissariatet för utländska angelägenheter. Tjitjerin avlade i egen hög person ett besök i Kominterns högkvarter och förhandlade länge med min man och Pjatnitskij bakom stängda dörrar. Otto berättade för mig, att Tjitjerin oförblommerat givit uttryck åt sitt ursinne och öst rasande förebråelser över Komintern för att ha inlåtit sig på hemliga företag som allvarligt kunde skada sovjetregeringens diplomatiska förbindelser. Han hade krävt att Komintern skulle sluta upp med att befatta sig med hemligt och illegalt arbete och överlåta detta slags aktioner till de därför inrättade organisationerna. Följden av dessa händelser blev att vissa slag av hemligt arbete överfördes från Komintern till avdelning IV inom Röda armén och GPU. Men Tjitjerin fick order att till britten säga, att Komintern aldrig befattade sig med hemliga eller ohederliga aktioner, och att Zinovjev brevet var en högst gemen förfalskning.

Men brittena lät inte avspisa sig så lätt. Brittiska LO ansökte om tillstånd att få studera Kominternakterna i Moskva. Först verkade detta krav absurt, men Otto och Pjatnitskij beslöt att man skulle gömma undan allt misstänkt material, så att den brittiska delegationen kunde undersöka ”samtliga” dokument som innehöll korrespondens om brittiska angelägenheter så mycket den ville. Därpå följde tre dygns febrilt arbete under uppsikt av Mauno Heimo och arkivdirektören Boris Reinstein för att skaffa undan alla komprometterande akter, bland dem givetvis allt som rörde det beryktade Zinovjev brevet och de hemliga instruktionerna till det brittiska partiet. Kvar av dokumenten blev bara något litet som möjligen kunde intressera det brittiska partiet. T.o.m. de dagliga noteringarna om in- och utgående post skrevs om, så att Komintern framstod i helt oskyldig dager. Allt undanstucket material forslades till en annan stadsdel, och man höll till och med generalrepetition inför det engelska besöket.

En deputation på tre engelsmän dök upp. De kunde varken ryska eller tyska men begärde att med egna ögon få se en mängd rum och dokument på Komintern. Resultatet av inspektionen var att trion blev fullständigt vilseledd och att Komintern frikändes från all skuld i omstörtande och hemliga aktioner på de brittiska öarna.

När delegationen hade rest, skrattade man hjärtligt överallt i Kom-internhuset, och alla var glada och lättade över att man med sådan framgång lyckats föra engelsmännen bakom ljuset.

Lenin hade varit fast övertygad om att i de länder där förhållandena var gynnsamma för en revolution skulle det också spontant ur folket dyka upp kompetenta och duktiga ledare. I motsats därtill hade Kuusinen sedan slutet av 1924 varit av den övertygelsen att denna optimistiska uppfattning inte svarade mot verkligheten, utan att det var nödvändigt att låta unga och lovande kommunister från utlandet komma till Sovjetunionen för att här utbildas till ledarkadror. Sedan skulle de skickas antingen till sitt eget eller till ett annat land. Det var troligen de viktigaste lärdomar Kuusinen dragit av de misslyckade revolutionerna i Finland, Ungern, Tyskland, Polen och Bulgarien. Hans slutsats var att goda ledare inte kan trollas fram ur tomma intet och att de därför måste skapas i Sovjetunionen och dessutom ur det bästa råmaterial som stod till förfogande i utlandet. Jag tror knappt att Kuusinen var ensam om denna nära till hands liggande övertygelse, men jag vet med bestämdhet att han i all tysthet men med stor energi försökte få den sovjetiska ledningen över på sin sida.

Så kom det sig att man hade honom att tacka för att Leninskolan grundades 1925. Denna skola, där unga kommunister från de kapitalistiska länderna med stor omsorg utbildades i de revolutionära arbetsmetoderna, var ett hemligt internat och låg i ett litet palats vid Kropotkingatan vilket på sin tid bebotts av Katarina den stora. När antalet studerande senare ökade, flyttades skolan till en större byggnad. Från skolans början till 1939 stod den under ledning av fru Kirsanova, som var gift med ordföranden i partikommissionen, Jaroslavskij. Först hade skolan bara en rysk och en engelsk avdelning, men med tiden inrättades avdelningar för olika nationaliteter, så att det till sist fanns ungefär tio avdelningar. Kurserna varade från två upp till fyra år, och läroplanen omfattade historisk materialism, de olika kommunistiska partiernas historia, arbete i partiet och illegalt arbete, revolutionära metoder, bruket av hemlig skrift och andra ämnen. Jag vet inte hur många studerande som gått ut skolan, men det rör sig säkert om många hundra. Många av dem lyckades nå en hög ställning i sitt eget land som exempelvis Enver Hoxha i Albanien. En f.d. studerande vid Leninskolan, Aksel Larsen, kom att spela en betydande roll i Danmark.

Numera utbildar Leninskolan inte längre ledarkadror för främmande länder, utan det hemliga utbildningsprogrammet har flyttats över på ett annat institut. 1964 lärde jag av en händelse hos goda vänner känna en ung utlänning, av vilken jag fick veta att han studerade vid en hemlig skola i Moskva. Det var en politisk-militär akademi, där man gav femåriga kurser uteslutande för utlänningar. Akademin var ett internat, och både män och kvinnor togs emot. Undervisningen skedde på ryska och engelska. En vän avslöjade adressen för mig, och jag kunde övertyga mig om att skolan verkligen fanns där.

Även det ”kommunistiska universitetet för arbetarna i öst”, känt som Sun Yat-sen-universitetet, var underställt Komintern och var ett bevis för vilken betydelse Moskva hade för Asien. Här utbildades folk av asiatisk härkomst, framför allt kineser, i revolutionära metoder. Ledare för detta universitet var dr Maria Frumkina, med vilken jag många år senare blev god vän i Lefortovofängelset i Moskva.

Komintern gav ut två tidskrifter, ”Kommunistiska Internationalen” och ”Inprekorr”. Den förstnämnda var — trots att den inte kom ut regelbundet — den viktigaste och innehöll huvudsakligen teoretiskt-politiska artiklar, som ofta skrevs av kominternledarna. Män sådana som Zinovjev, Varga, Bucharin, Radek och Kuusinen tillhörde under olika tider redaktionsstaben. Redaktionen låg i Moskva, men tidskriften trycktes på tyska i Hamburg och kom ibland också ut på andra västerländska språk. Man hade väl valt Hamburg till tryckort för att staden låg gynnsamt till för förbindelserna med den övriga världen.

Även ”Inprekorr” publicerades på 20-talet i Hamburg med oregelbundna intervaller, allt efter behov. Chefredaktör var Julius Alpari, en språkkunnig och högt bildad ungersk kommunist, som

ofta kom till Moskva för att få råd och material. Denna tidskrift skickade man till partierna i olika länder för att hålla dem underrättade om de olika Kominternorganen och verksamheten inom de viktigare kommunistpartierna. Den innehöll också manifest, rapporter om plenarsammanträden och möten, teser och beslut m.m. ”Inprekorr” trycktes på tyska, engelska, spanska och franska och kontrollerades av Kominterns politiska sekretariat. Senare förlades utgivningen till Moskva. ”Inprekorr” huvudsakliga betydelse bestod i att den var en förbindelselänk mellan partierna och löpande höll dem underrättade om den aktuella verksamheten. Därför kan dess material vara av stor betydelse för våra dagars vetenskapliga forskning. Man måste emellertid alltid vara på det klara med att vilseledande informationer infördes i spalterna för att hålla saker och ting hemliga och för propagandans skull, och att de verkliga förhållandena doldes.

Det fanns ytterligare en tidskrift som måste betraktas som en Kominternpublikation, eftersom den finansierades av Komintern. Det var ”World News and Views”, ett organ för det av professor Eugen Varga ledda Världsekonomiska Institutet. Utom artiklar ekonomiska frågor innehöll tidningen också politisk propaganda.

Komintern behövde mycket pengar för sina publikationer, och dessutom var största delen av den kommunistiska pressen i världen i hög grad beroende av pengar från Komintern. Det var bara några få Kominternledare som visste hur mycket pengar det rörde sig om, men utgifterna måste ha varit avsevärda.

Som redan nämnts hade Komintern på den tredje internationella kongressen 1921 antagit de organisationsprinciper som O. W. Kuusinen hade utarbetat och som godkänts av Lenin före kongressen. Dessa principer är sedan dess grundläggande för alla kommunistpartier, och däri finns anvisningar för deras verksamhet i hela världen. En av de viktigaste reglerna är att grunden för en partiorganisation är particellen. En sådan måste inrättas på varje arbetsplats, antingen det rör sig om en fabrik, en lantgård eller ett kontor. Cellen kan möjligen bestå av endast tre partimedlemmar, om antalet kommunister på vederbörande arbetsplats inte uppgår till fler. Men i fabriker och liknande företag består den av hundratals och tusentals medlemmar. Cellen väljer partisekreterare och bekostar en partibyrå, och dessa bildar sedan basen för partiorganisationen.

Nästa trappsteg är kretsutskotten, och över dessa står i sin tur distriktsutskotten, och så fortsätter det fram till partiets centralkommitté och politbyrå, över vilken emellertid partikongressen står. Vart och ett av dessa trappsteg har sin egen sekreterare och sina ledande organ. Cellsekreteraren är ansvarig för cellens verksamhet och är förbindelseman till kretsutskottet. Han sörjer för att medlemmarna regelbundet deltar i partimötena och betalar sina medlemsavgifter. Om någon inte uppfyller dessa förpliktelser, kan det hända att han utesluts ur partiet, vilket i sin tur kan ha till följd att han förlorar sitt arbete. Denna regel tillämpas inte på samma sätt inom alla organisationer, men Komintern var mycket sträng på den punkten. Medlemsavgifterna var låga, nämligen en halv procent av vederbörandes lön. Utländska funktionärer som arbetade i Komintern betalade sina avgifter till sina egna partiers kassor, om de inte flyttades över till det sovjetiska kommunistpartiet.

Jag har nämnt dessa detaljer för att läsaren skall förstå min beskrivning av ett cellsammanträde i Komintern. Sammanträdena hölls på oregelbundna tider, allteftersom cellsekreteraren och de olika utskotten ansåg det nödvändigt. Under vissa perioder hölls de ofta, ibland till och med en gång i veckan, exempelvis under Trotskijs kamp mot Stalin. Sekreteraren fungerade som ordförande och läste upp en rapport som han fått från högre ort. De närvarande hade rätt att ställa frågor och att tala om det förelagda ämnet, och därpå läste sekreteraren upp ett av honom utarbetat beslut. Detta hade givetvis också förelagts honom av kretsutskottet, och det behöver inte sägas att det blev enhälligt antaget.

Mötena hölls i klubbrummet i nedre våningen i Kominternhuset. Det var inget nöje att sitta i timmar på de smala bänkarna, särskilt som man sammanträdde efter en åtta timmars arbetsdag, då alla var trötta och bara längtade efter att få gå hem. Utlänningar som inte förstod ryska hade ännu svårare att stå ut med sammanträdena och hade besvärligt med att dölja sina gäspningar. Men ingen vågade protestera mot mötena, ännu mindre låta undfalla sig ett ord om att medlemmarna av exekutivkommittén aldrig syntes till. De höga herrarna hade inte tid för sådant! Kort sagt, sammanträdena var i sin enformighet och färglöshet de slöaste och långtråkigaste tillställningar man bara kan föreställa sig, särskilt när man betänker att Kominternfunktionärerna kulturellt befann sig på en nivå som hade kunnat möjliggöra en intelligentare behandling av saker och ting. Man har inte svårt att föreställa sig hur uttråkade och förvirrade enkla arbetare var när de måste lyssna på bombastiska rapporter och beslut som till råga på allt var fullständigt betydelselösa för dem, eftersom de behandlade politiska ämnen som arbetarna hade föga intresse för eller kunskaper

om. Naturligtvis tecknade talarna en mycket ofördelaktig bild av arbetarnas levnadsförhållanden i andra länder. En ”talare” som centralutskottet engagerat för att besöka fabriker och där förklara och försvara de åtgärder som partiledningen vidtagit beklagade sig en gång för mig över den besvärliga uppgiften.

— Naturligtvis är det lätt att berätta för dem vad jag fått i uppdrag att säga, men svårigheterna börjar när de ställer frågor som jag inte kan besvara så som jag skulle vilja. De tror mig helt enkelt inte! En vanlig arbetare intresserar sig inte för politik. För honom är de viktigaste frågorna mat, kläder och bostad, skola åt barnen och de otillfredsställande lönerna!

Som om det inte räckte med cell- och ”utrensings”-mötena måste Kominternfunktionärerna också vara med vid fackföreningsmöten, vilket betydde en extra belastning, även om de inte hölls så ofta som cellmötena. Även vid fackföreningsmötena ledde cellsekreteraren diskussionerna. Alla Kominternfunktionärer tillhörde kulturarbetarnas fackförening, som senare fick ett annat namn.

När mina läsare stöter på ordet ”utrensning”, tänker de främst på de likvideringar, där tusende och åter tusende dödades av Stalin. Partirensningarna, ”tsjistikas”, är mindre kända. De påbjöds då och då för att rensa ut opålitliga element ur partiet. Dess tsjistikas ägde rum inom de enskilda partiorganisationerna, men utrensningensutskottet, som tillsattes av partiets kontrollkommission, hörde inte till den berörda organisationen. Utom det politiska sekretariatet i Komintern och EKKI-medlemmarna måste alla anställda delta i tsjistikamötena. De började vanligen klockan sex på aftonen och höll på till midnatt. Eftersom alla var trötta och slöa efter en åtta timmars arbetsdag, var mötet påfrestande för alla, men det var värst för dem som under kvällen måste uppträda i sin egen ”process”. De väntade hela dagen darrande på att det fruktansvärda förhöret skulle börja!

Så här gick det till vid ett tsjistikamöte: den person som skulle rättfärdiga sig, ropades upp och beordrades att komma upp på talartribunen, varpå tsjistikautskottet och de övriga närvarande började sin utfrågning. Några kom lättare undan, men andra utsattes länge för detta hårda prov. Om någon hade personliga fiender, kunde dessa utöva ett avgörande och negativt inflytande på resultatet. Men vanligen var det inte så lätt att mista sin partitillhörighet. Här hade kontrollkommissionen sista ordet. Om det stod klart att vederbörande ingenting hade gjort som gjorde honom ovärdig att vara medlem i partiet, avbröts undersökningen utan omröstning.

Var resultatet negativt, var det aldrig någon som lade ett gott ord för den ”anklagade”. Ordföranden frågade helt enkelt ”Kto protiv? och eftersom ingen vågade säga emot avgjordes

ärendet ”enhälligt”. Jag skulle vilja nämna två fall som ger en uppfattning om hur det gick till när människor utsattes för ”utrensning”.

Stange, en österrikare, var anställd vid Kominterns tidningsarkiv. Under första världskriget hade han blivit tillfångatagen och skickad till Sibirien. När kriget var slut, stannade han där, gifte sig och kom senare på omvägar till Moskva. Tack vare sina kunskaper i tyska fick han arbete i Komintern. Någonstans i utkanten av Moskva hittade han ett litet hus åt sin familj och en bit jord, där han planterade jordgubbar och höll sig med en ko. Ibland sålde han bär eller mjölk till Kominterns folk. Detta blev hans öde: han anklagades för att ”spekulera”! När jag kom tillbaka från det sammanträde som hade dömt Stange och berättade för Otto om fallet, blev han överraskad och frågade om jag också hade röstat för Stanges uteslutning.

— Naturligtvis, svarade jag, annars skulle jag ju själv ha blivit utstött.

— Ni är tokiga allihop! Hur skulle Stange kunna spekulera?

Nästa morgon klarlade Otto fallet inför kontrollkommissionen, och rensningsaktionen mot Stange blev inställd. Detta var enda gången Otto vågade gå i bräschen för en oskyldig underlydande. Stange var så betydelselös, att hans fall inte kunde kompromettera Otto! Dessutom tyckte Otto om jordgubbar . . .

Det andra fallet inträffade 1928 och gällde en långt mer betydande personlighet, nämligen redaktören för tidskriften ”Kommunistiska Internationalen”, Petrovskij, en skicklig och språkkunnig journalist som just hade kommit tillbaka från en resa i Storbritannien. När han blev kallad att försvara sig, berättade han värdigt och lugnt sin levnadshistoria, och det tycktes inte vara något tvivel om att han skulle bli ”frikänd”. Men när ordföranden frågade, om någon ville yttra sig i saken, reste sig en okänd kvinna och frågade:

— Kamrat Petrovskij, var ni i Breditsjev när staden var ockuperad av tyskarna?

(Detta gällde alltså första världskriget 1914-1918.) Petrovskij medgav detta, och kvinnan fortsatte:

— Vad hade ni där att göra?

— Jag var borgmästare i staden. — Vad hette ni då?

— Lipez.

— Hade tyskarna valt er till borgmästare?

— Ja, men partiet hade gått med på min utnämning.

— Känner ni den man som skrev under de dödsdomar som tyskarna utfärdade mot judarna?

— Det var jag, Lipez.

Det visade sig nu att flera judiska vittnen från Breditsjev var med på sammanträdet, och Petrovskij-Lipez, som själv var jude, blev häftigt angripen och skymfad. Den enhälliga omröstningen gav till resultat att Petrovskij var ovärdig att stå kvar i partiet, och hans fall överlämnades till kontrollkommissionen för ytterligare undersökning. Där avslöjade man flera förbrytelser, varpå Petrovskij dömdes till döden och sköts. Bland annat upptäcktes det att Petrovskij vid den tid då Trotskij var överbefälhavare i Röda armén hade fungerat som hans högra hand i egenskap av inspektör för militärskolorna. Enbart detta var nog för dödsstraff. Vidare fann man, att Petrovskij omkring 1927 varit redaktör för en hemlig trotskisttidning. Den trycktes i källaren till ett hus vid Mochovajagatan. Petrovskijs syster, som kallade sig Nurina

(namnet bildat på det ursprungliga familjenamnet Nürnberg) och som var känd som en duktig advokat, blev skjuten som Trotskijanhängare.

De utländska anställda i Komintern som blev medlemmar av sovjetpartiet måste som sådana underkasta sig tsjistikasprocessen.

Eftersom många av dem kunde mycket litet ryska, måste deras vittnesmål översättas av tolk. Alla greps av fasa, när de stod inför utskottet. En gång kom miss Chamberlain in på mitt kontor för att gråtande be om råd om vad hon skulle säga i sitt fall. Hon var dotter till sir Austin Chamberlain, dåvarande utrikesministern i Storbritannien och hade värvats av MacManus, ordföranden i det brittiska partiet. Hon trodde att hon som dotter till en brittisk minister säkert skulle uteslutas ur partiet. Jag gav henne rådet att säga att hennes far var född litet tidigare än hon och hon därför inte visste hur han blev minister. Faktum är att miss Chamberlain gav denna förklaring och att hon under allmänt skratt blev frikänd. Hon var anställd vid Kominterns pressavdelning, och jag vet inte när hon själv senare ”rensade ut sig” ur Komintern.

Ett litet antal utvalda medarbetare vid Kominterns högkvarter ansågs skickade för speciella utlandsuppgifter. De sammanfattades under den gemensamma benämningen ”internationella kontingenten”. De utgjorde ingen särskild avdelning, eftersom folk som skickades till utlandet kunde komma från vilken sektion som helst och ha vilken rang som helst. De kunde också vara medlemmar av exekutivkommittén. De hade emellertid alla vissa gemensamma egenskaper: de var mer ”politiska” än ”tekniska” arbetare. De behärskade främmande språk och hade alla erfarenhet av vad det betydde att leva och arbeta utanför Sovjetunionen.

Det var många olika slags uppgifter som medlemmarna av den internationella kontingenten kunde skickas ut på. I allmänhet var de fredsstiftare och observatörer eller medlare i interna partivister. Vanligen skickades de inte till det land där de var födda och hade vuxit upp. Jag kan inte komma ihåg alla, men jag vet att omkring fyrtio personer hörde till den internationella kontingenten och jag tror att jag med undantag för Helena Stasova var den enda kvinnan i den. De tilldelade uppgifterna måste varje gång godkännas av ”Uskaja kommissija”. När någon fick ett uppdrag i utlandet, tillkännagavs detta inte på något särskilt sätt, utan tvärtom hemlighöll man resorna. Vederbörande person försvann utan någon som helst förklaring, och man antog allmänt att han eller hon skickats till utlandet. Bland de medlemmar i EKKI om vilka jag visste att de brukade anförtros utlandsuppdrag befann sig min vän Yrjö Sirola och dessutom Kullervo Manner, Arthur Ewert, Jules Humbert-Droz, Helena Stasova och Tjemodanov. Av övriga medlemmar av den internationella kontingenten kan jag påminna mig Mauno Heimo, Niilo Virtanen, Mehring, tvillingbröderna Glaubauf, Joseph Pogany (som under sitt arbete i Förenta staterna gick under namnet John Pepper), Feinberg, Petrovskij (som i Storbritannien kallade sig Bennet) och Pjatnitskijs assistenter Grollman och Idelson.

Ofta skickades Kominternfunktionärer på ett par veckor till utlandet för att leda speciella utbildningskurser. Niilo Virtanen for sålunda många gånger till Norge för att undervisa i parti- och fackföreningsarbete. Sirola, Manner och Hanna Malm fick sig tilldelade speciella uppgifter som lärare i Kominternarbete i Sverige, medan Jussi Lumivuokko skickades dit i fackföreningsangelägenheter. Man tillmätte inte det danska kommunistpartiet någon betydelse, och jag har glömt vem som skickades dit. Men jag kommer ihåg, att Thoger Thogersen blev inbjuden att komma till Moskva för att hos Profintern studera de kommunistiska arbetarnas organisation inom fackföreningarna.

Naturligtvis använde alla som skickades till utlandet ett täcknamn och ett förfalskat pass, som Miller, passexperthen i Komintern, skaffade.

Om man verkligen vill förstå hur Komintern i själva verket fungerade måste man komma ihåg två viktiga saker: för det första att Komintern omorganiserades flera gånger och för det andra att mycket som hänger samman med Komintern i grund och botten var bedrägeri och yttre sken. Kommunistpartiernas inflytande på Kominterns politik var i det stora hela en bluff. Utländska partirepresentanter fick imponerande titlar och valdes in i ledningen. De fick sitta som ordförande i plenarsammanträden och fick nyckelställningar i olika utskott som verkade imponerande. Men bortsett från äran hade ingen av dessa positioner någon som helst betydelse. Under kongresserna och exekutivkommittésammanträdena bytte man dagligen ordförande. I min oskuld frågade jag en gång Otto vad det var för mening med denna underliga metod. Han smålog, vilket han gjorde ytterst sällan, och förklarade:

— Vi gör så för att kamraterna från utlandet skall få tillfälle att sitta i toppen och få intrycket att de leder händelsernas gång.

I själva verket diskuterades politiska frågor så ingående som möjligt före sammanträdena och de var i förväg avgjorda, varför det var tämligen likgiltigt vem som satt som ordförande eller vilka tal representanterna från utlandet höll. Ofta hände det att beslut som fattades i slutet på en kongress eller ett EKKI-sammanträde redan i veckor hade varit avgjorda in i minsta detalj.

Kominterns ledning försökte på många olika sätt att utöva kontroll över medlemspartierna. När t.ex. en tysk partifråga skulle diskuteras i Moskva, beordrades å ena sidan tyskarna helt enkelt att skicka representanter, men å andra sidan skickade man noggranna föreskrifter till Tyskland där man krävde att vissa bestämda delegater skulle utses och förses med vissa bestämda instruktioner, detta för att överlämna så litet som möjligt åt slumpen. Det är självklart att denna metod väsentligt stärkte Kominternledningens makt. Men trots sådana försiktighetsåtgärder och bemödanden att behålla greppet över partierna i andra länder uppnådde man sällan enighet. Tvärt om slösade man bort oerhört mycket tid och energi på försök att bilägga tvister inom partierna i främmande länder. Det skall inte förnekas att Komintern många gånger gjorde kraftansträngningar för att i handling omsätta Marx berömda fältrop ”Proletärer i alla länder, förenen eder”, men det var med ytterst liten framgång.

Den första stora aktion som Komintern gav sig in på nådde sin höjdpunkt i den planerade revolutionen i Tyskland i oktober 1923.

Lenin var övertygad om att det fanns tre absoluta villkor för en revolution i ett kapitalistiskt land:

För det första måste ett land vara moget för revolution, vilket förutsatte att regeringen försvagats politiskt och ekonomiskt genom krig, stor arbetslöshet, svåra sociala omvälvningar och andra olyckliga omständigheter.

För det andra måste ett väl förberett kommunistparti finnas i landet, ett parti som inte bara ville utnyttja massornas nöd och missnöje utan som också kunde samla massorna kring sina fanor och sedan organisera och leda kampen om makten.

För det tredje var det nödvändigt att ha ett tillräckligt förråd av vapen till förfogande samt folk som kunde hantera vapnen när stunden var inne att gripa till våld.

Sedan Lenin och några av hans intimaste medarbetare en längre tid analyserat det politiska och ekonomiska läget i Europa, var han och Komintern i början av 1923 eniga om att Tyskland var moget för revolution. Alla de tre enligt Lenins teori nödvändiga förutsättningarna tycktes vara för handen i riktiga mått. Alltså hade tiden kommit för en gemensam revolutionär aktion. Nu skulle man gottgöra det skamliga fiaskot med det första tyska upprorsförsöket, vilket gjordes i mars 1921 under ledning av Bela Kun. Bland de ”sakkunniga” som hade bidragit till Lenins slutsats

var en av de viktigaste Otto Kuusinen. Han bekräftade det själv för mig, och skrytsamhet hörde sannerligen inte till hans karaktärsegenskaper.

Man trodde alltså att Tyskland, Europas medelpunkt och av tradition en ledande industrimakt, skulle vara revolutionens ”nyckelland”. För övrigt var det väl synnerligen lämpligt med en revolution i Marx och Engels land. Men utom dessa teoretiska och känslomässiga åsikter fanns det andra, mera vägande skäl till att man utvalde Tyskland att bli det land där Lenins revolutionsteorier skulle realiseras. Där fanns sedan världskrigets slut välorganiserade grupper inom den yttersta vänstern, vilka nu mer och mer trädde i förgrunden och som genom att stimulera inre stridigheter skärpte krissituationen i landet. Under min vistelse i Berlin, innan jag for till Moskva, såg jag med egna ögon en hel del av detta.

Eftersom Lenin var övertygad om Tysklands stora betydelse hade han efter 1919 skickat några av sina pålitligaste rådgivare till Berlin för att de på ort och ställe skulle göra undersökningar och lägga fram förslag om lämpliga åtgärder. Bland dem stod Helena Stasova och Karl Radek i främsta ledet, och trots sitt misslyckande 1921 hade även Bela Kun ryktet om sig att vara en auktoritet när det gällde tyska förhållanden. 1923 saknades det sannerligen lika litet som 1921 tysklandssakkunniga, eftersom ett avsevärt antal tyska kommunister var bosatta i Moskva och kom med en mängd idéer och råd. De ville också själva gärna intala sig att den tyska arbetarklassen stod beredd att resa sig och rycka till sig makten. Men i mars 1923 fick Lenin sitt tredje slaganfall och låg svårt sjuk. Komintern försökte i feberaktig iver att åstadkomma åtminstone en revolution innan ”profeten” avled.

På tal om revolutioner sade Otto en gång att han aldrig trott att kaotiska och illa organiserade revolutionära experiment i små områden som Bulgarien, Ungern och Bayern skulle ha någon bestående framgång. Men då det gällde Tyskland var också han optimistisk och entusiastisk. Här tycktes marken vara förberedd och skörden vara mogen. Otto var övertygad om att det skulle bli lätt att lägga sig till med grannländerna, så snart Tyskland fått en kommunistisk regering. Det gick så långt att det i Moskva blev en principiell trosartikel, som ingen allvarligt tvivlade på, att alla europeiska länder skulle ansluta sig till kommunismen efter en framgångsrik revolution i Tyskland.

Redan många månader i förväg hade man bestämt att den tyska statskuppen skulle äga rum vid midnatt den 22 oktober 1923. I gryningen den 23 oktober skulle Berlin, Hamburg och många andra storstäder vara i kommunisternas händer. Framför allt hade man organiserat, utbildat och beväpnat stöttrupper i Berlin, vilka samtidigt skulle gå till överraskande angrepp mot rådhuset, flera ministerier, polisens högkvarter, statsbanken, de viktigaste järnvägsstationerna och andra mål. Medlemmarna av riksregeringen skulle tas till fånga och skjutas omedelbart. Berlin hade utsetts till det viktigaste angreppsmålet, därför att man trodde att det skulle bli lätt att bemäktiga sig de övriga storstäderna, sedan rikshuvudstaden väl fallit. Man hade utarbetat detaljerade planer för hur det kommunistiska väldet skulle konsolideras, och redan flera månader före den avsedda dagen fanns t.o.m. ett program för den nya regeringen och färdiga regeringsproklamationer.

Komintern fick en lastångare till förfogande för vapentransport, och fartyget gick i regelbundna turer mellan Petrograd och Hamburg. Vapnen lossades i Hamburg av kommunistiska hamnarbetare och fördelades sedan på de kommunistiska bålverken. En liten mager, obetydlig man vid namn Kleine (i verkligheten hette han Guralskij) kom ofta på blyxtbesök till Moskva för att arrangera vapenleveranserna. Tusentals gevär skickades.

Alla dessa förberedelser vidtogs i så stor hemlighet, att det till och med i Kominterns högkvarter var ytterst få personer som hade en aning om vad som förestod. Planerna utarbetades vid nattliga

sammanträden med de tyska ledarna, eftersom just hemlighetsfullheten och överraskningsmomentet var av största betydelse.

Vid ett sammanträde med höga funktionärer stod ett viktigt val på dagordningen: valet av den person som, försedd med speciella fullmakter, skulle vara på plats i Berlin för att leda revolutionen. Lenin hade låtit förstå att hans kandidat för uppgiften var Kuusinen. Men Otto fann det föga lockande att hamna på en plats där man kunde sveda vingarna och gjorde därför till en början vaga invändningar utan att definitivt avböja uppdraget. Till sist meddelade han Lenin att han visserligen kände det som den största ära att ha blivit utsedd att fullgöra denna ansvarsfulla uppgift i Tyskland men att han efter moget övervägande inte ansåg sig vara rätt man, eftersom han deltagit i den misslyckade revolutionen i Finland 1918. Någon som spelat en ledande roll i den framgångsrika oktoberrevolutionen borde vara bättre ägnad som befullmäktigad i Tyskland. Han föreslog Karl Radek, som tack vare sina många olika uppdrag väl kände till Tyskland. Och så kom det sig att Radek skickades till Tyskland för att inleda och övervaka upproret.

Jag har ett livligt minne av kvällen den 22 oktober i vår våning i Hotel Lux, där Otto, Pjatrnskij och Manuilskij väntade på de depescher från Berlin som enligt överenskommelse skulle förkunna att revolutionen hade börjat. De tre männen satt i Ottos arbetsrum, där de hela kvällen rökte och drack kaffe. Den direkta telefonlinje som gick mellan arbetsrummet och Lenins sjukbädd i Gorkij hölls öppen hela natten, ty även om Lenin var sjuk och bara kunde stamma fram enstaka stavelser var han vid full andlig vigör och följde med största intresse detta experiment, som skulle sätta hans politiska teorier på prov i Europas viktigaste land. Med all säkerhet befann sig också andra sovjetledare hos Lenin i hans hus denna avgörande natt.

Midnatt kom och gick — men inga depescher! Klockan blev ett och tiden gick tills Pjatrnskij och Manuilskij fram på morgonen gick hem, dock inte förrän de skickat ett kort men entydigt telegram till Radek, där det helt enkelt stod: ”Vad har hänt?” Efter några få timmar kom det av Radek undertecknade svaret: ”Ingenting.”

Senare på dagen kom meddelandet att ett regelrätt slag under natten ägt rum i Hamburg, där arbetarna börjat upproret under ledning av Ernst Thälmann. Stora förluster i människoliv rapporterades. Men det var alltsammans! Efter alla de långa och mödosamma förberedelserna hade det inte hänt någonting! Revolutionen i Tyskland var ett dödfött barn! Kominternledarna var utom sig av raseri och djupt besvikna. De kunde knappast bärga sig innan de fått veta var felet låg och — vilket var lika viktigt — vem som bar skulden till misslyckandet. Givetvis skickade man ett skarpt telegram till Tyskland, där man beordrade alla ansvariga från olika delar av Tyskland, personer som Radek, Thälmann, Bela Kun och flera andra, att komma till Moskva för att förklara ”vem som hade förrått det tyska proletariatet”.

Några dagar senare knackade det på vår dörr, och när jag öppnade stod en reslig tysktalande man framför mig. Han frågade om detta var kamrat Kuusinen's våning och presenterade sig som Thälmann från Hamburg. Jag svarade att min man ännu inte kommit tillbaka från kontoret, varvid han genmälde att han fått befallning att komma till vår våning exakt vid denna tid. Han bad att få stiga in och vänta. Knappt hade jag stängt dörren, förrän det knackade igen och Karl Radek, som jag redan kände, dök upp tillsammans med en kvinna med tilltalande utseende. Han presenterade henne, men namnet sade mig ingenting, och Radek förklarade inte varför hon var med.

När dörren öppnades för tredje gången var det ingen mindre än Bela Kun som kom. Han hade knappast hunnit in förrän det utbröt ett gräl mellan honom och Thälmann. De for ut i förebråelser mot varandra för att inte ha lytt order från högre ort och för att ha förrått det tyska proletariatet. Kvinnan hade på min uppmaning slagit sig ned bredvid mig i soffan, men männen förblev stå-

ende och diskuterade händelserna i Tyskland. Jag var förbluffad över att de vågade tala om saken i närvaro av en utomstående. Den unga damen var ju inte anställd i Komintern, och jag kunde inte förstå varför hon var med. Radek var till en början lugn, men plötsligt var han också mitt uppe i grälet och alla tre skrek i munnen på varandra. Jag satt och önskade att Otto skulle komma hem, eftersom jag inte visste vad jag skulle göra för att bli herre över en situation som för varje minut blev allt besvärligare. Plötsligt reste sig till min förvåning den unga kvinnan, gick emellan Radek och Thälmann och hotade den sistnämnde med knytnäven. Hon kallade honom för en idiot som bara litade till sina muskler och gav honom en rad ännu mindre smickrande komplimanger. Just i det ögonblick då den älskvärda kvartetten nått höjdpunkten i sina utbrott, vem kom släntrande in i rummet med ett tämligen förbluffat uttryck i ansiktet om inte Otto, som bar på en av papper svällande portfölj. Men ingen tog någon notis om honom, och skrikandet och förolämpningarna fortsatte. Otto gick försiktigt fram till sin vanliga plats vid vårt matbord. Han tryckte portföljen liksom beskyddande mot bröstet som om han var rädd för att någon skulle rycka den ifrån honom. Plötsligt gick kvinnan fram till Thälmann, slet honom i rocken och hamrade på hans bröst med knytnävarna. Nu kom knytnävarna igång. Radek och den främmande kvinnan hörde till den ena sidan och Thälmann och Kun till den andra. Men Radek var en svag gosse i jämförelse med Thälmann, som inte vek en tum utan stod med benen i sär och händerna i byxfickorna — en bild av den gode hamnarbetare han var. När Kun just skulle börja slåss med Radek, steg Thälmann plötsligt bakåt, höll Radek i rockuppslagen på armlängds avstånd och sade:

— Hör på nu Radek, sedan när tror en galizisk jude att han kan klå en ungersk?

Denna anmärkning kom alla att tappa jämvikten och gjorde — efter ett något tvunget skratt — slut på slagsmålet.

Nu fick Otto för första gången möjlighet att säga något och vände sig först till Thälmann:

— Hur du, Thälmann, varför ger du dig inte iväg till ditt rum? Efter middagen kan vi träffas och diskutera problemen i lugn och ro.

Thälmann gick, och Otto sade åt de andra att de också gjorde bäst i att gå hem, eftersom tydligen ingen av dem befann sig i sådan sinnesstämning att de objektivt kunde diskutera händelserna i Tyskland.

Proletariatets representanter trappade av. När jag senare på kvällen tänkte tillbaka på denna oförutsedda sammankomst, frågade jag mig med en viss undran, om det var något sådant Marx hade tänkt på när han skrev ”Proletärer i alla länder, färenen eder!” Så snart alla hade gått, sade jag till Otto:

— Är det inte skandal att de pratar om så hemliga angelägenheter i närvaro av en oinvigd? Otto svarade:

— Hon är helt och fullt invigd i saken. Det är Radeks väninna, dotter till den polske professorn Reissner, Larissa, och hon hade skickats till Tyskland för att hjälpa Radek där.

Till sist samlades man till rådplägning, och det visade sig att Radek och hans väninna — utan att konsultera Moskva — i sista minuten hade givit order om att revolutionen skulle uppskjutas tre månader, sedan de kommit överens med de tyska kommunistledarna, som stod på den tyske partiordföranden Brandlers sida, om att tiden inte var mogen. De ansåg att förberedelserna inte var tillräckliga eftersom det gällde en så omfattande revolution i så många delar av landet. Undersökningen visade också att ett allvarligt fel begåtts. Thälmann hade inte fått något meddelande om detta plötsliga beslut och hade därför hållit sig till den ursprungliga planen att angripa polisens högkvarter och andra platser i Hamburg. Han trodde att liknande väpnade

angrepp pågick i Berlin och andra storstäder.

Till sist sköt man den huvudsakliga skulden för fiaskot på Radek och hans väninna. Som vanligt undgick Otto Kuusinen allt klander, trots att han ändå spelat en så viktig roll vid planläggningen av revolutionen. När det gällde riskabla företag var han alltför klok för att sveda fingrarna. Men man ska inte tro att blygsamhet och oegennyttighet var hans bevekelsegrunder, när han lät andra inhösta beröm eller ta emot klander. Otto hade visserligen utarbetat många av direktiven för revolutionen i Tyskland, men han hade varit tillräckligt försiktig att låta dem underskrivas av kamrat Zinovjev, ordföranden i exekutivkommittén.

Ännu många år senare funderade Otto över orsakerna till misslyckandet i Tyskland. Hade det inte verkat som om alla förutsättningar för en framgångsrik revolution hade varit för handen? Först långt senare trodde sig Otto ha kommit på grundorsaken: det var ledarna som hade svikit. Han ansåg att Lenin inte tillräckligt noggrant hade definierat de roller som ledare och funktionärer skulle spela för att förbereda och förverkliga en framgångsrik revolution.

Det oväntat dödfödda upproret i Tyskland i oktober 1923 blev en vändpunkt i Kominterns historia, eftersom hela strategin nu måste ändras.

När Tyskland nu visat sig vara en alltför hård nöt att knäcka, beslöt sig kominternledarna för att försöka göra en mindre revolution, och valet föll på Estland. Enligt Lenins teorier var den unga republiken dock inte mogen för revolution. Det politiska och ekonomiska läget var på väg att förbättras, och det kunde knappast bli tal om en inre kris. Trots detta var de estniska kommunisterna i Moskva och Leningrad övertygade om att det skulle räcka med en kommunistisk stöttrupp för att den förhatliga kapitalistiska regeringsformen skulle kunna störtas. Kominternledarna gick i fällan, och den 1 december 1924 angrep ett i största hast organiserat kommunistiskt förband på några hundra man på strategiska punkter i huvudstaden Tallinn. Men arbetarna behöll sitt lugn, och angreppen slogs tillbaka överallt. Endast några få medlemmar av stöttrupperna undkom till Sovjetunionen. Detta var bara en liten aktion, men jag kommer väl ihåg hur besviken Otto var, eftersom han hade väntat sig att sydkusten av Finska viken skulle falla i kommunisternas händer, så att Finlands strategiska position skulle försvagas. Naturligtvis talade man knappast om aktionen i Moskva, och det var bara några få som kände till den. Själv fick jag reda på den genom min man och Heimo samt Yrjö Sirola, som tydligen hade vågat bege sig till Tallinn som observatör.

Under 20-talet inriktade Komintern sitt intresse särskilt på Balkanländerna, men endast i Bulgarien hade man vissa, som det ansågs "lovande" framgångar, vilka berodde på den traditionella vänskapen mellan Ryssland och Bulgarien. Stambulinskij hade som ordförande i det vänsterinriktade agrarpartiet lyckats hamna i spetsen för regeringen. Han störtades emellertid 1923, och en militärregering bildades med professor Zankov som premiärminister. Komintern beordrade det bulgariska kommunistpartiet att förhålla sig passivt, medan ett motangrepp förbereddes. Två år senare var man beredd och gav signal att kungafamiljen och regeringsledamöterna skulle mördas. Vid en högtidlighet i den gamla katedralen i Sofia i april 1925 dödades över tvåhundra människor genom en explosion, men kungen och ministrarna undkom oskadda. En av huvudanstiftarna till sammansvärjningen var Georgij Dimitrov, en av Kominterns medarbetare, om vilken jag skall berätta mer senare.

Utom att Komintern sysselsatte sig med europeiska uppror riktade den under 20-talet också sin uppmärksamhet på utvecklingen i Kina och Indien. Hur intresserad man var framgick av att Otto Kuusinen 1926 gjorde sig själv till ordförande i studieutskottet för Fjärran Östern. Man hade faktiskt föresatt sig att göra nästa stora försök i Kina, där de kaotiska förhållandena lovade gott

för ett snabbt grundande av ett Sovjetkina.

Sun Yat-sen-universitetet i Moskva var fullt av kinesiska studenter, bland dem också sonen till Chiang Kai-shek, ledaren för det nationalistiska Kuomintangpartiet. Moskva strävade ständigt efter att bygga ut förbindelserna med Kuomintang, och vid den tid då Chiang Kai-shek fick materiel och finansiellt understöd från Sovjetunionen, infiltrerade kommunisterna de ledande organen och Kuomintangs trupper. Jag kommer väl ihåg en dag 1926 när de kinesiska studenterna vid Sun Yat-sen-universitetet sjungande och med vajande fanor dök upp framför Kominternhuset för att ge uttryck för sin tacksamhet. Detta hände ungefär samtidigt som sovjetgeneralen Blücher ”lånades ut” till Chiang Kai-shek som militär rådgivare. (Det var samme Blücher som 1938 likviderades av Stalin.) Men denna vänskap räckte inte länge. Relationerna mellan Kuomintang och de kinesiska kommunisterna började från 1926 bli allt sämre, tills det våren 1927 kom till en fullständig brytning och Chiang Kai-shek vände sig mot dem. Vid slutet av 1927 gjorde Komintern ett motangrepp — ett uppror i Kanton, som emellertid utan svårighet slogs ned av Chiang Kai-shek.

Ett nytt missgrepp i Kominterns program! Vems var felet den här gången? Det fanns ett par män som Otto lyssnade till. Av dem minns jag Feinberg, som ursprungligen kom från London, samt Ottos förtrogne och sekreterare, Niilo Virtanen, som nu skickades till Kina för att utröna orsakerna till misslyckandet. När han kom tillbaka frågade Otto ut honom om alla detaljer, och ett par dagar senare berättade Niilo leende för mig.

— Otto förstår absolut ingenting om Kina! Det märkte jag med detsamma, när han ställde de mest idiotiska frågor om min resa!

Efter det misslyckade upproret i Kanton var Otto övertygad om att det aldrig skulle hända något för Komintern betydelsefullt i Kina. Han var också övertygad om att det inte fanns en enda människa i Moskva som kunde betraktas som sakkunnig i fråga om det landet. Han tog grundligt miste i det förra fallet, men hade rätt i det andra.

En berättigad fråga är följande: Varför hade Finland när det gällde Kominterns informationsverksamhet hänförts till samma grupp som Polen, Lettland, Litauen och Estland och inte till de övriga nordiska länderna? Förklaringen ligger i att de förstnämnda länderna inte bara var grannar utan också hade något mycket viktigt gemensamt: i samtliga var det kommunistiska partiet förbjudet och den underjordiska verksamheten erbjöd mer eller mindre likartade problem, som måste behandlas på tämligen likartat sätt. Topparna inom kommunistpartierna i alla fem länderna bodde t.ex. i Moskva, medan partimedlemmarna i hemlandet inte fick ge sig tillkänna som sådana. Partiernas verksamhet bedrevs direkt från Kominterns högkvarter. Med växlande framgång försökte man via kurirer och hemlig underrättelsetjänst hålla kontakt med det underjordiska arbetet i Finland, de baltiska staterna och Polen och ge kommunistpartierna direktiv. Men ideligen blev kurirerna gripna och informationskällorna avslöjades.

Alla angelägenheter som rörde de illegala kommunistpartierna i de fem staterna var ytterst hemliga. Dörren till den polska avdelningen var t.ex. alltid stängd, och med undantag för några få anställda som arbetade i rummet fick endast högre funktionärer tillstånd att gå in där.

På samma sätt hade den finländska avdelningen ett litet kontor på fjärde våningen, där Kullervo Manner och Hanna Malm arbetade. Litauerna, letterna och esterna hade också bara små rum. I korridorerna talade ingen om dessa partiers angelägenheter, och de diskuterades aldrig vid plenarsammanträdena med exekutivkommittén eller i politiska sekretariatet. Allt som rörde dessa partier bestämdes helt enkelt antingen av Kuusinen eller Pjatnitskij. I exekutivkommittén fanns många utlänningar, och det var inte önskvärt att de kände till de illegala partiernas hemligheter.

Det gick så långt att det inte fanns någon föredragande för något av dem, och det förekom inga rapporter om händelserna i de fem länderna i Kominterns bulletin.

När jag hade bott i Moskva i några månader, började jag fundera över varifrån Komintern fick alla sina pengar. En dag hörde jag i vår våning i Hotel Lux ett samtal mellan min man och Pjatnitskij,

av vilket jag till min förvåning förstod att alla kommunistpartier och tidningar i världen måste understödjas av Komintern, Under den tid jag arbetade för Komintern, var likaså alla kommunistpartier och deras publikationer i regel ekonomiskt beroende av Kominterncentralen i Moskva. För syns skull var det naturligtvis nödvändigt att allmänheten trodde att arbetarna anslöt sig till de kommunistiska partierna för att att främja världsrevolutionen och att de lämnade bidrag för att underhålla Komintern. För att vilseleda den allmänna opinionen bestämde man på papperet en summa pengar som varje parti årligen skulle betala. Den årsbudget som man offentliggjorde uppställdes av Otto och Pjanitskij och innehöll alltid en kolumn som kallades ”bidrag från broderpartierna”. De båda herrarna roade sig kungligt, när de smidde ihop dessa siffror. Otto sade ofta till mig att Komintern aldrig fått så mycket som en enda kopek från ett utländskt parti. Tvärtom, under den tid jag arbetade för Komintern minskade aldrig den ström av utländska kommunister som kom till Moskva för att anhålla om Komintern-pengar som skulle hjälpa dem ur en eller annan svårighet. De skickades vanligen till Pjatnitskij, och om han gick med på deras begäran, tog det inre utskottet under sitt nästa sammanträde upp frågan om understöd. Ingen annan än Pjatnitskij kände till exakt vilka bidrag som lämnades till varje parti. Endast sällan informerades de båda övriga medlemmarna av det inre utskottet, och inte ens finanskommissariatet visste hur mycket pengar som gick genom Komintern.

På något sätt kom alla pengar för Kominterns verksamhet från sovjetregeringen. Under de första åren finansierades en låt vara ringa bråkdel genom att man i utlandet sålde konfiskerade juveler, konstföremål och andra värdesaker från tsartiden. Men i det stora hela var Sovjetunionens skattkammare den enda penningkällan. Emellertid kom pengarna aldrig direkt från finanskommissariatet utan överfördes av sekretesskäl via en eller annan byrå inom centralkommittén.

Det verkade enbart logiskt att Pjatnitskij och hans båda intimaste medarbetare, Grollman och Idelson, vid slutet av 30-talet ställdes inför domstol och sköts. De visste för mycket. Det intressanta var den huvudanklagelse man riktade mot dem, nämligen att de i hemlighet hade stött Trotskij med pengar sedan han skickats i landsflykt.

Apropå understödet till utländska partier kommer jag ihåg en rolig anekdot om Kalinin, Sovjetunionens president. Den som berättat den för mig är Tovstucha, en hög funktionär i centralkommittén. Tovstucha hade varit med när Kalinin tog emot det lettiska sändebudet, som hade kommit för att överlämna sina kreditivbrev som diplomatisk representant för sitt land. Den gamle Kalinin tog emellertid miste, och trodde att hans besökare var en prominent lettisk kommunist och hälsade honom med de skämtsamma orden:

— Goddag, kamrat! Nå, vad har ni för nyheter att berätta? Har ni något att beklaga er över? Får ert parti inte tillräckligt med pengar av Pjatnitskij? Ni måste ju veta att jag inte är den som ni skall vända er till. Ni skulle gå över till Komintern och prata med Pjatnitskij. Han är den som har hand om pengarna, ser ni.

Eftersom Kalinin var en av de få verkligt trevliga människor som jag träffat bland de ledande i Sovjetunionen, skulle jag vilja berätta litet mer om honom. Han fann alltid stort nöje i att spela folk ett spratt. Jag tror det var 1929, när Otto och jag tillbringade vår semester i det härliga Gagra vid Svarta havet. Vi hade fått oss en datsja anvisad i närheten av stranden, och vi delade den med

Kalinin och hans assistent Valerian Zorin, som var full nästan hela tiden vi var där. Villan låg mitt i en väldig park och var omgiven av vackra blomsterrabatter. Den enda ingången var en av GPU bevakad port. Enligt läkarorder skulle gästerna efter middagen vila från två till fyra på eftermiddagen, och några underkastade sig regeln, medan andra inte brydde sig om den. En dag klockan fyra upptäckte man att Kalinins rum var tomt, och man kan föreställa sig vilken uppståndelse det blev när man inte hittade honom någonstans. En bit bakom villan höjde sig en mörkt blickande bergskedja och först tänkte GPU-männen att presidenten möjligen hade förts bort av en ryss- och sovjetfientlig bergsstam. Bilar med tjutande sirener rusade längs stranden ända till Sukhumi och Tuapse och tillbaka. Inget spår av Kalinin! Jag hörde hur man från villan förtvivlat ringde till Moskva och mobiliserade trupper från den närbelägna garnisonen för att med hjälp av polishundar genomsöka hela trakten. När klockan var nära sex, drog plötsligt en badgäst som legat på mage i sanden en handduk från huvudet och gav sig av mot villan. Leende, i baddräkt och med handduken kring halsen stod hand där, kamrat Kalinin! Och småskrattande berättade han att han haft ogement roligt åt att ha kunnat smita från sina ”skyddsänglar” en stund och se vilken uppståndelse han kunde åstadkomma. Hela tiden hade han gluttat fram under sin handduk och iakttagit ”dramat”, medan det inte föll dem som letade in att han kunde finnas bland badgästerna på stranden. Vem utom president Kalinin hade kunnat tillåta sig ett sådant skämt med GPU!

Vad som fattades Kalinin i uppfostran för posten som statsöverhuvud, ersatte han med humor. Samtidigt var han varmhjärtad och bemödade sig så långt det stod i hans makt att hjälpa folk som be fann sig i trångmål. Följande exempel berättades för mig 1938 av en cellkamrat i Butyrkafängelset. Det rörde hennes son. När sonen var gammal nog att gå i skolan, vägrade rektorn vid folkskolan i en by i närheten av Moskva att ta emot honom, därför att hans far blivit skjuten som kulak.²¹ Hans mor arbetade på en kolchos med vilken hennes tidigare gods blivit införlivat. Sonen var en begåvad och energisk pojke och talade en dag om för sin mor att han skulle bege sig till Moskva för att be kamrat Kalinin om hjälp så att han fick gå i skolan. Trots att modern försökte få sin son att avstå från denna ”hopplösa idé” lät han inte hindra sig. Modern gjorde i ordning färdkost åt honom och följde honom till stationen. Med hjälp av polisen hittade pojken det hus i Moskva där Kalinin tog emot besökare och väntade i två dagar tills hans tur kom. Nätterna tillbringade han på ett härbärke i närheten, som var reserverat för bönder. På tredje dagen släpptes han äntligen in till Kalinin, och när han kom ut därifrån, hade han i fickan en skrivelse med order till rektorn att ta emot honom i skolan. Enligt moderns uppgift var han en duktig skolpojke. När jag lärde känna henne, satt hon i Butyrkafängelset för att hon vågat kritisera den agronom som skötte kolchosen. Vad det blev av henne vet jag inte, och det är mig också obekant vilken inverkan moderns häktning fick på sonens skolgång. Men kanske Kalinins brev hjälpte honom så att han fick fortsätta att gå i skolan.

Naturligtvis hyste man bland medlemmarna i Komintern starka misstankar om att en del av deras pengar inte — såsom man i allmänhet antog — kom fram till sina utländska adressater. Jag kan ge några exempel som bevisar att misstanken inte var grundlös och att faktiskt en massa kominternpengar inte hamnade i rätta händer.

Under de brittiska hamnarbetarnas strejk 1926 ville Komintern under Profinterns täckmantel skicka omkring trettiotusen pund sterling till en kommunistledare bland Londons hamnarbetare. Eftersom Allan Wallenius, Kominterns bibliotekarie, talade god engelska, utsågs han att föra över pengarna. På förfalskat svenskt pass for han till Stockholm, varifrån han skulle ta ett brittiskt far-

²¹ ”Kulak” — rysk beteckning på medlemmar av storböndernas och mellanböndernas skikt, vilkas motstånd mot jordbrukets kollektivisering slogs ned med våld.

tyg till England. Efter hans återkomst frågade Otto honom hur allt hade gått. Allan svarade att han visserligen gått ombord på ett brittiskt fartyg i Sverige men som fripassagerare, eftersom han var rädd för att polisen skulle komma honom på spåren. En hygglig eldare hade hållit honom gömd i en kolbox, tills fartyget befann sig ute på öppna sjön och Allan, som var täckt med koldamm från huvud till fot, gick upp på däck. Han hade under resan listat ut att eldaren var en god kommunist och till och med kände den man som Allan skulle lämna pengarna till. Humoristiskt beskrev Allan allt som hade hänt under sjöresan, tills Otto slutligen blev otålig och avbröt honom.

— Säg, träffade du mannen i London och lämnade honom pengarna?

— Nej, svarade Allan, det behövdes inte. Jag tyckte det var litet för djärvt att låta de brittiska myndigheterna undersöka mitt förfalskade pass, och därför lämnade jag pengarna till min vän eldaren, som lovade att lämna över dem.

— Vad hette eldaren? frågade Otto torrt.

— Han sade vad han hette, men det har jag glömt. Otto var så uppbragt, att han utan ett ord rasande visade Allan på dörren. Naturligtvis kom de trettiotusen punden sterling aldrig fram till rätt adress.

Det finländska kommunistpartiet råkade ut för ett annat missöde.

Partiet hade fått order att välja ut en pålitlig partimedlem med egen erfarenhet av handel med ädla stenar. Han skulle bege sig till Stockholm och där öppna en juvelerbutik. Där skulle juveler och andra värdeföremål som bolsjevikerna konfiskerat säljas för begärliga svenska kronor. Den man som finländarna utvalde för uppgiften (jag har glömt hans namn) öppnade en butik i Stockholm som jag själv har besökt under mina resor. Skyltfönstret var fullt med alla slags konstfullt gjorda smycken, smyckeskrin av silver och små konstföremål som låg huller om buller. Men ”direktören” hade utom förmågan att skylta lockande också andra talanger. Efter omkring en månad försvann han tillsammans med alla skatterna.

Komintern fick inte ett öre, och det var ingenting att göra åt saken! På tal om pengar som gått förlorade erinrar jag mig skandalhistorien med Scheinmann.²² Trots att den inte har ett dugg med Komintern att göra, förtjänar den att berättas som typisk för situationen på den tiden.

I mitten av 20-talet var kamrat Scheinmann en av de sovjetiska ekonomiska experterna. Han hade — vilket Otto berättade för mig — under det kommunistiska upproret i Finland 1918 varit det bolsjevikiska partiets rådgivare och förbindelseman mellan detta och de ”röda” i Finland. Scheinmann var enligt Ottos åsikt ett slags ekonomisk häxmästare, och det var därför inte förvånande att han senare blev direktör för statsbanken i Moskva. I denna ställning väntade man av honom att han skulle använda sitt kloka huvud till att stabilisera rubeln och råda bot på bristen på valutor. På grund av alla därmed sammanhängande problem måste han underhålla förbindelser med de europeiska bankerna och regeringarna. Ett av problemen var de irriterande skuldförbindelserna från tsartiden, vilka de utländska bankerna och regeringarna krävde att sovjetregeringen skulle inlösa.

Lenin ansåg penningvärdesstabiliseringen så viktig att han en gång yttrade:

— Om vi inte lyckas stabilisera vår valuta, är vi dömda till misslyckande och sammanbrott.

För att kunna lösa den svåra uppgiften måste Scheinmann ofta fara utomlands. En dag, någon gång 1927, frågade han om han inte fick ta med sig sin hustru och sina barn på nästa resa. Vänner

²² A. Scheinmann valdes på våren 1917 in i ledningen för partikommittén i Helsingfors och var 1918 ordförande i arbetar-, soldat- och matrosrådet i Helsingfors.

i bankkretsar i västvärlden hade skämtat med honom för att han aldrig tog med sig sina anhöriga. Han fick sitt tillstånd, och nästa gång följde hans familj med. Sedan kom det ett brev, postat i Prag, från Scheinmann där han uttryckte sitt djupa beklagande över att han ärligt måste tillstå att han aldrig skulle kunna stabilisera den sovjetiska valutan. Därför, skrev han, hade han kommit till den slutsatsen att han inte längre skulle kunna bekläda posten som statsbanksdirektör, och samtidigt meddelade han att han aldrig skulle återvända. Vilka planer han hade för sin framtid berättade han inte. Men då brevet kom, fick någon idén att öppna det kassaskåp och det kassafack som direktören hade haft tillgång till. Naturligtvis var de tomma. Scheinmann hade tagit med sig alla säljbara utländska värdepapper som han kunde komma över. I djupaste förtroende berättade Otto för mig att Scheinmann hade tagit med sig en avsevärd del av bankens tillgångar. Det var en ödets nyck att sovjetregeringen inte kunde företa sig någonting mot den spårlöst försvunne Scheinmann, och t.o.m. i Moskva var det bara ett fåtal som kände till stölden från statsbanken. Kamrat Scheinmann hade spekulerat i att utländska finanskretsar inte hyste alltför stort förtroende till bolsjevikregeringens livsduglighet och att handelsförbindelserna med utlandet, om det någon gång skulle sippra ut hur mycket han stulit, skulle i hög grad försvåras. Därför fanns det ingen möjlighet att gripa honom eller få tillbaka de pengar han tagit med sig. Efter Scheinmanns försvinnande gjorde man en omfattande undersökning för att se vem som känt honom före revolutionen. Det konstaterades att han varit synnerligen skicklig på att svänga sig med namn på kända personer och därmed övertyga många av de gamla bolsjevikerna om att han beskyddades av någon högt uppsatt kollega ur den gamla betrodda gruppen. Trots detta kunde man aldrig lista ut vem det var som först hade infört honom i de bolsjevikiska kretsarna. Hade han kanske helt enkelt dykt upp en vacker dag och refererat till någon? Hur som helst, ett slughuvud hade lyckats tränga in i de innersta partikretsarna med sådan framgång att han hade kunnat plundra statsbanken! Hur många andra sådana förluster och stölder kan ha förekommit utan att jag känner till det?

Trots ytterst stränga försiktighetsåtgärder avslöjades många Kominternhemligheter av utländska maktens agenter som lyckades tränga in på de heliga områdena. Sen Katajama, som var representant för det japanska kommunistpartiet, ansågs av Otto vara en trevlig gammal herre. Men han hade ingen begåvning för hemlig verksamhet, och han kunde inte hålla mun när det gällde ömtåliga angelägenheter. Katajama skickades ett par gånger på uppdrag till utlandet, men han visade sig så olämplig att man senare föredrog att behålla honom i Moskva. En dag fick Heimo veta att en ung japanska sedan några månader bodde i Katajamas våning och gjorde les honneurs när olika Kominternfunktionärer kom på besök. Han fick reda på att den unga damen var Katajamas dotter, som hade kommit från Japan för att hälsa på sin far. Någon kom på idén att gå igenom Katajamas personliga akter och upptäckte att det ingenstans fanns någon anteckning om att han var gift. Heimo kallade honom till ett vänskapligt samtal om hans dotter. Den gamle Sen sade att han aldrig ansett det nödvändigt att nämna sin fru. Äktenskapet hade varit av den arrangerade typen, som föräldrarna gjort upp, och dessutom hade han bara levat tillsammans med henne en kort tid innan han lämnade Japan. Dottern hade fötts efter hans avresa, och nu hade det japanska partiet varit vänligt nog att betala hennes resa till Moskva för att hon skulle få besöka sin far.

Komintern gjorde en liten undersökning i Japan och upptäckte till sin bestörtning att det japanska partiet inte hade någon aning om flickan och att man ingalunda skickat henne till Moskva. Man forskade vidare och det visade sig att Katajamas hustru, som gift sig som helt ung flicka, aldrig hade fått någon dotter.

Situationen var synnerligen obehaglig för Komintern. Å ena sidan var man övertygad om att flickan var en bedragerska och utskickad av den japanska hemliga polisen för att lista ut Kominternhemligheter. Om man häktade henne skulle detta å andra sidan ge GPU möjlighet att påstå att Komintern genom sitt slarv släppte in spioner, och därför måste organisationen

övervakas noggrannare av GPU. Vad skulle man göra? Man kom till det salomoniska beslutet att gå så klokt och försiktigt till väga som möjligt, och så skickades ”dottern” i all tysthet tillbaka till Japan, utan att man med delade henne eller Sen Katajama orsaken. I Japan berättade hon utan tvivel för myndigheterna allt som hon fått veta i Moskva.

Genom Otto Hall, en svart amerikan som jag lärt känna i New York 1932 och som studerade vid Leninskolan, hörde jag talas om en annan japansk spion. När Hall 1928 kom till Moskva, skickades han av misstag först till Sun Yat-sen-universitetet, och därifrån hänvisades han till den riktiga skolan. Medan han var inlogerad i universitetets sovsal, trodde sig han och en annan student förstå att en japansk medstudering var spion. De listade ut att han deltog i tvivelaktiga sammankomster och beslöt att på egen risk göra slut på honom. En kväll, när ”spionen” kom tillbaka från ett möte, angrep de honom i trappan med en kofot, och han rullade utför trappan med spräckt skalle. När läkaren förklarade att döden inte kunde ha förorsakats av fallet i trappan, kopplades GPU in och fann snart vilka som var de skyldiga. Men eftersom den hemliga polisen redan var den japanske studenten på spåren, slapp Hall och hans kamrat undan med en varning.

Jag kommer ihåg ytterligare ett försök bland många att infiltrera Komintern. Någon gång 1927 presenterade min man en ungersk kommunist vid namn Thomsen för mig. Han gjorde ett trevligt intryck, tala flytande tyska, och Otto var synnerligen belåten med att ha hittat en lovande ny man till sin medarbetarstab. Men glädjen varade inte länge. Knappt en vecka senare blev nykomlingen häktad. Vad hade hänt? Man hade upptäckt Thomsens porträtt och personalia i en bok där det tyska kommunistpartiet hade gjort en sammanställning över personer som bedrev anti-kommunistisk verksamhet i olika länder. Naturligtvis blev Thomsen avrättad.

Kominterns ledning försökte så gott det gick att sörja för att de utländska medarbetarna fick allt som kunde göra livet angenämt, och det måste sägas att utlänningarnas levnadsstandard låg mycket högre än den genomsnittlige sovjetmedborgarens. Trots detta gjorde de kaotiska förhållandena och den allmänna osäkerheten att de nästan undantagslöst vantrivdes i Moskva. Att känslan var fullt motiverad visar de många stöder som de blev utsatta för. Jag skall berätta om några av dessa fall, eftersom de inte saknar vissa drag av komik.

I mitten av 20-talet — jag minns inte exakt datum — fick Otto en dag en inbjudan till Minsk, där han skulle representera Komintern vid en militär högtidlighet. I inbjudan betonades det särskilt, att han skulle vara hedersgäst hela den dag då festligheterna pågick. Men Otto hatade offentliga tillställningar, särskilt sådana som denna där man väntade sig av honom att han skulle hålla tal på ryska. Han sade helt öppet till mig att han sannerligen inte tänkte slösa bort sin tid på sådana militära dumheter. Eftersom man måste resa en natt med tåg för att komma till Minsk och festligheterna skulle pågå en hel dag, måste man räkna med att vara borta från Moskva trettiosex timmar. Jag föreslog Otto följande:

— Om du inte vill fara själv, måste du i alla fall skicka en ställföreträdare. Hur skulle det vara med Vasilij Kolarov? Kolarov representerade det bulgariska partiet i EKKI.) Han talar gärna, och han tycker det är mycket roligt att hålla tal som låter viktiga. Du skickar honom ju ibland till fabriken vid olika ceremonier, och han vet ingenting bättre än att stoltsera och visa vilket gott anseende han har.

Otto fann förslaget utmärkt och sade att jag skulle meddela Kolarov att Komintern uppmanats att skicka en representant till en högtidlighet i Minsk och att han, Kolarov, var den idealiskt mannen för detta uppdrag.

Som jag väntat mig blev Kolarov förtjust över utsikten att bli hedersgäst i Minsk.

Han tog nattåget dit, och några dagar senare dök han upp hemma hos oss för att berätta för oss

”sagan om Minsk”. Eftersom det bara gällde att vara borta någon dag, hade han bara tagit med sig en portfölj med ren krage och näsdukar. Så som det anstod hans betydande ställning, fick han en kupé i första klass för sig själv. Kort efter avfärden klädde han av sig och gick till sängs för att vara utsövd till festligheterna dagen därpå. Just innan han skulle somna, kom han ihåg att det under de senaste månaderna förekommit några verkligt skickligt genomförda stölder på tågen och stängde noga sin kupé. Före avresan hade han druckit ett par glas av något alkoholhaltigt och föll i djup sömn, ur vilken han trots skakningarna inte vaknade förrän konduktören knackade på hans dörr och meddelade att tåget var framme i Minsk. Kolarov hoppade ur sängen och såg att man redan höll på att passera rangerbangården i Minsk. Han såg sig om efter sina ägodelar och måste till sin förfäran konstatera att allt vad han haft med sig, inklusive skorna och portföljen, var försvunnet. Det var uppenbart att en tjuv hade tagit sig in medan han sov och stulit allt som inte satt fast. Den olycklige Kolarov hade alltså anlänt klädd i underkläder och strumpor för att representera Komintern! Han kastade sig rådlös på britsen, när tåget stannade med ett ryck och en militärmarsch spelades upp på perrongen. Försiktigt gluttade han ut genom fönstret och såg en grupp officerare stå i stram givakt. Samtidigt hörde han hur någon frågade sovvagnskonduktören i vilken kupé Komin terns representant befann sig. Och medan musikkåren spelade den ena marschen efter den andra, satt den hedervärde utsände i största bryderi på sin brits. Stämningen blev alltmera spänd. Hedersvakten och officerarna stod i givakt, och ingen visste varför inte den betydelsefulla hedersgästen dök upp. Tåget måste vänta, eftersom stationsmästaren inte kunde låta det köra vidare under sådana omständigheter, och resenärerna lutade sig ut genom fönstren för att se vad som pågick.

När mottagningskommittén äntligen fått reda på det verkliga förhållandet, kom någon med överrock och stövlar, så att man kunde smugla ut hedersgästen — dock utan byxor — på tågets andra sida, där man utan att väcka alltför mycket uppseende kunde föra bort honom i en bil.

Det var bara några få i Moskva som fick höra talas om detta äventyr. I allmänhet bekymrade sig ingen om sådana ”små” stölder, som bara gav näring åt lustiga historier och skratt. Jag skulle kanske själv ha glömt händelsen om inte Kolarov själv rasande hade berättat den för oss.

Det var antingen sommaren 1926 eller 1927 som jag en dag i en korridor i Kominternbyggnaden stötte på den ledande EKKI-representanten för det italienska kommunistpartiet, Palmiro Togliatti. (Först senare fick jag veta att det var Palmiro Togliatti som han i själva verket hette. Som många av kominternledarna var han bara känd under pseudonym, i hans fall Ercoli.) Han frågade om jag visste var han kunde placera sin fru och sin lille son för en tid. Han väntade dem samma kväll från Italien och ville inte utsätta barnet för den kvalmiga luften i ett hotellrum i Moskva. Jag föreslog honom att ta med sig familjen till vår datsja Serebrjannyj Bor, som var reserverad för oss och där vår chaufför och hans fru bodde på tredje våningen under sommarmånaderna.

Togliatti antog tacksamt mitt anbud, och man gjorde i ordning ett sovrum åt honom och hans familj på andra våningen. Rummet hade stora fönster och en balkong med blomsterlådor. Tidigt på kvällen kom Togliatti och hans familj, och alla gick till sängs. Jag hade givit chaufförens fru i uppdrag att nästa morgon göra i ordning frukost åt gästerna, men när jag vaknade var allting tyst i huset. Senare träffade jag chaufförens fru och frågade om våra gäster fått sitt morgonkaffe. Hon svarade att hon hade väntat hela morgonen, men hon hade inte hört ett ljud från gästrummet och hade inte vågat knacka på. Hon menade att fru Togliatti troligen var trött efter resan och ville sova ut.

Vi väntade och väntade, tills jag äntligen vid 12-tiden beslöt mig för att se efter om de fortfarande sov. Togliatti svarade på min knackning men sade att han inte kunde komma och öppna, eftersom han inte hade några kläder: allt vad familjen ägde hade stulits under natten! När jag öppnade

dörren, såg jag alla tre ligga i sängarna med täckena uppdragna till hakan. Inte bara deras resväskor och alla deras kläder utan också pengar, klockor, portmonnäer och allt annat som var deras i rummet hade blivit stulet.

Det var tydligt att tjuvarna hade klättrat in via balkongen och genom det öppna fönstret, medan rummets invånare låg i djup sömn. Lyckligtvis hade Togliatti lite kläder på Hotel Lux, och vi skickade chauffören för att hämta dem. Men det var inte så lätt att hitta något som passade fru Togliatti. Hon har säkerligen aldrig kunnat glömma denna ankomst till Sovjetunionen!

Medan vissa kominternledares, t.ex. Kuusinen och hans skyddsling Mauno Heimos, verkliga betydelse ofta underskattades, därför att de utåt satte sitt ljus under ena skäppa fanns det andra som verkade mera betydelsefulla än de var, därför att de kunde konsten att slå på trumma för sig. Till de senare hörde enligt min åsikt Grigorij Zinovjev, Karl Radek och Georgij Dimitrov.

Zinovjev hade 1921 omvalts till ordförande i exekutivkommittén, men när det gällde Komintern var han främst en galjonsfigur. Hans politiska äregirighet var inriktad på andra mål, och hans huvudämbe som Leningrads partisekreterare tog nästan hela hans tid i anspråk. Visserligen höll han ganska viktiga tal vid internationella sammanträden och publicerade också då och då en eller annan artikel. Men många av dessa tal och artiklar hade skrivits åt honom av andra, t.ex. av Otto Kuusinen. I Komintern hade han två öknamn: det ena var "tsaren av Leningrad" och det andra, som Otto hittat på, var "satrapen".

När Zinovjev befann sig i Moskva, arbetade han mestadels med ärenden som inte hade något med Komintern att göra. Hans kontor och hans bostad låg i Kreml, och under de år då jag arbetade för Komintern, såg jag honom allt som allt två gånger i Komintern-huset. Som ordförande måste han skriva sitt namn på en del papper, och i det sammanhanget minns jag hur Mauno Heimo några gånger fick i uppdrag av Otto att lämna över vissa dokument till Zinovjevs kontor för underskrift. Heimo kom tillbaka med beskedet att Zinovjev inte fanns i Moskva. Trots att Zinovjev på papperet var Ottos överordnade, förhandlade min man såvitt jag vet med Lenin och senare med Stalin, men det skedde aldrig via Zinovjev.

Zinovjevs personlighet ingav ingen respekt, och han var illa omtyckt av alla som kände honom. Han var äregirig, tänkte bara på sin egen fördel, förslagen och utan tvivel råbarkad och oslipad i sina mänskliga relationer. De flesta kvinnorna i Komintern avskydde honom, eftersom han var en fåfång fruntimmersjägare och var övertygad om att alla kvinnor måste finna honom oemotståndlig. Min man, som sannerligen själv inte var någon ängel, kallade honom privat för en skrupelfri opportunist, som på ett löjligt sätt spelade översittare mot sina underlydande, medan han var krypande och ryggradslös mot sina överordnade. Jag säger "privat", eftersom Otto under en kort tid av taktiska skäl inför offentligheten måste låtsas vara en av dem som utan vidare stod på Zinovjevs sida. Zinovjevs stjärna började dala sedan hans beskyddare Lenin dött och Stalin börjat genomskåda honom, och på hösten 1926 avlägsnades han ur partiets centralkommitté och ur Komintern. Men i Komintern var det ingen som grät över honom! Otto hade tur såtillvida som hans bästa vän bland ryssarna, Nikolaj Bucharin, blev Zinovjevs efterträdare som ordförande i exekutivkommittén.

Karl Radek hade som Sovjets representant deltagit i den internationella fredskongress som ägde rum i Haag den 10 till den 15 december 1922. Denna kongress hade inkallats av socialdemokratiska fackförbundsinternationalen för att motverka faran för ett nytt världskrig. Följden var att många utlänningar trodde Radek vara en stor och mäktig bolsjevikledare. Det var ganska naturligt, att detta rykte tillsammans med hans österrikiska börd och hans äventyr med kommunisterna i Tyskland förde honom in i Komintern. Där försökte han tränga sig fram i förgrunden och spela

en roll som sakkunnig i alla möjliga frågor. Men inte ens under denna tid hade han något större inflytande på Kominterns politik, vilket framgår redan av att han aldrig blev medlem av det politiska sekretariatet. Det kan visserligen inte förnekas att han som redaktör för "Izvestija" visade sig vara Sovjetunionens klipskaste journalist, men sedan han fått bära huvudansvaret för det misslyckade tyska upprorsförsöket i oktober 1923 började turen överge honom. Han förlorade sin ställning i Kominterns exekutivkommitté och i det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté och hade under årtal en mycket underordnad ställning.

Radek var liten till växten, hal som en ål i sitt uppträdande, fällde satiriska anmärkningar och hade varken kroppsliga eller andra egenskaper som kunde göra honom lämpad till ledare. Såvitt jag vet var hans väninna Larissa Reissner den enda människa som älskade och beundrade honom. Vad Otto beträffar kan jag bara säga att han hade mycket liten respekt för Radek och alltid miss-trodde hans smidiga sätt. En gång, då Otto höll ett tal på ett viktigt sammanträde, avbröt honom Radek med följande ord:

— Kamrat Kuusinen är så opraktisk, att han inte skulle ha en aning om vad han skulle göra, om alla knappar plötsligt gick ur hans byxor. Han skulle bara stå där och hålla fast byxorna med båda händerna.

Detta torde vara tillräckligt för att ge ett begrepp om "vänskapen" mellan Radek och Kuusinen!

Georgij Dimitrov är redan nämnd i samband med bombangreppet mot katedralen i Sofia 1925. Efter detta äventyr provade man honom på en rad poster vid olika Kominternavdelningar. Men varje gång blev han flyttad redan efter ett par veckor, därför att han inte kunde konsten att anpassa sig. När upprördheten, förvirringen och klagomålen över honom nått en viss nivå, skickades han bara plötsligt över till en annan sektion. Till sist ville ingen i Kominterns

högkvarter samarbeta med honom, och han förpassades till den gamle Mesjtjerjakov i Krestintern, som låg i en annan byggnad. En dag när jag befann mig på Ottos kontor, kom Mesjtjerjakov instörtande, och orden snubblade över varandra:

— Kamrat Kuusinen, jag måste få tala med er. Befria mig från den där Dimitrov! Han begriper ingenting av arbetet på vår byrå, och hela tiden bara dricker han och pratar med damerna. Så länge han är kvar kan jag inte fullgöra mina plikter som chef för avdelningen! Skicka bort honom för allt i världen!

Otto svarade att han skulle se vad som kunde göras, och när Mesjtjerjakov gått sin väg, började han skratta och sade:

— Ingen vill ha något med Dimitrov att göra. Vad skall vi göra med honom? Det blir tydligen bäst att skicka honom tillbaka till Balkan för att bli av med honom.

Sagt och gjort. Dimitrov skickades tillsammans med två studenter vid Leninskolan, Tanev och Popov, till Balkan för underjordiskt arbete. Några år senare, omkring 1930, förflyttades alla tre till Berlin. När de 1933 häktades och anklagades för att ha stuckit riksdagshuset i brand, tog Otto tillfället i akt att inleda ett världsomfattande antifascistiskt fälttåg, i vilket de tre framställdes som oskyldiga martyrer. Detta propagandakrig var en väldig Komintern-aktion, som med sina otaliga kommunistiska kungörelser över hela världen hade särskilt stor inverkan på fackföreningarna. Den därpå följande riksdagshusbrandprocessen i Leipzig blev ett moraliskt nederlag för naziledarna och gav Dimitrov möjlighet att hålla sitt berömda politiska tal. Visserligen tilltrorde man i Moskva inte Dimitrov om att utan hjälp hålla ett "politiskt riktigt" och samtidigt medryckande tal inför domstolen, särskilt som han talade dålig tyska.

Otto skrev därför en lång och melodramatisk anklagelse mot fascismen. Man hoppades att

Dimitrov åtminstone skulle kunna läsa direkt från manuskriptet.

Dimitrovs tal väckte stort uppseende i hela världen. När han och hans kamrater kom till Moskva, lovprisades de inte bara av kommunisterna utan också av många andra antifascister i hela världen som ”förkämpar i kampen mot fascismen”. Mindre känt är det öde som drabbade Dimitrovs kamrater i Sovjetunionen: Tanev sköts och Popov försvann i ett tvångsarbetsläger.²³ Dimitrov gjordes till generalsekreterare i Komintern, som därmed fick ett nytt överhuvud som dock mest fungerade som en tom fasad, eftersom alla viktiga beslut som gällde partiet fattades av samma personer som tidigare.²⁴

Omkring 1927 funderade politbyrån på att förlägga åtminstone en del av Komintern till Berlin. Huvudorsaken till detta var att förbindelserna från centralen i Moskva med den övriga världen var besvärliga. Det skulle bli mycket enklare från Berlin i hjärtat av Europa. Dessutom fanns det vid mitten av 20-talet en demokratisk regering och ett mäktigt kommunistiskt parti i Tyskland. Denna plan påverkades emellertid också säkert av att Komintern och folkkommissariatet för utrikesärenden inte kom så väl överens. Framför allt var Tjitjerin, folkkommissarien för utrikes angelägenheter, inte vänligt stämd mot Komintern. Han ansåg att de hemliga förbindelser som Kominternagenterna upprätthöll med Sovjetunionens beskickningar i utlandet skadade sovjetregeringens anseende. Naturligtvis talade också de från Tyskland härstammande Kominternfunktionärerna för en flyttning. Men så blev situationen inom Tyskland alltmer förvirrad, och nationalsocialismen vann terräng, och man beslöt att för tillfället slopa planen.

I maj 1943 fick världen till sin förvåning höra att Komintern hade upplösts.²⁵ För mig var detta ingen större överraskning. Jag kände till att medarbetarstaben decimerats. Så många av de dugligaste personerna hade mist livet, att organisationen knappast kunde fungera längre. Vidare stod det klart att en orsak till upplösningen var att Komintern genom sin agitation i kapitalistiska länder äventyrade Sovjetunionens samarbete med västmakterna. Nu var det viktigt att inge dessa länder förhoppningen att man inte längre hade några planer på att röja undan kapitalismen och sätta igång en världsrevolution. Men huvudorsaken till att Komintern nu ansågs överflödigt var enligt min mening att Stalin hade uppgivit tanken på en världsrevolution som skulle framkallas genom inre uppror i vart och ett av världens länder. Stalin tycktes mer och mer böjd för ab anse — på samma sätt som Kuusinen redan för flera år sedan hävda inför mig och som jag skall berätta mer om i det följande — at utbredningen av kommunismen skulle ske genom krig, genom at man införlivade nya territorier med Sovjetunionen. Och detta skulle börja med en erövring av Finland.

Under årtionden hade många människoliv spillts och ofantliga penningsummor givits ut av Komintern för att störta regeringarna i främmande länder. Redan innan revolutionen i Sovjetunionen där allting började, hade fått fast mark under fötterna, hade Kom intern gjort alla möjliga ansträngningar för att hjälpa till att utbreda kommunismen i kapitalistiska länder. Men bortsett

²³ Dimitrov, G. N. (se namnregistret). Den negativa bild som författarinnan målar i sina memoarer avviker inte bara från officiella uppgifter utan också från den bild som jugoslaviska och vissa neutrala författare ger. Se exempelvis Vladimir Dedijers ”Isgublena bitka Josifa Visarionovitsja Stalina” (Stalins förlorade slag), Sarajevo 1969.

²⁴ Dimitrov var diabetiker, och hans hälsotillstånd försämrades för varje år. 1949 dog han en naturlig död och fick en praktfull statsbegravning. Hans balsamerade kropp ligger i Sofia.

²⁵ EKKI beslöt den 15 maj 1943 officiellt att Komintern skulle upplösas. Det hette i dokumenten: ”Det senaste kvartssektlets händelser och de erfarenheter Komintern samlat visar på ett övertygande sätt att den organisatoriska form för arbetarföreningen som den första kongressen valde undan för undan blev föråldrad, även om den under arbetarrörelsens inledningsperiod motsvarade vad som krävdes. Uppgifterna växte rörelsen över huvudet och blev i de olika länderna undan för undan alltmer komplicerade. Till sist blev Komintern till och med ett hinder för en ytterligare konsolidering av arbetarpartierna.”

från biblioteket och de minnen som några få överlevande kan ha finns det knapp ett spår kvar av dessa aktioner. Nästan undantagslöst är alla borta som satte in sina krafter i dem.

3. Mitt uppdrag i Amerika

Våren 1930 deltog jag i ett sammanträde med det amerikanska Kominternutskottet. Det hade inkallats av min man, och han satt ordförande. Manuilskij, Pjatnitskij och Ewert deltog i sammanträdet liksom de amerikanska ledarna William Foster, Jay Lovestone och Earl Browder samt två prominenta amerikanska kommunister av finländsk härstamning, Henry Puro och Matti Tenhunen.²⁶ vilka representerade den finländska arbetarorganisationen i New York. Vidare såg jag Mauno Heimo och två eller tre andra, vilkas namn jag har glömt. Orsaken till sammanträdet var de tvistigheter som rådde mellan det amerikanska kommunistpartiet och den finländska organisationen. Redan från början av diskussionen kritiserades hela det amerikanska partiet i skarpa ordalag inte bara för att det var splittrat i så många grupper utan också för att man inte lyckats få med infödda amerikaner i leden. I sina inledande ord sade Otto att de amerikanska partiledarna tillbringade det mesta av sin tid med att ömsesidigt bekämpa varandra i stället för att ta upp kampen mot kapitalismen.

Sedan Otto Kuusinen hade öppnat sammanträdet, talade som förste man kamrat Ewert, en hög funktionär inom det tyska partiet och medlem av exekutivkommittén. Han hade för kort tid sedan återvänt från en månads vistelse i Förenta staterna, där han försökt utjämna tvisterna inom partiet och sökt finna orsaken till att det inte kom några nya medlemmar. Ewert började med att i sarkastisk ton göra sig lustig över det amerikanska partiet. Det var så svagt att ingen amerikansk arbetare som bara hade en gnutta självaktning kunde ansluta sig till det. Han fortsatte:

— Under min karriär har jag iakttagit och undersökt många meningsskiljaktigheter inom partierna, och jag har alltid kunnat gå till grunden med problemen och hitta orsaken. Men det är annorlunda med det amerikanska partiet. Där har de inre stridigheterna nästan blivit en vetenskap, och de är så komplicerade att ingen kan få mig att tro att han förstår orsaken. Ni kan skicka vem ni vill till Amerika — ingen kommer att kunna tala om för er vem som har rätt och vem som har fel i partiet. Man kan inte ens bli på det klara med vad striden gäller. Men en sak står klar: alla utan undantag deltar i striderna inom partiet — till och med brevbäraren! Jag skall förklara vad jag menar. En kväll lade Foster personligen ett brev på brevlådan i närheten av sin bostad, och nästa morgon hade hans rival Lovestone en avskrift av samma brev med sin post! Ingen kan förklara var eller hur stridigheterna inom det amerikanska partiet har uppstått, och ingen vet någon metod att få slut på dem.

Näste talare var Manuilskij, och han ställde Foster, ordföranden i det amerikanska partiet, till svars för att medlemsantalet stagnerat. Han hävdade att de amerikanska arbetarna var beredda att gå in i fackförbunden men inte i partiet. Manuilskij angrep Foster med stor skärpa:

— Du, kamrat Foster, kommer ur den internationella fackföreningsrörelsen, och i hela din inställning är du fortfarande i denna dag ingenting annat än en fackföreningsman och kommer alltid att förbli det. Det är orsaken till att du aldrig kan bli en god kommunist. Du förstår inte ens vad kommunismen innebär.

Härpå svarade Foster på samma skarpa sätt:

— Ja, jag är en trög fackföreningsman. Fackföreningen har gjort mig till ett hårdkokt ägg, och

²⁶ Aino Kuusinen uppger att hon efter sin frigivning ur lägret Potma år 1955 av några vänner i Moskva fick veta, att Tenhunen häktats i Sovjetunionen 1938 och dömts till tio år för spionage. Han lär ha dött 1939.

hela världen vet att man inte kan göra ett löskokt ägg av ett hårdkokt!

Skratt och bifall följde på Fosters anmärkning.

Det kommunistiska partiet i Förenta staterna befann sig ständigt i penningknipa. Medlemmarna bestod huvudsakligen av nyligen invandrade arbetare, som sällan kunde eller ville betala sina medlemsavgifter, medan endast enstaka infödda amerikaner anslöt sig. Men de talrika föreningarna för utlänningar och de många klubbar där invandrarna kom tillsammans för att tala om sitt gamla hemland och för att inte glömma sitt modersmål var emellertid penningstarka organisationer. Alla europeiska nationaliteter hade sina egna föreningar och samlings-salar i New York med filialer i alla större städer i landet. Eftersom många av dem hade mer pengar till sitt förfogande än det amerikanska kommunistpartiet, var partiet synnerligen angeläget om att med sig införliva dessa organisationer. Representanterna för det amerikanska partiet talade öppet om att det var en av partiets huvuduppgifter att utnyttja invandrarföreningarna och klubbarna till sin fördel och därmed kunna minska de ekonomiska bidrag som Komintern regelbundet gav partiet. De rapporterade att de hade lyckats när det gällde de judiska organisationerna.

För ögonblicket hade det amerikanska partiet den finländska arbetarorganisationen i tankarna. Det var en vitt utbredd, ekonomiskt stark och huvudsakligen opolitisk organisation, som hade sitt högkvarter i New York och grundat filialorganisationer överallt i USA där det fanns finländare. Föreningen ägde ett stort hus, kallat "Haali", i den östra delen av New York vid 125:e gatan i stadsdelen Harlem. Denna byggnad, som köpts för pengar som medlemmarna lånat ut, hade sammanträdesrum, bastu, restaurang, teater och en stor festsal, som alla utnyttjades flitigt och gav goda inkomster. Vid den tid då partitidningen "Daily Worker" endast tack vare generösa tillskott från Moskva kunde hålla näsan över vattnet, ägde den finländska föreningen fem ekonomiskt oberoende tidningar.

Visserligen tillhörde de flesta medlemmarna av ekonomiutskottet i den finländska föreningen också kommunistpartiet (Henry Puro var till och med ledamot av politbyrå), men utskottet som sådant ogillade i mångt och mycket partiets inställning. Partiet utnyttjade exempelvis "Haali" för partimöten men vägrade att betala hyra. Vidare krävde partiet att medlemmarna i den finländska föreningen skulle betala individuella bidrag till partiet, vilket man för tillfället hade gått med på, och likaså att finländarna skulle prenumerera på "Daily Worker", antingen de kunde läsa engelska eller inte. Det är inte svårt att förstå att ett sådant utnyttjande skapade bitterhet bland finländarna, och denna känsla kom till uttryck vid mötet i Moskva, men då inte ens Puro eller Tenhunen, som uppenbarligen inte ville komma i konflikt med partiledningen, vågade säga ett ord vid officiella möten. Å andra sidan kallade Browder, sekreteraren i det amerikanska partiet, den finländska arbetarföreningen odisciplinerad och beskyllde den för att motarbeta partiets intressen.

Men ledarna för Komintern i Moskva stod på finländarnas sida. I deras ögon hade den finländska organisationen större skäl att bevara sitt oberoende än t.ex. den judiska. Detta förklarade de på följande sätt: finländarna hade alltid, både i hemlandet och under emigrationen, varit arbetare i ordets riktiga bemärkelse. De flesta judiska kommunister i New York var emellertid butiksinnehavare och små affärsmän som hade arbetare anställda och som därför i Moskvans ögon var kapitalister som utnyttjade arbetarklassen. Detta var deras teori — men i praktiken såg det ut på ett annat sätt. Man förlät judarna för deras kapitalistiska synder, eftersom deras organisation gav anseende till partiet och eftersom ett stort antal av partikadrarna kom från deras led.

Efter ett par dagars ivriga diskussioner meddelade Komintern de amerikanska partiledarna att de hade gjort fel när de försökt inlemma hela organisationer i stället för individer i partiet. De hade därigenom brutit mot de principer som antagits vid den tredje kominternkongressen 1921. Även

om partiet hade rätt och till och med skyldighet att göra propaganda bland invandrarna för att de som individer skulle gå in i partiet var det ingalunda lämpligt att uppmana hela grupper att inträda och sedan tvinga enskilda medlemmar att betala bidrag och köpa tidningar som de inte kunde läsa.

Ledarna för det amerikanska partiet stannade ytterligare några månader i Moskva, och under den tiden talade de vid varje tillfälle illa om varandra, och var och en av dem försökte vinna Pjatinitskijs gunst. Han var skattmästare i Komintern. Till sist gick det så långt att herrarna i Komintern blev trötta på att höra på de amerikanska kamraternas klagovisor. De rådde dem allvarligt att bilägga sina tvister och i stället ägna sina krafter åt partiets gemensamma väl.

När Foster och hans följeslagare äntligen hade rest sin väg, skrev Kuusinen ett ”öppet brev” till den finländska arbetarföreningen i New York. Enligt det beslut man fattat vid sammanträdet i Moskva erkände han föreningens oberoende, men samtidigt bönföll han den enträget om att bilägga tvisterna mellan den egna organisationen och kommunistpartiet. Brevet publicerades i den finländska arbetarföreningens tidningar. För ögonblicket måste alltså kommunistpartiet släppa efter på de tyglar i vilka det ville hålla den finländska organisationen. Naturligtvis var Kominterns ställningstagande ett hårt slag för det amerikanska partiet, även om skillnaden mellan de båda motståndarna i grund och botten bara bestod i metoden att värva medlemmar. Komintern visste mycket väl att världsrevolutionen aldrig skulle börja i Förenta staterna, och därför ansåg man det inte nödvändigt att ta det amerikanska partiet på allvar. Däremot var man angelägen att vinna den finländska organisationen. Det var bara en tidsfråga när man skulle bli ense om en ny taktik.

Klagomålen över det amerikanska partiet upphörde emellertid inte, eftersom de i Moskva fattade besluten uppenbart inte följdes. Därför beslöt Kominterns ledare att skicka någon till USA för att på ort och ställe studera läget, och valet föll på Yrjö Sirola. Denne hade några år tidigare på Kominterns uppdrag varit i USA och hade också undervisat i en finländsk skola där. Dessutom talade han engelska ganska bra. Men Sirola vägrade och föreslog att man i stället skulle skicka mig. Jag hade läst engelska i skolan och senare också tagit privatlektioner för hustrun till en amerikansk Kominternfunktionär, mrs Bittelman. På Sirolas fråga om jag var beredd att fara till Amerika i hans ställe, svarade jag att jag var beredd att göra det, om Otto gav sitt medgivande. Att blotta tanken gjorde mig entusiastisk, behöll jag för mig själv.

En lång tid hände ingenting, tills Otto en dag kom hem från arbetet och under ovanlig tystnad satte sig till bords. Efter en stund frågade han:

— Skulle du vilja resa till Amerika och försöka få klarhet i stridigheterna mellan det amerikanska partiet och den finländska arbetarföreningen?

Jag svarade bara ”ja”, varpå Otto ilsket for ut emot mig:

— Aha, nu förstår jag att du vill skiljas från mig.

Jag svarade inte, och varken han eller jag sade ett ord vidare till varandra **under kvällen**.

Följande kväll meddelade mig Otto att ”inre utskottet”, som bestämde Kominternfunktionärernas utlandsresor, hade gått med på att jag skulle resa.

I slutet av januari 1931 — mer än sex månader efter det att man först börjat tala om att skicka någon till New York — steg jag i Moskva på tåget till Berlin. Jag var på väg till Amerika! Jag reste tillsammans med Kullervo Manner,²⁷ som skulle representera Kominterns exekutiv-

²⁷ Kullervo Manner och Aino Kuusinen kom 1930 tillsammans till Kanada, nära ett år efter den sjätte kongressen

kommitté vid en kongress med det kanadensiska kommunistpartiet i Toronto. Eftersom Manner inte talade engelska och inte var van att resa på egen hand, hade jag fått i uppdrag att följa honom till Toronto. Jag kände Manner väl och hade sannerligen ingenting emot att lära känna Kanada. Men jag tänkte för mig själv att det ändå var besynnerligt att man med berätt mod skickade en person utan kunskaper i engelska till Toronto. Först senare fick jag veta varför valet hade fallit på Manner. Kuusinen hade velat avlägsna honom från Moskva för att senare på ett enklare sätt slutgiltigt bli av med honom.

Det var inte svårt för mig att lämna Moskva. Jag var glad att för en tid slippa ifrån Kominterns äregiriga byråkrati och den tryckande atmosfär som rådde i staden. Den med våld genomförda kollektiviseringen av jordbruket som hade börjat kort dessförinnan kastade sin mörka skugga över hela tillvaron. Man hörde fruktansvärda rykten om den grymhet med vilken kollektiviseringen genomfördes och om den hungersnöd som orsakades av den tvångsvisa uppdelningen av bondejorden. Man hörde om häktningar och avrättningar av bönder som vägrade att lämna ifrån sig jord och kreatur. I Moskva hade regeringen försökt förebygga att livsmedelsbrist uppstod. Men det var förgäves. Även här svalt invånarna, och livsmedelsbutikerna var tomma. Det var inte att undra på att jag gladde mig åt min amerikaresa även om jag just då inte hade en aning om hur lång min vistelse där skulle bli.

Jag reste under namnet ”fru Elisabeth Petterson” och hade ett svenskt pass som fru Signe Sillén, Kominterns agent i Stockholm, hade skaffat mig. Hon hade ordnat ett falskt pass också åt Manner. I Berlin skaffade vi tågbiljetter till den franska hamnen Cherbourg, där vi inskeppade oss för resan till Kanada. Efter en tämligen ointressant sjöresa på omkring tio dagar kom vi fram till Halifax. Manner var hela tiden mycket nervös. Han var rädd för att bli ertappad med att resa på falskt pass. Hans nerver var sannerligen inte gjorda för hemliga uppdrag för Kominterns räkning.

Han tappade fullständigt fattningen, när en tjänsteman vid passkontrollen i Halifax tilltalade honom på svenska, och han trodde inte att det var en tillfällighet att en svensktalande man satt i närheten av oss på tåget.

Jag vet inte vilken uppgift Manner hade i Kanada utom att han skulle representera Komintern vid den kanadensiska partidagen och medla i vissa tvistigheter mellan det kanadensiska kommunistpartiet och den finländska arbetarföreningen i Kanada. Hur som helst lämnade jag honom hos kanadensiska vänner och begav mig till New York, sedan jag utan svårigheter fått visum av det amerikanska konsulatet i Toronto.

Före min resa hade jag hört mycket talas om USA, men verkligheten överträffade alla mina förväntningar. Anblicken av skyskraporna i New York var en enastående upplevelse, och jag beundrade det väl planlagda gatunätet, som gör det lätt även för en nykomling att hitta rätt i det väldiga hushavet. Men vad som gjorde ett särskilt djupt intryck på mig var att det var så lätt för en utländsk turist att få ett hotellrum: man fyllde helt enkelt i ett anmälningsformulär. Ingen frågade efter identitetshandlingar.

De personer som stod i spetsen för den finländska arbetarföreningen gav mig ett synnerligen vänligt mottagande. Ordföranden ordnade t.o.m. så att mina utgifter under uppehållet i Förenta staterna skulle betalas av föreningen. Jag anvisades två kontorsrum i kommunistpartiets stora hus, där den finländske ordföranden hade hyrt flera rum. Ett av rummen var avsett för mig och det andra för min sekreterare. Trots att jag inte hade någon officiell ställning inom föreningen, gav

ordföranden mig fria händer och hörde alltid med intresse på mina förslag.

Jag ansåg det vara min första viktiga uppgift att göra mig bekant med de fem finskspråkiga tidningarna. Den ledande var dagstidningen ”Työmies”, som gavs ut i Superior i staten Wisconsin. I denna del av Amerika bodde många finländare som höll sig med ”Työmies” och till och med understödde den med pengar. På grund härav stod tidningen ekonomiskt på fast mark, särskilt som den också drev ett bokförlag. Utom ”Työmies” publicerades i Superior också varje vecka en skämttidning vid namn ”Punikki”. I Astoria i staten Oregon fanns dagstidningen ”Toveri” och en veckotidskrift för damer, ”Toveritar”, som hade gemensam officin. Men eftersom det här endast fanns en fåtalig finländsk befolkning, var upplagan liten, och tidningarna kunde med möda hålla sig flytande. Även den femte tidningen, ”Eteenpäin”, kämpade med samma svårigheter. Den kom ut i Worcester, Massachusetts.

Till min överraskning fanns det inte någon finskspråkig tidning i New York, trots att den finländska kolonin här var betydligt mycket större än någon annanstans. Eftersom jag fann det mera logiskt att den viktigaste tidningen skulle komma ut i New York, där ledarna för den finländska föreningen fanns, föreslog jag att ”Eteenpäin” skulle flyttas från Worcester till New York och ryckas upp i rang med de ledande finländska tidningarna. Därmed skulle ”Eteenpäin” bli dagstidning för det östra området av Förenta staterna, medan ”Työmies” skulle betjäna Västern och Mellanvästern. Vidare föreslog jag att ”Toveri” skulle läggas ned och att ”Punikki” och ”Toveritar” skulle tryckas i New York under det nya namnet ”Työläisnainen”. Mina förslag antogs och omsattes i praktiken.

Ända fram till Moskvamötet 1930 hade alla finskspråkiga tidningar varit tvungna att beteckna sig som organ för det amerikanska kommunistpartiet. Nu var detta inte längre nödvändigt.

Eftersom det inte skulle ha lönat sig att transportera den gammalmodiga tryckpressen från Worcester till New York, köpte ledningen en ny, modernt utrustad officin. Denna placerades i källaren till partibyggnaden, och samtidigt hyrde den finländska föreningen några kontorsrum i översta våningen på byggnaden. När dessa överenskommelser träffades, kunde föreningen inte ana hur partiet skulle komma att utnyttja läget. Man började snart använda den nya pressen för att trycka ”Daily Worker” och andra publikationer utan att vara beredd att betala skäligen ersättning för pappers- och arbetskostnader. Det krävdes många strider innan partiet gick med på att betala ett litet tillskott till tryckningskostnaderna. Emellertid var partikassan alltid tom, och det var kommunisterna i ledningen för den finländska arbetarföreningen som vid sidan av Moskva fick finansiera partiet. De allra flesta finländarna i Amerika var emellertid fullständigt ointresserade av medlemskap i något som helst politiskt parti. Det som deras egen förening erbjöd i fråga om politisk och samhällelig verksamhet var fullständigt tillräckligt för dem. Det beslöts till sist på ett allmänt möte med föreningen att varje medlem själv skulle avgöra om han ville gå in i kommunistpartiet eller inte.

Jag fick nu fullmakt att efter mitt eget huvud genomföra en nyorganisation av tidningarna, och denna uppgift tog hela min tid i anspråk. Jag måste delvis besätta redaktörsposterna med de redaktörer som fanns till hands, delvis engagera nya, och jag hade överinseende över både personal och ekonomi. Jag ägnade särskild uppmärksamhet åt annonsavdelningen, vars ledare var en duktig affärsman. Det lyckades oss att få annonser också från icke finländska affärer, läkare, advokater osv. I viktiga dagsfrågor brukade redaktörerna på ”Eteenpäin” alltid rådgöra med mig, och nästan varje kväll hade jag ett samtal med chefredaktören. Jag var särskilt angelägen om att göra dem uppmärksamma på de finska språkfel som jag upptäckte, och jag försökte överhuvudtaget höja tidningens nivå. Vidare såg jag till att så många rapporter som möjligt publicerades om händelser i Finland, så att man tillmötesgick invandrarnas intresse för det gamla hemlandet.

Efter moget övervägande beslöt man sälja den gamla tryckpressen i Worcester, och när man fick höra detta i Moskva, skrev Sirola till oss, att den finskspråkiga tidningen "Vapaus" i Leningrad gärna ville köpa den. Ordföranden i den finländska föreningen i New York beslöt då att skänka den till finländarna i Leningrad. Pressen monterades ner och skickades till Ryssland, men i Leningrad måste man konstatera att ingen kunde sätta ihop den igen och fick lov att be föreningen i New York om hjälp. Tre finländsk-amerikanska typografer skickades till Leningrad, och sedan de efter tre månader avslutat sitt arbete, återvände två av dem, Virkkula och Jurvelin, till USA. Den tredje, Hietala, förklarade sig till sin egen olycka beredd att stanna längre i Leningrad för att undervisa de anställda vid "Vapaus" om hur man skulle sköta pressen. Detta var emellertid endast en förevändning. Han hade nämligen förälskat sig i en finländsk flicka, som han senare också gifte sig med. Det dröjde inte länge, förrän GPU "upptäckte" att han var amerikansk hemlig agent, och paret arresterades. Jag träffade senare fru Hietala i fånglägret Potma. Hon tillbringade tjugo år i fängelser och läger, och först när hon blivit frigiven fick hon veta, att hennes man omkommit i ett sibiriskt läger.

Jag hade trott att Manner bara skulle stanna en kort tid i Kanada, och jag blev ytterst förvånad när han en dag dök upp på mitt kontor i New York. Han förmodade att Kuusinen inte ville låta honom komma tillbaka till Moskva, trots att han fullgjort sitt uppdrag i Kanada och inte hade något mer att uträtta där. Han hyste ett djupt rotat agg till Otto och sade:

— Kuusinen vill bli mig kvitt, och därför går han och önskar att jag skall bli häktad här.

På hans enträgna begäran lovade jag skriva till Kuusinen och begära att Manner skulle få order att återvända. I mitt brev gav jag otvetydigt uttryck åt mitt ogillande av hela affären, och snart kom även till Manners stora glädje och tacksamhet det önskade beskedet. Jag hade gjort Manner denna tjänst, trots att jag innerst inne inte trodde att Kuusinen verkligen var ute efter att få bort honom. Men när jag vid min återkomst till Moskva 1933 hörde talas om tvisterna mellan Manner och Kuusinen om det finländska kommunistpartiet, kunde jag inte längre tvivla på riktigheten i Manners förmodan. Och återigen stod det klart för mig att Kuusinen i sin hämndlystnad inte skydde några medel. Inför den internationella kontrollkommissionen lade han 1935 fram en rapport, som var späckad med anklagelser mot Manner och hans hustru. Följden var att paret utslöts ur partiet och kort därpå häktades.

Det var 1932 och ett nytt presidentval förestod i USA. Komintern beslöt att kommunisterna skulle ställa upp en kandidat, och man enade sig om William Foster, ordföranden i det amerikanska partiet. Eftersom denne spelat en viktig roll inom fackföreningsrörelsen, trodde man att han skulle få arbetarnas röster. Som vicepresidentkandidat ställde man upp negeren Jim Ford. Därmed ville man vinna de färgades röster för kommunistpartiet. Ford studerade på den tiden vid Leninskolan i Moskva och fick order att resa till USA och delta i valstriden. Komintern, som finansierade valkampanjen, visste så litet om de politiska förhållandena i USA, att man trodde sig kunna vinna valet om man bara koncentrerade sina ansträngningar på negerbefolkningen. Ansträngningarna var förgäves — partiet kunde inte ens samla tillräckligt med underskrifter för att Fosters och Fords namn skulle komma med på valsedlarna. Kommunisterna fick då order att rösta på Roosevelt, eftersom alla tecken tydde på att han tänkte erkänna Sovjetunionens regering och ta upp diplomatiska förbindelser med den, vilket också verkligen skedde i november 1933.

Efter detta misslyckande råkade det amerikanska kommunistpartiet ännu mer än tidigare i onåd hos Komintern, framför allt sedan det blivit klart att partiet inte kunde vinna negrerna över på sin sida. Komintern beslöt att koncentrera sina ansträngningar på Afrikas negrer i stället för att försöka vinna de amerikanska negrernas gunst. Första steget var att skicka Jim Ford till Hamburg för att studera afrikanska språk. Men av för mig okänd anledning lämnade Ford plötsligt

Hamburg — och därmed föll hela saken i glömska.

Negrerna i Förenta staterna hade i allmänhet inte det ringaste intresse för Sovjetunionen, men jag fick själv uppleva ett rörande undantag. En dag knackade det på dörren till mitt kontor, och in kom en grann negress, som presenterade sig som Mary Adams, lärarinna i New Yorks stadsdel Harlem. Hon ville gärna ha mitt råd i en viktig angelägenhet: hon hade två söner, sju och åtta år gamla, som hon ville skicka till Sovjetunionen så att de skulle få en god utbildning och kunna växa upp till goda kommunister. Jag svarade att jag tyvärr inte var rätt person att ta hand om hennes ärende, men jag föreslog henne att skicka ett brev till ”Sovjetunionens regering”, och jag försäkrade att man där skulle vidarebefordra brevet till dem som hade att göra med undervisningsfrågor.

1956 — alltså tjugofem år efter detta besök, som jag för länge sedan hade glömt (det var nära ett år efter min frigivning ur lägret Potma) — inträffade något som återigen visade hur liten världen är. Jag steg på en buss i Moskva och såg till min förvåning att föraren var neger. Bakom honom satt en annan neger, och eftersom jag placerat mig långt fram i vagnen, hörde jag att de talade ryska med varandra. Plötsligt påminde jag mig negressens besök på min byrå i New York och frågade de förvånade unga männen:

— Är ni möjligen söner till Mary Adams?

Det var de faktiskt! Det gjorde mig en smula ont att dessa två, som modern hoppats så mycket av, bara hade lyckats bli bussförare i Ryssland, medan modern hade blivit lärarinna i Amerika.

En morgon i november 1932 satte jag mig ned för att läsa New York Times. På första sidan stod en rubrik: ”Stalin har mördat sin hustru Nadja Allilujeva.”²⁸ Min omedelbara reaktion var att detta inte kunde vara annat än illvillig propaganda i sensationslystna borgerliga tidningar. Officiellt meddelades att döden hade följt på en operation som blivit nödvändig under en akut sjukdom. Men hur kunde då ryktet om mord ha uppkommit? Trots att jag inte, trodde på det, kunde jag till sist inte värja mig för en viss misstanke, eftersom ständigt nya antydningar dök upp i pressen.

I slutet av juli 1933 återkom jag till Moskva. Redan första dagen fick jag från oväntat håll och i förtroende ett besked om saken. Jag träffade min gamla väninna, den kvinnliga läkaren dr Murovtseva, som arbetade vid medicinska akademien. Hon var en äkta kommunist, som av gammal vana försvarade allt som hände i Sovjetunionen, och hennes man var en gammal bolsjevik, som nått en hög ställning. Först störtade sig min väninna formligen över mig med frågor om livet i USA, och jag svarade efter bästa samvete och förstånd. Plötsligt avbröt hon mig med en fråga:

— Vad skrev den amerikanska pressen om Stalins hustru och hennes död? Skrev de att han hade mördat henne?

— Ja, tidningarna var fulla av rapporter om Allilujevas bortgång. Det sades att hon blivit mördad.

— Vad trodde du?

— Jag kunde inte tro det.

— Men det är sant.

---

²⁸ Nadesjda Allilujeva (1901-1932), Stalins andra hustru. Aino Kuusinen återger här en version om hennes död som berättades i Moskva men som i alla händelser avviker från Svetlanas memoarer. Flera väninnor till fru Allilujeva, framför allt Molotovs hustru Polina Semenovna Sjemtsjusjina, utsattes för svåra repressalier från Stalins sida på grund av att de spred dessa rykten.

Jag såg bestört på henne och frågade hur hon kunde veta det, varpå hon berättade följande:

— En morgon, just när jag skulle ge mig av till mitt arbete, ringde telefonen. En för mig obekant mansröst bad mig att ofördröjligen komma till kommandanturen vid porten till Kreml och visa upp min medlemsbok i partiet. Naturligtvis var jag utom mig av rädsla, precis som alla blir i Moskva när de får en sådan order.

När jag kom till Kreml, väntade redan två av mina kvinnliga kolleger och en kommandant i Kreml. Genom olika korridorer fördes vi tre kvinnliga läkare till Nadja Allilujevas rum. Hon låg orörlig på sin säng, och vi trodde först att hon var sjuk eller medvetslös.

Men så upptäckte vi att hon var död. Vi stod där ensamma med den döda kroppen efter Stalins hustru. Nadja Allilujeva hade studerat vid industriakademien i Moskva, och de böcker och skrivböcker som hon behövde för morgonens föreläsningar låg redo bredvid henne.

Efter en stund kom två män in i rummet med en kista, och en kremltjänsteman gav oss order att lägga den döda i kistan. Men först måste vi kläda henne snyggt för lit de parade, och vi såg oss om i skåp och lådor efter lämpliga kläder. En svart sidenklänning, som vi hittade i ett av skåpen, ansåg vi lämpligast.

Med ens gjorde oss dr N. uppmärksam på stora svarta fläckar, som syntes på den dödas hals. Vi undersökte dem, och vi behövde bara utbyta blickar för att förstå, att vi alla tre kommit på samma tanke: Nadja Allilujeva hade blivit strypt! Medan vi som förstenade såg på den döda, tyckte vi att fläckarna blev större och tydligare, så att alla fingrarna på mördarens vänstra hand tydligt kunde urskönjas.

Vi var ense om att de besökare som skulle se den döda på lit de parade inte skulle kunna undgå att se de svarta fläckarna och från dem dra slutsatsen om dödsorsaken. Vi lade därför förband kring halsen, så att de tusentals människor som skulle visa Allilujeva den sista hedersbetygelsen skulle anta att hon dött i en halssjukdom.

Min väninna slutade sin berättelse med orden:

— Jag misstänker att du förstår att vi tre läkare sedan dess har haft många sömnlösa nätter. Vi vet för mycket!

Trots att läkarna trodde att de lyckats hålla dödsorsaken hemlig, fick jag under de följande dagarna, när jag mötte gamla bekanta, ständigt nya bekräftelser på att ryktet om att Stalin mördat sin hustru hade fått en vidsträckt spridning. Man ansåg allmänt att diktatorn hade angripit Nadja i ursinne över att hon förebrätt honom för de våldsåtgärder med vilka kollektiviseringen av jordbruket genomfördes, så att slutresultatet blev elände och hungersnöd för miljoner bönder. Ryktet om Stalins brott fick ytterligare näring genom att Nadjas närmaste släktingar efter hennes död försvann på hemlighetsfullt sätt. Naturligtvis var alla anspelningar på hur Nadja Allilujeva bragts om livet mycket riskfyllda. Ännu sex år efter den tragiska händelsen kunde ingen ostraffat tala om hennes död och dess orsaker. Det bevisas t.ex. av följande fall: en städerska som under tjugo år arbetat vid det statliga myntverket, kastades samtidigt med mig 1938 i fängelset Butyrka. Hennes granne var partimedlem och hade angivit den gamla kvinnan, därför att hon frågat:

— Vad var det för sjukdom Stalins hustru dog av?

Trots sådana stränga åtgärder fick man inte slut på ryktesspridningen, och när jag 1955, alltså tjugotre år efter Nadja Allilujevas bortgång och sedan jag tillbringat mer än femton år i fängelser och arbetsläger, kom tillbaka till Moskva, var mordet fortfarande ett vanligt samtalsämne.

I samband med Nadja Allilujevas död hade en annan av mina väninnor, även hon gammal

partimedlem, av tjänstefolk i Kreml hört en historia, som hon i sin tur anförtrorde mig. Marskalk Vorosjilov, vars våning i Kreml gränsade till Stalins våning, hade genom sovrumsväggen hört Stalins raseriutbrott och Nadjas rop på hjälp. I bara nattskjortan rusade han dit över för att hjälpa henne. Men det var för sent — hon var redan död! Inte ett ord om saken kom naturligtvis över Vorosjilovs läppar, eftersom han i så fall skulle ha fått betala med sitt liv. Inte desto mindre befann sig Vorosjilov under årtal i största fara, eftersom Stalin visste att han var det enda vittnet till ogärningen. Chrusjtjov talade i sitt berömda tal på den tjugonde partikongressen 1956 om Stalins hämndplaner:

— Stalin misstänkte att Vorosjilov var brittisk spion. Jag fick själv höra en del om saken 1938, då tjänstemannen i Lubjankafängelset en kväll började förhöret med mig med att skryta över de avrättningar som varje kväll ägde rum i fängelsets källare. Han visade mig en lista på personer som snart stod i tur: första namnet var Vorosjilov, andre man var Otto Kuusinen och den tredje var Mikojan!

När jag under senare år bodde i Moskva och det var vackert väder satt jag ofta med en bok på en bänk i trädgården till Den Heliga Jungfruns kloster. Trots att klostret ligger i närheten av stadens centrum, är dess trädgård en vacker och lugn oas. De gamla ståtliga klosterbyggnaderna och kyrkorna ligger i förgrunden, och längre bort, avskild genom en mur, ligger en kyrkogård, där än idag människor av en viss betydelse begravs. Här ligger också Nadja Allilujeva. En söndag gick jag omkring bland gravarna, och plötsligt stod jag framför Nadjas grav. Vad jag såg, fyllde mig med den största förundran. En uttrycksfull marmorstaty med harmoniska mått smyckade graven. En stor vit sjal hade kastats över hennes axlar, och med vänstra handen tog hon sig kring halsen på det ställe, där min väninna läkaren berättat att mördarens hand hade åstadkommit mörka fläckar.

Jag hade många gånger träffat Stalins hustru i Kreml. Hon var en mycket vacker och själfull kvinna. Sista gången jag såg henne var vid en kvinnokongress. Nadja Allilujeva berättade då för mig att hon börjat studera textilteknik för att skaffa sig ett eget yrke och bli oberoende. Hon gjorde ett intelligent men mycket nervöst intryck. Det var alldeles tydligt att hon inte var skapad för den uppmärksamhet som man visade henne som Stalins hustru. Tvärtom stod det klart att hon pinades av sin ställning.

Och nu stod hon här vid klostermuren som en snövit staty. Jag stod där länge som trollbunden av scenen, och tänkte på vad som varit. Det var inte så mycket mitt eget liv med dess många prövningar som jag tänkte på utan på henne som hade fått utstå så mycket lidande i händerna på sin tyranniske make. Hon hade aldrig beklagat sig — hon hade tigit precis som marmorstatyn vid klostermuren. Vem kunde ha vågat modellera denna staty, som så tydligt ville åskådliggöra att det faktiskt rört sig om mord? Och varför får orsaken till Nadja Allilujevas död fortfarande inte nämnas? Dessa frågor har förblivit obesvarade och ännu är Nadja Allilujevas död höljd i ett gåtfullt dunkel ...

Tillbaka till mina upplevelser i USA! Jag stod naturligtvis finländarna nära och visste mer om dem än om någon annan befolkningsgrupp i Förenta staterna. Det fanns nära en halv miljon finländare i USA. De var ambitiösa och företagsamma, och nästan alla hade det ekonomiskt gott ställt. Därför var också deras rykte som ärliga och laglydiga medborgare höjt över alla tvivel. Men när den över hela världen utbredda ekonomiska depressionen 1929 skapade arbetslöshet i vida kretsar i Förenta staterna, miste också många finländare sitt arbete. Denna nödsituation utnyttjade Sovjetunionen: man behövde inte bara maskiner utan också kvalificerade arbetare och framför allt dollar till den tidens femårsplan. Särskilt gällde detta Karelen, och man hade som kolonister räknat med de finländare som lockats till Karelen med slagordet ”Socialismens

uppbyggnad”.

Minst tolv tusen människor hade redan invandrat till Karelen från Finland (om dessa skall jag berätta i ett senare kapitel), och nu började de makthavande en propagandakampanj där amerikaner av finländsk härkomst lovades ett himmelrike på jorden. Inte mindre än fem tusen drabbades av karelska febern, som började sprida sig med rasande fart som en smittosam sjukdom.

Den fick näring av en skicklig funktionär, vars rätta namn var Gorin. Säkerhetstjänsten hade skickat honom till New York, där han uppträdde som medlem av den sovjetiska handelsagenturen (AMTORG). Han hade flera hemliga assistenter vid sin sida, och av dessa var en amerikansk finländare vid namn Oskar Korgan effektivast. Dessa skickliga värvare lovade sina offer arbete, goda löner och bostäder och dessutom givetvis fri överresa från New York till Leningrad och därifrån fri resa till det utopiska Karelen. Medellösa finländare avvisades. Man värvade särskilt sådana som hade dyrbara verktyg, fabriker och egna verkstäder och övertalade dem att ta alla ägodelar med sig. De skulle transporteras gratis och vid ankomsten till Karelen skulle ägaren få ersättning för dem.

Det hölls massmöten, under vilka ansökan om invandring till Karelen mottogs och godkändes, och så började uttåget. AMTORG chartrade flera fartyg, och det ena efter det andra lämnade New Yorks hamn för att föra finländarna över Atlanten till det ”förlovade landet”. Många hade kommit från så avlägsna stater som Oregon och Kalifornien. De hade kommit i egna bilar som de köpt för pengar som de fått genom att sälja hus och andra ägodelar. Det var ont om likvida medel just då och bankerna hade övertagit de ofta skuldfria husen för en bråkdel av värdet. Det fanns ofta inte plats ombord på fartygen för bilarna, utan gatorna i New Yorks hamn täpptes till, och slutligen såldes bilarna för en spottstyver.

Jag visste så väl att den lidelsefulla traktan efter Utopien måste sluta i en stor tragedi! Jag hade hälsat på hemma hos många av finländarna i USA och kände till deras behagliga och trygga levnadsförhållanden. Vad hade Karelen att bjuda dem i gengäld? Vilket olycksöde väntade inte dessa familjer, och vilken näringsbrist skulle inte deras barn komma att utsättas för. Jag visste blott alltför väl att det rådde hungersnöd i Karelen och att invandrarna inte ens i huvudstaden Petrozavodsk skulle hitta någonstans att bo eller få tillräckligt med mat.

Det var vid detta tillfälle som Otto skrev ett brev till mig, i vilket han försökte övertala mig att göra min insats i propagandan för invandringen till Karelen. Men i mitt svar beskrev jag verkningarna av ”karelska febern” i USA och förklarade samtidigt på det bestämdaste att jag inte ville ha något att göra med detta oerhörda bedrägeri. Hur gärna hade jag inte velat tala offentligt mot äventyret. Men i min ställning var ett sådant försök inte bara svårt utan kunde t.o.m. bli farligt för mig. Trots detta försökte jag ett par gånger att varna goda vänner. Jag försökte förklara för dem vilket fattigt och primitivt land Karelen var, och att de bostäder och den trivsel och standard de var vana vid inte väntade dem där. Det kyliga svar jag fick av en av mina vänner var:

— Vi kan säkerligen anpassa oss till läget lika bra som karelarna. Vi far dit och skall bygga upp socialismen!

En kvinna gick så långt, att hon köpte en väldig låda full med elektriska hushållsredskap och stolt förklarade för mig:

— Jag skall inreda mitt kök i Karelen helt elektriskt.

Men jag tänkte för mig själv: ”Du kan vara glad om du överhuvudtaget får ett kök.”

Gorin fick reda på mina få försök att varna och rapporterade saken till Moskva. Jag fick ett brev från Edvard Gylling, den autonoma karelska sovjetrepublikens president, i vilket han beklagade

mitt handlingssätt och livligt uppmanade mig att inte göra några ytterligare försök att avråda finländarna. Han behövde invandrarna och deras ägodelar för att kunna genomföra sin plan och göra Karelen till ett blomstrande samhälle. Denna plan beskrev han i detalj i sitt brev.

I mitt svar skrev jag att hans plan visserligen verkade bra på papperet, men att några förutsättningar för att den skulle lyckas inte fanns och att jag inte ville ha någon andel i denna skamliga affär. Jag uttryckte min harm över det sätt på vilket Gorin gjorde finländarna i USA falska förespeglningar om förhållandena i Karelen och skildrade dessutom finländarnas tillvaro i landet.

Slutresultatet av detta bedrägliga företag blev ett vida mer tröstlöst och fruktansvärt kapitel i mänsklighetens historia än jag någonsin kunnat ana. Vad hände med de dyrbara maskiner och de värdefulla verktyg som invandrarna hade med sig och vad hände med deras dollar?

Maskinerna konfiskerades så snart de kom till Leningrad, utan att man betalade någon ersättning för dem, och pengarna tog man helt enkelt ifrån invandrarna. Och för att sätta kronan på det gemena verket övertalade man de enfaldiga och godtrogna invandrarna att lämna sina amerikanska pass till myndigheterna. På det sättet blev de rättslöst utlämnade åt de stalinistiska tjänstemännen i Karelens skogar. De levde under de torftigaste förhållanden, och de magra lönerna motsvarade på intet sätt deras kunnande. Det dröjde heller inte länge förrän dessa finländare från USA förstod att de fallit offer för ett bedrägeri och försökte att åter ta sig ut ur ”arbetarnas paradiset”. Naturligtvis kunde endast de få som varit kloka nog att behålla sina pass lämna landet. Några få hade så mycket finsk ”sisu” att de till fots flydde genom Karelens stiglösa skogar för att på amerikanska beskickningen i Finland begära hjälp att återvända till USA. Detta var en tid en utväg för dem som var starka och uthålliga men snart blev gränserna spärrade och strängt bevakade. Därefter kom Stalins terrorperiod, och man gjorde processen kort med de finländare som inte redan hade dukat under för de eländiga förhållandena i Karelen. De försvann antingen till tvångsarbetsläger i det ofantliga, vidsträckta landet, eller också blev de helt enkelt skjutna.

Förtrogna vänner i Moskva berättade för mig, att bland de senare befann sig en grupp finländare från USA som var välutbildade byggnadsarbetare. De sattes att bygga den finländska beskickningen i Moskva och skötte uppgiften skickligt. Men när huset var färdigt, blev de skjutna!

De få som verkligen lyckades komma tillbaka till USA försökte på Gyllings inrådan att få det amerikanska kommunistpartiet att betala den utlovade ersättningen för ägodelarna. Jag kan inte säga om Gylling verkligen trodde på denna möjlighet. Hur som helst — inte ett rött öre fick de stackars lurade människorna. De fick vara glada att ha kommit undan med livet. Detaljerna om den karelska tragedin fick jag höra först när jag sommaren 1933 återvände till Moskva. Senare, under mina femton år som politisk fånge, lärde jag känna många av dem som hade låtit övertala sig.

Den kanske mest kände av dem som lät locka sig till Karelen är Martin Henrickson, som sedan sin ungdom hade bott i USA och skaffat sig ett namn som talare i den finländska arbetarföreningen. Trots att han på ”karelska feberns” tid redan var en gammal man, ville han med egna ögon se hur socialismen förverkligats och begav sig till Karelen. Kuusinen kallade honom i en rekommendationsskrivelse ”den äldste kommunisten i världen”, och med hjälp av denna skrivelse blev Henrickson upptagen som medlem i det ryska kommunistpartiet. Men även han mötte sitt öde. När jag besökte Petrozavodsk 1958, fick jag höra närmare detaljer om den gamle veteranen. En dag kallades han till partiets kontrollkommission för att ställas till ansvar för någon obetydlig sovjetfientlig anmärkning som han låtit undfalla sig. Och vari bestod denna syndiga anmärkning?

Han hade sagt:

— Här finns det ju bara bockar.

Vad han menade var att den då vanliga sexuella friheten i Sovjetunionen påminde honom om bockarnas beteende. Följden av detta ”brott” var att den gamle Martin uteslöts ur partiet, vilket var detsamma som en dödsdom. Inte ens Kuusinens rekommendationsskrivelse hjälpte honom. Han kunde aldrig mer få något arbete, och när man betänker att t.o.m. de som hade arbete led hungersnöd förstår man att den gamle arbetslöse Henrickson, som en gång varit korpulent, blev mager som ett skelett och endast med möda kunde röra sig. Trots detta bevarade han sitt sinne för humor. En gång promenerade han med några amerikanska finländare på en gata i Petrozavodsk, när de mötte en bock. Han hötte åt den med fingret på skolmästarmaner och sade:

— Hör nu på mig, lille bror. Tala inte om för någon vad du heter. Säg för all del inte att du är en bock för då blir du strängt straffad!

Denne gode och verkligt övertygade kommunist fick på gamla dagar se den kommunistiska statens hela härlighet!

”Karelska febern” hade inte bara svåra följder för de enskilda finländare som givit efter för locktonerna utan gav också dödsstöten åt den finländska arbetarföreningen i Amerika. De flesta av dem som utvandrat till Karelen var medlemmar av föreningen. Deras pengar, inklusive de belopp som föreningen skjutit till för att köpa föreningshuset i New York, gick till en bestämd kassa som kallades ”den tekniska hjälpen till Karelen” och tillföll Sovjetunionen. Föreningen kunde inte bära denna avtappning på kontanter utan måste lägga ned verksamheten.

Ett annat experiment som en grupp finländska amerikaner försökte sig på slutade lika tragiskt. I början av 20-talet hade de begivit sig till Ukraina och slagit sig ned där. Leo Leino, en amerikan av finländsk härkomst, var så påverkad av den propaganda som några sovjetfunktionärer i USA drivit för etablering i Ukraina, att han började fundera på att bege sig till Moskva. Hans drömmar och planer hade inte det ringaste med politik att göra, utan han hoppades helt enkelt att i Sovjetunionen få möjlighet att skaffa sig jord och bli sin egen. Han började berätta för sina vänner om sin plan, som fick fler och fler anhängare. För att förverkliga drömmen reste Leo Leino till Moskva, där jag lärde känna honom. Han hade redan blivit bekant med Yrjö Sirola, som tog honom med till vederbörande myndighet. Regeringen reagerade med stor entusiasm på Leinos plan och bildade till och med en särskild kommission, som hjälpte honom att hitta passande jord. Man föreslog honom ett område med fruktbar svart jord i närheten av Rostov vid Don, och Leino gick med på förslaget. Han reste tillbaka till Amerika för att på allvar ta itu med förberedelserna.

Nu samlade man in pengar. Man gjorde upp listor på folk som var intresserade av projektet och köpte stora moderna jordbruksmaskiner. Ett betydande antal familjer begav sig så i väg över havet för att odla den jord som — enligt vad man lovat Leino — skulle stå till förfogande i obegränsad utsträckning. Till att börja med måste invandrarna övernatta under bar himmel, tills de med egna händer byggt sina hus. Men detta pionjärliv avskräckte dem ingalunda. Sedan de arbetat en tid, kom Leino en gång till Moskva, där jag fick tillfälle att prata med honom. Han berättade, att de byggt en stor barack, där det fanns kök och en gemensam matsal. De unga männen hade låtit sina fästmör komma efter, och nu hade de redan firat sex bröllop i baracken.

Arbetet på åkrarna skred framåt och så småningom började området med den svarta jorden se ut som ett stort amerikanskt lantgods. De odlade sin mark i lugn och ro. Naturligtvis råkade de ut för motgångar, men de övervanns. Och ständigt smiddes nya planer. En gång när de nyinflyttade inte kunde bli ense med de lokala myndigheterna om vissa frågor, skickade man Leino till Moskva för att han skulle vända sig till ingen mindre än Sovjetunionens president. Leino lyckades verkligen få tala med Kalinin och med hjälp av tolk sätta honom in i svårigheterna. Leino fick en skrivelse, försedd med presidentens sigill och hans egenhändiga underskrift. Där stod det att de lokala

myndigheterna inte hade någon rätt att blanda sig i det av finländarna från Amerika skötta lantbruket och att de skulle få odla upp och bebygga så mycket land de ville.

Framtiden verkade löftesrik. Men som en blix från klar himmel korn en dag till de lokala sovjetmyndigheterna en order att göra ett stort statligt gods av det område av vilket de amerikanska finländarnas egendomar utgjorde en del. Godset skulle få namnet "Giganten". Utan att lämna kolonistörerna någon ersättning tog man ifrån dem deras jord och deras dyrbara maskiner, och där stod de plötsligt medellösa. Några återvände till Amerika, utblottade som tiggare, men Leino, som var fast besluten att slåss för sina rättigheter, stannade i Ryssland. Enligt vad Sirola berättade, gick han senare tillsammans med några av sina kamrater samma öde till mötes som så många andra oskyldiga människor: han blev skjuten.

Sommaren 1933 fick jag order att återvända till Moskva. Men innan jag berättar om återresan, skulle jag vilja inflika några anmärkningar om det intryck som den genomsnittlige sovjetmedborgaren vid den tiden fick av Förenta staterna. Uppfylld av den kommunistiska propagandan, som tecknade en grundfalsk bild av Amerika, väntade man sig ingenting annat än arbetslöshet, utsugning av arbetarklassen, stor fattigdom, rysshät osv. Vad man i själva verket såg var naturligtvis något helt annat. Jag kan bäst illustrera denna erfarenhet genom att återge ett avsnitt ur en bok, skriven med mycket humor och publicerad i Sovjetunionen. Författarna är Ilf och Petrov, två unga män, som för några år sedan hedrades med ett författarpris. De reste i början av 30-talet till USA för att samla material till en bok, som de kallade "Envånings-Amerika". Med denna titel ville de visa att inte alla människor i Amerika bor i skyskrapor utan att genomsnittssamerikanen bor naturligt och enkelt. Ilf och Petrov hyrde en bil och reste kors och tvärs genom Förenta staterna: från New York till Kalifornien, därifrån till Mexiko och tillbaka till New York. Ibland övernattade de i storstäder, ibland hos bönder på landet. Skarpsynt och med skarp tunga beskrev de sin resa, och deras humor kan mäta sig med världshistoriens stora humoristers.

De börjar med ett satiriskt konstaterande att de till sin överraskning inte kunde finna någonting i Amerika som verkligen gjorde människorna lyckliga. En dag stannade de i en förort till en större stad, där invånarna bodde i välhållna en-, två- och trevånings-byggnader. På morgonen for herrn i huset i sin bil till arbetet, medan hustrun stannade hemma med barnen. Hon fick mjölk, smör och ägg och andra livsmedel levererade till sin dörr, där hon kunde hämta dem tidigt varje morgon. Husmodern behövde inte gå ut för att köpa maten för dagen, eftersom en vit lastbil varje dag stannade framför hennes hus, och från den kunde hon köpa så mycket hon ville av alla slags livsmedel. Amerikanerna fann detta fullständigt naturligt, eftersom de alltid utan svårighet kunde få allt de ville ha. Därför kände de heller ingen större glädje över alla de bekvämligheter som omgav dem, och de båda resenärerna hittade i Amerika ingenting som väckte glädje. Så kom de till slutsatsen att Amerika var "ett glädjelöst land".

— Här i vårt land är det helt annorlunda, skriver de och berättar följande upplevelse som exempel på de stora glädjeämnen som livet i Sovjetunionen erbjuder:

"I går morse kom värdinnan in i vårt rum och sade: 'Skynda er upp. Jag vet en affär där ni kan få två hundra gram smör, om ni skyndar er!' Vad det glädde oss! Vi hoppade ur sängen, klädde på oss utan att tvätta oss och rusade ut. Luften var kall, men våra hjärtan var varma. Vi kunde knappast tro att det var sant vad vår värdinna sagt. En lång kö av människor stod vid den hållplats där vi skulle ta spårvagnen. Vagnarna kom med långa mellanrum, och varje gång en vagn kom, försökte vi på långt håll se vilket nummer den hade. Med klappande hjärtan såg vi den rätta spårvagnen närma sig. Men den ena efter den andra for förbi utan att stanna. Alla var fullsatta. För ett ögonblick blev vi djupt nedslagna men intalade oss mod i förhoppning om att vi snart skulle få plats. När vi så vacklande mellan hopp och förtvivlan sett en massa spårvagnar gå förbi,

beslöt vi oss till slut för att använda våld. När nästa vagn kom, hoppade vi upp på fotsteget och höll oss fast på utsidan. Vi var oändligt lyckliga över vår framgång! Det var kallt, och våra händer blev allt stelare, men vi var så saliga, att kylan inte gjorde oss någonting. Under resan försökte vi upptäcka smörbutiken, och då och då kände vi ett styng av oro över att värdinnan kanske misstagit sig. Men vilken lycka och spänning fyllde inte våra hjärtan, när vi såg en lång kö framför en affär! Det var alltså sant! Vi hoppade av och skyndade bort till affären, där vi hövligt frågade:

— Är det här slutet på kön?

En obeskrivlig lyckokänsla fyllde oss. Vi hade intagit vår plats i den väntande skaran!

Ingångsdörren var långt borta, och det stod en polis framför. Kanske förrådet av smör redan var slut? Men plötsligt öppnades dörren, och en kvinna kom ut med ett litet paket i handen, medan polisen släppte in nästa kund. Alltså fanns det smör, och allt gick sin gilla gång. Medan vi höll ögonen på polisen, kunde varken kylan eller något annat påverka vår lyckokänsla. Det enda störande var den farhåga som då och då grep oss att förrådet av smör kanske inte skulle räcka tills det var vår tur. Vi svävade mellan hopp och fruktan medan vi långsamt ryckte framåt, närmare och närmare dörren med polisen. Och så skedde undret! Vi blev insläppta i butiken, först jag och sedan min vän. När jag kom in, upptäckte jag till min förfäran att butiken var full av kunder. Jag höjde mig på tåpetsarna och försökte se om biträdet hade något smör kvar. Till min förtjusning såg jag ett paket på åtminstone tio kilo på disken. Det kvinnliga biträdet skar av bitar på två hekto och slog in dem i papper. Jag började räkna efter hur många personer som stod framför mig, och jag gjorde ett överslag för att se hur många bitar på två hekto som kunde återstå. Skulle jag verkligen kunna få en bit? Och vad skulle hända, om jag måste gå ut tomhänt? Jag försökte hålla mig lugn, och långsamt kom jag allt närmare biträdet, men samtidigt blev smörförrådet mindre och mindre. När min rädsla nått höjdpunkten, böjde sig biträdet ner och hämtade fram ett nytt tiokilospaket under disken. Det är omöjligt att beskriva mina känslor när jag fick se det! Äntligen fick vi båda två våra paket och begav oss hem igen. Inköpet hade tagit hela dagen, men det var det värt! När vi kom hem var vi dödströtta och uthungrade, men den känsla av lycka och tillfredsställelse som fyllde oss kompenenserade oss för våra utståndna lidanden. Vår glädje översteg allt vad vi dittills upplevt.

När vi ätit, tänkte vi på Amerika och kom överens om att ingen där någonsin fick uppleva något så underbart som det som just hade förunnats oss. Där går livet sin gilla och enformiga gång utan höjder och dalar. Vi kom till den slutsatsen att Amerika är det glädjelösa landet. Här hos oss i Sovjetunionen är det något annat. Vi förstår att utvinna glädjeämnena ur livet, och vi har ofta tillfälle till det!”

I mitten av juli 1933 gick jag i New York ombord på ett tyskt fartyg, som AMTORG chartrat för att föra finländare till Leningrad. Fartyget lade till i Southampton. Jag gick i land där och for med tåg till London, och följande kväll fortsatte jag med den ryska ångaren ”Krassin” till Leningrad. Det var ett litet och omodernt fartyg, och under en kraftig storm på Nordsjön sattes både fartyg och passagerare på hårda prov.

Under överfarten hade jag gott om tid att sysselsätta mig med mina personliga problem, och jag bestämde mig till sist för att skiljas från min man. Jag hade varit i Förenta staterna i två och ett halvt år och hade förlorat all känsla för honom. I många fall kan en lång skilsmässa stärka de äktenskapliga banden, när både man och hustru får tillfälle att på nytt bli på det klara med de positiva sidorna av sitt äktenskap. Men för mig gällde inte detta, och ju mer vi närmade oss Leningrad, desto säkrare blev jag på att jag inte ville återvända till Otto. Jag hyste inga tvivel om

att jag skulle kunna bygga upp en oberoende existens.

Kort efter min ankomst till Leningrad mötte mig min första besvikelse. Jag hade köpt en massa kläder och skor i New York, eftersom jag visste att det var ont om sådant i Sovjetunionen. Trots att jag därmed inte brutit mot någon lag, konfiskerade tulltjänstemännen alla mina bästa inköp. Visserligen fick jag ett kvitto och löfte om att få tillbaka sakerna i Moskva, men jag fick aldrig se röken av dem. På huvudtullkontoret i Moskva sade man hånfullt:

— Ni kan säkert köpa allt vad ni behöver här.

På kvällen före min avresa från New York hade jag fått ett brev från Niilo Virtanen, där han varnade mig för att tala med någon enda person i Moskva, innan han själv fått tillfälle att upplysa mig om ”det ändrade läget”. Därför skickade jag ett telegram från Leningrad och bad honom skaffa mig ett hotellrum. Niilo stod på stationen när jag kom till Moskva tidigt på morgonen. Vi tog en taxi till Hotel Lux, och under färden berättade Virtanen att flera lägre funktionärer i Komintern hade häktats och att Ottos relationer till de finländska kommunisterna var mycket spända. Niilo förebrådde mig att jag hade kommit tillbaka från Amerika, och jag kunde inte svara annat än att jag hade lytt order.

— Vad skulle jag annars göra? Nu skall jag på nytt ta upp mitt gamla arbete för den nordiska kominternsektionen. Niilo var mållös inför min naivitet:

— Nej! Nej! Det kan ni aldrig göra. Komintern är inte längre vad den var när ni for till Amerika. Där råder en mycket osund atmosfär.

Han tillfogade att han själv visserligen fortfarande arbetade för Komintern i Moskva men att han på allt sätt försökte få ett arbete utomlands. Det fanns två möjligheter för honom: antingen kunde han bli agent för den militära underrättelsetjänsten, fjärde avdelningen i Röda armens generalstab, i Kina eller — om det inte blev något av med den saken — bege sig till Berlin, trots att det nu, när nazisterna satt vid makten, tycktes vara mycket riskabelt.

Jag kände Virtanen som en förnuftig och intelligent människa, på vars omdöme man kunde lita. Samtidigt blev jag på det klara med att det skulle vara ett vågspel att skilja mig från min man. Jag skulle förlora det stöd och den säkerhet som hans höga ställning gav mig, och jag måste räkna med att han eventuellt till och med skulle hämnas på mig. I varje fall skulle han inte stå på min sida, om jag skulle råka i svårigheter.

Följande dag hade jag ett långt samtal med Otto vilket han in ledde med förebråelser. Han menade att jag hade förolämpat honom genom att inte i förväg underrätta honom om min ankomst. Och han tog ännu mer illa upp att jag hade tagit in på Hotel Lux. Jag gjorde å min sida ingen hemlighet av att jag kände det som om vi blivit främlingar för varandra.

Jag gav Otto en rapport om mitt arbete i New York och betonade att konflikten mellan det amerikanska kommunistpartiet och den finländska arbetarföreningen inte skulle kunna biläggas, i synnerhet som verksamheten på grund av ”karelska febern” hade tvingats upphöra nästan helt och hållet. Partiet utnyttjade däremot fortfarande den finskspråkiga ”Haali” och tryckte ”Daily Worker” på den finskägda pressen, för vilket man motvilligt betalade den överenskomna summan. Jag lät Otto veta att jag enligt min egen åsikt utträttat något positivt med omorganisationen av de finskspråkiga tidningarna i USA. Jag upprepade muntligen vad jag redan skrivit till honom om från New York, nämligen att jag ansåg bedrägeriet mot finländarna när det gällde Karelen vara ett brott som måste få tragiska följder. Men mina bevekelsegrunder intresserade inte Otto. För honom var det bara viktigt att få maskiner och utlärda arbetare till Karelen.

Jag berättade för honom om de penningssvårigheter som det amerikanska partiet ständigt hade att

kämpa med och om dess dåliga ledare. Skämtsamt sade jag:

— Men de har fantasi så det räcker!

Och jag berättade vad en ledande partimedlem en gång sagt till en av mina finländska vänner:

— Så snart vi har genomfört revolutionen, skall vi förlägga centralkommittén till Empire State Building. Vi har redan utsett en lämplig våning.

— Vad gör de finländsk-amerikanska kommunisterna? frågade Otto.

Jag berättade om mitt besök hos några finländska familjer i Detroit. Männen var för det mesta fabriksarbetare, och ekonomiskt sett välbeställda. De var nöjda med sina löner och övriga arbetsförhållanden. Nästan alla hade egna hus och bilar.

— Hur är det med deras politiska intressen?

Mitt svar blev att dessa arbetare visserligen höll sig med vänsterinriktade tidningar men att de aldrig skulle delta i ett väpnat uppror mot regeringen på order från partiet. De trodde på sin framtid. Här avbröt mig Otto:

— Ta dig i akt och säg ingenting om detta till Pjatsnitskij. Han har helt andra åsikter om USA. Han skulle helt enkelt inte tro dig utan bara bli arg. Över huvud taget råder jag dig att behålla dina åsikter för dig själv, om du vill bespara dig otrevligheter. Det verkar på mig som om du hade blivit totalt amerikaniserad. Du tycks bara se de goda sidorna i USA.

Härpå svarade jag förargad att han kunde skicka någon annan till USA för att orientera sig om förhållandena, om han inte ville tro mig.

— Säg mig bara, varför de amerikanska arbetarna skulle vilja göra revolution! De har ju redan allt vad de behöver!

Komintern hade just då skickat riktlinjer för en ny propagandakampanj till alla kommunistpartier. Här skulle man använda arbetslösheten i USA som huvudargument. Jag lät Otto veta att jag ansåg detta slags propaganda löjlig och att den aldrig skulle göra något intryck på arbetarna i USA, eftersom det där rådde helt andra förhållanden än i Europa.

Jag nämnde att jag en gång till min överraskning i "Daily Worker" läst att antalet arbetslösa i Förenta staterna var tjugo miljoner, medan siffran i själva verket var två miljoner. Jag ställde chefredaktören, mr Weinstone, till svars och frågade hur han kunde publicera sådana vansinnigheter. Visste han inte att de vänsterinriktade tidningarna i Europa skulle citera denna felaktiga statistik och därmed göra sig själva och "Daily Worker" löjliga i världens ögon?

Weinstone svarade hånfullt:

— Det kommer inte an på en nolla mer eller mindre.

— Men hur förklarar du demonstrationerna den 1 maj? Tusentals arbetare följer partiets kallelse och marscherar.

— Det är visserligen sant att tusentals arbetare deltar i dessa demonstrationer. Men om du inbillar dig att det har något med kommunism att göra, bedrar du dig. Sådana demonstrationer organiseras i första hand av fackföreningarna och vållar inte kapitalisterna eller den amerikanska regeringen några bekymmer.

Otto övergick till att tala om negerfrågan, och jag medgav att den var ett svårt problem men att den överdrevs av Komintern. Otto var förvånad att höra att de färgade i Harlem hade sina egna restauranger och klubbar, att de hade egna bilar och var välklädda. Han var uppenbart besviken

när jag sade att även om jag kände till negrernas ställning i Södern, så var deras levnadsförhållanden i New York och dess omgivningar absolut inte så dåliga som man inbillade sig i Moskva.

Till sist ville Otto veta något om den kommunistiska partibyggnaden, där jag arbetat. När han hörde att byggnaden hade nio våningar, frågade han om det fanns hiss.

— Naturligtvis. Inte bara en — utan tre.

— Men när hissarna inte fungerar måste ju folk gå uppför alla trapporna. Varför har de inte köpt ett bredare hus med färre våningar?

— Men hissarna står ju aldrig stilla. Jag kan inte påminna mig att de någonsin var i olag under min tid därute.

— Nej, hör nu — du tror väl ändå inte på sådana propagandahistorier?

— Oj, nu när vi pratar om det kommer jag ihåg, att det visst var någonting i olag en gång. En eftermiddag gick hissen full med folk ända ner i källaren, och det var ett under att ingen blev skadad. Men nästa morgon var hissen reparerad.

— Nå, sade Otto sarkastiskt, äntligen berättar du någonting som bevisar att det amerikanska partiet lärt sig något av bolsjevismen. (Hissarna i Sovjetunionen fungerar nämligen för det mesta inte alls!)

Otto ansåg det självklart att jag skulle återuppta mitt arbete i Komintern, och jag lät honom tro det. Vi sade inte ett ord om de häktningar som under min frånvaro skett bland Kominterns medlemmar.

Jag hade också ett långt samtal med Pjatiniskij. Han var ju skattmästare i Komintern, och därför intresserade honom givetvis det amerikanska partiets ekonomi i hög grad. Han kunde inte förstå varför partiet ständigt begärde tillskott från Moskva och inte kunde utnyttja sitt eget lands rika tillgångar.

4. Japan, leendets land (1934-1937)

Hur skulle jag utan dröjsmål komma ut ur Sovjetunionen? För varje dag stod det allt klarare för mig att jag måste handla snabbt. Jag rådgjorde återigen med Niilo Virtanen som berättade att fjärde avdelningen inom Röda armén sökte efter folk med språkkunskaper och erfarenheter av utlandet. Den militära underrättelsetjänsten i utlandet var underställd denna organisation, och dåvarande chef var general Jan Bersin, som Virtanen tycktes känna väl och vars kompetens som ledare för underrättelsetjänsten han i hög grad berömde. Virtanen lovade ordna så att jag fick träffa honom. Bersin var lettländare och hade redan som sextonåring anslutit sig till den revolutionära rörelsen. 1906 häktades han, och det var endast hans minderårighet som räddade honom från dödsstraff. Han dömdes bara till Sibirien. Därifrån kom han för att fortsätta sin illegala revolutionära verksamhet mot den tsaristiska regimen. Efter revolutionen anslöt sig Bersin till Trotskij som då var överbefälhavare för Röda armén. Alltså en man som enligt Virtanen skulle ta emot mig med öppna armar!

Några dagar senare tog Bersin emot mig på sitt kontor. Han var en välväxt general med stram hållning och kantigt ansikte. När han talade, kisade han med blå, blodsprängda ögon. Han slösade ingen tid på onödigt prat. När han hörde att jag arbetat i Komintern som referent för Norden, sade han att han kunde ge mig en liknande sysselsättning inom sin avdelning. Men han tvivlade på att Kuusinen skulle släppa mig från Komintern. Vore det inte bäst att jag pratade med min man om

denna sak?

Jag gick än en gång till Otto, som svarade att han kände till Bersins ”värvningsansträngningar”, men att han inte ville gå med på att jag lämnade Kominternarbetet. Om jag inte var intresserad av mitt nuvarande arbete längre, kunde han lätt skaffa mig ett annat arbetsfält inom Komintern. Till sist sade jag:

— Du tycks inte förstå att jag inte vill ha mer med dig att göra. Och eftersom vi lever åtskilda är det utan tvivel bättre att jag' arbetar för Bersin.

Jag nämnde inte att jag var fast besluten att fara till utlandet: Efter mycket prat hit och dit insåg Kuusinen att han inte kunde förmå mig att stanna i Komintern. Men han vägrade bestämt att gå med på skilsmässa.

Jag gick tillbaka till Bersin för att tala om att Otto givit med sig. I min närvaro ringde han upp Pjatsnitskij och hörde sig för om hur jag klarat mina dittillsvarande uppgifter. När samtalet var slut, sade han att Pjatsnitskij varmt rekommenderat mig. Det var vid detta besök som Bersin frågade mig om jag någonsin hade bott i Fjärran Östern, och trots mitt nekande svar föreslog han att jag skulle fara till Japan. Jag tvekade. Ville han verkligen skicka mig till ett så fullständigt främmande land, trots att jag inte kände till något om den militära hemliga underrättelsetjänsten? Generalen märkte min obeslutsamhet.

— Var inte orolig. Ni får inte tro att vi skall sätta in er i spionagetjänst. Om ni vill fara till Japan, kan ni inrätta ert liv där precis som ni vill, lära er japanska och studera landet i allmänhet. Vi skall betala för ert uppehälle, och ni blir ansvarig bara inför mig. Enda villkoret är att ni binder er för ett långt uppehåll i Japan.

Han antydde emellertid att han senare, när jag levat mig in i landet, skulle ge mig speciella uppgifter. Men jag ville inte handla överilat utan utbad mig några dagars betänketid.

Under de följande dagarna rådgjorde jag många gånger med Virtanen, trots att resultatet av dessa samtal med honom borde ha stått klart redan i förväg. Niilo var nämligen fast övertygad om att vi båda i Moskva befann oss i stor fara och att vi måste gripa varje tillfälle att komma bort från Sovjetunionen. Han anförtrorde mig att han av denna orsak låtit övertala sig av Kuusinen att överta ledningen för Kominterns byrå i Berlin, som man just beslutat öppna. Hans förhoppning att komma till Kina var utsiktslös. Jag medgav i min tur att det var outhärdligt för mig att leva i Moskvas tryckande atmosfär efter att ha upplevt Amerikas ”fria luft”. Några av mina vänner hade försvunnit, och det var inte svårt att komma underfund med att man misstrodde mig därför att jag bott en längre tid i utlandet. Ideligen kunde jag konstatera bristen på livsmedel och den dåliga kvaliteten på de få varor som fanns att köpa i affärerna. En oppositionell inställning mot regeringen märktes överallt — men Stalins diktatur satt fast i sadeln.

Därför tycktes Bersins anbud vara den bästa utvägen, och jag antog det.

Min nya verksamhet började med en fyra veckors semester i Kislovodsk i Kaukasus. Efter min återkomst därifrån väntade jag mig att äntligen få instruktioner om mitt arbete i Japan. Men jag kände en stor lättnad när det inte blev tal om något sådant. Alltså skulle jag inte tilldelas någon uppgift som jag inte kände mig vuxen. Det enda man inskräppte hos mig var att jag måste hemlighålla mitt nya verksamhetsområde.

Nu kunde jag börja vidta förberedelser för resan, och första steget var att skaffa ett falskt pass. Eftersom Sverige skulle vara min utgångspunkt, fick jag återigen pass genom min gamla väninna Signe Sillen. Hon arbetade inte bara för Komintern utan också för fjärde avdelningen! Denna gång var jag Hildur Nordström, som just hade kommit till Moskva via Berlin, och passet innehöll

nödiga visa för återvägen från Moskva, över Warszawa, Wien och Paris till Berlin och därifrån tillbaka till Stockholm.

Man försåg mig med tillräckligt stor reskassa, och i oktober 1933 lämnade jag Moskva. Jag stannade en vecka i vardera Wien och Paris och köpte en del kläder. I det avseendet hade tulltjänstemannen i Moskva rätt, när han konfiskerade mina nya kläder och menade att jag snart skulle kunna skaffa mig nya!

I Berlin stannade jag en dag och träffade av en ren tillfällighet Virtanen på en restaurang. Vad världen ändå är liten! I och för sig var ett sådant möte farligt, eftersom utlänningarna efter Hitlers makttillträde övervakades mycket strängt. Virtanen, som talade flytande norska, bodde i Berlin under norskt namn och med norskt pass, som utfärdats av OMS-avdelningen i Komintern. Om jag inte minns fel var hans namn Johan Louis Korsell och passet tillhörde ursprungligen en underordnad kommunist i Oslo, som varit på besök i Moskva. Men Virtanen var nervös därför att passförfalskningen enligt hans åsikt var dåligt gjord, och han hade redan begärt ett svenskt pass av Signe Sillen. Han var mycket glad över att vi råkade stöta ihop och bad mig omedelbart att vid min ankomst till Stockholm meddela Signe att han en bestämd dag och på ett bestämt klockslag skulle vänta på det nya passet på Hotel Terminus i Köpenhamn. Han väntade sig inga svårigheter när det gällde att förfärdiga passet, eftersom Signe hade hans fotografi och kände till hans personalia. Niilo var för övrigt missbelåten med sitt verksamhetsfält, eftersom han under de politiska förhållanden som nu rådde i Tyskland inte kunde uträtta något vettigt. Han räknade med att inom kort lämna Berlin, och i själva verket var hans vistelse där snart slut, men inte under de omständigheter han väntat sig. Kina var alltså hans mål, och han hoppades bli skickad dit av fjärde avdelningen. Hans dröm gick faktiskt senare i uppfyllelse. Men tyvärr lydde han ordern att därifrån resa tillbaka till Moskva, där han hade hustru och son och där han föll offer för en av rensningsaktionerna.

Som Hildur Nordström passerade jag utan vidare passkontrollen, kom i slutet av november till Stockholm och begav mig till Hotel Kronprinsen. Följande morgon gick jag till Signe Sillen för att uträtta Virtanens ärende. Signe hade redan det önskade passet färdigt, men innan hon hann ge sig iväg till Köpenhamn, fick hon ett brev på tyska från Virtanen, i vilket han meddelade att han satt i fängelse och bad henne sätta sig i förbindelse med hans norske vän, en advokat vid namn Falk. Denne skulle komma till Berlin och vidta nödiga åtgärder för att han skulle bli fri. Jag visste, att Falk var en norsk kommunist, som blivit god vän med Niilo under ett besök i Moskva. Brevet var adresserat till Signe och verkade i och för sig högst besynnerligt, eftersom det kunde leda till att hennes arbete som sovjetagent kunde avslöjas. Men det var ännu obegripligare, att kuvertet var försett med påtrycket "Berlins polispresidium". Hur skulle detta kunna förklaras? Vi kunde inte lista ut det, men vi antog att Niilo hittat en partimedlem bland uppsyningsmännen på fängelset, vilken vidarebefordrat brevet åt honom och för säkerhets skull lagt det i ett officiellt kuvert.

Signe fick telegrafiskt tillstånd från Komintern att finansiera Falks resa till Berlin. Hon for till Oslo, och Falk förklarade sig beredd att uppfylla Virtanens önskan. Men hela resan var förfelad. Under tiden hade nämligen polisen i Berlin tagit reda på att den verkliga Johan Korsell häktats av polisen i Oslo för en mindre förseelse, och man hade dessutom fått reda på att Virtanen var född i Finland. Niilo satt i fängelse i Berlin i månader, men lyckligtvis kunde han hemlighålla sina förbindelser med Komintern. Till slut skickades han till Helsingfors. Eftersom han var sovjetisk medborgare och det inte fanns något att anklaga honom för, utlämnades han av de finländska

myndigheterna till Sovjets beskickning.²⁹ Möjligen hade Virtanen rätt, när han upptäckte vissa ”skönhetsfel” i det norska passet, men enligt vad han berättade för mig i Moskva i december 1935, var landshövdingens i Oslo namnunderskrift så skickligt förfalskad, att denne själv undrade om den inte var äkta.

Innan jag kunde fortsätta min resa, måste jag ha ett nytt pass, ty med ryskt visum kunde jag inte komma in i Japan. Signe Sillen satte åter igång med sitt arbete, och när det gått en månad hade jag ett nytt namn och ett nytt pass. Denna gång var jag ”Elisabeth Hansson från Luleå”, och passet tillhörde en verklig människa. Men nu hade det försetts med mitt fotografi. Elisabeths make, en medlem av kommunistpartiet, hade skaffat det hos myndigheterna i Stockholm. Det var verkligen mycket enkelt! Nu var jag journalisten Elisabeth Hansson, vars yrke och levnads-historia Signe och jag utarbetade in i minsta detalj.

Julen 1933 tillbringade jag i Signes familj. Men vad fick jag som julklapp från Moskva? Jag fick order att komma tillbaka som Hildur Nordström! Efter den första förskräckelsen trodde jag att det inte skulle bli något av min resa till Japan. Men min ängslan var ogrundad. Ännu i dag kan jag inte förklara, varför min återresa var nödvändig, ty de anvisningar som jag nu fick i Moskva, hade jag lika bra kunnat få i Stockholm. Men tydligen ville general Bersin än en gång nogga gå igenom allting med mig, innan jag reste till Fjärran Östern.

Generalen betonade uttryckligt vad han redan tidigare inskräppte hos mig, nämligen att jag i Tokyo skulle hålla öppet hus i stor stil, så att jag kunde knyta förbindelser med de högsta regeringskretsarna i Japan. De tyska kretsarna skulle jag däremot absolut undvika — orsaken fick jag veta senare. Ingen skulle ge mig order utom Bersin själv, och efter min ankomst till Japan skulle jag få veta hur mina förbindelser med honom under täcknamnet ”Ingrid” skulle ske. Kontaktman i Japan skulle vara en gammal bekant till mig, vilkens namn jag emellertid ännu inte fick veta. Bersin förhörde mig om allt som gällde Elisabeth Hanssons liv och person, och han var mycket nöjd med att Signe och jag tänkt på alla detaljer.

Sedan lade general Bersin fram min resplan. Först skulle jag återvända till Stockholm för att Elisabeth Hansson skulle få alla nödiga visa i sitt pass och för att jag skulle få ut reskassan. Den 23 februari klockan tre skulle jag sitta i matsalen på Grand Hotel i Stockholm iklädd en blå klänning och med en röd ros på vänstra sidan. Där skulle en agent för fjärde avdelningen ta kontakt med mig. Från Stockholm skulle jag fara till Oslo, deponera tusen dollar i en bank och resa till Paris via Köpenhamn. I Paris skulle jag boka en hytt på den italienska ångaren ”Conte Verde”, som i slutet av juli skulle föra mig från Trieste till Shanghai. I Shanghai skulle jag ta in på ett hotell vid Bubbling Wellgatan, där återigen någon skulle sätta sig i förbindelse med mig och tala om för mig hur och när jag skulle resa vidare till Japan.

Generalen avslutade samtalet med en föreläsning i politik. Han var säker på att våra relationer med Japan skulle bli allt sämre, och denna åsikt grundade han på den väpnade sammanstötningen mellan Japan och Kina 1931, vilken lett till att japanska stridskrafter besatte Manchuriet, att vasallstaten Manchukuo skapats och att Shanghai besatts av japanerna. Trots att de visserligen uppgivit Shanghai, hade de trängt fram till det kinesiska rikets gränser. Våren 1932 hade premiärminister Inukai mördats av japanska fanatiker som krävde kraftigare krigsåtgärder av regeringen. Hans efterträdare tycktes dansa efter militaristernas pipa, vilket lett till att Japan utträtt ur Nationernas Förbund.

---

²⁹ Virtanen häktades av den tyska polisen den 20 december 1933 och utlämnades efter en tid i tyskt fängelse till Finland, där han häktades den 24 december 1934. Den finska polisen överlämnade i sin tur Virtanen till de sovjetiska myndigheterna den 22 januari 1935.

Krigshotet verkade emellertid ingalunda avskräckande på mig, och jag väntade otåligt på att få order om avresa. Äntligen, i mitten av februari, var tiden inne. Den 21 februari kom jag till Stockholm och tog in på Grand Hotel. Två dagar senare satt jag, klädd enligt de order jag fått, i matsalen, där utom jag själv endast två gamla, konjaksdrickande herrar befann sig. Jag följde till punkt och pricka föreskrifterna och var på plats punktligt klockan tre. Men ingen kom, och jag blev orolig. Klockan var redan fyra, när jag såg två smaklöst klädda män komma in i salen, och strax fick jag för mig att detta måste vara agenterna. De gjorde också ett nästan omärkligt tecken åt mig, och jag följde efter dem ut på gatan. Jag hann ifatt dem, och de stannade på en tvärgata. En av dem tog ur portföljen fram ett stort och otympligt paket gjort av trasigt tidningspapper. På ryska meddelade han, att det innehöll en massa pengar. Vi kom överens om att träffas hos Signe Sillen och skildes åt.

Det var synnerligen pinsamt att gå förbi portieren med det slarviga paketet, och jag var förvånad över hur oskickligt dessa agenter skött sin uppgift. Men huvudsaken var att min reskassa hade utökats med flera tusen dollar. När jag träffade de båda männen hos Sillens, fick jag veta att den ene hette Kramov och den andre Iljin, och att Kramovs hustru var general Uritskijs syster. Kramov var den ständige ”residenten” (representanten) för fjärde avdelningen i Stockholm, och Iljin var hans assistent. Båda blev senare liksom sin chef offer för utrensningssaktionerna.

Signe gav mig namnet på och adressen till personer som ”Ingrid” skulle skriva till från Japan. En av dem var stadsbibliotekarien i Stockholm, om vilken jag bara minns att han hade titeln doktor. Namn och adress har jag glömt. En annan var hans assistent, Margaretha Sandberg, Bondegatan 60. Vi kom överens om att Signe skulle använda täcknamnet ”Karin”, när hon skrev till mig.

Utan speciella svårigheter fick ”Elisabeth Hansson” nödvändiga visa till Europa, Kina och Japan. Det tog visserligen rundlig tid innan allt var klart, men jag hade ju ingen brådska, eftersom mitt fartyg skulle avgå först i slutet av juli. I mitten av april var mina papper i ordning, och jag sysselsatte mig huvudsakligen med att läsa en massa böcker om Japan jämte annan litteratur.

Den 26 juli gick jag i Venedig ombord på ”Conte Verde”, och så började en underbar resa i första klass. Jag har alltid njutit av sjöresor, särskilt som jag aldrig blir sjösjuk, men denna resa hade sin speciella tjusning på grund av mitt angenäma och intressanta resällskap, som gav mig många goda råd för min vistelse i Kina och Japan. Vi lade till i Port Said och i Massaua i Etiopien, och sedan fick vi vara med om en svår storm på Indiska oceanen.

Nästa uppehåll blev i Bombay, där jag fick en glimt av det elände och den vidskepelse som är oskiljaktigt förenade med folkets liv i Indien. En stor upplevelse blev Ceylon, där man hade ordnat en utflykt i land för passagerarna.

— Sannerligen, sade jag till mina reskamrater, det här måste vara det paradiset från vilket Adam och Eva blev utdrivna!

Djakarta och det tämligen öde Sumatra som vi därefter besökte, gjorde inte något djupare intryck på mig. Vi lade till i ytterligare en rad indokinesiska hamnar och i Hongkong, och i mitten av september nådde vi vårt mål, Shanghai. Resan hade totalt tagit sex veckor, och det var med saknad jag lämnade ”Conte Verde”, där jag hade trivts så bra. Jag anade inte då, att jag två år senare skulle göra samma resa ombord på samma båt.

En av mina italienska medresenärer hade avrått mig från att ta in på det hotell vid Bubbling Wellgatan som Moskva befallt mig att bo på, eftersom det inte hade något gott rykte. (Hur var det bara möjligt att man på Bersins byrå hade så litet reda på livet och vanorna i världen utanför Ryssland!) Jag uppmanades i stället att välja Palace Hotel som verkligen var förstklassigt. Där tog jag ett rum, och hoppades att förbindelsemannen ändå skulle hitta mig. För att vara på den

säkra sidan telegraferade jag till bibliotekarien i Stockholm att jag inte kunde hitta den önskade boken och att jag beslutat mig för Palace.

Några dagar efter min ankomst kom en ung, tysktalande dam till mitt hotell och sade att hon hade kommit för att ta mig med till ”chefen”. Vi for i taxi till den franska kolonin och stannade framför en byggnad vid Avenue Foch. Chefen presenterades för mig som dr Bosch, och den unga damen, som var hans telegrafist, som Elly.

Bosch började sitt samtal med att uttrycka sin förargelse över att jag egenmäktigt hade tagit in på ett annat hotell. Han var ”resident” och därmed den högste tjänstemannen vid den hemliga under rättelsetjänsten i Shanghai, och alla sovjetagenter i Fjärran Östern var underställda honom. Men han medgav att jag intog en särställning, eftersom jag skulle få alla mina order från Moskva. Han ville veta vad jag skulle göra, och jag kunde bara svara att jag inte fått mig tilldelat något bestämt uppdrag i Japan. Denna uppgift ogillade han synbarligen och sade att jag ingalunda fick fortsätta min resa förrän han fått tillstånd från Moskva. Han tillade, att radioförbindelsen med ”Wiesbaden” (täcknamnet för Vladivostok) hade varit besvärlig den senaste tiden, och eftersom han inte hade någon direkt radioförbindelse med ”München” (läs Moskva), måste jag ge mig till tåls. På mig verkade det överflödigt och oförsiktigt att han avslöjade dessa täcknamn för mig. Jag märkte att han var oförsiktig på annat sätt också, när han lämnade rummet en stund och jag fick syn på hans pass bland andra papper på bordet. Jag kastade som hastigast en blick på det och upptäckte, att han i Shanghai gick under namnet Abramov.

Elly bröt också mot underrättelsetjänstens regler när hon visade mig var hon gömt radion bakom ett skåp. Hon berättade att hon kom från Luxemburg och hade flyttat till Moskva för några månader sedan. Många år senare fick jag veta att Abramovs verkliga namn var Bronin och att han och Elly gift sig och bodde i Moskva. Båda gjorde ett ganska okultiverat intryck, och under min väntetid i Shanghai undvek jag så mycket som möjligt att umgås med dem. I Boschs våning lärde jag en gång känna en av hans agenter, som presenterades för mig som dr Voigt. Han uppgav sig vara representant för de tyska Siemensverken i Shanghai.

Jag tillbringade nästan en månad i Shanghai. Så kom äntligen från ”Wiesbaden” tillstånd att resa vidare. Bosch meddelade att mitt slutliga resmål var Tokyo, och han ville veta var jag tänkte bo. En italiensk god vän hade rekommenderat Hotel Imperial, och vi kom överens om en tid då en ”doktor” skulle söka upp mig där. Bosch gav mig också litet mera pengar — och nu skulle jag snart få se Japan! Jag steg ombord på den amerikanska ångaren ”President Jackson”, och efter åtta dagars resa steg jag iland i Kobe, där några av mina italienska vänner, som jag underrättat om min ankomst, mötte mig på kajen. Jag stannade en vecka i Kobe och for sedan vidare till Tokyo. På Hotel Imperial började sedan min vistelse i Japan, en av de lyckligaste perioderna i mitt liv. De två år som unnades mig där gick bara alltför fort ...

Hotel Imperial, som låg i närheten av det kejsrerliga palatset, var en låg, långsträckt byggnad av rött och gult tegel. Det var ritat av den amerikanske arkitekten Frank Lloyd Wright och skilde sig totalt från andra moderna byggnader i omgivningen. Det påminde mig på något sätt om indianernas arkitektur i Mellanamerika. Med tanke på eventuella jordbävningar var det byggt utan fast fundament. Det vilade, hur märkligt det än kan tyckas, direkt på den dyiga marken i närheten av havsstranden. Faktum är att det förblev oskadat under jordbävningen 1933, och när Wright fått höra den glada nyheten telegraferade han tillbaka: ”Det visste jag!” Hallen och restaurangen i Hotel Imperial var mötespunkt för Tokyos internationella värld. Diplomater, affärsmän, journalister, ja till och med spioner träffades här. Namnen på nykomlingarna publicerades i ”Japan Times”, en engelskspråkig tidning, som också rapporterade om alla händelser inom sällskapslivet i Tokyos utlänningskoloni. Trots att Hotel Imperial inte var riktigt lämpligt

som ständig uppehållsort, saknade det inte en viss trivsel, och restaurangen och sällskapsrummen var eleganta och förnäma.

Dagen efter min ankomst ringde telefonen i mitt rum, och en manlig röst bad mig hövligt om en intervju för dagstidningen ”Asahi”. Jag insåg att jag inte kunde vägra, och strax efteråt kom en baron Nakano med sina fotografer. Han presenterade sig och sade att han skrev i tidningen, men jag kunde inte värja mig för misstanken att polisen använde honom för att observera mig. Hur som helst, han fullgjorde sin uppgift med stor takt. Dagen därpå publicerades intervjun. Baron Nakano blev med tiden en av mina goda vänner, och tack vare hans inflytande öppnades många dörrar för mig vilka annars var stängda för utlänningar. Ännu en journalist, Ujehara från Japan Times, en högt bildad redaktör, var ständigt beredd att hjälpa mig.

Eftersom jag var fast besluten att lära mig japanska, försatt jag ingen tid utan började redan efter en vecka ta lektioner vid språkskolan Vaccari. Herr Vaccari själv var italienare och gav japanerna lektioner i engelska, medan hans hustru Enko lärde utlänningar japanska. Bland hennes elever befann sig åtskilliga personer från olika beskickningar. Enko var en bra lärarinna, och mellan oss uppstod en varm vänskap, som gjorde det möjligt för mig att diskutera och fråga om japanska förhållanden som annars inte diskuteras offentligt. Det var inte svårt för mig att lära mig japanska. Språkklangen är angenäm för örat, meningarna är korta och uttalet tydligt. Men skriftspråket, som består av komplicerade ”hieroglyfer”, kan en utlänning knappast lära sig. I umgängesspråket finns en massa hövlighetsfloskler, medan det finns ytterst få ord som uttrycker känslor som kärlek eller hjärtlighet. Japanerna döljer sina innersta känslor — främst i umgänget med utlänningar — bakom en hövlig fasad. Men det är fel att tro att detta folk inte kan hysa varma och djupa känslor. De visar dem bara inte inför andra. Vad de än kan ha haft för tragiska upplevelser klagar de aldrig, och de kan le eller t.o.m. skratta även om de utsätts för en personlig tragedi. Japanerna anser att man inte har rätt att betunga sina medmänniskor med sina egna bekymmer, och därför är självbehärskning den främsta karaktärsegenskapen hos en japan.

Julen tillbringade jag tillsammans med mina levnadsglada italienska vänner i Kobe, och när jag tänkte tillbaka på förra årets jul i Stockholm, måste jag medge att de gångna tolv månaderna varit rika på nya och intressanta upplevelser och att jag kunde vara ganska belåten. Mina tankar gick till framtiden. Vad skulle 1935 föra med sig?

Jag tänkte så snart som möjligt hyra en våning i Nonomija våningshotell, eftersom jag inte ville bo på det dyra Imperial någon längre tid. Men jag kunde inte lämna hotellet utan att ha varit i förbindelse med den hemlighetsfulle ”doktor”. Under första veckan i januari 1935 satt jag punktligt i hallen på Imperial vid det klockslag som jag hade avtalat med Bosch om. Då lade jag märke till en person som stod vid huvudingången. Han nickade nästan omärkligt åt mig. Jag kände omedelbart igen honom som dr Richard Sorge, som jag hade lärt känna för tio år sedan då han arbetade vid Kominterns tyska sekretariat i Moskva. Då hade han kort efter sin ankomst till Tyskland hälsat på hemma hos oss tillsammans med sin hustru. Han var alltså min förbindelseman till general Bersin!

Jag blev sittande ännu ett ögonblick. Sedan gick jag ut på gatan, där Sorge väntade på mig i en taxi. Vi hade en kort pratstund, och jag berättade att jag tänkte flytta från hotellet. Han sade att han visste att mitt täcknamn var Ingrid, men han visste ingenting om mitt uppdrag. Han hade inte fullmakt att ge mig några anvisningar eller order, men mina förbindelser med fjärde avdelningen måste gå över honom. Till sist föreslog Sorge, att vi skulle träffas på en viss bar en vecka senare. Som avtalat träffade jag Sorge på den bar han valt, och jag förebrådde honom att han kunde stämma möte på en så tvivelaktig lokal med en dam, som dittills hade bott på Hotel Imperial.

Sorge hörde knappast på. Han talade i stället om att han snart skulle bege sig till Moskva och skulle resa via USA på dit- och återvägen. Eftersom han inte visste när han skulle återvända, gav han mig tillräckligt med pengar för mina utgifter under hela året.

Ända till november 1935 störde mig ingenting, och jag lyckades göra många bekantskaper bland tidningsfolk och medlemmar av de högre regeringskretsarna. Men så kom som en blix från klar himmel en oväntad händelse. En för mig obekant blondin sökte upp mig i min våning och sade på tyska att ”vår gemensamme vän doktorn”, lät hälsa att jag ofördröjligen skulle resa till Moskva.

Men dessförinnan skulle jag ha ett samtal med honom. Samma kväll skulle jag träffa en tysktalande man i blomsteraffären vid Roppongitorget, och denne skulle ta mig med till doktorn. Hon betonade än en gång att mina förberedelser för resan måste göras så snabbt som möjligt och att jag skulle resa snabbaste vägen till Moskva.

Jag begrep ingenting! Det var ju sagt, att jag skulle bereda mig på att stanna flera år i Japan. Varför ändrade man sig just nu när jag verkligen började förstå vanligt japanskt samtalsspråk och hade knutit många värdefulla förbindelser? Och hur skulle jag förklara min plötsliga avresa för mina japanska bekanta?

Naturligtvis lydde jag order och gick på kvällen till blomsterhandeln där jag köpte ett par blommor. En korpulent tysk väntade på mig. Han presenterade sig inte, och jag vågade inte heller fråga efter hans namn. Vi tog en taxi och for till Sorges enkla tvårums-våning. Han bekräftade att meddelandet var riktigt men uppgav sig inte ha en aning om orsaken till att jag blev återkallad. Jag skulle resa över Sibirien och ta in på Hotel Metropol i Moskva, där någon skulle sätta sig i förbindelse med mig. Han bad mig enträget överlämna en del meddelanden i Moskva, och sedan han till sist frågat om jag hade tillräckligt med pengar till resan, gav han mig pengar till biljetten.

Den tjocke tysken var Sorges främste assistent och telegrafist (senare fick jag veta att han hette Max Klausen). Han bad mig meddela Moskva att han hade goda chanser att öppna en affär för radio och elektriska maskiner i Yokohama. Den skulle tjäna två syften: den skulle vara en utmärkt täckmantel och dessutom ge honom pengar till livets uppehälle. För att starta företaget skulle han behöva tjugotusen dollar.

Några dagar senare läste jag i Japan Times att en hemlighetsfull spion vid namn Abramov hade häktats i Shanghai (Elly hade tydligen undgått att bli häktad). Trots att det kunde finnas många anledningar till att jag blev återkallad, tänkte jag omedelbart att häktningen av Bosch måste vara orsaken. Visserligen hade jag inte träffat honom sedan oktober 1934, men det kunde ha sipprat ut någonting som komprometterade mig. Eftersom han var medelpunkten i hela sovjetspionaget i Fjärran Östern, var det mycket möjligt att Moskvans nervositet berodde på att Bosch blivit häktad.

På Intourists resebyrå fick jag veta att det skulle vara bäst att boka plats på ett fartyg från den japanska hamnen Shimonoseki till den kinesiska hamnen Dairen (Luta). Därifrån kunde jag fara med järnväg genom Manchuriet till Harbin och vidare med Sibirienexpressen. På så sätt skulle jag komma till Moskva åtta dagar tidigare än om jag väntade på nästa fartygslägenhet till Vladivostok. Därför beställde jag biljetter för resan genom Sovjetunionen och därifrån över Berlin till Stockholm, där ju Elisabeth Hansson bodde.

Men så måste Elisabeth Hansson också ha ett visum för att resa igenom Sovjetunionen! Det var inte så enkelt som det lät. Jag var rädd för att Sovjets beskickning i Tokyo var bevakad och ville till varje pris undvika att man fick ögonen på mig. Därför for jag till Kobe, där jag visste att det fanns ett sovjetiskt konsulat. Här måste jag betala för ett telegram så att konsuln kunde få tillstånd av sina överordnade myndigheter att ge mig visum. Efter en kort väntan infördes genomresevisum i mitt pass — och jag fick tillstånd att vistas tre dagar i Moskva!

Inför mina vänner och bekanta i Tokyo uppgav jag, att jag på grund av familjeangelägenheter var tvungen att resa till Sverige men att jag skulle komma tillbaka så snart jag kunde. När jag steg på tåget till Shimonoseki, upptäckte jag hur många vänner jag hade fått under ett år. Ett tjugotal personer stod på stationen för att ta avsked av mig, bland dem också baron Nakano och hans mor. Det var svårt för mig att lämna dessa människor och deras underbara land!

Resan gick planenligt. Det japanska fartyget från Shimonoseki till Dairen var bekvämt och rent, men hotellet i Harbin, där jag övernattade, var otroligt smutsigt. På resan genom Manchuriet märkte jag, att landet vimlade av japansk militär. Den enformiga resan genom Sibirien tog nio dagar, och under första veckan i december 1935 befann jag mig i min välkända omgivning på Hotel Metropol. Vädret var grått och dystert — och min sinnesstämning var likadan.

Samma dag som jag kom fram infann sig en officer från fjärde avdelningen, major Sirotkin, hos mig på hotellet. Jag talade om hur ond och besviken jag var över att bli återkallad så snart, just som jag hade gjort en god start i Japan.

— Men vi trodde att ni var i fara, sade Sirotkin, och för övrigt vill general Uritskij, er nye chef, tala med er. Han anser för övrigt att ni skall fara tillbaka till Japan.

Överraskad frågade jag:

— Var är general Bersin då?

Sirotkin svarade undvikande och började tala om Sorge. Han hävdade att Sorges informationer var otillräckliga och felaktiga och tillade:

— I förtroende kan jag säga, att fjärde avdelningen befinner sig i fullständigt kaos, och inte ens i ledningen vet de vad de vill.

När vi tog avsked lovade Sirotkin att så snart som möjligt hjälpa mig att få ett samtal med general Uritskij.

Jag har alltid försökt orientera mig en smula om de personer jag skall träffa, framför allt när det gäller deras karaktärsegenskaper och deras bildningsgrad. Nu bad jag Sirotkin berätta vad för slags människa Uritskij var. Han tvekade en stund innan han lät övertala sig. Tydligen betraktade han detta som en förtroendesak. Till sist berättade han, att Uritskij under sin tid som chef för fjärde avdelningen bevisat att han hade omfattande erfarenhet av underrättelsetjänst. Redan under inbördeskriget hade han utmärkt sig som chef för en kavalleribrigad. Jag frågade om han var släkt med den Uritskij som var ledare för Petrograds tjeka och mördats i augusti 1918 samma dag som Dora Kaplan avlossade ett skott mot Lenin i Moskva.

Sirotkin svarade:

— Ja, Moses Uritskij var en farbror till generalen.

Till sist muntrade majoren upp mig. Jag hade ingen anledning att vara rädd. Jag skulle tas emot av en vänlig och kultiverad chef.

Redan samma dag ringde jag upp Niilo Virtanen, som omedelbart kom till mig och utan omsvep tog upp samma fråga som 1933, när jag kommit tillbaka från Amerika. Varför hade jag kommit tillbaka? Visste jag ingenting om de fruktansvärda rensningsaktionerna? Bersin var avsatt, de finländska funktionärerna i Karelen hade förlorat sina ämbeten, och många av dem satt i fängelse. Om det bara fanns den ringaste möjlighet borde jag återvända till Japan och i varje fall inte stanna i Moskva! Själv skulle han inom kort fara till Kina för fjärde avdelningens räkning, men han var rädd för att hans hustru och son inte skulle få tillstånd att lämna Ryssland. Virtanen berättade

också om ett tillfälligt sammanträffande med Sorge i Moskva sistlidna augusti. De hade haft en mycket trevlig kväll tillsammans i restaurangen på Hotel Bolsjaja Moskovskaja. Sorge hade som vanligt druckit ofantligt mycket och i sitt berusade tillstånd öppet berättat om vilket svårt läge han befann sig i. Han hade medgivit att han var trött på att arbeta som spion för ryssarna, men han såg ingen möjlighet att göra sig fri och börja ett nytt liv. Han kände på sig att han levde under ständigt hot i Sovjetunionen, men Tyskland var stängt för honom. Där skulle Gestapo omedelbart häkta honom. Följaktligen återstod för honom ingenting annat än att återvända till Japan, trots att han var rädd för att det snart skulle gå honom illa även där.

Virtanen hade just hunnit gå, när telefonen ringde. Det var Otto som önskade mig välkommen och sade att han var mycket ledsen över att jag inte kommit raka vägen till honom. Han hade något viktigt som han ville tala med mig om, men han kunde inte göra det i telefon. Kunde jag komma hem till honom redan samma kväll? Jag tvekade en smula men lovade komma, och klockan nio på kvällen steg jag in i det väldiga våningshotellet, Dom Pravitelstva, som jag redan kände till så väl.

Otto hade åldrats märkbart. Alla hans rörelser och yttranden var långsammare och försiktigare än för två år sedan, då jag senast såg honom. Han frågade ut mig om min resa och om mitt liv i Japan men trodde tydligen inte att min rapport om mina vänner och intressen där var riktigt sanna. Med en djup suck sade han allvarligt:

— En vacker dag kommer de att häkta dig för spionage och döma dig till döden.

Jag försäkrade att jag inte hade något farligt uppdrag, att jag stod helt på egna ben och sysslade med att studera japanska och lära känna landets seder. Sedan var det min tur att begära en förklaring på varför man hade återkallat mig och om ”det viktiga ärende” som han ville tala om. Men Otto såg bara frånvarande på mig och svarade att han först nästa kväll kunde tala om det ”viktiga ärendet”. Han var emellertid övertygad om att jag sedan skulle ändra mening beträffande min återresa till Japan. Jag var litet förargad men lovade att komma tillbaka nästa kväll klockan åtta.

Nu trodde jag mig vara säker på att Otto Kuusinen bar skulden till att jag hemkallats, och därför dolde jag heller inte min förargelse nästa kväll utan frågade genast:

— Varför har du beordrat mig att komma tillbaka, just när jag hade börjat få värdefulla bekanskskaper i de högsta japanska kretsarna?

Otto svarade inte genast. Efter en stund sade han torrt, nästan flegmatiskt:

— Det är inte jag som har kallat dig tillbaka. Jag blev rasande:

— Vem då?

— Stalin, svarade Otto lugnt. Sätt dig och håll dig lugn. Jag skall förklara allting, så förstår du att det var Stalin som gav ordern . . .

Du vet hur snabbt världsläget ändrar sig i dessa dagar och hur svårt det är att hålla sig å jour. Du kommer ihåg att förhållandena i Tyskland var sådana att landet verkade vara moget för revolution hösten 1923. Du vet hur eländigt det ekonomiska läget var. Pengarna var fullkomligt värdelösa. Kommunistpartiet var starkt och de tyska arbetarna var villiga att genomföra revolutionen. Arbetarna hade tillräckligt med vapen och ett i alla detaljer utarbetat program. Men vad hände den 22 oktober 1923, när angreppet skulle sätta igång? Absolut ingenting! Sedan den dagen har jag dag och natt grubblat över orsaken till denna letargi. Om och om igen har jag under mer än tio år funderat på orsakerna, tills jag äntligen kom till slutsatsen att våra gamla revolutionsteorier i

dag är värdelösa. Vi befinner oss i en ny tidsålder med nya krav och det insåg vi inte 1923. Det är på denna kunskap som min nya teori grundar sig, och jag har långsamt och försiktigt övertygat Stalin om att den är riktig. Han tror att han själv har kommit på idén och därför behöver jag inte tala med någon annan i Moskva om den. Nu skall jag förklara min teori för dig. Gör mig alltså den tjänsten att sitta kvar och inte avbryta mig.

Jag teg och Kuusinen började:

— Den ryska revolutionen var en spontan händelse, och det tsaristiska systemet var inte förberett på saken. Den ryska regeringen var så kortsynt, att den ansåg en framgångsrik revolution vara fullständigt otänkbar. Det kan verka otroligt, men faktum är att inte ens de revolutionära organisationerna just då trodde sig kunna nå sina mål — allra minst Lenin ... I dag är det något annat. De kapitalistiska regeringarna är fullt medvetna om den kommunistiska faran och använder hänsynslöst alla medel för att kväva en revolution redan i dess linda. De olika regeringarna förföljer de kommunistiska partierna, som är skolade som revolutionära kadrar, och i alla europeiska länder är fängelserna fulla av kommunister. I fabrikena och överallt, där arbetare och tjänstemän arbetar, utestänger man kommunisterna och behandlar dem illa. Kommunistiska tidningar och kommunistisk partipropaganda undertrycks. Under dessa omständigheter är det nästan omöjligt att vidta några som helst förberedelser för en revolution. I Komintern går det bara långsamt framåt när det gäller att skola kadrarna i de olika länderna, och de som kunde vara kompetenta ledare placeras inte på rätt plats i de kapitalistiska länderna. Senast i går medgav Stalin inför mig, att Komintern har mycket kunnigt folk i den internationella kadern, men de flesta av dem har inte fått rätt uppgift.

Efter dessa ord, som skulle tjäna som ett slags inledning, övergick Otto till att ge mig en klar bild av den teori som Stalin skulle ha förklarat sig gilla.

— Jag skall tala fullt öppet och ärligt med dig. Det är sannolikt att det snart blir krig. Finland bereder sig i hemlighet för ett angrepp och tänker annektera Karelen och ett område ända till Murmansk.

Dittills hade jag suttit tyst, men nu kunde jag inte längre:

— Du tror väl ändå inte att finländarna skulle vara så dåraktiga att de gick till angrepp mot detta enorma land? Det skulle vara som om en fluga angrep en elefant! Varifrån har du fått sådana informationer? Det kan helt enkelt inte vara riktigt!

Otto svarade inte direkt på detta:

— Du känner ju till Gyllings kärlek till Finland, och jag tror inte du har glömt, hur han förr talade med mig om sin beundran för

det finländska system enligt vilket landet är indelat i provinser, som var och en har sin egen förvaltning. Kommer du ihåg att han sade att detta system skulle lämpa sig lika bra för Karelen?

— Ja, det minns jag. Men samtalet rörde sig den gången inte om militära angelägenheter. Gylling tänkte i första hand på det ekonomiska.

Ottos enda anmärkning var:

— Man kan inte vara säker när det gäller Gylling.

Han fortsatte:

— Du kan tro mig. Det blir snart krig, och troligen blir det ett storkrig. Tänk på att man i Tyskland alltid varit inställd på att erövra Finland. Tyskarna väntar bara på det ögonblick då

Finland gör en aktion mot Sovjetunionen, så att de får en förevändning att komma finländarna till hjälp. Finland eller något annat land — tyskarna är alltid beredda på att dra i krig mot Sovjetunionen. Dessutom har England vissa planer på kusten vid Murmansk, och till och med Norge skulle komma till hjälp. Alltså måste vi satsa allt på att försvara den bolsjevikiska revolutionens resultat. Finland är så litet men ändå så viktigt! Först måste vi göra klart för oss hur vi kan stödja Finland och skydda landet från de faror som hotar det utifrån. Personligen vet jag mycket väl vilka människor som står till vårt förfogande i Kominterns internationella kadrar, och — som sagt — de enskilda medlemmarna i dessa enheter måste bara sättas in på de rätta ställena utomlands, där de kan göra mest nytta.

Nu har tiden kommit för dig att visa din talang i ett stort företag! Stalin har länge haft ögonen på dig. Han känner till ditt liv och ditt arbete, och nu har han en viktig befattning till reds åt dig, där du kan utöva verkligt stort inflytande på de kommande händelserna. Du har ju varit i Japan — men vad kunde du uträtta där? Stalin har rätt uppgift i beredskap åt dig!

Du känner Alexandra Kollontaj och vet hur ofta hon politiskt har förrått vår regering. Hon hör till de gamla mensjevikerna, som en gång stod i opposition mot Lenin. Efter revolutionen anslöt hon sig till kretsen kring Sjljapnikov och straffades med fängelse.

Sedan stod hon på Trotskij's sida, och som sändebud i Norge understödde hon Tranmael i hans kamp mot Komintern. Du vet att hon sedan skickades som sändebud till Mexiko, där Trotskij bor, och där hon naturligtvis anslöt sig till honom. Nu är hon i Sverige, men Stalin tänker kalla hem henne och aldrig mer skicka henne utomlands. Nu har du blivit utsedd att bli nästa sändebud i Sverige och Norge!

Ända till nu hade jag tyst och inte utan stigande förvåning hört Ottos pampiga monolog, som för mig inte saknade ett visst drag av komik. Men nu utbrast jag förargad:

— Jag sändebud? Jag är inte diplomat och jag vill inte ha en sådan post!

— Men Stalin tror fullt och fast att du är den bästa för uppgiften.

Skandinaverna är vana vid att vi skickar kvinnliga sändebud. Du kan språket och är van vid landets seder och bruk. Där har man fullt förtroende för dig. Vad kan jag säga mer? Du behöver inte bekymra dig för din okunnighet i diplomati. Du kommer att ha tillräckligt med folk omkring dig som kan ge dig råd. I årtal har du befunnit dig i centrum av en stor internationell organisation. Tror du att arbetet i Sverige kommer att skilja sig så värst mycket från det? Du kan lita på att vi härifrån ständigt skall stå vid din sida och att du i kinkiga frågor kan vända dig till oss.

Det var slut på mitt tålamod.

— Nu först begriper jag en sak. Sovjetunionen tänker börja krig mot Finland, och jag skall sitta i Stockholm som sändebud och understödja Röda arméns äventyr och därigenom arbeta mot mitt eget fädernesland och dess folk. Nej tack, jag vill inte ha något med saken att göra. Du kan säga vad du vill till Stalin.

— Du får order att infinna dig hos Stalin, och han kommer personligen att förklara hur viktig den här angelägenheten är. Vad tänker du svara?

— Hur jag kommer att uttrycka mig kan jag inte säga för ögonblicket. Men en sak är säker — jag blir inte sändebud, och jag vill inte ha något att göra med krigsförberedelserna.

Så slutade mitt samtal med Kuusinen i december 1935. Jag lämnade honom utan att ta adjö — och det var sista gången jag såg honom.

Följande natt var jag sömnlös. Mina tankar sysslade oupphörligt med problemet hur jag skulle komma ur detta tvångsläge. Jag ville under inga omständigheter bli delaktig i Stalins och Kuusinens ränker.

Morgonen efter mitt besök hos Otto kom major Sirotkin hem till mig och gav mig general Uritskijs telefonnummer. När jag ringde till honom, fick jag löfte att komma till honom morgonen därpå klockan sju i hans bostad. Uritskij var en mörk, medellång och smärt person med små mustascher. Han hälsade artigt på mig. Först berättade jag om mitt samtal med Otto och bad honom så att göra allt som stod i hans makt för att jag skulle få återvända till Japan. Han lovade försöka, men han var rädd för att det skulle bli svårt att ändra ett beslut som tydligen Stalin och Kuusinen var eniga om. Generalen hade inte mycket tid för mig. Han hade brått att komma iväg till sin expedition.

Bekymrad väntade jag en hel vecka på mitt hotell. Skulle jag bli kallad till Stalin? Men då kom Sirotkin med ett glädjebudskap: jag hade fått tillstånd att återvända till Japan, och Uritskij ville tala med mig än en gång. Sirotkin följde mig till fjärde avdelningen, där jag togs emot av Uritskij i närvaro av en för mig obekant civilklädd person. Denne gjorde ett osympatiskt intryck, och trots att han inte yttrade ett ord, tyckte jag mig av hans ansiktsuttryck kunna se att han tyckte lika illa om mig som jag om honom. Uritskij sade sig vara glad över att frågan om min verksamhet hade lösts på ett sätt som jag var nöjd med. Han tillade att mitt återkallande hade varit ett misstag. Vid dessa ord såg han med missnöjd min på den civilklädde som om han ville antyda från vilket håll denna befallning hade kommit.

Generalen frågade därpå ut mig om alla detaljer från min vistelse i Japan, mina förbindelser där och mina erfarenheter och även om min åsikt om landets inrikespolitiska förhållanden. Jag betonade den fara som hotade det japanska parlamentariska systemet från de ultrapatriotiska terrororganisationerna. Uritskij var av samma åsikt som jag. Enligt hans åsikt bidrog denna fara till att försämra relationerna mellan Japan och Sovjetunionen. Den här gången fick jag lika litet som första gången något bestämt uppdrag. Däremot fick jag order att fortsätta mina studier och att göra nya bekantskaper. Men jag skulle undvika Sorge, som han var missnöjd med. När jag berättade att Sorges assistent ville ha tjugotusen dollar för att öppna en butik, ropade generalen ursinnigt:

— Dessa skurkar — de gör ingenting annat än dricker och slänger ut pengar! Inte en kopek till skall de få!

Till sist föreslog Uritskij att jag skulle skriva en bok om Japan och framställa land och folk i god dager, så att det kunde bli till nytta för min personliga ställning i Japan. Framför allt fick jag inte skriva något nedsättande om den japanska politiken utan skulle tvärtom — möjligen — kritisera Sovjetunionen en smula. Det betydde sannerligen ingenting med litet mer eller mindre antisovjetisk litteratur! Jag skulle inte vara rädd för några utgifter. Eftersom jag hade gott om material och många fotografier till en sådan bok, gick jag omedelbart med på Uritskijs förslag. Jag tyckte det var en underbar idé! Vi enades om att boken skulle skrivas i Stockholm och att jag sedan skulle resa så fort som möjligt. Det var sista gången jag såg generalen!

Varken Uritskij eller jag hade berört den kinkiga frågan om sändebudsposten i Stockholm, och jag fick inte veta hur den löstes. Men jag blev mer och mer övertygad om att det hela var Kuusinens idé och att Stalin — om han överhuvudtaget kände till saken — ditintills inte hade givit sitt samtycke. Om Stalin verkligen hade velat det, hade han, sade jag mig, säkert inte givit efter så lättvindigt. Dessutom var det ytterst tvivelaktigt, om folkkommissariatet för utlandsfrågor skulle ha gått med på min utnämning, och det var ännu mer tvivelaktigt om man skulle ha fått den

svenska regeringens samtycke, eftersom den sannolikt skulle ha behandlat utnämningen som en utmaning mot Finland. Men hur skulle jag tyda Ottos förslag? Den enda förklaring jag kunde hitta var att han under alla omständigheter ville förhindra att jag for tillbaka till Japan därför att han var rädd för att skulle bli häktad som spion därborta. Detta skulle nämligen inte bara blottställa Kominterns utan framför allt hans egen verksamhet. Jag kunde naturligtvis inte avgöra i vad mån mina tankegångar var riktiga. Underligt nog fick jag emellertid 1938 i Lefortovofängelset av en cellkamrat veta att Kuusinsens framställning inte var fullständigt gripen ur luften. I nästa kapitel skall jag berätta mer om detta.

Eftersom det drog ut på tiden innan jag kunde resa, var det bäst att jag försökte skaffa mig en våning i stället för att bo på ett känt hotell, och Sirotkin hittade en bostad som passade mig i ett av fjärde avdelningens våningshotell vid Frunseboulevarden. Yrjö Sirola hälsade ofta på hos mig och berättade om tvisterna mellan de finländska kommunisterna och speciellt om Manners opposition mot Kuusinen. Manner och hans hustru var en kväll på besök hos mig — strax efteråt blev de häktade. När jag under senare år befann mig i ett tvångsarbetsläger, hörde jag av en ren tillfällighet något om Manners vidare öden, och jag skall berätta om dem i ett senare kapitel.

Vid den här tiden var jag mycket orolig för min bror Väinö, som jag inte hört av sedan han blev utnämnd till rektor för den jordbruksvetenskapliga högskolan i Petrozavodsk. Därför gjorde jag i hemlighet en resa dit och fick mina farhågor bekräftade. Jag träffade bara hans hustru, som var djupt förtvivlad och berättade att Väinö för kort tid sedan hade häktats och förts till Leningrad. Även Gylling, Nuorteva och Rovio hade tillsammans med många andra mist sina befattningar — och det dröjde inte länge förrän de alla föll offer för en av ”rensningssaktionerna” i Karelen och avrättades. Jag vågade gå till chefen för NKVD i Petrozavodsk och tala med honom om Väinös häktning. Hans hövliga upplysning var följande:

— Det föreligger inga anklagelser mot er bror. Det är en intelligent och omtyckt ung man. Han är för ögonblicket i Leningrad för att klara av en viss angelägenhet, men han kommer snart tillbaka.

Väinö kom aldrig tillbaka ...

I mitten av januari 1936 fick jag order att resa och Sirotkin gav mig de pengar jag behövde. Jag skulle enligt ordern återigen sätta mig i förbindelse med Kramov i Stockholm, och sedan jag avslutat min bok skulle jag fortsätta resan via Paris och gå ombord på ”Conte Verde” för vidare befordran till Shanghai. Där skulle jag stanna tills någon tog kontakt med mig och meddelade när och med vilket fartyg jag skulle fara vidare till Japan.

Innan jag lämnade Moskva bad jag min gamla hushållerska Alexandra att ta vara på några kläder och andra föremål, som jag tagit med mig från Japan och inte ville ta med mig tillbaka. Hon skulle förvara dem åt mig, och dessa skatter kom väl till pass när jag många år senare kunde göra pengar på dem!

Andra veckan i februari kom jag som Elisabeth Hansson till Stockholm via Warszawa, Wien och Paris. Jag tog ett rum på Grand Hotel och satte omedelbart igång med att skriva min bok på svenska.

Jag kallade den ”Det leende Nippon”, och titeln skulle ge uttryck åt det väsentliga innehållet i min bok, en beskrivning av det soliga och charmfulla landet och dess älskvärda behagliga folk. Min mening var att inte bara beskriva japanernas seder och viktigaste intressen utan också ägna ett särskilt kapitel åt buddismen och att göra ett försök att analysera den orientaliska filosofins inflytande på japanernas livsåskådning.

Jag var själv förvånad över hur fort det gick. Redan efter ett par veckor var min bok färdig. Med

hjälp av Hugo Sillen hittade jag en förläggare, och man lovade mig att boken skulle komma ut i juni.

När jag avslutat boken ansåg jag det bäst att lämna Stockholm för att dra så litet uppmärksamhet till mig som möjligt. Jag bjöd Signe Sillen på en liten nöjesresa till Köpenhamn, och därifrån for jag på ett kort besök till Paris, där jag beställde en hytt i första klass på ”Conte Verde” och återvände till Stockholm.

”Det leende Nippon” hade just kommit ut, och jag var mycket nöjd med trycket och bildreproduktionerna. Jag kände mig stolt över min bok och skickade den omedelbart till mina vänner i Japan och även ett exemplar till Uritskij och Kuusinen. Via ”residenten” Kramov hörde jag att generalen var ytterst belåten med att hans förslag lett till en sådan framgång, och han gratulerade mig till boken.

Kort därpå befann jag mig på återväg till Japan! Denna gång avseglade ”Conte Verde” från Genua, och jag kände mig lycklig att än en gång vara ombord på ett fartyg som jag så väl kände till.

Att sjöresan blev lika munter och sorglös som för två år sedan föreföll mig helt naturligt. I slutet av augusti kom vi fram till Shanghai, och jag tog in på det nyöppnade Park Hotel. Några dagar efter min ankomst kom en ung, rysktalande kvinna till mig med order att samma kväll klockan sju infinna mig invid blomsterhandeln på N-torget. Där skulle en man som jag kände vänta på mig. Punktligt klockan sju köpte jag en bukett nejlikor och när jag lämnade butiken stötte jag på en man med obehagligt utseende som på något sätt verkade bekant. Jag kände honom faktiskt. Det var han som hade varit med när general Uritskij gav mig mina instruktioner. Vi klev in i hans bil och for därifrån.

— Ni kan resa vidare till Japan och här har ni pengar.

Inte ett ord mer yttrades, och jag lämnade honom med ett kyligt ”adjö”. Jag har aldrig fått veta hans namn och har aldrig återsett mannen, men tydligen var han Boschs efterträdare som ”resident” i Shanghai. Den summa han lämnat mig vittnade om fjärde avdelningens generositet!

Jag beställde omedelbart hytt ombord på ”President Wilson”, nästa fartyg som skulle till Japan, och andra veckan i september gick jag iland i Yokohama.

Vad jag var glad att återigen vara i Leendets land tillsammans med mina goda vänner! Efter en kort tid publicerades — tydligen på japanska utrikesministeriets initiativ — min bok i engelsk översättning, och jag fick komplimanger för den från alla håll. Jag kände mig särskilt hedrad över ett tackbrev från en japansk professor, som berömde mina insikter i det japanska folkets karaktär och livsåskådning.

Först stannade jag en tid på Hotel Imperial, men efter ännu ett par veckor skaffade jag mig en våning i bostadshuset Nonomiya. Jag återupptog med stor iver mina språkstudier vid Vaccariskolan och märkte till min glädje och förvåning att jag hade mina kunskaper aktuella, trots att jag inte talat ett ord japanska på nio långa månader.

Jag har alltid varit intresserad av filosofi, och därför tackade jag ja till förslaget att besöka det gamla berömda Taishouni-universitetet. Inbjudan överlämnades av tre studenter i rektors namn. Resultatet av detta besök blev att jag på allvar började studera buddismen och den orientaliska filosofin. Jag var den enda utlänningen vid universitetet, och trots att jag med mina ännu rätt bristfälliga språkkunskaper hade svårt att följa föreläsningarna, hittade jag i det väldiga internationella biblioteket, dit utlänningar i allmänhet inte hade tillträde, en mängd böcker som hjälpte mig. Bland japanerna fick jag ännu bättre anseende på grund av min nya ”käpphäst”,

speciellt sedan ”Japan Times” publicerat en artikel av mig, där jag diskuterade en föreläsning om buddismen som en italiensk professor hållit.

”Elisabeth Hansson” fick tack vare baron Nakanos inflytande inbjudan till de högsta kretsarnas tillställningar. En gång fick hon till och med äran att bli inviterad till en trädgårdsfest som kejsar Hirohito arrangerade, och en annan gång fick hon buga för kejsa ren vid en mottagning till ära för de japanska jordenruntflygarna. Det kejserliga palatset ligger mitt i en väldig park, omgiven av en mängd kanaler, som man bara kan ta sig över via vindbryggor. Jag såg ofta japaner, som gick förbi parken, buga sig djupt tre gånger för att betyga sin vördnad för kejsaren. Sedan japanerna blivit slagna under andra världskriget, läste jag i tidningarna, att man vid utkanten av parken funnit liken efter officerare som begått harakiri.

Jag träffade också flera gånger prins Chichibu, kejsarens bror. Han var en mycket egendomlig människa, som ofta sågs tillsammans med utlänningar. Han talade utsökt engelska och uppträdde alltid oklanderligt. Det var allmänt känt att han hade demokratiska åsikter, och han fann ett gott stöd hos Tokyos intelligentia. När studenter en gång hade demonstrerat för prins Chichibu i närheten av parken, glunkades det om att detta förorsakat splittring mellan bröderna.

Jag träffade också flera gånger en annan medlem av den kejserliga familjen. Det var kejsarens kusin, Kangfusa Umevaka, som var en högt ansedd buddistisk präst. En gång kom han till och med hem till mig. Min bekantskap med honom började med att jag blev inbjuden till en urgammal buddistisk ceremoni som det kejserliga hovet arrangerade i en adelsklubb speciellt för utländska diplomater. Kangfusa Umevaka fungerade som överstepräst, och han hjälpte mig också så att jag kunde få se s.k. no-dramer. Detta Japans äldsta skådespel uppförs i samband med religiösa ceremonier i templen, och dess klassiska språk, en uråldrig japanska, kan inte förstås av genomsnittsjapanen.

Det finns många traditionella högtider i Japan, och av dessa rörde mig framför allt två mycket djupt: Körsbärsblommornas fest och festen till de dödas ära. Varje månad har sin särskilda blomma och sitt särskilda träd. April är körsbärsblommans månad, och den firas med stor pompa. Höjdpunkten är en festlighet i Kyoto, ”Miyko Odori” (körsbärsblommornas dans), och det kommer besökare från alla delar av landet för att delta i denna tusenåriga tradition. Jag såg dansen 1935, och den gången hade de olika scenerna, som föreställer de fyra årstiderna, hämtats ur det klassiska no-dramat. Men föreställningen i övrigt var fullt modern. Man hade vridscen, och iscensättningen var mycket vacker. Sommar och höst övergick i vinter med vit snö och glittrande is, och så följde vårens blommor vid stranden av en kristallklar sjö. Vackra färger, förtrollande ljuseffekter, den moderna musiken på ett tre-strängat instrument som ackompanjemang till den kvinnliga körens silverklingande röster — allt detta skapade en fantastisk sagostämning, som höll åskådarna trollebundna. Särskilda podier hade byggts upp för orkestern och kören på båda sidor av scenen, och körens medlemmar till höger bar svarta kimonos, medan kvinnorna till vänster bar kimonos i olika skimrande färger. Deras hår var prytt med körsbärsblommor och glittrande juveler, och deras orörliga, vitsminkade ansikten förde tanken till övermänskliga väsen.

Det finns knappast något land, där de döda hedras så som i Japan, där det råder ett förhållande av upphöjd skönhet mellan de levande och de hädangångna. Tre dagar på sommaren, den 13, 14 och 15 juli, ägnas de avlidnas själar. Man tror att de under dessa dagar besöker de platser där de tidigare bott. Vita lanternor tänds på gravarna för att leda själarna hem, där man dukar åt dem vid måltiderna. Man pratar med dem och berättar för dem om vad som hänt i familjen.

Inte långt efter min återkomst till Tokyo blev jag påmind om vad general Uritskij varnande hade spått: antikominternpakten mellan Tyskland och Japan var ett tydligt tecken på att förhållandet

mellan dessa länder och Sovjetunionen blev alltmera spänt, och icke-angreppspakten mellan Kina och Sovjetunionen kunde bara vara riktad mot Japan.

Största delen av 1937 fick jag ägna mig åt mig själv. Men i slutet av november kom ett telefonsamtal från samma tysktalande kvinna som för två år sedan vidarebefordrat ordern om att jag skulle återvända till Moskva. Hon bjöd mig på middag samma dag på restaurang Mitsubishi. Fylld av onda aningar begav jag mig dit, och kvinnan meddelade att jag på Sorges order nästa kväll klockan åtta skulle träffa hans assistent precis som för två år sedan vid blomsteraffären på Roppongitorget. Medan vi åt, satte sig en ståtlig man vid vårt bord, och kvinnan presenterade honom som sin man. Senare fick jag av Sorge höra att han var kemist och hade något slags förbindelse med Sovjetunionens beskickning. Jag kommer ihåg att han talade österrikisk tyska.

Enligt planerna träffade jag assistenten vid blomsteraffären, och han tog mig med till Sorges våning. Det var sorgligt att se Sorge, som hade så ansvarsfulla uppgifter, kraftigt berusad på en soffa med en nästan tom whiskyflaska bredvid sig på bordet. Något glas hade han tydligen inte använt. Han meddelade att ”vi alla”, h själv inbegripen, beordrats till Moskva och att jag skulle åka öve Vladivostok, där jag skulle få ytterligare order. Han tillade att ha inte visste något om orsaken till denna order, men jag behövde inte vara rädd, även om det rädde en ”osund atmosfär” i Moskva. Vad honom själv beträffade, skulle han naturligtvis lyda order om det var absolut nödvändigt. Men om jag träffade någon av cheferna inom militärapparaten i Moskva, skulle jag hälsa dem att alla de utmärkta förbindelser som han knutit skulle gå förlorade, om han lämnade Tokyo. I varje fall kunde han inte resa förrän nästkommande april. Till sist sade han något som borde ha givit mig något att tänka på och som jag under den kommande tiden ofta erinrade mig:

— Ni är en mycket intelligent kvinna, och jag måste erkänna att jag aldrig förr träffat en kvinna med så klart förstånd. Men mitt överträffar ert!

Det var först senare — för sent! — som jag förstod vad han anspelat på: hans förstånd överträffade mitt, därför att han bättre än jag anade den fara som hotade oss båda i Moskva. Han hade inte direkt varnat mig för att han kanske var glad att slippa tjäna som min förbindelseman. Den uppgiften hade ju aldrig givit honom mycket att göra. Nej, han vågade inte tro på någon och måste anta att jag vid tillfälle skulle kunna använda en direkt varning mot honom!

Om Sorge den gången lytt order och återvänt, hade han utan tvivel blivit likviderad. Men då hade Sovjetunionen också förlorat en informationskälla som visade sig obetalbar när det andra världskriget bröt ut två år senare. Det nät av spioner som Sorge vävt trängde ända in i de högsta regeringskretsarna i Japan. Hans informationer gjorde att Sovjetunionen kunde lita på Japans dåvarande neutralitet och koncentrera alla stridskrafter på det krig med Tyskland som hade brutit ut 1941. Av Sorges prestationer var två särskilt framstående: han underrättade på ett tidigt stadium Kreml om det datum då Hitler skulle sätta i gång kriget mot Ryssland liksom också om tidpunkten för det japanska angreppet på USA. Men otack är världens lön! Man trodde helt enkelt inte på många av de informationer som Sorge skickade till Moskva, och till sist lät man honom sluta i en japansk galge! Han måste säkert ha hoppats att Stalin skulle rädda honom från detta eländiga slut genom att utväxla honom mot japanska spioner som häktats i Sovjetunionen. Men han lämnades åt sitt öde ...

Först 1964 började sovjetregeringen hedra Sorges minne: han fick postumt hederstiteln Sovjetunionens hjälte, man gjorde en film som förhärligade honom, en gata i Moskva uppkallades efter honom och man gav till och med ut ett frimärke till hans minne. Men jag frågade mig: ”Vem av oss både hade det bästa förståndet?”

Jag befann mig nu i ett dilemma. Visserligen hade jag inga direkta förbindelser med vänner i

Moskva, men genom tidningarna kände jag till de ”rensningsaktioner” som rasade i Sovjetunionen.

Skulle inte jag också falla offer för dem, om jag lydde order? Men vad skulle ske, om jag vägrade återvända? Hur skulle jag då kunna undgå Sovjetregeringens hämnd? Var skulle jag bo? Skulle jag avslöja hemligheten med Elisabeth Hansson för de japanska myndigheterna? Jag ansåg att jag i så fall inte behövde vara rädd för något. Utom att jag använt mig av falskt namn hade jag ju inte begått några lagstridiga handlingar. Tvärtom hade jag visat att jag hyste stor vänskap för det japanska folket. Men dessa funderingar måste jag avvisa, eftersom jag skulle bära ansvaret om Sorge och andra agenter som kände till min hemlighet råkade i fara genom att jag avslöjade min identitet. Kanske jag borde fly till Amerika? Mitt pass var i sin ordning och jag hade tillräckligt med pengar. Men vad skulle hända, om jag för andra gången reste in där på falskt pass? Jag skulle bli tvungen att bevisa att jag numera arbetade mot kommunisterna, och därmed skulle jag sätta de människor i fara som en gång varit hjälpsamma mot mig.

Det fanns ingen utväg. Det finska talesättet ”här ett träsk — där sumpmark” stämde precis på mig. Om jag bara hade haft någon som kunde ge mig ett gott råd! Men jag måste fatta mitt beslut på egen hand, och det gick till sist ut på att jag skulle lyda order. Jag klamrade mig fast vid förhoppningen att jag inte kunde anklagas för något brott, eftersom jag hade rent samvete.

Det var fruktansvärt svårt att ta farväl av mina japanska vänner. Den här gången kunde jag inte lova att jag snart skulle komma tillbaka. Återigen stod en stor skara på stationen när tåget till Shimoseki skulle gå. För sista gången tackade jag för all vänskap och tog med särskild värme farväl av baron Nakano, som från min första dag i Japan troget hade stött och rått mig och skött sin uppgift som ”observatör” med så mycken takt. Tåget satte sig i rörelse, och jag kände att Elisabeth Hansson dog och att hennes del av Aino Kuusins hjärta också försvann med henne.

I Vladivostok stod en representant för fjärde avdelningen på piren. Han hade reserverat hotellrum åt mig och gav mig biljett till Sibiriexpressen. Han meddelade också att ett rum väntade på mig på Hotel Metropol i Moskva. Andra veckan i december 1937 satt jag i den gamla vanliga omgivningen tillsammans med Sirotkin, som omedelbart hade sökt upp mig. Vad Sirotkin hade att berätta var ganska deprimerande och fyllde mig med dystra aningar. Utritskij var häktad och troligen redan skjuten. Många officerare vid fjärde avdelningen hade försvunnit från jordens yta. Sirotkin själv var förvånad över att han fortfarande befann sig på fri fot. Och de farhågor han hyste beträffande sig själv var endast alltför väl grundade och blev snart verklighet. Jag träffade denna präktiga människa en enda gång till, när vi båda befann oss på samma lidandets väg.

Jag fick ytterligare ett sista uppdrag: kort före jul kom en anställd från fjärde avdelningen till mig på hotellet. Hon skulle nästa morgon hämta ett äkta par vid Sibiriexpressen och bad mig att följa med henne, eftersom jag var den enda som kände dessa människor. Hon nämnde inga namn. När tåget kom in, hörde jag en glatt överraskad röst ropa:

— Fru Hansson, så skönt att få träffa er!

Det var blondinen, som en gång kommit till mig som Sorges budbärare och som nu kom till Moskva tillsammans med sin man. Även de hade lytt ordern att återvända! De placerades i en väntande bil och därpå försvann de. Inom kort skulle det bli min tur att försvinna på nio år ...

5. I Moskvas fängelser

Vad kunde jag göra annat än vänta? Det fanns ingen säker tillflyktsort! Ett par telefonsamtal och besök hos gamla vänner visade, att många helt enkelt var spårlöst försvunna, medan andra som

förlamade såg fram mot vad som skulle komma att hända. Alltså hade tidningarna i Japan haft rätt — och jag hade varit godtrogen nog att tro att vad de skrev inte var något annat än överdriven borgerlig propaganda. Mitt enda hopp var mitt goda samvete, och jag klamrade mig fast vid denna tvivelaktiga säkerhet.

En dag hälsade jag på min gamla väninna Alexandra Sapunova. Hon var född finländska och hade gift sig med bulgaren Danko Sapunov. Paret Sapunov bodde i närheten av Hotel Metropol på Kusnjetskij-Most-gatan. Jag hade känt Danko länge, ända sedan den tid då han inom Komintern tillsammans med Kolarov fick i uppdrag att vara chefsreferent för de bulgariska kommunisternas angelägenheter. Han hade t.ex. haft till uppgift att hjälpa de bulgariska kommunister som lämnat sitt hemland för att slå sig ned i Sovjetunionen.

Jag blev bjuden att tillbringa nyårsaftonen hos Sapunovs och tackade med glädje ja, eftersom jag kände mig ensam och deprimerad, särskilt när jag tänkte på alla trevliga tillställningar hos mina vänner i Japan. Eftersom jag redan upptäckt att det åter var ont om mat i Moskva, erbjöd jag Alexandra att bidra med något till festmåltiden. Jag visste att hon var mycket duktig att laga mat, om hon bara fick tillräckligt att laga av så att hon kunde utveckla hela sin talang. Trots att hon försäkrade att hon skulle kunna skaffa vad som behövdes, tyckte jag att det var min skyldighet att bidra till festen, och jag drog mig till minnes att det för årtal sedan hade funnits kött att köpa i smyghandeln på Arbattorget. Jag begav mig genast dit. Det dröjde inte länge förrän jag fick syn på en kolchoskvinna som bar en korg på armen, i vilken hon tydligen hade något gömt under en handduk. Jag frågade henne helt oskyldigt om hon visste var man kunde köpa kött. Hon såg sig försiktigt om åt alla håll för att se att ingen observerade oss, och så började hon prata med mig, tydligen för att pröva min pålitlighet. Till sist bestämde hon sig för att försiktigt lyfta på en flik av handduken — och där låg en underbar frusen gås. Där låg vår nyårsstek! På sedvanligt sätt ackorderade vi om priset. Jag köpte gåsen och tog den med till Alexandra. Hon bannade mig skämtsamt för att jag betalt så mycket.

— Ni har varit för länge utomlands!

Den trettioförsta december kom, och jag tog på mig min älsklingsklänning. Trots att jag kände mig rätt nedstämd, ville jag ändå börja det nya året, 1938, på ett värdigt sätt. Alexandra och Danko tog hjärtligt emot mig, och sedan vi vederbörligen beundrat det festligt dukade bordet, presenterade de en andra gäst för mig. Det var en ung balettdansös, som var god vän i familjen. Hon verkade mycket skygg och gjorde ett melankoliskt intryck. Men hennes ansikte lyste upp när vi upptäckte att vi hade en gemensam vän, tysken Willie Mielenz, som jag arbetat tillsammans med i Komintern.

Trots de festliga arrangemangen ville den riktiga helgstämningen inte infinna sig. Först gjorde vi vårt bästa för att muntra upp oss med prat om ofarliga ämnen, men alla visste att vi bara förställde oss. Vad som hänt i Moskva den senaste tiden låg för tungt över oss. Denna sista kväll under ett av skräckens år gick våra tankar ständigt till våra kära och våra vänner, som antingen var häktade eller hade försvunnit spårlöst. Vi kunde samtala bara med stor svårighet och i dämpad ton, och ett inre tvång drev oss att tala om den senaste tidens häktningar och utsägliga tragedier. Vi greps av en fruktansvärd ångestkänsla, vars make jag aldrig tidigare upplevat.

Det var knappast någon som rörde den härliga gåsen, och tårarna rann långsamt över Dankos kinder. Plötsligt brast den lilla dansösen ut i våldsamma, förtvivilade snyftningar, och Alexandra och Danko stirrade ned på sina tallrikar. Efter en stund lyckades flickan samla sig. Då fick jag veta, att Mielenz, som tydligen stod henne mycket nära, hörde till dem som nyligen häktats.

Danko satte på radion, och strax före midnatt reste han sig, tvingade sig att le och sade:

— Kära vänner, låt oss sluta detta hemska år med att försöka hoppas att det nya året skall bli lyckligare och att de fruktansvärda händelserna under 1937 skall råka i glömska.

Tigande såg vi hur han öppnade en flaska och fyllde våra glas med champagne. När klockan i Kreml slog tolv, skålade vi med varandra och drack för ett lyckligare och bättre 1938. Eftersom jag var trött och slut, tog jag snart avsked. Danko följde mig till Hotel Metropol. Innan jag gick till sängs, satt jag en stund i mitt rum och försökte komma över känslan av betryck genom att tänka på gångna nyårsaftnar i Japan och i Förenta staterna. Så klädde jag av mig och gick till sängs. Men jag kunde inte somna. De otäcka saker som jag under kvällen fått höra om häktningarna lämnade mig ingen ro.

Jag var därför fortfarande fullt vaken den första januari 1938 när det knackade på min dörr klockan fem på morgonen.

— Vem där?

— Våningsstäderskan. Var snäll och öppna. Jag har ett viktigt telegram till er, svarade en kvinnlig röst.

Jag öppnade på glänt, och plötsligt stöttes dörren upp med våld. Två uniformerade män stod i mitt rum och stängde dörren bakom sig. Med okultiverad röst sade den ene av dem:

— Säg var ni har gömt vapnen!

— Jag har aldrig i hela mitt liv ägt ett vapen, svarade jag.

En av männen tog min handväska, medan den andre gav mig order att snabbt ta på mig kläderna. Jag invände att jag inte kunde göra det i deras närvaro, men de vägrade att lämna mig ensam och såg tigande på medan jag klädde mig. Detta var alltså "tjekisterna", och det var så här häktningarna gick till! Efter ett par minuter gick vi utför trappan, steg upp i en fullständigt nedsliten Ford och for därifrån. Allt hade gått så otroligt fort, att jag inte hunnit samla mig. Först när bilen satte sig i rörelse greps jag av den fruktansvärda vissheten att jag nu stod i tur och att jag befann mig i händerna på Stalins polis.

Vi stannade, och jag knuffades hänsynslöst in genom en dörr och stod i ett litet mörkt rum. När mina ögon vant sig vid mörkret, upptäckte jag att en mängd kvinnor satt hopkurade på golvet omkring mig och stödde sig mot varandra. Jag var tvungen att stå upprätt vid väggen, för det fanns ingen ledig plats på golvet. Ingen sade ett ord — rädslan tycktes t.o.m. hindra oss att andas. Jag hade många gånger försökt föreställa mig hur en fängelsecell såg ut, men detta överträffade alla mina fantasier — inte en plats att sitta på, och att lägga sig ned och sova var fullständigt omöjligt!

Dagen grydde grå, och nu fick jag veta att jag befann mig i Butyrkafängelset, ett fängelse som var fruktat redan under tsartiden.

Jag har alltid varit en oförbätterlig optimist, och även nu försökte jag att tyda min situation på mitt eget sätt: säkert hade tjekisterna begått ett misstag när de häktat mig. De skulle snart släppa mig igen. Jag hade ju inte gjort något orätt och inte brutit mot någon lag. Jag blir säkert snart utsläppt, tänkte jag. Förgäves försökte jag ta upp ett samtal med mina olyckskamrater. Jag hörde bara snyftningar omkring mig. Säkert hade många av dem tvingats lämna sina små barn, som nu var ensamma och övergivna. Ingen skulle kunna ta hand om dem, eftersom deras fäder också satt i fängelse eller var spårlöst försvunna sedan länge. För att avleda tankarna påminde jag mig den härliga måltiden kvällen före, den som jag inte kunnat göra någon heder åt på grund av de otäcka skildringar som jag fått höra. Nu var jag både mycket hungrig och törstig, och ingen gav oss något att äta eller dricka.

Detta var alltså min nyårsdag 1938!

Nästa natt kom. Fortfarande kurade vi ihop oss på golvet, och om vi ville lägga oss ner, måste vi ligga på varandra. De flesta kvinnorna grät och jämrade sig oupphörligt, men själv var jag som förlamad av vad som hänt mig. Jag kunde inte tänka en klar tanke.

Bland mina olyckskamrater i cellen upptäckte jag min före detta chef Uritskijs sjuttonåriga dotter. Hon berättade att hennes far hade blivit häktad i början av november 1937 och att hon inte hade hört från honom sedan dess. Hon hade fått reda på att hennes mor satt i cellen intill vår. Så vitt jag vet, dömdes de båda kvinnorna till långvarigt tvångsarbete, men de slapp bli avrättade.

Sent på kvällen den andra januari ropades jag upp, och vakterna förde bort mig i en polisbil. Efter en lång färd genom Moskvas gator stannade vi framför ett stort hus, och jag tyckte mig se en stråle av hopp: nu skulle man släppa mig och be om ursäkt för misstaget. Men den strålen slocknade snart, när vakten utan ett ord förde mig genom långa, dödstysta korridorer, öppnade en dörr och befallde mig att gå in i ett stort rum. Det var ljust och rent i rummet, och där fanns åtta rena, bäddade sängar, av vilka sju var upptagna. ”Är det ett sjukhus”? frågade jag mig. Men jag var ju inte sjuk, även om jag var trött intill döden. Jag frågade en av kvinnorna som låg i sängarna:

— Vad är det här för ställe?

— Lubjankafängelset förstås, blev svaret.

Alla sju internerna stirrade på mig, tills plötsligt en munter röst ropade mitt namn och en kvinna till och med började skratta. Häpen utropade jag:

— Irma — är det du?

Det var verkligen Irma. Hon var från Berlin, och jag hade lärt känna henne i Komintern för många år sedan, då hon var en ung, älsklig och alltid hjälpsam stenograf. Vad det till sist blev av henne vet jag inte, men jag är rädd för att hon liksom så många andra av de anställda i Komintern har mist livet.

Nu öppnades dörren av en barsk kvinnlig vakt, som beordrade mig att följa med henne och förde mig till ett badrum, där jag fick ett synnerligen välkommet bad och blev utrustad med fängelsekläder. (I Lefortovo måste jag senare bära manskläder, som var alldeles för stora åt mig. Lefortovo var nämligen ett fängelse för män och hade inte någon utrustning för kvinnor. Under mina två års vistelse där hörde jag sammanlagt bara talas om åtta kvinnliga fångar.) Jag fick en säng anvisad och något att äta — och så började mitt liv som intern i det beryktade Moskvafängelset.

Det var klart att vi interner berättade för varandra om vårt tidigare liv, och snart märkte jag att jag åtminstone någon gång hört talas om de flesta av mina cellkamrater, även om jag inte hade varit personligen bekant med alla. I sängen närmast min låg folkskommisarie Jakovlevs hustru. Han hade varit kommissarie för hela Sovjetunionens tunga industri. Själv hade hon arbetat i en fabrik som överingenjör och var anklagad för att vara folkfiende. Hon uppgavs med avsikt ha negligerat föreskrifterna i fabriken. Hennes man hade blivit skjuten, och hon hade redan en dödsdom hängande över sig.

Även Maja Kujbysjeva, den redan avrättade generalen Nikolaj Kujbysjevs hustru, var dömd till döden. Hon hade en gång varit en berömd skridskostjärna och var en energisk och intelligent kvinna, som behärskade engelska och flera andra språk. Hennes man hade varit bror till den berömde sovjetpolitikern Vladimir V. Kujbysjev.

En annan av mina cellkamrater var hustru till den berömde flygplanskonstruktören Tupolev. Han själv befann sig också i Lubjanka och var anklagad för att ha sålt sina jaktplansritningar till tyska regeringen. Denna sades ha använt ritningarna för att bygga sina Messerschmitt 109. Hustrun hade arbetat som ritare under honom. och hennes "förbrytelse" bestod i att hon inte underrättat NKVD om makens "brottsliga handlingar". En tid efter min ankomst dömdes fru Tupolev till döden och försvann. Och Tupolev själv? Han fick leva och fick fortsätta sitt arbete under fängelsetiden. Senare släpptes han och blev på grund av sina viktiga flygplanskonstruktioner utnämnd till generallöjtnant. Han bodde fortfarande i Moskva när jag 1965 lämnade staden, och man kunde se honom stoltsera omkring i sin klädsamma uniform med rockuppslagen översållade med ordnar.

Den mest tragiska gestalten bland oss var fru Tjajkovskaja. Hennes man var liksom Tupolev flygplanskonstruktör, och han satt sedan länge i Lubjanka, men han fick arbeta vidare på sina ritningar. Fru Tjajkovskaja var fullständigt nedbruten och ständigt upplöst i tårar. När hennes man häktades, fick hon ensam ta hand om sina två små barn, tills hon också hämtades. Det sista hon sett av sina småtingar var när de hjälplösa stod på trappan framför våningen, medan dörren spikades igen och förseglades av NKVD.

Vi var alla djupt rörda av denna mors bekymmer, och vi gjorde vad vi kunde för att trösta henne och övertyga henne om att barnen säkert hade tagits omhand på ett statligt barnhem.

Vi fördes alla ofta till förhör, och dessa ägde alltid rum på natten. En natt kom fru Tjajkovskaja tillbaka från ett förhör utan att gråta och rätt samlad. Det visade sig att man lovat henne att hon skulle få träffa sin man en kvart nästa dag. Vi var alla glada över att hon verkade så mycket lugnare. Nästa morgon blev hon kallad, och vi gladdes oss med henne över att hon skulle få träffa sin man och övertyga sig om att han var i livet. Med spänning väntade vi på att hon skulle komma tillbaka, men det dröjde ända till eftermiddagen innan hon äntligen kom. När celldörren öppnades, tumlade hon in och kastade sig snyftande på sin säng. Hennes helt förändrade utseende var en gåta för oss: hon hade en snygg frisyr, munnen var målad med läppstift och naglarna elegant manicurerade! Men ändå låg hon där och grät bittert, och ingen av oss vågade säga något till henne.

När hon äntligen kunde tala, berättade hon vad som hänt. Först hade hon förts till förhørsrummet och fått order att skriva upp vilken klänning, vilken hatt och vilka skor som hon ville ha hämtade från sin våning. Så hade hon fått gå till en frisör och en manikurist, där man återgav henne hennes forna utseende. I förhørsrummet hade man tvingat henne att lova att inte säga någonting till sin man om att hon också var häktad. Hon skulle berätta för sin man att allting därhemma var som det skulle, att barnen mådde bra osv. Hon lovade att göra som man sade och ändå fortsatte man att hota henne med att det skulle gå mycket illa för hennes man, om hon inte handlade enligt order. Tjajkovskij fördes in i besöksrummet, och hon blev djupt uppskakad över hans sjukliga och eländiga tillstånd. De fick order att sätta sig mitt emot varandra, och förhørsledaren stannade i närheten så att han kunde höra och se allt som hände mellan dem. Mannen frågade:

— Hur står det till därhemma?

— Vi har det bra allihop. Och hur har du det?

— Är barnen friska?

— De är friska och krya.

— Men varifrån får du pengar till ert uppehälle?

— Vi har tillräckligt. Vi får pengar, ljög hon.

Mannen berättade att han hade placerats i ett hyggligt, ljus rum i Lubjanka, där han kunde arbeta på sina flygplansritningar. Han hade fått tillstånd att få alla instrument och den tekniska litteratur som han behövde för sitt arbete. Men de ständiga bekymren för familjens öde gjorde det omöjligt för honom att arbeta.

— Nu, när jag har sett dig och vet att allt är som det skall därhemma och att ni till och med har pengar är jag lugn och kan arbeta bättre. Nu kan jag bära vad som helst.

Få dagar senare fördes fru Tjajkovskaja bort och blev skjuten. Senare fick jag veta, att hennes man mött samma öde. Tydligt hade han inte lyckats lika bra som Tupolev att vara Sovjetunionen till nytta.

När jag häktades fick jag ingen upplysning om vilket brott jag ansågs ha begått. Man hade bara låtit mig veta att jag hörde till dem som skulle skjutas. Den förste som förhörde mig i Lubjanka hette Sajtsev och talade ganska bra finska. I början av det första förhöret undervisade han mig i den sovjetiska rättsskipningens ideologi. Han började med frågan:

— Vet ni skillnaden mellan den borgerliga rättsskipningen och vår?

Eftersom jag inte visste vad jag skulle svara, hötte han åt mig med fingret och förklarade:

— I den borgerliga rättsskipningen måste statsåklagaren bevisa; att den anklagade är skyldig. Men vår rättsskipning kräver att den anklagade bevisar att han är oskyldig.

Apropå detta kommer jag ihåg en anekdot som belyser denna sovjetiska princip. En liten kanin sprang över gränsen från Sovjetunionen till Polen. På frågan varför han flydde svarade han:

— Jag har flytt för att alla kameler i Ryssland blir skjutna.

— Men du är ju ingen kamel!

— Naturligtvis inte. Men hur skall jag bevisa det?

Vid de första förhören var Sajtsev hal som en ål och försökte smicka mig. När detta inte hjälpte, försökte han en tid att lägga ut fällor för mig, och till sist sköt han ett digert aktstycke över bordet till mig. Det var det mest förbryllande jag någonsin sett — en noggrant utarbetad anklagelseskraft men inte mot mig utan mot min man, Otto Kuusinen, Stalins vän. Sajtsev krävde att jag skulle skriva under aktstycket, eftersom jag var den som bäst kände till Ottos brottsliga verksamhet mot Sovjetunionen. Utan betänkande sade jag att det inte fanns spår av sanning i denna anklagelse. Jag tänkte inte skriva under den. Då började han använda mjuka övertalningskonster, och när han insåg att han inte kom någon vart med mig, ändrade han ton och försökte skrämja mig med fruktansvärda hotelser. Han talade till och med om tortyr. Han skrek åt mig att man med bestämdhet visste att Kuusinen var brittisk spion.

— Om ni vet det så säkert, varför behöver ni då min underskrift frågade jag.

Under detta och andra förhör, som leddes av andra tjänstemän, nämndes ofta namnet Hella Vuolijoki, och man frågade mig om vänskapen mellan Hella och Otto. Jag svarade, att Hella skrivit i ”Työmies” (den socialdemokratiska dagstidningen i Helsingfors), på den tid då Otto suttit i dess ledning. Det hade blivit början till deras vänskap, och längre än så hade det inte gått.³⁰

³⁰ Enligt vad professor Hodgson anser gick vänskapen mellan Hella Vuolijoki och Otto Kuusinen längre än författarinnan här uppger. Sedan Kuusinen flyttat till Sovjetunionen, understödde Vuolijoki familjen Kuusinen i Helsingfors och tog sig an Hertta, Kuusiners dotter, under flera månader. Under 20-talet upprätthöll Hella Vuolijoki under flera år en hemlig korrespondens med Otto, som hon betecknade som ledfyr (”valonheittäjä”).

Än en gång frågade jag varför man inte krävde underskrift av dem som så säkert visste att Kuusinen var brittisk agent. Mig borde de lämna i fred! Nej, blev svaret. Partiledningen ville att ingen annan än jag skulle intyga att anklagelserna var riktiga.

Jag stod fast vid min vägran. Till sist hotade Sajtsev mig med att om detta fortsatte skulle han skicka mig till Lefortovo, och han gav en fruktansvärd beskrivning av denna trehundra år gamla fästning, där de attentatsmän hade internerats som 1881 mördat tsar Alexander II. Han utmålade för mig fängelsets fasor i alla detaljer. Kvinnor spärrades i allmänhet inte in i Lefortovo. Här satt bara de farligaste folkfienderna, de som gjort sig skyldiga till politiska förbrytelser. Återigen försökte han övertala mig:

— Skriv under nu! Sen kan ni gå hem. Annars skickar vi er till Lefortovo, och därifrån kommer ni inte med livet i behåll.

Men jag förblev ståndaktig, och en natt under högsommaren 1938 skuffades jag in i en fångvagn som var så trång att jag knappast fick plats att sitta på den smala bänken. Jag stötte huvudet i taket, och väggarna tycktes trycka ihop mig. Jag hade ingen aning om vart jag fördes. Det svartaste mörker omgav mig, och i mitt inre var det lika svart. Äntligen tog färden slut. Jag var i Lefortovo. Två vakter förde mig uppför en bred trappa till femte våningen. Där spärrades jag in i ensam cell, och jag fick order att klä av mig och lägga mig i sängen.

När jag nu skall skriva ner mina minnen av den första nattens fruktansvärda upplevelser i Lefortovo, har jag fortfarande, efter nästan trettio år, svårt att finna ord. Cellen var så inrättad, att alla ljud utifrån trängde in. Senare upptäckte jag att det låg en lägre byggnad under min cell. Den kallades med ett förskönande namn för ”förhørsavdelningen”. Det var tortyrkammaren ... Gälla skrin som knappast var mänskliga — ledsagade av ett oupphörligt smällande med piskor ... Ett plågat djur i största nöd kunde knappast vråla så ohyggligt som dessa människor som i timmar måste utstå piskslag, hotelser och vilda förbannelser.

Det var alltså detta Sajtsev menat, när han talade om fängelsets ohyggligheter! Måste inte jag också vara beredd på samma tortyr? Först trodde jag att jag skulle förlora förståndet. Sedan intalade jag mig själv: ”Ta dig samman. Du kan inte göra någonting. Var lugn och vänta tills det blir din tur.” På så sätt kvävde jag alla känslor av medlidande med de olyckliga offren och tvingade mig att avleda mina tankar. Men denna första natt i Lefortovo minns jag ändå alltid med fasa och kan aldrig utplåna den ur mitt minne.

Natt efter natt måste jag bevittna dessa fruktansvärda scener, som utspelades bara några få meter ifrån mig. Från klockan nio på kvällen till klockan sex på morgonen pågick dessa ogärningar för öppna fönster. På dagarna var det lugnt. Då sov tortyrknektarna. Så kom en natt då jag hämtades till förhör. När jag steg in i förhørsrummet satt Sajtsev redan där med ett skadeglatt leende på läpparna. Han började med att förklara för mig var jag befann mig.

— Ni kan väl ändå inte tro att jag inte har listat ut det redan, avbröt jag honom. Sajtsev svarade:

— Ni trodde säkert inte att vi skulle våga föra er hit.

Varpå jag genmälte:

— Varför skulle jag inte tro det? Det finns ingenting på jorden som inte ni vågar.

Samma aktstycken som förut lades framför mig, och på samma sätt som tidigare uppfordrade Sajtsev mig att skriva under. Han sade:

— Ni vet var ni är och att ni inte kommer ut härifrån förrän ni med er underskrift har bekräftat anklagelserna mot er man. Alltså skall ni genast skriva på!

— Aldrig! ropade jag.

På samma sätt fortsatte förhören månad efter månad. En natt började man prygla en man i rummet intill. Endast en tunn vägg skilde de båda rummen, så jag hörde de fruktansvärda ljuden och förbannelserna. Man kastade bord och stolar mot fången, som mellan skrik av smärta bedyrade sin oskuld. När denna tortyr på gått omkring två timmar, hörde jag plötsligt fången ropa mit namn: ”Aino! Aino!”

I föraktlig ton frågade Sajtsev:

— Vet ni vem det är?

— Jag vet det inte, och jag vill inte veta det.

Min plågoande fortsatte:

— Det är er man. Det är Otto Kuusinen. Han vill att vi skall få er underskrift eftersom han verkligen varit brittisk spion. Och om igen hörde jag rösten i rummet intill ropa:

— Aino! Aino, skriv under, skriv under!

Jag teg. Jag kunde inte avgöra om det var Ottos röst eller inte. Ända till gryningen pågick tortyren. Sedan blev det plötsligt tyst Sajtsev reste sig och sade:

— Jag skall ta reda på vad som har hänt. Så kom han tillbaka och sade:

— Kuusinen har lugnat sig och håller som bäst på att skriva ner sin bekännelse.

När man på morgonen äntligen förde mig tillbaka från förhöret, öppnades dörren till en liten cell som jag passerade på återvägen så att jag inte kunde undgå att se en död som låg på golvet. Hela kroppen var täckt av blod. Jag tvingades att stå en minut bredvid liket, och sedan sade vakten:

— Så där går det för folk som inte erkänner.

Jag svarade inte. I trappan hejdades jag ännu en gång för att se på den sönderslagna kroppen av en person som pryglats till döds.

Detta var de metoder som användes för att skrämman de häktade och tvinga dem att erkänna. Det hände inte sällan att offren för dessa bestialiska behandlingsmetoder förlorade förståndet och måste föras över till sinnessjukhus. Jag intalade mig gång på gång att något sådant inte fick hända mig och att jag måste bevara min andliga hälsa. Jag lovade mig att om jag kom levande från denna fruktansvärda värld skulle jag inför mänskligheten intyga vilka kval som värnlösa människor utsattes för under Stalins regim. Dessa fångar, av vilka många var medlemmar av kommunistpartiet, hade inte begått några brott. De hade inte gjort sig skyldiga till någonting utom att de kanske i några fall för sina vänner hade berättat en rolig historia om sovjetpolitiken.

En lång tid hölls jag isolerad i Lefortovo, och natt efter natt lade man framför mig samma aktstycke om Kuusinenens påstådda spionageverksamhet. Man använde de mest skilda förhörsmetoder, och även om jag många gånger trodde att jag inte skulle stå ut länge till visste jag ändå att min enda möjlighet var att oryggligt hålla fast vid min vägran.

Sent på hösten fördes jag en lördagskväll åter till förhörsrummet. Här togs jag emot av Sajtsev och en annan person som Sajtsev presenterade som sin överordnade. Hans ansiktsuttryck var så hotfullt att en oerfaren intern hade kunnat dö av ångest vid blotta anblicken. Han befalld mig att sätta mig och började med att smicka mig, något som jag vis av tidigare erfarenhet visste vara ett dåligt tecken. Han sade att han hade klart för sig att jag var en intelligent kvinna. Därför måste jag förstå att det var till min egen fördel om jag utan protester skrev under anklagelseskriften. Så

satte han en penna i min hand. Lugnt men bestämt sade jag:

— Som jag har sagt förut: jag kommer aldrig att skriva under. Chefspersonen brusade upp och befallde mig att ställa mig mitt i rummet och hålla fötterna absolut stilla. Han skrek så högt, att hans röst skallade mot väggarna. Må det besparas mig att beskriva ytterligare detaljer i detta förhör. Må det räcka med att säga att jag först följande onsdag klockan tolv på dagen släpptes och under hela denna tid överöstes med hotelser och förolämpningar. Jag behöver väl knappast säga att jag under alla dessa timmar varken fick något att äta eller ens en klunk vatten. Men också detta försök misslyckades. Även om jag till sist var så uttröttad att jag knappast kunde hålla mig på benen. Chefstjänstemannen avslutade förhöret med att vråla:

— Aldrig i mitt liv har jag råkat ut för en så oförskämnd och halsstarrig kvinna. Tusentals häktade har jag haft hand om, och inte en enda av dem skulle ha vägrat underteckna!

Jag svarade föraktfullt:

— Då är jag den första.

Han riktade sin revolver mot mig och skrek rasande av ilska:

— Ni kommer aldrig att lämna det här huset levande! I samma ton slungade jag emot honom mitt svar:

— Död eller levande — i varje fall utan att ha skrivit under! Dessa ord pressade jag fram med uppbyggande av alla mina krafter. Chefen var som förstenad och sade till Sajtsev:

— Det är inget kvinnligt väsen — det är en djävul!

Han tillkallade vakten och befallde honom att föra mig tillbaka till min cell. De sista ord jag hörde från honom var: ”Låt mig slippa se henne igen.” När vakterna slängde ner mig på min säng frågade jag vilken dag det var och vilken tid på dagen. De svarade att det var onsdag och klockan var tolv på dagen. Alltså hade jag förhörts oavbrutet i åttionio timmar!

Jag fick stanna kvar i Lefortovo, men isoleringen tycktes vara slut. Jag överfördes till en annan cell, där redan två andra kvinnor var inspärrade. De var Maria Jakovlevna Frumkina och Tamara Postysjeva. Maria var en kultiverad och handlingskraftig människa som jag kände sedan många år. Hon hade varit rektor vid det ”kommunistiska universitetet för arbetarna i öst” i Moskva. Hennes far var överrabbin i Minsk, och enligt vad Maria berättade hade han aldrig kommit över att hans förstfödda barn inte var en pojke. Därför hade hon uppfostrats enligt de principer som gällde för äldste sonen i en judisk familj. Hon bar pojkkläder, och hennes far tog på mornarna med henne till synagogan och lärde henne de hebreiska böner som en dotter aldrig brukade få lära sig. Maria växte upp till en kraftig och pojkaktig flicka. Efter skolan i Minsk ville hon studera vid universitetet i S:t Petersburg, men eftersom hon var judinna, fick hon inget uppehållstillstånd. Då funderade hon ut en slug plan. Hon hade hört att judiska flickor utan några hinder fick bo i huvudstaden, om de lät skriva in sig på polishögkvarteret som prostituerade. Hon reste alltså till S:t Petersburg, där hon anmälde sig som ”glädjeflicka” och fick den s.k. ”gula sedeln”, som hon måste visa upp för polisen en gång i veckan.

Maria kom in på universitetet, hyrde ett rum, och fadern skickade henne pengar. När hon avslutat universitetsstudierna återvände hon till Minsk och blev lärarinna. Dessutom skrev hon romaner under pseudonymen ”Ester”, och hennes böcker läses fortfarande gärna av judarna i Sovjetunionen. I Minsk var Maria ordförande i en sionistisk organisation, där hon sysslade mycket med politik. Medan vi satt i fängelse tillsammans, förklarade hon för mig skillnaden mellan sionistiska och andra judiska föreningar. Med stort intresse lät jag henne lära mig något om judiska religiösa

frågor och skillnaderna i åsikter bland judarna i diasporan.

Maria Jakovlevna satt i fängelse, anklagad för att ha deltagit i grundandet av hemliga judiska antisovjetiska föreningar. Hon blev mycket illa behandlad i Lefortovo och utsattes ofta för kroppslig misshandel. Två av hennes judiska vänner, Rafes som i många år varit på redaktionen på Kominterns tidskrift ”Kommunistiska Internationalen”, och Karl Radek, fördes till fängelset för att vittna mot henne, och Maria var övertygad om att de två människors vittnesmål hade skadat hennes sak. Under förhören fick hon ideligen veta att hon aldrig skulle lämna fängelset levande, och hon blev också avrättad medan jag fortfarande befann mig i Lefortovo. Även en svägerska till Maria, Rosa Frumkina, var häktad, och i Vorkutalägret fick jag veta att man sett henne där, men att hon sedan spårlöst försvunnit.

Maria Jakovlevna var diabetiker och led därför mer än de flesta internerna av livet i fängelset. Ofta kunde hon knappt hålla ögonen öppna av trötthet, men hon var förbjuden att lägga sig under dagen. Hon fick inte ens sitta och sova. Det stred mot reglerna i Lefortovo! Maria klagade ofta över sitt öde, och hon förutsåg att hon skulle bli avrättad.

— Men, sade hon en gång, ni kommer inte att bli skjuten. Ni får överta fru Kollontajs ministerpost i Stockholm.

På min fråga hur hon kunde komma på en sådan vansinnig ide svarade hon att hon hört det av Radek, när han arbetade i Stalins sekretariat. Radek hade själv hört det av Stalin. Jag frågade inte mer, men jag kom att tänka på samtalet med min man, då han talat om att Stalin ville skicka mig till Stockholm. Den gången hade jag tvivlat på saken, men nu tänkte jag, att det kanske legat ett korn av sanning i yttrandet. Naturligtvis gjorde jag mig inga illusioner om att det fortfarande fanns en chans för mig att få ett sådant härligt uppdrag.

Mina cellkamrater berättade om en nyligen avslöjad hemlig organisation. Det var en ungdomsrörelse med sådana medlemmar från det kommunistiska ungdomsförbundet vilkas fäder antingen satt i fängelse eller hade blivit skjutna. Medlemmarna var i första hand judiska ungdomar, och organisationen hade tydligen sina flesta anhängare i Moskva och Orel. Bland dem som stod anklagade för att ha varit med och grundat organisationen befann sig Tamara Radek, Karl Radeks dotter, och hans hustru Olga, en syster till Trotskij samt Rosa Frumkinas dotter, som också hette Tamara.

Tamara Postysjeva, min andra cellkamrat, intar en alldeles speciell plats bland de kvinnor som jag lärt känna under mitt liv. Hon var en intelligent och kultiverad ukrainska, och vad viljestyrka beträffar har jag aldrig sett hennes like. Före häktningen hade hon varit advokat på en NKVD-byrå i Kiev, och hon hade tagit denna post för att kunna hjälpa de ukrainska offren för Stalins terror. Det var inte utan orsak som hon anklagats för att vara ukrainsk nationalist: hon älskade sitt fädernesland, dess folk, dess litteratur och musik över allting och berättade mycket om Ukrainas historia och om de förföljelser från Moskvas sida som hennes landsmän varit utsatta för under århundraden.

Den behandling som Tamara Postysjeva underkastades i Lefortovo överträffade i djävulsk gemenhet allt vad jag dittills trott vara möjligt när det gällde kvinnliga fångar. Nästan varje natt blev hon förhörd och fruktansvärt slagen, så att hon måste bäras tillbaka till cellen. Efter den första natten under vårt gemensamma fängelseliv knuffades hon tidigt på morgonen av vakterna in i vår cell och slängdes på sängen. När vakterna lämnat oss, gick jag fram till Tamara och frågade om jag kunde göra något för henne. Med största ansträngning lyckades hon pressa fram:

— Kan du titta på min rygg?

Jag vände på henne så att jag kunde se hennes rygg. Den var full av blodiga sår. Jag doppade en handduk i kallt vatten och bredde ut den över ryggen på henne. Det verkade som om detta lindrade smärtorna en smula, så jag fortsatte med kompresserna. Natten därpå sov jag inte heller utan bytte ständigt ut de våta omslagen på de blodiga, brännande såren. Och det var inte den enda natt vi tillbringade på det sättet, Tamara och jag.

På dagarna talade hon inte bara om de fruktansvärda förhören utan också om sin oro för hur hennes man skulle uppträda. Han var också häktad i Lefortovo. Postysjev hade avskedats från sitt ämbete som hög partifunktionär i Chabarovsk. En gång hade han varit Lenins medarbetare och hans särskilde förtrogne. Senare hade han innehaft flera höga poster i regeringen. Av folket var han mycket uppskattad, särskilt sedan han publicerat en artikel i vilken han lät julgranen åter komma till heders.

— Men, sade Tamara, min man har absolut ingen motståndskraft, och om de torterar honom kommer han inte att tåla smärtorna. Han kan medge vad som helst som de kräver av honom.

En dag hände något ovanligt: Tamara hämtades mitt på dagen och kom efter några timmar tillbaka på egna ben. Hon satte sig på sängen och satt tyst en stund. Så sade hon i iskall ton:

— Såå, nu har det alltså skett, det som jag var rädd för. De har visat mig en bekännelse, undertecknad av min man. Han kunde helt enkelt inte stå ut med vad de gjorde med honom.

Jag invände:

— Kan det inte röra sig om en förfalskad underskrift?

Men Tamara var säker på att hennes man hade bekänt och själv skrivit under. Postysjev hade tydligen vidgått att han på följande tre punkter inte var ense med Stalin. För det första hyste han en annan åsikt om kolchossystemet. För det andra kunde han inte gilla det rådande skolsystemet, och för det tredje var han övertygad om att rubelns stabilisering på guldbasis var ett misstag. Kort därpå avrättades inte bara Postysjev själv utan också hans tappra hustru Tamara, som aldrig erkänt någonting.

Jag skulle kunna berätta många andra detaljer om hur man slaktade oskyldiga människor och om de brutala förhörsmetoderna. Det hände t.ex. en gång under ett förhör i Lubjanka att en förhörsledare gjorde en paus i utfrågningen och beordrade mig att titta på de högglangspolerade väggpanelerna.

— Vet ni vad det där är? frågade han.

— En vägg, svarade jag.

— Men inte en vanlig vägg.

Stolt visade han mig att väggarna i själva verket var väggschåp från golv till tak fyllda med kartotek. Han drog ut en låda, ställde den framför mig och visade mig vad den innehöll. Varje kort var försett med ett fotografi av en officer och med uppgifter om hans person.

— Känner ni igen någon av de här officerarna?

— Jag känner ingen av dem och jag vill inte lära känna dem.

Då avslöjade han för mig att alla dessa personer — det rörde sig om tusentals — var avrättade officerare. Han kastade en skarp blick på mig för att se om jag skulle brista i gråt eller svimma som så många kvinnor gjorde i sådana fall.

Men jag hade gjort det till en vana att på vägen till varje förhör stålsätta mitt inre för att inte ge

förhørsledaren den tillfredsställelsen att se mig svikta, vilka fruktansvärda ord han än använde.

Han väntade fortfarande på att kartoteket skulle skrämma mig. Men jag samlade hela min viljestyrka och frågade med stadig röst:

— Hur kan ni begrava liken från så många avrättningar utan att det väcker uppseende.

— Vem har sagt att de blir begravna? frågade han föraktfullt. I källaren finns ett krematorium, och där bränner vi liken. Det är den begravning vi består er allihop.

Bland de få ”rättigheter” internerna hade var en daglig promenad i friska luften, även om denna ynnest drogs in under lång tid för dem som satt i ensam cell. Jag utsattes själv mer än en gång för sådan bestraffning. I Lubjanka, som ligger mitt i Moskva, gällde föreskriften att det skulle vara fullständigt tyst och att alla skulle ligga i sina sängar klockan elva på kvällen. Men det var just då man inte bara hämtades till förhör utan också fick lov att utnyttja sin ”rätt” till en promenad. I motsats till många andra, som inte deltog i promenaden, eftersom den var frivillig, gjorde jag alltid bruk av min rättighet. Jag visste hur viktigt det var att få röra sig i friska luften om man ville behålla hälsan. Med hissen åkte vi upp på taket, som var omgivet av ett högt ståltrådsnät, så att ingen skulle frestas att kasta sig ut därifrån och på det viset slippa undan den eländiga tillvaron. Här gick vi runt i tjugominuter i gåsmarsch under den mörka himlen. Mitt på taket reste sig en skorsten av järn högt över våra huvuden. Ur den steg alltid en tunn rök som täckte taket med ett fint damm. Trots att jag mycket väl visste, varifrån röken kom, försökte jag att inte tänka på det och intala mig att det inte skulle bli mitt öde att orsaka någon sådan rök. Men många av kvinnorna grät under promenaden, och en av mina cellkamrater deltog aldrig i den. Jag påpekade många gånger för henne hur viktig denna promenad var för vår hälsa, även om jag måste medge att det inte var särskilt behagligt att stiga upp igen, just som man hade somnat. Men hon envisades med att aldrig gå ut på taket. När jag ändå försökte övertala henne, frågade hon till sist om jag visste någonting om den höga skorstenen som strödde sin fina aska över taket.

— Röken kommer från krematoriet i källaren, där kropparna efter de avrättade blir brända. Min man var officer och har försvunnit i det här fängelset. Därför kan jag inte promenera däruppe. Vi trampar omkring i askan efter min mördade make.

Djupt skakad slutade jag mina övertalningsförsök.

I Lefortovo promenerade vi på en gård, och där höll mitt ivriga

deltagande i dessa ”utflykter” en gång på att kosta mig livet. Här gick min cellkamrat dagligen tillsammans med mig. Hon var en synnerligen älskvärd och kultiverad kvinna, som liksom jag insåg hur viktigt det var att regelbundet insupa litet frisk luft. Den här kvällen var gården täckt av snö, och som vanligt marscherade vi på stort avstånd från varandra, medan en vakt såg till att vi inte pratade med varandra. Plötsligt kände jag ett hårt slag i huvudet och förlorade medvetandet. När jag vaknade låg jag på min säng och märkte att en läkare höll en isblåsa mot mitt huvud. Så snart han såg att jag hade vaknat, gick han utan att säga ett ord.

— Vad är det som har hänt? frågade jag min granne.

— Jag vet inte. Du blev medvetslös och vakterna bar dig hit.

Jag kunde inte förstå varför jag hade sådan våldsam huvudvärk och en stor bula i huvudet. Läkaren tittade till mig flera gånger dagen därpå för att höra hur det var med mig och för att lägga på en ny isblåsa.

Situationen var inte helt utan komik, när ungefär en vecka senare dörren öppnades och en rätt korpulent överste i klädsam uniform steg in i sällskap med två officerare. Senare hörde jag att det

var kommandanten i Lefortovo i egen hög person! Min cellkamrat stod förskräckt framför honom, medan han i älskvärd ton sade att jag inte behövde resa mig. Följande samtal utspann sig:

— Vad var det som hände er under promenaden?

— Jag vet inte.

— Har ni inga som helst misstankar om vad som hände?

— Nej. Jag vet bara att jag vaknade upp här inne med våldsamt huvudvärk och att en läkare såg till mig.

— Vad sade läkaren?

— Ingenting. Han lade en isblåsa på huvudet på mig, och nu har jag en stor bula som gör mycket ont.

— Var det någon som slog er?

— Jag vet inte. Jag kände ett slag i huvudet och förlorade genast medvetandet.

— Vem var tillsammans med er?

— Min cellkamrat gick bakom mig, och en vakt stod intill.

— Tror ni att er cellkamrat kan ha slagit er?

— Aldrig i livet. Vi är goda vänner.

— Kanske det var vakten?

— Knappast. Han stod ganska långt ifrån mig just då.

— Vad tror ni då?

— Jag har verkligen ingen aning.

Då visade översten upp två bitar av en tegelsten som han hållit bakom ryggen. Han fortsatte:

— Historien har undersökts grundligt, och vi har kommit till följande slutsats. Duvorna som häckar under taket på den här gamla byggnaden har pickat bort cementen mellan tegelstenarna på takkanten. Teglet har lossnat, och den här stenen föll med sådan kraft mot huvudet på er att den gick i två bitar. Tror ni att den förklaringen stämmer?

— Jag måste väl tro det, svarade jag. Han lät mig skriva under en rapport, där jag medgav att detta var den riktiga förklaringen. Det var duvorna som var orsaken till min skada.

Varför har jag beskrivit denna händelse så utförligt? Inte för att den är särskilt märkvärdig, men för att understryka det ironiska i hela systemet! Varje natt torterades och mördades oskyldiga människor, men denna händelse, där en duva och en tegelsten var inblandade, undersöktes med största noggrannhet, så att ingen skulle kunna beskyllas för att ha gjort mig illa!

I det följande skall jag ge ett närmast tragikomiskt exempel på av vilka absurda orsaker en person kunde häktas. Medan jag 1938 befann mig i Lubjanka, fördes en dag en ung kvinna in i min cell. Jag skall här kalla henne Olga Petrovna. Som alltid när det gällde nykomlingar var vi spända på vad hon hade att berätta för oss, och hon berättade gärna. Hon hade varit anställd i Stalins hushåll och berättade att Stalin hade för vana att dricka te hela dagen. Hennes enda uppgift var att laga till och servera te. Hon hade utsetts särskilt till denna tjänst, eftersom hon var partimedlem och man hade fullt förtroende för hennes pålitlighet.

Det var in i minsta detalj föreskrivet hur hon skulle laga till teet. De förseglade små paket som innehöll teet förvarades i ett bestämt skåp som var låst och som Olga hade nyckeln till. Men hon fick bara öppna skåpet i närvaro av en vakt, som å sin sida måste undersöka det framtagna paketet från alla håll för att se till att stämpel och försegling var oskadade. Paketet öppnades och man tog ut så mycket te som behövdes. Det som blev över måste vakten kasta bort. Man fick aldrig ta te två gånger ur samma paket.

En dag öppnade Olga skåpet, som vanligt under uppsikt, och upptäckte till sin förskräckelse att förseglingen på ett paket hade lossnat. Vilken uppståndelse! Det skadade tepaketet skickades omedelbart till Kremns laboratorium för att man skulle undersöka om det innehöll gift. — Det fanns inget gift, men Olga hamnade ändå i Lubjanka. Hon berättade också om en elektriker som hade hand om de elektriska anläggningarna i Stalins bostad och som man häktat på grund av en kortslutning. Egentligen hade man Olga uppmärksamhet att tacka för att det inte uppstod några skador men ändå undgick hon inte sitt öde. Nu var hon anklagad inte bara för att ha försökt förgifta Stalin utan också för mordbrand. Jag vet inte vad det blev av Olga. Men så mycket vet jag, att hon inte ens i fångelset slutade med att förhålliga tyrannen!

Det är kanske på tiden att säga något om Otto Kuusinenens påstådda spionageverksamhet. Jag har ofta frågat mig vad misstanken grundade sig på, och jag har kommit till slutsatsen att orsaken var min mans vänskap med Hella Vuolijoki. Hella kom upprepade gånger till Moskva i affärer och försummade aldrig att söka upp sin gamle vän Kuusinen. Hella behärskade många språk, och under 20-talet gav hon ofta mottagningar i Helsingfors, dit många utländska diplomater inbjöds. Man kan inte precis påstå, att Hellas salong hade särskilt gott rykte, huvudsakligen för att man också träffade Sovjetdiplomater hos henne. I folkmun kallades tillställningarna för ”spionagesalongen”.

Redan i Helsingfors hade jag hört att Hella Vuolijoki hade förbindelser med det brittiska underrättelseväsendet. Jag erinrade mig också att hon under ett besök i Moskva sagt att Trilisser,³¹ chefen för spionaget i Skandinavien, ofta hälsade på hos henne och att hon en gång kommit överens om att träffa honom i Berlin. Likaså kom jag ihåg att Hella en dag tillsammans med en brittisk officer, som talade ryska, hade sökt upp Otto och från vårt hem hade de ringt upp Trilisser för att avtala om ett möte. Det gick så småningom upp för mig att anklagelserna mot Otto berodde på hans vänskap med Hella och Trilisser. Jag blev på det klara med att denna vänskap och dessa besök hade kommit till Ottos fienders öron och att jag nu måste lida för allt detta. Men vid varje förhör sköt jag bort sådana tankar, så att jag inte skulle låta undslippa mig ett ord om dessa ömtåliga händelser. Jag nämnde heller aldrig Ottos vänskap med Salme Pekkala, Hellas syster. I ett tidigare kapitel har jag berättat att jag lärde känna systrarna 1920 i Helsingfors och att Salme skickades till London i hemligt uppdrag. Tre år senare hörde jag av Otto att Salme Pekkala kort dessförinnan hade besökt honom, och att hon knutit viktiga förbindelser i London.

— Hon sköter saken fint därute.

Senare lät Salme skilja sig från Pekkala och gifte sig med den brittiske kommunisten R. Palme-Dutt, som jag träffade i arbetet på Komintern.

Någon gång i slutet av 20-talet — jag minns inte längre det exakta årtalet — kom jag hem från arbetet och blev i Ottos arbetsrum presenterad för en engelsktalande dam. Allan Wallenius, bibliotekarien i Komintern, fungerade som tolk, eftersom Otto inte talade engelsk. När besökaren gått berättade Otto att hon var engelska. Hon hette Mary Peters och var Salmes väninna. Salme

³¹ Vänskapen mellan Hella Vuolijoki och M. A. Trilisser inleddes 1926, då Trilisser var ledare för bolsjevikernas militärorganisation i Helsingfors. Senare blev han en hög funktionär inom den sovjetiska säkerhetstjänsten.

försökte förmedla ett äktenskap mellan Eino Pekkala och Mary, och senare gifte de sig också mycket riktigt. Eftersom Otto försiktigt undvek att besvara mina frågor om den engelska damen, har jag inte klart för mig varför hon hade kommit på besök.

I NKVD-myndigheternas överhettade fantasi tycktes dessa sammanträffanden med Hella Vuolijoki, Salme Pekkala och Mary Peters betyda ”spionageverksamhet” för Englands räkning. Det kan naturligtvis inte ha varit tal om något sådant! Jag hyser inte det ringaste tvivel om att allt vad Otto gjorde skedde i Kominterns och den sovjetiska regeringens intresse.

När jag 1950 för andra gången satt i undersökningshäkte, ställdes jag en dag i Lubjanka inför en för mig obekant general. Han såg fientligt på mig och sade:

— 1938 lyckades det er att rädda er man. Men nu kan ingen hjälpa honom längre. Nu har vi fullständigt klarlagt att han är en engelsk spion, och vi vet också vem som har värvat honom: madame Sophia Stern! Känner ni henne?

— Nej, svarade jag, och jag har aldrig ens hört namnet.

Men så småningom påminde jag mig hennes namn, som jag trodde att jag totalt hade glömt bort. 1920 promenerade jag i sakta mak omkring på boulevarderna i Helsingfors centrum och mötte på gatan Hella Vuolijoki. Hon hade sällskap med en stilig brunett, tydligen utländska. I Moskva berättade jag senare för Otto om detta möte, och han talade om att han vid ungefär samma tid hade lärt känna denna utländska. Det var i Hella Vuolijokis våning, där han hållit sig dold några dagar. Hon hette Sophia Stern, och general Denikin hade skickat henne som hemlig agent till Helsingfors. Hur GPU fått reda på Ottos möte med madame Stern är en gåta som jag inte med bästa vilja i världen kan lösa. Men det är klart, att man 1950, alltså trettio år senare, hade grävt fram denna bagatell ur GPU:s akter.

Fångarna fick sällan och då endast av en tillfällighet veta något om varandra. En gång 1938 fick jag höra att det fanns två amerikaner inspärrade i Lefortovo, Joe och Stepan (tydligen en ukrainiserad form av ”Stephen”). De unga amerikanerna, som hade var sin cell, klättrade på morgnarna upp till en liten öppning under taket i cellen för att förhöra sig om varandras hälsa och utbyta ”nyheter” på engelska. Trots att jag aldrig såg någon av dem, kände jag det ändå som om de var mina vänner. När ropen upphörde, saknade jag denna kontakt med yttervärlden!

Häktet i Lefortovo var i och för sig tillräckligt fruktansvärt, men det värsta av allt var ändå ensamheten i den trånga cellen. Det fanns en liten öppning under taget genom vilken man utom de förtvivlade skriken från till döds pinade människor då och då kunde höra en normal röst. Det är därför inte underligt att många isolerade fångar försökte begå självmord. Men det var inte så lätt. Väggarna var fullständigt släta, och genom ett tithål i dörren bevakades man dag och natt av vakterna. Många fångar förlorade förståndet under isoleringen, och vid ett förhör sade en gång en tjänsteman till mig:

— Det är förvånansvärt att inte ni blir galen som så många andra.

Men jag värjde mig med all min energi mot att dö eller sluta på ett dårhus. Jag ville leva, och jag höll mig uppe med hoppet om att den dag skulle komma, då jag skulle kunna lämna Sovjetunionen och berätta om de förföljelser och det förtryck som detta samhälle använde i sin ”strävan mot kommunismens höga mål”. För att nå mitt syfte måste jag sätta in all min energi på att behålla min andliga och kroppsliga hälsa. Mina medicinska studier hade lärt mig att en lång isolering kan förstöra nervsystemet. Jag hade också en gång läst om hur en svartsjuk yngling hade placerat sin rival på en öde söderhavsö, där han vistades i årtal utan att någonsin se en mänsklig varelse eller höra en mänsklig röst. När han äntligen kom tillbaka till människorna

kunde han inte längre tala.

Jag var fast besluten att undgå ett sådant öde, och jag gjorde upp ett program som skulle hjälpa mig att behålla min sinnesjämvikt och min talförmåga under isoleringen. Dels tränade jag mig i att hålla reda på månader och dagar, dels delade jag in min dag i bestämda perioder då jag koncentrerade mig på bestämda ämnen.

Filmer som jag sett, romaner och reseskildringar som jag läst lät jag passera för min inre syn och berättade tyst för mig själv innehållet. Jag tänkte ut samtal med mina vänner. Jag reciterade dikter, ofta brottstycken ur den finska litteraturen som jag lärt mig utantill i skolan, t.ex. ur Fänrik Ståls sägner, delar ur Finlands nationalepos Kalevala osv. Andra stunder sysselsatte jag mig med att sjunga sånger för mig själv. I min självdisciplin gick jag så långt, att jag vissa dagar talade något utländskt språk med mig själv, så att jag inte skulle glömma bort mina språkkunskaper. Hela tiden måste jag vara på min vakt, så att vakterna utanför i gången inte hörde mig.

Ett annat slags andlig gymnastik skaffade jag mig genom att göra översikter över händelser som inträffat i min bekantskapskrets. På detta sätt stärkte jag mitt minne. Ännu i dag, efter så många år, verkar det som om namn har satt sig fast i en särskild del av hjärnan och inte försvinner därifrån. Långt senare i mitt liv träffade jag en gång en psykolog, för vilken jag berättade om mina andliga övningar. Han var fast övertygad om att de räddat mig från vansinne.

Förhören fortsatte i det oändliga, och trots att huvudtemat ständigt var Kuusinens påstådda spioneri, övergick man så småningom till att fråga ut mig om mina finländska vänner i Sovjetunionen. Man påstod att alla satt i fängelse. Bl.a. kom man med påståendet att Mauno Heimo var spion i fransk tjänst (jag visste att han varit i Paris, där han med stor skicklighet försökt lösa Kominterns svårigheter). Och man påstod att Niilo Virtanen stod i tjänst hos det hemliga underrättelseväsendet i tre länder, nämligen Finland, Tyskland och Norge.

En gång ville man till och med få mig att tro att Virtanen skrivit under ett aktstycke i vilket jag medgav att jag var spion i utländsk tjänst. Jag svarade att det var lögn. Jag kände Niilo som en så anständig människa, att han aldrig, inte ens under tortyr, skulle påstå något sådant, och jag tillade att han var kommunist i ordets bästa mening. Nu blev förhørsledaren rasande och skrek:

— Ni spioner är likadana allihop — ni beskyddar alltid varandra!

Men såtillvida gjorde mitt beskydd ingenting till saken. Jag skulle aldrig komma att återse Virtanen, eftersom han hade skjutits föregående natt. Jag sade:

— Den här gången har ni åtminstone tagit livet av en god kommunist.

Det hade alltså bekräftats, det som Niilo för många år sedan hade förutsagt, när han 1935 talade om den fara som hotade oss och att han hoppades kunna undkomma till Kina, samtidigt som han varnade mig för att stanna i Sovjetunionen!

Naturligtvis drog man vid förhören också fram mina resor i utlandet, och jag måste besvara otaliga frågor om min vistelse i Förenta staterna och Japan. Jag meddelade att jag hade skickats till USA av Komintern för att bilägga tvister mellan de lokala organisationerna. Vad Japan beträffade hade jag enligt de instruktioner som jag fått vid avresan förhållit mig fullständigt passiv och endast studerat japanska och det allmänna läget.

Dessutom rörde sig ett förhör om mina tidigare överordnade, general Bersin och general Uritskij. Sanningsenligt berättade jag att jag träffat båda endast två gånger och följaktligen inte visste något om deras verksamhet.

Jag blev också utfrågad om Richard Sorge, och man hävdade att han inte motsvarade

förväntningarna på ”högsta ort”. Hans arbete var otillfredsställande, och han kostade för mycket pengar. Man ville att jag skulle skriva ett brev till Sorge i Japan och uppmana honom att återvända. Jag fann detta ytterst märkvärdigt och frågade, varför just jag skulle göra det. Då visade det sig att man flera gånger beordrat Sorge att återvända, och att Stalin t.o.m. personligen hade givit honom order. Det fanns sannerligen inte mycket att skratta åt under dessa förhör, men nu kunde jag inte låta bli att skratta och sade:

— Ni tror väl ändå inte att Sorge skulle lyssna på mig, när han inte brytt sig om den befallning som han fått av Stalin själv.

Nu prövade förhørsledaren en annan metod. Han försökte intala mig att Sorge bestämt skulle lyssna på min uppmaning, eftersom vi ju var ”så nära vänner”. Härpå invände jag att sådant prat endast var falska rykten, och att jag och Sorge visserligen kände varandra men att anspelning på ”intim vänskap” mellan oss inte hade något med sanningen att göra.

Av allt att döma var jag en särskilt viktig ”folkfiende”. Inte mindre än tjugofyra olika förhørsledare förhörde mig under de femton månader som jag den gången tillbringade i rannsakningshäkte. En gång frågade Sajtsev mig om jag visste var den ene efter den andre ville slippa ha hand om mitt fall för att i stället ta itu med en ”lättare fånge”. Han gav själv förklaringen med bedrövad röst:

— Vi har lämnat ert fall till de omedgörligaste och erfarnaste av våra tjänstemän. Men de står inte ut, därför att era utstuderade svar helt enkelt gör dem svarslösa, och de vet inte hur de skall fortsätta.

Trots att jag märkligt nog aldrig blev slagen, fanns det utöver de metoder som jag redan nämnt och som var avsedda att bryta ned min motståndskraft även andra som var mycket utstuderade och farliga. Under förhören placerades jag mycket lätt klädd i ett iskallt rum, medan förhørsledaren satt där i päls. Man måste ha en järnhälsa för att inte bryta samman. Det hände också ibland att mitt blodtryck steg så oroväckande, att jag en gång i Lefortovo fördes till polikliniken för att behandlas med blodiglar. Efter denna behandling överfördes jag för en kortare tid till Butyrka.

När jag den gången kom till Butyrka, berättade mina nya cellkamrater att en ung kvinna som varit tillsammans med dem, hade förts till en annan cell före min ankomst. Det var en finländska, och tydligen ville man undvika att två finländskor skulle träffas. Mina kamrater i eländet berättade att hon hette Hilma Ahonen.

Hon var född i Sibirien av finländska föräldrar och hade varit barnflicka hos en finländsk diplomatfamilj. Jag antog att hon hade häktats som ”finländsk spion”, eller också hade hon kanske inte lytt NKVD:s order under sin anställning hos ett sändebud.

Som avslutning på detta kapitel skulle jag också vilja erinra om den lettiska församlingen i Moskva, vars samtliga medlemmar, omkring tre tusen personer, blev avrättade. Jag blev ögonvittne till ett särskilt tragiskt och ohyggligt fall. Det gällde en ung lettisk kvinna, som var en av mina cellkamrater i Butyrka.

Hennes bror var sekreterare i Kominternanställdas particell, och själv var hon anklagad för spionage. Från det ögonblick då hon avlämnades på Butyrka behandlades hon med ofattbar brutalitet. Hon hade knappast hunnit få sitt första bad i fängelset, och hennes långa hår hade inte ens hunnit torka, då man hämtade henne. En hel vecka var hon borta — innan vakterna knuffade in henne i cellen igen. Trots att vi andra interner hade gått igenom och sett mycket, kunde vi knappast stå ut med anblicken av henne, så våldsamt hade hennes utseende förändrats. Stora

svarta påsar under ögonen vanställde hennes ansikte, som liksom hela kroppen var täckt av svullnader. Så småningom kunde hon berätta hur de råbarkade förbrytarna hade handskats med henne. I ”bestraffningsrummet” hade hon tvingats sitta med knäna hopbundna på ett litet runt bord, medan iskallt vatten dag och natt droppade från taket ner på hennes huvud. På morgnarna fick hon en bit svart bröd och ett glas kallt vatten. Vid slutet av andra dagen hade hon hög feber och förlorade medvetandet. När hon repade sig igen, stod hennes plågoandar redo. De hade spämt fast henne naken på en bänk och pryglade henne med gummislangar, tills hon återigen förlorade medvetandet. För att sätta kronan på verket hällde de het terpentin över henne. På det sättet marterades hennes nakna kropp dag efter dag ... När jag fördes tillbaka till Lefortovo, befann sig detta sovjetregeringens lettiska offer fortfarande i Butyrka. Jag tvivlar inte på hur hon fick sluta ...

6. Färden till Vorkuta och åtta års tvångsarbete

Sedan den 1 januari 1938 hade jag suttit i rannsakningshäkte. Femton månader hade gått. Då öppnades plötsligt en kväll i april 1939 dörren till cellen i Lubjanka. Jag och ett tiotal andra kvinnor fick följa med till ett litet rum där vi fick stå tätt packade som får i en kätte och klamra oss fast vid varandra. Bakom ett litet bord stod en tjänsteman med en blyertspenna i handen. Han ropade upp våra namn och befallde:

— Skriv under här!

När det blev min tur räckte han mig en bit papper, stor som en handflata, på vilket ingenting verkade vara skrivet. Men på andra sidan upptäckte jag de med blyerts nedklottrade orden: ”Jag har härmed mottagit meddelande om att jag skall skickas på åtta år till ett avlägset straffläger.” Under detta stod bokstäverna KRD.

Först senare fick jag veta att de betydde ”kontrarevolutionär aktivitet”. På somliga kvinnors papper stod ”KRTD”, och T betydde ”Trotskism”. Jag protesterade och sade att jag inte ville skriva under. Men han svarade bara:

— Det spelar ingen roll. Ni blir i alla fall ivägskickad.

Alltså hade jag fått min dom utan någon som helst rättegång, utan något officiellt förhör. Inte en enda gång under de följande åren fick jag träffa en advokat, och jag ställdes aldrig inför domstol. Mitt fall var inget undantag. Om man bortser från de propagandaprocesser med vilka kända ledare sådana som Zinovjev eller Bucharin hedrades förekom ingen rättegång när det gällde politiska fångar. I tidningsartiklar och sovjetregeringens beslut nämns ofta justitieministeriet, och säkert finns det också ett sådant ministerium, som sysselsätter många anställda. Men mycket få politiska fångar ställs någonsin ansikte mot ansikte med dess tjänstemän. Strax före det ovan beskrivna ”domstolsförfarandet” hade jag skickat en ansökan till högste åklagaren i Sovjetunionen, Andrej Vysjinskij, och bett att få träffa honom några minuter. Ingenting hände. När jag frågade den man som förhörde mig varför jag inte fått något svar, ryckte han på axlarna och svarade att Vysjinskij aldrig hade fått mitt brev.

Många lägerinterner skrev till domstolarna, en del för att beklaga sig, andra för att be att bli frigivna. De flesta fick inget svar, och i de fall, där det livligt efterlängtrade svaret faktiskt kom, innehöll det ofta besked om förlängning av inspärningstiden: en dom på tio år blev plötsligt en dom på tjugofem år. Fångar som klagade ofta, försvann många gånger i tysthet. Det var en offentlig hemlighet att de avrättades. Det hände emellertid också att brevskrivare verkligen blev fria.

Den 11 april 1939 spärrades jag tillsammans med många andra fångar in i en trång fångvagn och kördes genom Moskväs gator — vart visste jag inte. När vagnen stannade och dörren öppnades,

befann vi oss någonstans utanför staden i närheten av en järnvägslinje. Vi stängdes in i en kall fålla, där vi var utsatta för alla vindar, och vår situation blev ännu svårare, när regnet började strömma ned. Ett tjugotal unga förbrytare stod redan i fållan när vi kom dit. Det blev kväll, innan man packade in oss i en ”stolypin”, ett särskilt slags järnvägsvagnar som byggts för över trettio år sedan, när Stolypin var statsminister i den tsaristiska regeringen. De var så slitstarka, att de kunde användas fortfarande. Tyvärr hade de varken fönster eller belysning. Vagnen kopplades till ett tåg, och så började vår resa i svartaste mörker mot ett okänt mål.

Värre än någonting annat under resan var ungdomarna, som man givit de översta britsarna. Däruppe hade de alla möjliga otrevligheter för sig. De spottade, de skrek oanständiga ord åt oss, och de urinerade till och med på oss vuxna, som låg på de lägre britsarna. Vi färdades hela natten och följande dag. Andra dagens kväll kopplades vagnen ifrån, och vakterna meddelade att vi var framme i Kotlas. Den gången visste jag inte var Kotlas låg, men senare har jag sett på kartan att det är en stad vid floden Severnaja Dvina och att den ligger ungefär femhundra kilometer söder om den plats där floden i närheten av Archangelsk flyter ut i Vita havet.

Mina minnen från Kotlas inskränker sig till en mängd stora inhägnader, där olika grupper av fångar väntade på vidare transport till fånglägren vid norra polcirkeln. Dessa anläggningar kallades ”zoner”, och här var tusentals fångar förlagda, de flesta män. Men det fanns också några zoner för kvinnor, och där lärde jag känna många hustrur till högt uppsatta sovjettjänstemän. De flesta av dessa kvinnor hade begått brottet att inte underrätta myndigheterna om de antisovjetiska ”ogärningar” som deras män påstods ha begått. Utom denna kategori av kvinnor lärde jag känna många andra intressanta personligheter. Jag skulle särskilt vilja nämna en kvinnlig och en manlig läkare. Den kvinnliga var dr Elisabeth von Fait, en ryska som härstammade från kosacker och nu var österrikisk medborgare. Hon hade studerat medicin i Wien och gifte sig på 20-talet med en österrikisk läkare, med vilken hon hade två söner. När hon tillsammans med sina barn gjorde en resa till Sovjetunionen för att hälsa på sin mor, häktades hon — givetvis misstänkt för att vara spion. Den andre ”spionen” var en tysk, dr Erich Sternberg, specialist på neurologi och mentalsjukdomar. Han hade hörsammat en kallelse att som gästprofessor föreläsa vid Moskvias universitet. Men innan han ens hann hålla sin första föreläsning, kastades också han i fängelse.

Till min överraskning lärde jag också känna några finländskor, som transporterats från Petrozavodsk till Kotlas. Jag kommer ihåg följande namn: Hilja Huttunen, Ida Kukkonen, Alfa Pekkala, Saimi Heikkinen, Elvi Koskinen, Ester Nikkari, Maire Salonen, Meeri Vellamo-Salonen, Ester Pihlajamäki, Maria Viitala och Lyyli Äikäs. I de flesta fall hade dessa kvinnor lämnat Finland tillsammans med sina män, sedan de fallit offer för propagandan om de höga lönerna i Sovjetunionen. Myndigheterna hade omedelbart efter deras ankomst dragit slutsatsen att finländarna inte hade kommit för att arbeta utan för att spionera, och i kraft av denna underliga logik hade männen blivit skjutna. Under den följande tiden delade jag många av mina upplevelser med dessa kvinnor. Jag tvivlar emellertid på att så många av dem ännu är i livet.

I vår grupp fanns många som jag gärna ville berätta litet mer om. En av dem var Anni Kukkonen, som vi kallade ”tant Anni”. Hon var inte ung längre och hade redan för många år sedan kommit till Ryssland från Finland. När Gylling grundade den karelska republiken, utnämndes Anni till vice minister i undervisningsdepartementet. Men så häktades hon och spärrades in i ett fängelse i Petrozavodsk tillsammans med flera finländska män och kvinnor. Hon var mycket livlig och brukade med sin sarkastiska humor berätta för mig om förhållandena där. Fängelset var ett gammalt trähus och så illa byggt, att fångarna kunde prata med varandra genom väggarna och utbyta nyheter. De kunde till och med diskutera vilka gemensamma aktioner som de skulle genomföra. På så vis visste snart alla att de var anklagade för spionage och att samtliga hade ett

fängelsestraff på tio år framför sig. Det spreds också en uppgift om att en av fångarna, som vägrat bekänna och skriva under, hade pryglats av vakterna och kastats till blodhundarna.

Tant Anni fick också se hundburen, och den man som förhörde henne lät henne förstå att hon skulle kastas åt blodhundarna och slitas sönder av dem. Med ett sådant fruktansvärt hot hängande över sig kom fångarna överens om att de skulle avlägga den bekännelse man krävde av dem. De ville hellre stå ut med tio års fängelseliv än att pryglas och kastas åt hundarna. Och nu funderade alla före förhöret ut en falsk bekännelse om ett brott som han eller hon inte begått.

Tant Anni berättade följande historia om förhöret med en ung finländare. Förhørsledaren höll först ett tal, i vilket han sade att det skulle vara mycket förnuftigare att erkänna med det samma än att underkasta sig den fruktansvärda bestraffning som förestod dem som vägrade. Vid förhöret infördes först den häktades namn i akterna, och så kom frågan:

— Medger ni att det finländska hemliga underrättelseväsendet skickat hit er som spion?

Fången: Jag erkänner.

Förhørsledaren: Det gläder mig att ni bekänner. Ni är en klok karl. Om ni berättar allt, får ni ett lindrigare straff. Vem har värvat er som spion?

Fången: Runeberg.

Förhørsledaren: Vad hette han som värvade er, förnamn och efternamn?

Fången: Johan Ludvig Runeberg.

Förhørsledaren: Var lärde ni känna Runeberg?

Fången: I Helsingfors.

Förhørsledaren: Men ni bodde ju inte i Helsingfors. För ni dit för att lära känna honom?

Fången: Ja.

Förhørsledaren: Gick ni hem till honom?

Fången: Nej.

Förhørsledaren: Var träffade ni honom då.

Fången: På Esplanaden.

Förhørsledaren: Hur hittade ni honom. På Esplanaden går ju en massa folk.

Fången: Han gick där inte, utan väntade på mig i närheten av en plats, där en orkester spelar ute i det fria på sommarkvällarna.

Förhørsledaren: Vem hade sagt att han skulle vänta på er?

Fången: Min lärare i skolan, herr Leppanen, sade: ”När du kommer till Helsingfors, kommer du att träffa honom samma dag framför musikpaviljongen.”

Förhørsledaren: Hur kände ni igen Runeberg?

Fången: Herr Leppanen hade sagt att han skulle stå där med en bok i handen och vänta på mig.

Förhørsledaren: Så Runeberg var alltså där? Fången: Javisst.

Det är självklart, att den unge pojken utan vidare dömdes till tio års tvångsarbete. Jag behöver ju inte förklara för finländska och andra nordiska läsare vem Runeberg är. För andra, som inte känner till hans namn och staty i Helsingfors, bör jag kanske förklara att Johan Ludvig Runeberg

är Finlands nationalskald och levde under förra århundradet. I de finländska skolorna lär sig barnen ännu i dag hans dikter utantill, och hans samlade dikter om hjältarna från det finska kriget mot Ryssland 1808-1809 har gjort många generationer finländare till entusiastiska patrioter. På Esplanaden i Helsingfors centrum står hans staty i brons. Leppanen hade varit den unge finländarens lärare i folkskolan och hade undervisat honom om Runebergs diktning.

En annan av fångarna i Kotlas som hade en intressant historia att berätta var Ida Sjöberg. Hon hade en gång tillsammans med sin man och sin bror flyttat från Finland till Karelen för att ”bygga upp socialismen”. Hon var en bildad kvinna, inte längre ung, och gift med en fackarbetare. Hennes man hade hela sitt liv arbetat i en fabrik i Kymi. Det hade gått honom väl i händer, och de hade byggt sig ett litet hus. Ida visade mig en gång ett fotografi av det trevliga, välhållna huset med sin blomsterträdgård. När Sjöberg just skulle pensioneras och beredde sig på en lugn ålderdom, utbröt den ”karelska febern” i Finland.

Ida berättade:

— Sent en kväll hörde vi en radiosändning från Sovjetunionen, och där satt min man och lyssnade ända till midnatt. Jag sade att han skulle gå i säng, eftersom han ju ändå inte förstod vad som sades. Men det var nog för honom att sändningen kom från Sovjetunionen!

Denna historia visar, vilket inflytande den ”karelska febern” utövade på folks tänkande. Man kunde bara bli botad genom att fara dit. Idas bror slöt sig till dem, och alla tre gick över gränsen och slog sig ned i en karelsk by. Männens arbetsplats låg så långt bort, att de bara kunde komma hem på lördagarna, och då väntade Ida på dem i deras bostad med uppvärmd bastu. Livet skulle inte ha varit så svårt, om de inte jämt varit uthungrade. Man kunde inte få något att äta någonstans, och när männen på lördagen kom hem med våldsamt aptit, hade Ida ingenting att sätta på bordet. Hon beskrev svårigheterna under denna nödtid i alla detaljer. Finländska arbetare med tungt arbete är vana vid att äta mycket. Men vad fick de på sin arbetsplats? Ingenting annat än sur kålsoppa, inte ens bröd! En dag, när Ida var nära att förtvivla och inte såg sig någon utväg, upptäckte hon att en massa stora, feta råttor sprang omkring i närheten av deras bostad. Hon hade redan tidigare sett dem här och där, men nu kom hon på iden att dessa djur, som såg friska ut i pälsen kanske hade ett riktigt gott kött. Hon bestämde sig för att studera dessa råttor på närmare håll och satte ut en rad fällor.

Ida berättade:

— Jag flådde och tog ur råttorna precis som kaniner, och du kan tro mig, köttet var vitt och fint och smakade som höns. En karelska gav mig några potatisar, en bit fläsk och ett par lökar i utbyte mot min snygga svarta klänning. På lördagsmorgonen eldade jag i spisen, skar råttorna i små bitar och lade dem tillsammans med potatisarna i en gryta. Huvudena, fötterna och andra rester grävde jag ned. På kvällen kom männen hem, och redan i dörren ropade min bror:

— Det luktar ju som en stek!

Männen gick till bastun och Ida dukade bordet. På männens fråga varifrån hon fått köttet, svarade hon bara:

— Det räcker väl med att det finns här. Män behöver inte veta allt som rör husmödrarnas angelägenheter.

Så fick männen äntligen för en gångs skull en ordentlig middag, och de var stormförtjusta.

Jag frågade Ida:

— Säg, åt du själv också råttkött?

— Inte i början, svarade hon. Men sen prövade jag också på det, och det smakade så bra, att jag alltid åt av det efteråt. Hon tillade: Det rådde en sådan svält i Karelen, att många helt enkelt dog av brist på mat. Men genom att jag fångade och kokade råttor, räddade jag min man och min bror från svält.

Jag tvivlade inte på att Ida talade sanning.

Maj månad kom. Solen sken och det blev varmare även i Kotlas. Vi kvinnor från Moskva var förlagda till en stor ladugård från vilken man fört bort korna. Golvet var skurat och täckt med tjockt hö. Sanningen att säga hade vi ingenting emot denna förläggning, helst som vi hade tillstånd att dag och natt hålla fönster och dörrar öppna. I denna ladugård väntade vi i höet på att transporteras vidare. Bredvid mig låg för det mesta en serbiska, Nadja Kuburic. Hennes man hade representerat jugoslaviska kommunistpartiet i Komintern, och hon hade gjort översättningar från ryska till serbiska. Nadjas man hade kastats i fängelse i Moskva, och hon visste inte om han fortfarande var i livet. Själv hade hon en kort tid efter honom spärrats in för påstått spionage. Nadja Kuburic var en lugn och klok människa, och mellan oss uppstod en fullt naturlig vänskap.

Vi hade frisk luft och solsken, och genom fönstret kunde vi se allt som hände på gården. Innanför inhägnaden kunde vi röra oss fritt, och vakterna med sina hundar fanns på andra sidan stängslet. En dag började soldater bygga någonting utanför vårt fönster, och efter ett par dagar kunde vi konstatera att den nya byggnaden såg ut som ett litet torn. Man använde mycket fint virke så att byggnaden skulle bli lufttät och motståndskraftig. Den hade inga fönster men en mycket massiv dörr. Högst uppe, nära taket, fanns en öppning på ungefär femton centimeters bredd och försedd med ett kraftigt järngaller. Dagligen stod vi och såg ut genom fönstret och försökte gissa vad tornet skulle tjäna till.

När byggnaden var färdig, såg vi vakterna föra in en skara unga män i 20-årsåldern eller yngre. Det enda de hade på sig var trasiga kalsonger. Ungdomarna klämdes in i tornet och dörren stängdes bakom dem. Mitt för ögonen på oss körde soldaterna kort därefter fram en vattenpump och förde en lång slang genom gallret in i byggnaden. Sedan började de pumpa in vatten från en närbelägen damm. De arbetade så mycket de orkade, och vi hörde ungdomarna skrika: ”öppna dörren!” Men soldaterna fortsatte att pumpa och skriken blev allt högljuddare: ”Pumpa inte mer! Vattnet står oss redan över knäna. Nu når det över midjan — sluta — sluta — ta bort vattnet — nu står det oss upp till halsen, det rinner in i munnen ...” Men soldaterna bekymrade sig inte om ångestropen utan fortsatte att pumpa, tills skriken upphörde och allt blev tyst. Med fasa såg vi på varandra. Efter en bra stund öppnades dörren. En våldsamt våg störtade ut, och liken sköljdes ut på gården. Soldaterna bar bort dem, och Moder Jord sög upp vattnet ... Lägerlivet gick vidare.

Några dagar senare hände något oväntat. Trots att fångarna inte behövde arbeta, förrän de kommit till sin bestämmelseort, hade flera kvinnliga fångar frivilligt åtagit sig att arbeta. Den här dagen hade de hållit på att skala potatis utanför planket och när de var på väg tillbaka, hade en man från en närbelägen ”zon” genom en lucka i planket frågat efter mig. Kvinnorna svarade att de kände mig, och mannen bad dem ordna så att han kunde se mig. Kvinnorna hade lovat försöka. De ställde upp sig så att de bildade en pyramid, där jag klättrade upp, och när jag stod tillräckligt högt, frågade jag med hög röst vem det var som ville se mig. Till min oerhörda förvåning dök Danko Sapunov upp. Det var hos honom jag firat nyår för ett år och fyra månader sedan. Han intalade mig mod. Jag skulle inte bekymra mig. Enligt hans mening kunde det inte dröja så länge, förrän vi skulle kunna återvända hem.

Från toppen på min mänskliga pyramid såg jag ytterligare två bekanta. Den ene var en militärläkare, dr Duschmann, som jag senare träffade på nytt. Hans dom lydde på tjugofem år för

”mordet på Maxim Gorkij”. (Jag tror inte att han någonsin sett Gorkij.) Den andre var en lett, Mutsjulan, en hög NKVD-tjänsteman, som jag lärt känna genom hans hustru. Hon härstammade också från Lettland och var sekreterare vid OMS-avdelningen i Komintern. Efter min återkomst till Moskva åtta år senare fick jag veta, att Mutsjulan blivit skjuten i Kotlas och att hans hustru avrättats i Moskva.

I mitten av maj fortsatte vår resa, nu på vattenvägar. Med en uråldrig hjulångare gick färden norr ut på floden Severnaja Dvina. Ingen av oss hade tidigare sett ett sådant transportmedel. Liksom tidigare visste vi ingenting om vårt mål, men en vakt lät oss förstå att det var Vorkuta, en ort som var mig fullständigt obekant.

I Kotlas hade jag pratat mycket med dr Elisabeth von Fait. Hon hade fått veta att hon under den fortsatta transporten skulle vara fångarnas läkare. När hon hörde att jag var utbildad sjuksköterska, föreslog hon att jag skulle bli hennes assistent. Först tvekade jag, men sedan gick jag med på förslaget, eftersom jag under alla år behållit mitt intresse för medicinska frågor. Jag är fullständigt säker på att dr von Fairs anbud räddade livet på mig under de åtta år av lidande som följde, eftersom mitt arbete inom sjukvården gav mig många fördelar både materiellt och andligt. Därför bevarar jag också dr von Fait i tacksamt minne, och jag beklagar mycket att vårt gemensamma arbete uppe i höga norden endast varade till krigsutbrottet 1941. Denna storsinta läkare hamnade då i ett annat läger och försvann för alltid ...

Tillbaka till vår båtresa. Långsamt gled vi framåt i ett härligt, soligt väder. Nätterna var ljusa och varma. Jag hade till och med en god vän i sällskap, eftersom Sapunov reste tillsammans med kvinnogruppen. Jag fick veta att också han hade suttit femton månader i Lubjanka och var anklagad för att ha samarbetat med spioner från Balkanländerna. Han hade dömts till döden, men man hade förvandlat dödsdomen till tjugofem års tvångsarbete.

Den omkring femhundra kilometer långa flodfärden slutade i Archangelsk, dit vi kom en underbar, ljus sommarnatt. Medan invånarna låg och sov i sina sängar, drevs skaran av fångar genom staden till den andra hamnen, där ett väldigt fartyg väntade på oss. Av denna marsch kommer jag främst ihåg, att jag gick i skor av björknäver. Jag hade skaffat mig dem i Kotlas, eftersom ”zonen” inte lämpade sig för skor med höga klackar.

Vi stod nu på kajen och väntade på order att gå ombord, och det var tydligt att vi måste vänta länge. Vi trettionio kvinnor utgjorde slutet på en lång kö, och framför oss stod hundratals manliga fångar. Då hörde jag plötsligt någon bland männen ropa mitt namn. Jag blev förskräckt, då jag såg en gammal vän från min Kominterntid, tysken Hugo Eberlein. Han kom fram till mig, och det syntes tydligt att han hade svårt att gå och var allvarligt sjuk. På min fråga om han kommit från Berlin, svarade han:

— Nej, från Paris.

På Kominterns order hade centralkommittén för det tyska kommunistpartiet flyttat till Paris 1934. Eberlein hade fått telegrafisk order att komma till Moskva, och när han kom fram blev han häktad på stationen. Han hann tillägga:

— Börja nu inte att bekymra er för mycket. Framför allt, gråt aldrig. När vi kommer härifrån ska vi ge dem igen!

Han greps av en vakt som förde in honom i en byggnad i närheten. I dörren vinkade Eberlein till mig, och jag blev den sista av hans vänner som såg honom. Fångar som var för sjuka för att orka med resan sköts bakom byggnaden.

När vi kommit ombord, frågade jag transportledaren vad det blivit av tysken. Han gav mig i

högdragen ton följande svar:

— Jag kan inte ta på mitt ansvar att ta med mig en man, som är så sjuk. Hans kropp var så svullen, att han säkert skulle ha dött på resan. Det var bättre för honom på det här sättet. Nu behöver han inte stå ut med några strapatser.

Hugo Eberlein hade varit representant för det tyska kommunistpartiet när Komintern bildades. Han var Lenins vän och förtrogne och hade gift sig med dennes fosterdotter, Inessa Armands syster. Eberlein var en ärlig och öppenhjärtig man, en stor idealist. Vad det blivit av hans hustru kan jag inte säga.

Snart stävade fartyget ut över Vita havet och satte nordöstlig kurs, i riktning mot Norra ishavet. Till vänster kunde man se de otydliga konturerna av Kolahalvön. Men vår bestämmelseort var fortfarande en gåta för oss. Emellertid hörde vi allt oftare talas om ett läger vid namn Vorkuta, där det skulle finnas talrika kolgruvor.

På fartyget träffade jag två finländare, Hjalmar Wickström och Vilho Harju. Wickström hade i Moskva blivit god vän med en ryss, som lärt honom ryska. På sommaren 1937 hade denne vän bjudit honom en kväll på restaurang Prag och följde sedan sin gäst hem. Framför blickströms hus väntade en bil från NKVD, och Wickström tvingades stiga in. Snart satt han i Lubjanka, anklagad för spionage, och alltför sent insåg han att hans ”vän” var agent vid säkerhetstjänsten.

Vilho Harju var en kraftig, blond ung man, som såg bra ut. Jag såg honom aldrig i Vorkuta, och på omvägar fick jag höra att han omkommit vid en gruvkatastrof. Jag kan inte påminna mig varför han kommit till Sovjetunionen och vad man anklagade honom för.

En vecka kastades vårt fartyg hit och dit i en svår storm. Så vände vi av mot söder och kom inom kort in i deltat till en bred flod, Petjora. Fartyget lade till, och vi befann oss i hamnen i staden Narjan-Mar. En del av de manliga fångarna stannade kvar i land, och vi andra lastades om på en stor pråm, där det redan fanns andra fångar i lastrummet

Vi kvinnor gjorde oss hemmastadda i den friska luften på däck. Under ledning av dr von Fait byggde vi ett slags skyddstält av täckte. Där ställde vi upp de husapotek som vi fått i Archangelsk och bäddade åt oss med våra klädbylten. Maten fick vi från fartygsköket, så när allt kom omkring var det rätt trivsamt för oss ”övre” passagerare. Strax därpå satte sig pråmen i rörelse och släpades uppströms av en hjulångare.

Men hurdana var förhållandena ”där nere”? När vi varit på väg en tid, kom vår transportledare, en underofficer, på besök i vårt ”tält” och talade om att det fanns nittonhundra män i lastrummet. Bland dessa fanns en enda politisk fånge Alla andra var vaneförbrytare, tjuvar, mördare osv. De skulle inte få tillstånd att komma upp på däck under resan, och å andra sidan var vi — och även dr von Fait — förbjudna att gå under däck för att se till de sjuka.

— Om ni går ner, kommer karlarna att ta livet av er.

Dr von Fait anhöll att den politiske fången skulle få komma upp för att berätta för oss vad som hände därnere. Och så kom fången, en enkel rysk arbetare, krypande upp.

Han talade om att lastrummet var överfullt och att fångarna låg i fyravåningsbritsar. Mörkret därnere var ogenomträngligt, eftersom det inte fanns någon belysning. Många fångar var sjuka. Det var tydligt att de behövde läkarvård, och efter många övertalningsförsök från vår sida tillät transportledaren dr von Fait och mig att gå under däck. Den politiske fången gick först med en lykta, och beskyddade av flera vakter försökte vi leta rätt på de sjuka. Tyvärr kunde vi på grund av mörkret ge dem mycket litet hjälp. Situationen verkade hopplös, och stanken var fruktansvärd,

så att vi till sist var glada att med livet i behåll åter komma ut i friska luften. Trots att läget förbättrades något under de följande dagarna och veckorna genom att en del av fångarna fördes i land och placerades i läger i närheten av Petjora dog flera interner i lastrummet.

Under resan frågade en dag en ung ryska, om det var sant att jag var finländska. På mitt jakande svar fortsatte hon:

— Jag har bara träffat en enda finländare förut i mitt liv. Det var också en kvinna, men hon var lite underlig och ljög fruktansvärt. Hon hette Malm, och jag lärde känna henne i Solovetskij-klostrets fångläger. Hon talade inte särskilt bra ryska, men ändå tillräckligt för att det skulle stå klart för oss alla att allt som hon berättade var lögn. Hon påstod att hon var medlem av politbyrån i det finländska kommunistpartiet, att hennes man legat vid universitet och att han var medlem av Kominterns exekutivkommitté och en massa sådana dumheter.

Jag svarade:

— Hon ljög inte. Hon var en av mina bekanta, och jag vet att allt vad hon berättade var sant. Men var är hon nu?

— Hon dränkte sig i en bäck, som flyter genom klosterområdet. Hon hade sjunkit ner i slammet i flodbädden och först tre dagar efter hennes försvinnande hittade man kroppen. Dessförinnan trodde man att hon hade lyckats fly, och eftersom vi skulle ansvara för varandra blev vi bestraffade.

Så hade alltså den lika berömda som beryktade Hanna Malm, hustru till Kullervo Manner, slutat sitt liv.

Hanna Malm hade en gång berättat sin levnadshistoria för mig. Hon var född utom äktenskapet, hade aldrig gått regelbundet i skola och hade vuxit upp utan familjeliv. Hennes mor fick sin nödtorftiga bärning genom att tvätta åt andra, och redan som mycket liten måste Hanna klara sig själv. Som ung flicka fick hon arbete på ett bokbinderi, där hon skulle hålla verkstaden ren och hämta brännvin åt arbetarna. Därefter förtjänade hon under några år sitt uppehälle med att sälja tidningar på gatorna i Helsingfors. Klassmedvetandet vaknade hos henne en dag när hon skickades i ett ärende till arbetarna i tidningstryckeriet, och från och med då ägnade hon sig helhjärtat åt klasskampen. När upproret bröt ut i Finland 1918 eldade hon outröttligt ungdomen och uppmanade de unga att gå ut som frontkämpar. Sommaren 1921 hade hon ansvaret för kommunistpartiets underjordiska verksamhet. Hur och när hon lyckades lägga beslag på Kullervo Manner vet jag inte. Detta äktenskap mellan den bildade parlamentarikern och den enkla proletärkvinnan var i varje fall ovanligt och inte så lätt att förstå. Hanna var egensinnig och egocentrisk och råkade i gräl med andra om de obetydligaste bagateller. Men Hannas slut bevisar otvivelaktigt hennes karaktärsstyrka

Om Manners sista dagar fick jag besked i Vorkutaläget och detta genom en f.d. medlem av den finländska skyddskåren som — om jag minns rätt — hade häktats då han var på fisketur på Karelska näset. Han berättade att han varit tillsammans med Kullervo Manner i fångläget Tjibiju vid floden Petjora. Manners uppgift var att hålla lägets rakstuga ren och se till att det fanns vatten där. En dag satt de båda finländarna vid kaminen och rostade svart bröd i olja, som de sedan åt tillsammans. Mannen kom ihåg att han hade yttrat:

— Här träffas vi alltså, du, en ledare i kommunistpartiet, och jag, en skyddskårsman. På detta hade Manner på fullt allvar svarat:

— Gör dig inga bekymmer, broder, vi skall nog träffas igen en dag i Finland och prata om våra minnen.

Men det hade varit en falsk förhoppning. Manner blev avrättad strax efteråt.

På grund av den starka motströmmen gick resan långsamt. Dessutom lade vi till vid många fångläger. Kommendanten för ett av dessa läger försökte till och med övertala oss kvinnor att stanna i hans läger och försäkrade, att han kunde genomdriva det.

— I Vorkuta, sade han, växer inte ens det minsta träd. Ni skulle sannerligen ha det bättre här.

Denna anmärkning gjorde äntligen klart för oss vart vi skulle. Men vi vågade inte anta hans erbjudande av rädsla för att vi skulle utsätta oss för nya svårigheter.

Färden gick vidare, och det var redan augusti när vi svängde in i en liten flod, som uppgavs heta Usa. Vi färdades nu i nordöstlig riktning och det började bli kallare. Transportledaren meddelade att vi närmade oss polcirkeln och att kvinnorna snart skulle sättas i land i en ort som hette Kotsjmes. Först efter ytterligare en vecka kom vi dit. Vi hörde att de manliga fångarna skulle fortsätta färden på floden Usa till Vorkuta Vom, varifrån de skulle gå till fots till Vorkuta. Först mycket senare blev jag förtrogen med dessa orters namn och läge. Vorkuta Vom är den sista angringshamnen vid Usa och ligger sextio kilometer från Vorkuta. I Vorkuta höll man då på att inrätta Sovjetunionens största fångläger. I detta område längst upp i norr hade man upptäckt väldiga förekomster av högvärdigt kol. Många tusen fångar tvingades att leva här under omänskliga förhållanden och arbeta med att bryta och lasta kolet.

När vi i mitten av augusti 1939 kom till Kotsjmes efter en resa på sammanlagt fyra månader, höll man fortfarande på att bygga järnvägen från Kotlas till Vorkuta, och ända tills den blev färdig i slutet av 1941 gick all trafik på den omständliga vattenväg som vi utnyttjat.

Några av våra kvinnliga fångar fick order att fortsätta färden på fartyget, bland dem dr von Fait. Ödet ville att vi skulle träffas ännu en gång. Vi finländskor gick i land i Kotsjmes, som inte var något annat än omlastningsplats för lägren i omgivningen. Av dessa kommer jag endast ihåg två, lägren Abes och Inta. Vid stranden fanns två baracker för de manliga fångar som sysslade med lastning och lossning, och det fanns ingen plats åt oss. Därför inkvarterades vi i en stor källare, som vanligen användes att lagra grönsaker i. Längs väggarna stod dubbla rader av britsar. Omgivningen bestod av vidsträckt sumpmarker och i öster kunde man som bakom en slöja ana den lägsta kedjan av Uralbergen.

I Kotsjmes träffade jag för sista gången Danko Sapunov, som hade kommit dit i ett uppdrag från ett närbeläget läger. Han berättade att man sagt att han snart skulle bli fri och i väntan på sin frigivning skulle han skickas till Abes-lägre. Jag önskade min gamle gode vän ”lycklig resa” utan att på något sätt visa att jag befärade att han kanske skulle anträda sin sista resa.

Mina förningar var välgrundade! I december 1946 kom jag efter min frigivning till Moskva, där jag sökte upp familjen Sapunov. Men herrn i huset fanns inte där. Fru Sapunov visade mig ett telegram som hennes man skickat i december 1941 från Abes och i vilket han meddelade att han var på hemväg. Men sedan hade hon inte hört något mer från honom, och hon hade många gånger vänt sig till NKVD. Först 1946 fick hon ett officiellt meddelande om att Sapunov hade dött i Saratov och att hans ”ära återupprättats” efter hans död. Jag kan inte frigöra mig från misstanken att Sapunov aldrig kom så långt som till Saratov utan att han mötte sitt öde redan i december 1941. Just då hade det uppstått en besvärlig störning i trafiken på den nyöppnade järnvägslinjen från Kotlas till Vorkuta, och en svår rödsotsepidemi bröt ut bland passagerarna på tågen. På dessa befann sig inte enbart fångar som var dugliga till krigstjänst och som kom från olika läger utan också en grupp straffångar som spärrats in som trotskister (KRTD) och som efter att ha avtjänat sitt straff befann sig på väg tillbaka mot friheten. Epidemin spred sig i den lilla orten Kosjva, och därför fick de inte resa vidare mot söder. Det fanns varken sjukhus eller tillräckligt med livs-

medel i Kosjva, och epidemin bringades under kontroll på ett mycket radikalt sätt: på befallning från Moskva blev de sjuka skjutna. Enligt min mening föll också Sapunov offer för denna aktion.

Hela vintern 1939-1940 tillbringade jag i Kotsjmes. I början av september började det bli vinter. Jag hade vissa bestämda uppgifter att sköta: bland annat skulle jag kalkstryka en liten nyuppförd byggnad, plocka hallon av den speciella art som växer på denna nordliga breddgrad och övervaka matförråden. Vi var helt avskurna från yttrevärlden och fick bara höra att ett nytt världskrig utbrutit och att Finland angripit Sovjetunionen. Stalin hade alltså börjat göra världen underkunnig om de planer som Otto antydde för mig redan 1935.

Tillsammans med många andra kvinnliga fångar beordrades jag under andra hälften av mars 1940 till läkarundersökning. Jag fick hälsningar från dr von Fait som sade sig behöva min hjälp i Vorkuta Vom, dit man skulle skicka extra kvinnlig arbetskraft från Kotsjmes. ”Varför inte”, tänkte jag. ”Eftersom dr von Fait uppmanar mig att komma dit, är det säkert inte värre där än här, och jag vill hellre vårda sjuka än vaka över livsmedel.” Omkring trettio kvinnor förklarades vara friska. Och varför gjordes denna undersökning? Svaret på frågan kom snart: det meddelades att vi måste gå till fots hundrafemtio kilometer på Usas is!

Nästan alla finländskor som tillsammans med mig gjort resan från Kotlas blev också mina kamrater på denna vandring, och eftersom vi var politiska fångar och inte vanliga förbrytare, lämnade moralen bland oss inget övrigt att önska. Till och med vakten, som beväpnad med gevär förde med sig våra ägodelar på en kälke, verkade välvilligt stämd mot oss. Jag fick mig anförtrödd en låda medikamenter för eventuella sjukdomsfall.

Första veckan i april lämnade vi Kotsjmes och marscherade i en lång rad, den ena efter den andra, mot norr. Dagarna fylldes av det enformiga trampet av våra fötter i den smältande snön. Nätterna tillbringade vi de träskjul som byggts för transportarbetarnas räkning. Gods som på sommaren transporterades till Kotsjmes på fartyg måste på vintern forslas med hästar till Vorkutas lägerområde av dessa arbetare, som alla utan undantag var straffångar. På vår vandring stötte vi då och då på sådana kolonner av hästar och folk på väg söderut för att hämta nästa lass. När vi nådde målet för en dagsetapp var det vanligen fullt av hästar och gods på gården, och inne i hyddan var britsarna fulla av transportarbetare som vilade ut. Den soldat som följde oss och fungerade som vår ”skyddsängel” befallde dem att göra plats åt oss, och vi måste tillbringa natten på samma britsar som straffångarna och tillsammans med dem. Det var sannerligen utsökta sovrum och ett utsökt sällskap. Tidigt på morgonen bröt transportkolonnerna upp, vi åt vår proviant och snart var vi åter på väg.

Det var ett under att bara en av oss blev svårt sjuk på denna tre veckors marsch. Det var Meeri Vellamo-Salonen, en ung finländska från Käkisalmi. Hon fick feber kort efter det att vi lämnat Kotsjmes, och vi hade försökt övertala henne att stanna kvar. Men som en äkta envis finländska hade hon bestämt yrkat på att få följa med, så mycket mer som hon inte förstod ryska och inte ville bli skild från de andra finländskorna. Meeri Vellamo hade fortfarande så mycket motståndskraft, att hon stod ut med marschen i snö och is i en vecka. Men sedan tog hennes krafter slut en kväll. Hon föll ihop och kunde inte stiga upp mer. Jag såg att den stackars kvinnan hade våldsamt feber och stannade kvar hos henne, medan de övriga i gruppen, däribland soldaten, fortsatte för att före nattens inbrott hinna fram till den hydda vid flodstranden där vi skulle övernatta. Jag drog av mig kappan och ordnade en torftig bädd åt Meeri Vellamo.

Mörkret kom, och så långt ögat nådde syntes inte en människa. Jag greps av ångest när jag plötsligt påminde mig alla berättelser om uthungrade varghopar. Vad skulle jag göra? Jag försökte hålla mig lugn och trösta flickan. Då såg jag plötsligt ett hundspann komma från norr, och

en samojed stannade framför oss med sin släde, som var dragen av fem hundar. Jag bönföll honom att vända om och be vår transportledare att komma och hjälpa oss. Men antingen förstod mannen inte ryska, eller också ville han inte hjälpa oss. Han drev på sina hundar och fortsatte färden, och så var jag återigen ensam med den sjuka flickan och min ängslan för hungriga vargar. Plötsligt såg jag en mörk gestalt komma emot oss på den isiga flodstranden. Det var vår stackars häst med släden! Jag greps av en obeskrivlig glädje när jag fick syn på vår väninna Hilja, som körde spannet! Hon var gift med en elektriker och hade kommit till Sovjetunionen, förledd av falska löften. Hilja och jag placerade den sjuka på släden och förde henne till vårt nattkvarter. I gryningen, när vi bröt upp, beredde soldaten plats på släden åt Meeri Vellamo.

Jag minns inte längre hur många dagar vi mödosamt hade släpat oss fram, när vi kom till ett ställe där vägen verkade att ta slut. Vi hade just lämnat Abes bakom oss och stod plötsligt vid en smal men strid flod, vars klara vatten tydligen kom från Ural-bergen och på detta ställe flöt över Usas is. Vår soldat försökte hitta ett ställe där vi kunde gå över floden. Med eller mot sin vilja kom han till slutsatsen att vi inte hade annat att göra än att vada till andra sidan genom floden, som rann över hårdfrusen mark. Vi klev alltså ner i det iskalla vattnet i våra kappor och filtstövlar. Vattnet räckte oss upp till bröstet. På andra sidan drog vi av oss skorna för att hålla ur vattnet. Några av kvinnorna hade varit kloka nog att i förväg dra av sig stövlarna, hålla dem högt upp i luften och gå barfota genom vattnet. Det var bara patienten som fortfarande var torr. Hon hade legat ovanpå slädpackningen, medan hästen vadat upp till buken genom vattnet. Den dagen måste vi marschera ytterligare fem kilometer innan vi kom till vårt nattkvarter.

Många många dagar släpade vi oss på det sättet längs stranden av den isbelagda Usa, tills vi äntligen den 1 maj kom fram till Vorkuta Vom. Det behöver väl inte sägas att vi samtliga var fullständigt utpumpade och nära att kollapsa. Man förde oss till en sauna, och sedan delades skaran upp i grupper som fick var sitt tält, där vi fick vila ut några dagar. Jag var lycklig att återse dr von Fait, som arbetade på en poliklinik. Men för Meeri hade detta blivit den sista resan. Hon kom till ett sjukhus i Vorkuta Vom, där hon snart dukade under för lunginflammation. Detta "sjukhus" förtjänade i själva verket inte sin benämning. Det var bara ett komplex av tält, där sjukvården var av synnerligen tvivelaktig kvalitet. Visserligen fanns det en kvinnlig kirurg, som emellertid inte kunde rädda livet på Maire Salonen, som kort efter vår ankomst fick blindtarmsinflammation. Maire och hennes man hade lämnat Rovaniemi "för att bygga upp socialismen", och hennes man hade avrättats för länge sedan.

Vorkuta Vom var just då ett mycket litet läger. (Namnet "Vorkuta Vom" betyder att den lilla Vorkutafloden här mynnar ut i Usa.) Under den korta sommaren förde fraktångare livsmedel och andra varor för hela lägerområdet till Vorkuta Vom, där förråden lades upp i magasin. På vintern vidarebefordrades dessa varor på hästar. Vorkuta Vom hade bara tre komplex av bostadstält av kanvas och tre små trähus, av vilka det ena tjänade som lägerkommendantens kontor och de båda andra var poliklinik och sauna. Senare tillbyggdes Vorkuta Vom, och åtta sjukhusbaracker inrättades. Detta nya sjukhus, som gick under namnet Sangorodok (den lilla sanitetsstaden), hade också en stor psykiatrisk avdelning för män och en mindre för kvinnor.

Bortsett från sovjetpropagandan var underrättelserna från den fria världen mycket sparsamma. Men då och då fick vi höra ett och annat. Jag lärde exempelvis sommaren 1940 känna en ung litauer som till för kort tid sedan bott i sitt hemland och kunde berätta hjärtslitande episoder från det finska vinterkriget. Trots min dystra sinnesstämning fylldes jag av stor tacksamhet och entusiasm.

— I alla länder, på alla språk prisar man Finlands mod och patriotism. Finländarna har gjort sitt land berömt även där ingen tidigare visste någonting om landet.

På sommaren 1940 utsågs en ny kommandant för Vorkuta Vom, och till min överraskning fick jag en dag order att infinna mig hos honom. Han var en högre man, utan några gradbeteckningar på uniformen. Han hälsade älskvärt på mig, hörde sig för om min hälsa och vad jag var anklagad för och ville sedan höra min åsikt om kriget mellan Finland och Sovjetunionen. Jag svarade att jag visserligen hade hört om krigsutbrottet i radio men något mer visste jag inte.

— Är kriget slut? frågade jag.

— Ja naturligtvis. Och vilket slut det fick! Ryssarna kunde inte göra någonting mot finländarna. Jag var befälhavare på ett frontavsnitt, så jag vet hur det var. Och man gav mig skulden för vårt misslyckande.

Han hade alltså varit hög officer, och nu talade han öppet om sina upplevelser och svarade på mina frågor.

— På mitt avsnitt sjönk vi ner i snön. Finländarna är födda skidåkare, och ibland såg vi dem ett kort ögonblick. Sen försvann de igen som spöken. Men de ryska soldaterna i sina tunga rockar och stela filtstövlar bokstavligen kröp fram på sina skidor. Det var helt enkelt omöjligt att stå upprätt med sådana stövlar i den djupa snön. Stövlarna blev fulla av snö, och sedan smälte snön och soldaterna förfrös fötterna. Lasarettståg fyllda med sårade och soldater med förfrusna lemmar skickades till Leningrad, där alla sjukhus snart var överfulla. Då bestämdes det att varje familj i Leningrad skulle ta emot en soldat. Det var en ny tung börda för befolkningen, som redan var nära att svälta ihjäl. Nästan alla mina soldater hade förfrusna fötter och många svåra frostskador på andra kroppsdelar. Vad skulle jag ha kunnat göra för att förskona dem från det? Men jag blev straffad och placerad här i Vorkuta.

Senare avslöjade också en annan högre officer sin uppskattning av de finländska soldaternas egenskaper i jämförelse med de ryska:

— Våra ryska soldater kände ingen entusiasm och de hyste ingen offervilja. Men naturligtvis måste de gå ut i krig, när de fick order. Jag frågade honom:

— Vad var enligt er åsikt anledningen till krigsutbrottet? Jag har hört, att de ryska tidningarna uppger att Finland började.

— Det är vansinne! Inte ens den enklaste soldat tvivlade på att det var vi som började kriget. De visste att vår regering ville göra Finland till en sovjetstat. Men, fortsatte han, jag skulle inte vilja delta i ett sådant krig en gång till. Hellre skulle jag skjuta mig!

Sent på hösten 1940 hörde vi en märklig radiosändning, där Kuusinen höll ett tal över alla stationer i hela Sovjetunionen och gratulerade den estniska nationen till att ”ha varit klok nog att ansöka om anslutning till Sovjetunionen”. Jag stod framför min barack upp till knäna i snö under högtalaren för att höra på min mans tal, och jag försökte tänka mig in i mina estniska olyckskamraters känslor i fångenskapen, när de hörde dessa ”hälsningar”.

På polikliniken hade jag mer än nog att göra tills omständigheterna fogade det så att jag fick fyra månaders sjukledighet. I slutet av mars 1941 fick jag ett meddelande om att överkommendanten för hela Vorkutalägerområdet, general Tarchanov, givit order om att jag skulle komma till Vorkuta för att så att säga bli hans ”liv-sjuksköterska”. Även om jag var mycket rädd, var det naturligtvis inte tal om att vägra, och så gav jag mig av mot norr i en hästdragen släde. Det var en färd på ungefär sextio kilometer, och det var bistert kallt. Men detta var ändå bättre än att i veckor marschera utefter den isbelagda Usa. Min kusk var en dömd rånmördare, och hans berättelser om ett växlingsrikt liv i förbrytarnas hemlighetsfulla undre värld gav mig en ny inblick i kriminalpsykologin.

När jag kommit till Vorkuta, anmälde jag mig hos chefsläkaren för den medicinska avdelningen, som skickade mig till generalen. Men på vägen dit halkade jag på isen och bröt högra handleden. När generalen hörde talas om min olycka, gav han order om att jag skulle tas emot på sjukhuset för ”fria medborgare”. Här konstaterades att jag hade en komplicerad fraktur på handleden. Den spjälades, och jag bar en skena i fyra månader. Följden var att jag i slutet av juli 1941 skickades tillbaka till Vorkuta utan att ha fått träffa generalen. Denna gång flög jag med det flygplan som vanligen användes för postbefordran. Jag var glad när jag återigen befann mig bland mina ”gamla” medfångar!

Jag måste här upplysa mina läsare om vad som menas med ”fria medborgare”. Detta uttryck användes om områdets förvaltningspersonal, både civil- och militäranställda liksom om f.d. straffångar som frivilligt stannade kvar efter avtjänat straff för att uträtta vissa arbeten. Orsaken till att de stannade var att lönerna här i norr var tre gånger högre än söderut. Dessutom fanns det bland de ”fria medborgarna” många som godtyckligt hölls kvar, trots att de avtjänat sin strafftid.

På sjukhuset i Vorkuta hörde jag i radio den 22 juni 1941 att Hitler hade gått till angrepp mot Sovjetunionen. De officiella rapporterna försökte hemlighålla att Röda armén var på återtag. Alla ansåg att den sjunkande moralen inom armén var orsaken till det uppenbara nederlaget: soldaterna ville helt enkelt inte kämpa för Stalin och den tyranniska regeringen. Vi fångar undvek instinktivt att tala om kriget, som vi på eller annat sätt hoppades skulle återge oss friheten. Men för tyskarna liksom för många finländare i lägret hade kriget ödesdigra följder: de överfördes till det speciella lägret Inta. Med dem försvann också dr von Fait. Bortsett från min korta vistelse i Vorkuta 1941 stannade jag i Vorkuta Vom utan avbrott från maj 1940 till början av april 1943. Från den perioden minns jag särskilt några av de finländska fångar jag träffade.

I september 1940 började man lägga en inhägnad smal stig i vår zon. Den ledde från ingångsporten till ett nybyggt tältkomplex. Vi kunde inte förstå vad den skulle tjäna till, och de straffångar som arbetade på vägen skämtade om den: ”Kanske de har häktat får också och skall föra dem hit”. Men när stigen var färdig, användes anläggningen inte för får utan för ungefär hundra finländska krigsfångar från vinterkriget. Jag fick order att undersöka om det fanns några sjuka med i gruppen, men den vakt som följde mig lät mig inte tala med dem tillräckligt länge. Ett par piller mot huvudvärk var därför allt jag kunde ge dem. Dagen efter mitt besök skickades dessa finländare till de ohyggliga tundrorerna, och på så sätt försvann alla.

På sommaren arbetade jag på en liten poliklinik för hamnarbetare i Vorkuta Voms hamnområde. Det var där som min förman — själv straffånge — en dag förde en person till mig och sade:

— Undersök den här karlen. Är han sjuk? Han är en mycket duktig arbetare, men i dag är det tredje dagen han sitter orörlig på stranden. Han förstår inte ett ord ryska.

Det visade sig, att mannen hade hög feber, och jag sade, att jag skulle remittera honom till sjukhuset. Men en sådan remiss var inte så lätt att ordna. Han svarade inte på några frågor om sig själv. Jag frågade honom på ryska, på svenska och på tyska, men den sjuke bara såg på mig med sina stora ögon. Då började jag undersöka hans kläder. Den nötta grå militäruniformen verkade plötsligt bekant, och jag frågade på finska vad han hette.

— Louko, svarade han och tillade glatt: A, ni talar alltså finska!

Så var den gåtan löst — mannen var finländsk löjtnant. Jag hade inte lång tid på mig att prata med honom, men såvitt jag minns hade han tjänstgjort vid gränstrupperna. På sjukhuset visade det sig att han hade lunginflammation, som han snart tillfrisknade ifrån. Jag såg honom helt kort ännu en gång, men jag vet inte vad hans slutliga öde blev.

Bland de straffångar som sysselsattes i kolgruvorna ökade antalet dödsfall ständigt. Därför kom på hösten 1941 order från Moskva att inrätta åtta sjukhusbaracker med vardera åttio sängar i Vorkuta Vom. Jag utnämndes till översköterska för en av dessa baracker. I denna min egenskap hade jag att göra med två unga finländare. Den ene hette Vilho Röpelin och den andre, vars efternamn jag har glömt, hette i förnamn Reino. Vilho var en rödkindad, blåögd pojke från landet, medan Reino var en mindre robust stadspojke. Båda hade varit vid gränstrupperna och hade tagits tillfånga av ryssarna under ett överrumplingsanfall. Vad det blev av Vilho vet jag inte, men Reino dog i tuberkulos. Jag försökte med alla medel rädda hans liv, och jag kommer alltid att minnas hans tacksamma blickar.

En gång beordrade mig en officer att följa honom till flodstranden, där två fångar var sysselsatta med en liten båt.

— Kanske ni kan lösa gåtan, sade han. Båda är finländare, men de förstår inte varandra.

Det visade sig att jag kände den ene, som hette Keltakallio, medan jag aldrig hade sett den andre. Jag frågade den okände på finska vad han hette, och han svarade på svenska:

— Jag förstår inte finska.

Då jag förklarat att jag kunde svenska, berättade han, att han var svensktalande fiskare från Hangötrakten vid den finska kusten och att han hette Lindström. På sommaren 1940 hade han tillsammans med sin bror farit ut på sjön för att vittja fisknät. En stor rysk motorbåt hade stoppat dem och fört både dem, näten och båten till Leningrad. Där kastades de i Krestygefängelset. Brodern hade skickats någon annanstans, och själv hade han hamnat i Vorkuta. Keltakallio och Lindström försvann strax därpå spårlöst.

I juni 1940 kom en grupp kvinnliga fångar med flodbåten till Vorkuta Vom. Bland dem befann sig Senta Rogers, en ung, amerikanskfödd flicka. Hon var dotter till lettiska föräldrar som hade utvandrat från Riga till Förenta staterna. Det hade gått dem väl i händer i USA. Vi blev snart goda vänner, och hon berättade sin levnadshistoria för mig. Sentas far hade ändrat sitt namn från Rudsutak till Rogers för att det skulle låta mera amerikanskt. Hans bror, som stannat kvar i Lettland, var Jan Rudsutak som senare blev känd som folkkommissarie för den tunga industrin. Han hade varit god vän med Lenin och blev 1938 ”utmönstrad” som kontrarevolutionär. På uppmaning av sin bror hade Sentas far med sin familj kommit till Moskva som teknisk sakkunnig. Men inom kort hade han och hans hustru mist livet under ”rensningsaktionerna”.

När familjen kom till Moskva, var Senta tretton år gammal, och när hon var nitton år häktades också hon, anklagades för spionage för Förenta staterna och dömdes till döden. Senta hade redan suttit i dödscellen i Lubjanka, när president Kalinin på hennes nådeansökan förvandlade dödsstraffet till tio års tvångsarbete. Från Vorkuta Vom skickades Senta till lägret för svåra förbrytare i Vorkuta, varifrån endast få undkom med livet i behåll.

Senare lärde jag i Vorkuta känna ett annat slags ”folkfiende”. Det var madame Ott, tidigare kontorsanställd vid franska ambassaden i Moskva. Vid sidan av sitt arbete var hon kyrkvärd vid den romersk-katolska kyrkan i Moskva. Detta religiösa uppdrag var orsaken till att hon begick en ”svår förbrytelse”, för vilken hon häktades och kastades i fängelse. Allt var en följd av general de Gaulles besök i Moskva i januari 1944. Generalen hade uttryckt en önskan att få övervara en gudstjänst, varigenom Kreml försattes i en kinkig belägenhet. I all hast beslöt man att ställa i ordning den katolska kyrkan, som varit stängd i årtal, och försöka få tag på en präst. Detta var i och för sig inte så farligt, men så begick madame Ott ett misstag. I egenskap av kyrkvärd prydde hon kyrkan med blommor och ljus och lät hämta en stor länstol från ambassaden. Den tackte hon med en dyrbar bonad och ställde den framför altaret för de Gaulles räkning. Madame Ott

häktades för att hon skaffat denna stol. Dessutom häktades också hennes nittonåriga dotter. Denna älskliga unga flicka, som madame Ott visade mig ett foto av, förlorade förståndet i Lubjanka och överfördes till ett sinnessjukhus.

Madame Otts bästa väninna var en gammal aristokrat från S:t Petersburg, baronessan Clodt, och de båda spelade ofta schack tillsammans. Baronessan var en "dam" i ordets verkliga betydelse. Aldrig kom ett ord av klagan över hennes läppar, och hon var vänlig och förekommande mot alla. Hon hade häktats i Berlin 1945, och hennes enda förbrytelse bestod i att hon 1917 hade flytt från sitt hemland under den bolsjevikiska revolutionen. Hennes far, baron Clodt, var en i S:t Petersburg känd bildhuggare som främst gjorde skulpturer av hästar. Kort efter det att jag lärt känna baronessan befriades hon ur fångenskapen genom att hon dog av en hjärtattack.

En eftermiddag, det var någon gång på hösten 1942, gjorde jag min vanliga rundvandring i en barack tillsammans med en sjukvårdare, då jag såg en skara straffångar komma tillbaka från sin arbetsplats fullständigt genomvåta. Sedan de arbetat tungt hela dagen i hållande regn, kastade de nu sina tunga vadderade jackor på tork på golvet i torkrummet, och många lämnade också sina blöta stövlar. När jag öppnade dörren till rummet blev jag nästan sjuk av den äckliga lukten från de svettiga, våta arbetskläderna.

Plötsligt märkte jag att något rörde sig under en hög jackor, och min sjukvårdare drog fram en man som fortfarande hade sin våta jacka på sig. Han försökte resa sig men kunde inte röra sig. Han var japan och uppenbarligen svårt sjuk. Med hjälp av sjukvårdaren förde jag honom till polikliniken, varifrån jag tänkte skicka honom till sjukhuset. Med svag röst besvarade han mina frågor, och hela tiden smålog han på japaners sätt. När han sagt sitt namn tillade han att han av det japanska kommunistpartiet skickats som dess huvudrepresentant till Komintern i Moskva och att han varit medlem av exekutivkommittén. Nästa dag hörde jag att han dött på sjukhuset. Även om han alltså inte som så många andra av Kominterns funktionärer i Moskva blivit skjuten, gick han ändå en för tidig död till mötes efter ett långsamt borttynande i hunger och kyla i fängelser och arbetsläger.

I april 1943 var min tid i Vorkuta Vom tillända, och jag skickades med tåg till Vorkuta. Sedan slutet av 1941 var järnvägen från Kosjva till Vorkuta användbar, även om arbetet på linjen ännu fortsatte i flera år. I början av min vistelse sysselsattes jag som översköterska på lägersjukhuset. Här behandlades fångar som led av undernäring och vitaminbrist, men behandlingen var sannerligen inte humanitärt betingad utan motiverades bara av att man så fort som möjligt ville ha dem arbetsdugliga igen. Sjukhuset fungerade så att säga mer som ett konvalescenthem. Den vanligaste sjukdomen var pellagra, som huvudsakligen beror på vitaminbrist och förorsakar svåra matsmältningsbesvär och nervösa rubbningar. Den dagliga matransonen var långt ifrån tillräcklig för det tunga gruvarbetet. Den bestod av havresoppa till frukost och tunn soppa till kvällsmål och dessutom åttahundra gram svart bröd. Det fanns varken potatis eller grönsaker. Först på senare år tilldelades var och en ett halvt kilo socker i månaden, och den ransonen fick bara de som producerat den föreskrivna mängden kol. De beklagansvärda som inte orkade med detta hade det ännu svårare. De fick s.k. sjustrafnoj kotjol (straffgryta), vilket innebar endast tvåhundra gram bröd. Med tanke på det fruktansvärta hårda arbete man krävde av männen kunde de inte hålla sig vid liv någon längre tid med en sådan matranson.

I vanliga fall väcktes straffångarna klockan fem på morgonen. De fick marschera de två kilometerna till gruvorna, och sedan varade arbetsdagen från klockan åtta på morgonen till åtta på kvällen. Under sådana omständigheter är det inte att undra på att nästan alla arbetare fick sin hälsa förstörd. I rättvisans namn skall sägas att dr Semasjko från hälsovårdsministeriet gjorde sitt bästa för att förbättra situationen. Det var honom vi hade att tacka för att vi fick viss medicin och

— vilket var ännu viktigare — färskt blod, mjölk och rått kött till pellagrapatienterna.

Efter en behandling på fyra till åtta veckor repade sig många av mina patienter. Men trots detta var antalet dödsfall bland gruvarbetarna fortfarande stort, eftersom vi inte hade tillräckligt med plats för att ta oss an alla som behövde behandling. Men tydligt var att NKVD:s tjänstemän föga bekymrade sig om den saken. Människoliv stod inte högt i kurs. Ironiskt nog fanns det en föreskrift om att en rapport med fem kopior skulle lämnas in efter varje dödsfall och skickas till hälsovårdsministeriet. Sjukdom och dödsorsak måste noggna beskrivas. Sanningen var att dessa gruvarbetare dog av svält, men det nämndes inte i rapporterna.

Varje morgon packades de nakna liken av de till skelett avmagrade männen på varandra i ett litet rum. Senare, när de stelnat ordentligt i kylan, kastades de på en släde och kördes bort. En gång frågade jag en kusk var de döda begravdes, och svaret blev:

— De kastas ut på tundran.

Så enkel var begravningen, och i varje fall bör vargarna ha blivit nöjda. Jorden var visserligen frusen även under sommaren på dessa nordliga breddgrader, och man skulle bara med största kraftanstängning ha kunnat gräva en anständig grav på högst en meters djup. När snön smälte, åt renarna de i solen ruttnande liken och blev sjuka. Renarna tillhörde ortens komi, ett nomadfolk, och republiken Komi, inom vars område Vorkuta låg, hänvände sig till Moskva, men sovjetregeringen ansåg sig inte ha orsak att ingripa.

När jag 1943 flyttades från Vorkuta Vom till Vorkuta, hade lägret utökats väsentligt som en följd av att järnvägslinjen blivit färdig. Man hade forslat dit byggnadsmaterial, och med fångarna som arbetskraft hade man byggt förvaltningsbyggnader, kraftverk, hus, baracker, skolor, teater osv. Det fanns också ett kirurgiskt sjukhus, där patienterna nästan undantagslöst var offer för olyckshändelser i gruvorna. Här arbetade jag mer än tre år som översköterska. På grund av de mycket bristfälliga säkerhetsföreskrifterna ökade antalet olycksfall med varje nyöppnad gruva. Därför inreddes 1946 en ny poliklinik i närheten av gruvområdet. Även där fick jag överta arbetet som översköterska. Här kunde vi ge de skadade den första hjälpen, innan de överfördes till det kirurgiska sjukhuset.

Järnvägsbygget från Kosjva till Vorkuta kostade flera tusen fångar livet. NKVD var byggherre och ingenjör Fränkel konstruktionsledare. I slutet av 20-talet hade Fränkel dömts i samband med ”Sjachty-processen”. Den sovjetiska säkerhetstjänsten påstod 1928 att kontrarevolutionära element i utlandet tillsammans med ingenjörer och specialister i Sovjetunionen grundat en ”illegal kontrarevolutionär spionage- och splittringsorganisation”. Enligt säkerhetstjänstens uppgifter låg centralen för denna organisation i Paris. Rörelsen kallade sig ”industriparti” (ryska: prompartija), och målet för organisationen angavs vara att störta sovjetmakten och att återinföra kapitalistiska förhållanden i Sovjetunionen. En ingenjör Ramsin och en rad kända ingenjörer uppgavs ha tillhört detta ”industriparti”. Naturligtvis fanns det aldrig något sådant ”parti” eller någon sådan sammansvärjning. Hela historien hade upfunnits av säkerhetstjänsten för att hitta syndabockar för svårigheterna under den första femårsplanen. Processen mot ”industripartiet” ägde rum från 18 maj till 5 juli 1928 och kallades ”Sjachtyprocessen”, därför att ”industripartiet” framför allt skulle ha bedrivit sabotage i Sjachty (nära Rostov i Donetsbäckenet). Elva anklagade dömdes till döden, mer än trettio fick långa fängelsestraff. Till de sistnämnda hörde också Fränkel, som emellertid inte stannade länge i fängelset utan kort därpå fick i uppdrag av säkerhetstjänsten att överta uppsikten över kanalbygget mellan Onega och Vita havet. Genom kanalen skulle det bli möjligt att från Finska viken via Neva, sjön Ladoga och floden Svir nå fram till Vita havet.

Fränkel gick naturligtvis med på saken och lovade färdigställa kanalen på ytterst kort tid, bara

han fick tillräckligt med folk till förfogande. GPU uppfyllde alla hans krav. Tusentals och åter tusentals tvångsarbetare, i första hand politiska fångar, skickades till den karelska vildmarken, där de tvingades till ett omänskligt hårt arbete under de mest fruktansvärda levnadsvillkor. Det fanns varken tillräckligt med mat eller något slags hälsovård, och arbetarna dog som flugor av svält och sjukdomar. Det exakta antalet offer blir väl aldrig känt, men säkert är, att det rörde sig om många tusen. Kanalen, som fick namnet Stalinkanalen, stod färdig inom föreskriven tid 1933, och som belöning fick Fränkel sin dom upphävd.

En ny stor uppgift väntade nu Fränkel: en förlängning av järnvägslinjen Kotlas-Kosjva till Vorkuta. Vad tjänade det till att dagligen ta fram väldiga mängder kol ur Vorkutagruvorna om de bara kunde vidarebefordras vattenvägen under den alltför korta tid sommaren varade?

Man behövde en järnväg.

Så tog man itu med att bygga den fyrahundra kilometer långa bansträckan genom obebott marsk- och sumplandskap, och ingenjör Fränkel fick i uppdrag att vara konstruktör. Åter lovade man honom obegränsat antal arbetare, och återigen började samma elände som kostat så många tusen tvångsarbetare livet när man byggde Stalinkanalen. Förhållandena vid Vorkutabanan var t.o.m. ännu primitivare, och det arktiska klimatet var ännu svårare att uthärda. Men de mänskliga reserverna i Vorkutalägrat var obegränsade, och här sparades inte!

I årtal stod de manliga fångarna kväll efter kväll i dödsångest vid uppropet, då ledarna för arbetsbrigaden kom med listorna och läste upp namnen på dem som nästa morgon skulle skickas till järnvägsbygget. Trots att det sannerligen inte fanns någon möjlighet att fly, blev de uttagna instängda under natten. Endast ett litet fåtal återvände från järnvägsbygget och kunde berätta om sina olyckskamraters fruktansvärda öde. Maten var otroligt knapp och ingen tog hand om de sjuka. Om någon stupade av svaghet och inte kunde resa sig igen, blev han utan vidare skjuten.

Järnvägstrafiken inställs på sommaren på grund av att underlaget av gyttja inte kan bära tågen, men när kylan och isen återkommer på hösten, återupptas trafiken och kolen forslas i en ständig ström till konsumenterna. Om bara de som använder dessa kol kunde ana vilka omänskliga lidanden de har att tacka för sina varma rum och sitt ljus! Men de vet ingenting om de tusentals och åter tusentals tvångsarbetare vilkas utmärklade kroppar de har att tacka för det välkomna kolet. Och Fränkel? Hans anseende var fortfarande högt, och som tack för hans insatser gjorde Stalin honom till generallöjtnant. Men bland fångarna i Vorkuta förblev han den mest hatade och föraktade av alla plågoandar.

Vorkuta utvecklades med tiden till en stad, från vilken emellertid fångarna i sina zoner utestängdes av taggtrådsstängsel. I varje zon fanns femton till tjugo tältbaracker, som var och en hyste hundra till tvåhundra människor. Zonerna upptog ett vidsträckt område, och det totala antalet straffångar uppgick utan tvivel till åtskilliga tusen. Män och kvinnor levde i samma zoner, och vanliga kriminella skildes inte från de politiska fångarna. Förbrytarna kallades ”urka”. Det fanns mördare, rånare och tjuvar, och de sysselsattes huvudsakligen som förmän. De var utmanande och brutala, och när de vägrade arbeta, kunde lägertjänstemännen inte göra någonting. De svåra förbrytarna kallades de ”stora urka”, medan mindre förbrytare kallades ”små urka”. När de ”små urka” inte lydde de ”stora urka” blev de pryglade av de sistnämnda, ja ibland till och med dödade. Egendomligt nog behandlade de ”stora urka” de politiska fångarna med respekt och gjorde dem aldrig något ont, och de var inte närgångna mot kvinnorna.

Flertalet av de politiska fångarna i Vorkuta tillhörde det bildade skiktet, och ryssarna bland dem var ofta partimedlemmar och tjänstemän, officerare, läkare, universitetsprofessorer osv. Många hade varit soldater som tillfångatagits av tyskarna, men i stället för att enligt föreskrifterna begå

själv mord hade de rymt ur den tyska fångenskapen och återvänt till de egna linjerna.

De kvinnliga fångarna var för det mesta anklagade för att vara medlemmar av ”kontrarevolutionära familjer”, vilket innebar att de inte hade underrättat myndigheterna om den regeringsfientliga verksamhet som deras män påstods ha utövat. Dessa kvinnor, som mestadels inte hade någon aning om politik eller ”kontrarevolution”, kallades ”sjony”, vilket helt enkelt betyder ”äkta hälfter” eller ”hustrur”. Kvinnorna arbetade i zonernas kök, bagerier, tvätterier, sjukhusbaracker och som städerskor i zonerna. Dessutom fanns det sådana som arbetade utanför zonerna, för det mesta som hemhjälp hos NKVD-medlemmar. Eftersom deras arbete var oändligt mycket lättare än männens gruvarbete, var dödsfallen bland kvinnorna inte på långt när så talrika som bland männen. Kanske är det också sant att kvinnor i allmänhet är motståndskraftigare än män och att de bättre kan uthärda svåra levnadsomständigheter.

För många av fångarna kom kriget att medföra att de ”frigavs”, och detta av följande orsak. I och med att kriget drog ut på tiden, behövde man ständigt fler officerare, och i Vorkuta befann sig många officerare som fått långtidsstraff. De insattes nu tvångsvis åter i arméns tjänst.

Bland dem minns jag speciellt generalen, senare marskalken Konstantin Rokossovskij, som häktats 1937 när Stalin rensade Röda armén från ”opålitliga element”. När jag träffade Rokossovskij hade han den föga uppmuntrande sysslan som betjänt hos den mest obildade och råbarkade av vakterna, som hetten Butjko. Rokossovskijs uppgift var att hämta Butjkos mat och att värma upp och städa hans lilla hus. Senare fick vi höra talas om generalens lysande karriär. Kort efter hans försvinnande från Vorkuta spreds ett rykte att han var en inflytelserik befälhavare vid den tyska fronten. Det visade sig att detta rykte talade sant! Sedan berättades det att Rokossovskij skrivit brev till sin tidigare husbonde, den inskränkte Butjko. Jag fick själv läsa brevet genom att lägerkommendanten givit det till sin hustru, som arbetade som tandläkare i lägret, och hon visade det i sin tur för mig.

Brevet var kort och sakligt:

”Kamrat förman! Jag har blivit armégeneral. Här räcker brödransonen till. Er tidigare tjänare Rokossovskij.”

Alla nationaliteter inom Sovjetunionen var företrädna i Vorkuta, bland dem också en stor grupp ukrainare, som till största delen var anklagade för ”borgerlig nationalism”. De bildade tillsammans en sluten krets och hade en högtstående moral. Med tiden greps jag av stor beundran för deras själsstyrka, deras inre kraft och deras hat mot regeringen, som höll dem i fångenskap, för deras okuvliga kärlek till sitt förslavade hemland, dess språk och kultur.

Bland utlänningarna träffade man på nästan alla europeiska och många asiatiska nationaliteter. Framför allt fanns det ett stort antal ester, letter och litauer, av vilka somliga var enkla bönder, andra högt bildade personer. När kriget gick mot sitt slut, kom tyska och ungerska krigsfångar till Vorkuta, men de förlades i avlägsna zoner, så att jag aldrig fick tillfälle att träffa dem. Ett undantag utgjorde en lettisk SS-bataljon som jag måste vaccinera mot dysenteri. Men även dessa män försvann snart spårlöst.

Eftersom Vorkuta ligger norr om polcirkeln varade vintern tio månader, och det oavbrutna mörkret gjorde det redan förut bedrägliga livet ännu dystrare, helst som snöstorm och isande kyla betydde ökade lidanden och död för de uselt klädda fångarna. Inte sällan visade termometern minus femtio grader Celcius. Men denna fruktansvärda kyla var ändå inte så svår som ”purgan”, den rasande snöstorm som begravnade barackerna under snö så att inte mer än skorstenarna syntes. Det var fullständigt omöjligt att gå ut under en sådan purga, och straffångar som skickades ut för att skotta snö, irrade ofta bort sig och dog. När det var absolut nödvändigt att lämna baracken

måste man först gräva en tunnel fram till dörren. På frågan hur det över huvud taget var möjligt att leva sig igenom en vinter i barackerna, finns ett trösterikt svar: eftersom det fanns gott om kol, slocknade aldrig elden i kaminen, och jag kan inte erinra mig att någonsin ha frusit inne i barackerna.

Följande exempel kan ge ett begrepp om snöstormarnas våldsamt. En dag spred sig ryktet att en NKVD-officer var försvunnen. Det blev stor uppståndelse. Det var ju oförklarligt hur en person som var officer kunde försvinna. Fångar bröt visserligen ofta samman när de blev tvungna att ge sig ut i en snöstorm, men en tjänsteman hade ingen anledning att utsätta sig för en sådan fara. När stormen rasat i två dagar, dök officeren plötsligt åter upp välbehållen, och vi fick snart höra om hans äventyr.

Han hade tänkt rida till den femte zonen, som låg några kilometer bort på tundran. Hästen vadade i snö upp till buken, tills den plötsligt blev stående och varken ville gå framåt eller tillbaka. Officeren satt av, och hästen kastade sig omkull i snön. Det blev natt, och enda möjligheten för officeren att undgå förfrysning var att lägga sig ned så tätt intill hästen som möjligt. På det sättet tillbringade mannen och hästen natten i en snögrop. När stormen slutade, kunde de återvända.

Vi frågade om det inte varit outhärdligt kallt i snön, varpå han svarade:

— Det var ganska varmt under snön. Men vi var uthungrade båda två.

I detta sammanhang vill jag nämna att förfrysningsdöden inte är smärtsam. Det försäkrade man mig i många fall, när jag återförde synbarligen dödsfrusna till livet. Alla var överens om att ett slags salig frid hade kommit över dem, när de fångades i köldens klor.

Först i juni gick solen upp som en underbar, blek boll, men redan i augusti ”gick den till sömns” för att återkomma först efter tio månader. Men två månader sken den dag och natt, även om den inte gav mycket värme. Sommaren var så kort, att det ett år snöade så sent som den 14 juni och redan den 6 augusti kom den första lätta frosten. Och miljoner myggor berövade oss all glädje av sommaren.

Två infödingsstammar bodde i Vorkutaområdet, komi, som också kallades syrjaner, och nentser. Komi hade officiellt fått tillstånd att bilda en ”autonom republik” och nentserna hade tillerkänts ett ”nationellt område”. Men detta gällde bara på papperet, eftersom alla beslutande funktioner låg i händerna på ryska ämbetsmän. Komi och nentser levde nomadliv med sina renar och sitt fiske i Norra ishavsområdet. Bröd och grönsaker kände de inte till. De åt renkött och fiskkött rått och drack mjölk och blod från renarna. De bodde i kåtor – ett mer primitivt liv kan man knappast föreställa sig.

Om jag minns rätt, var det 1943 som fyrtioåtta finländska kvinnor fördes till min zon. Ungefär tio år tidigare hade de utvandrat till Karelen för att ”bygga upp socialismen”. Jag berättar om deras öde för att visa omfattningen av Stalins bedrägerier. Kvinnorna hade kommit till Ryssland tillsammans med sina män, och många hade farit över Finska viken till Leningrad i egna motorbåtar. Och vad hände? Kort tid efteråt satt alla i säkert förvar i Krestygefängelset i Leningrad, och männen hade skilts från sina hustrur och barn.

Sammanlagt hade de arton barn, av vilka två pojkar var i skolpliktig ålder och de övriga yngre. Den mat de fick i fängelset bestod dag ut och dag in av sur kålsoppa och svart bröd. Följden blev att de flesta barnen dog av diarré. Kvinnorna visste ingenting om sina män, förrän de en dag fick återse dem i fängelsekorridoren, utmärklade som skelett. Gruppen transporterades sedan till en ort i närheten av Tjeljabinsk, och där, i de sibiriska skogarna måste de bygga en tegelfabrik och bostadsbaracker. När detta arbete var färdigt, förde man bort männen och sköt dem, medan

kvinnorna fördes till det ena fängelset efter det andra tills de slutligen kom till Vorkuta.

När finländskorna hörde att jag talade ryska, bad de mig fungera som tolk, så att de kunde fråga zonkommendanten vad de var anklagade för. Vi gick till kommendantens kontor, och jag förklarade för honom vad kvinnorna ville. I ett skåp letade han fram en hög papper, och så gav han sin förklaring:

- Säg till dem att de åtalats enligt strafflagens paragraf 58, artikel 6. Det betyder att de har kommit till Sovjetunionen som spioner. Och var och en av dem har med sin egen underskrift intygat att anklagelsen är riktig.

Det var lönlöst att fortsätta förhandla med denne man, och vi återvände till barackerna. Där medgav kvinnorna att de skrivit under en skrivelse på ryska, vars innehåll de inte förstått. Några hade tvekat inför underskriften, varpå en finsktalande man förklarade för dem, att skrivelsen innebar att de ville föras till sina män. Då hade alla kvinnor skrivit under, utan att ha en aning om att de medgav att de hade skickats till Sovjetunionen av den finländska statspolisen för att spionera. De visste inte ens vad spionage var, och när jag förklarade det för dem, brast de trots sin förtvivlan ut i skratt, och en av dem sade:

- Tror ryssarna verkligen att vi vet hur man utför sådant arbete?

De hade aldrig fått se en skynt av Karelen, trots att man värvat dem för att de skulle komma till området, och nu måste de uträtta tungt kroppsarbete i den bistra kölden i Vorkuta, ett arbete som endast få överlevde. Alla hade släktingar i Finland och längtade hem.

Hemlängtan plågade många av oss under vårt eländiga liv i främmande land. En som på ett särskilt rörande sätt gav uttryck för detta var finländaren Heikkinen, en enkel arbetare, som jag ofta träffade i Vorkuta. På min fråga hur han kommit till Vorkuta svarade han:

- Jag har mig själv att skylla (han tillfogade ett par kraftiga förbannelser). Det skröts så mycket om hur fint arbete det skulle finnas i Karelen, och massor av oss lantbor gav oss i väg dit. Jag tänkte för mig själv: Varför skulle inte en ensam gammal unkarl som jag ta mig en titt på det? Dessutom kunde jag ju alltid fara tillbaka om jag inte trivdes. Jag gick inte raka vägen över gränsen. Först begav jag mig till Petsamo (numera Petjenga) i Nordfinland och därifrån med kompass i handen till gränsen. Vid gränsen stod jag länge under en vacker tall och funderade om jag verkligen skulle våga ta steget fullt ut. Men jag tog det, och sedan dess har jag i tio år ångrat det dag och natt.

Jag sade att man ju aldrig kunde veta; en vacker dag kanske vi trots allt skulle återvända till Finland. Heikkinen funderade en stund och så hade han:

- Jag har ingen som väntar på mig i Finland. Men jag vet vad jag skulle göra så fort jag kom tillbaka. Jag skulle fara till Petsamo och leta efter tallen vid gränsen, där jag funderade om jag skulle gå över eller inte.

På min fråga vad han skulle göra med trädet svarade han:

- Jag skulle omfamna det. Jag skulle trycka det till mitt hjärta. Jag skulle kyssa det. Det finns ingenting mer här i världen som jag önskar mig.

Jag skall alltid komma ihåg hur hans ögon lyste när han talade om sin stora längtan efter trädet därhemma. Men när jag antydde att det inte längre var så lätt att fara till Petsamo, som numera tillhörde Sovjetunionen, suckade Heikkinen:

— De har alltså till och med tagit min finska tall ifrån mig.

Vid slutet av världskriget 1945 hoppades straffångarna i Vorkuta på en utvidgad amnesti — men förgäves. Visserligen frisläpptes några kriminella fångar, men ingen enda politisk fånge återfick friheten. En tid efteråt kom flera tusen vlassovmän till Vorkuta, dvs. folk som en gång tillhört general Vlassovs armé och som kämpat på tysk sida mot Röda armén. Många kom i kedjor. Dessa olyckliga förlades till en avlägsen zon, där de sattes in i kolgruvorna. Av en tillfällighet träffade jag en av dem, en överste, som på grund av sjukdom hade förts till mitt sjukhus. När han övertygat sig om att jag var en ”politisk” sade han att han troligen snart skulle bli skjuten, men hans hat mot regimen skulle överleva.

Bland utläningarna i Vorkuta minns jag en dansk läkare, Alexander Thomsen, som dök upp i lägret 1945. Mot slutet av kriget hade han varit överläkare för en sjukavdelning vid det skandinaviska Röda korset i Berlin. När ryssarna erövrade staden, tog de honom och hans personal till fånga, och Thomsen anklagades för spioneri. I Vorkuta kunde han arbeta som läkare. Han talade inte ryska, och jag fick många gånger hjälpa honom tillrätta. En gång tolkade jag åt honom när han hos befälhavaren för den politiska lägeravdelningen anhöll om tillstånd att få skicka ett brev till sin bror. Denne var, om jag inte minns fel, tjänsteman vid danska utrikesministeriet. I brevet bad han om vitaminer och liknande läkemedel.

Befälhavaren lovade att skicka brevet, men jag tvivlar mycket på att han höll sitt löfte. I december 1946, kort innan jag reste min väg, tog jag farväl av dr Thomsen, och han skickade med mig ett brev till sin bror för att jag skulle posta det i Moskva. När jag 1965 lämnat Sovjetunionen fick jag veta, att dr Thomsen vistats ytterligare tio år i Vorkuta, innan man tillät honom att återvända till Danmark.

Flera gånger såg jag också en bekant från tidigare år, major Sirotkin, adjutant åt generalerna Bersin och Uritskij i den militära underrättelsetjänsten. Vi frågade varandra ingenting, men jag var säker på att han häktats som ”spion för utlandet”, och det verkade som ett under att man inte tagit livet av honom som av hans tidigare överordnade. Sirotkin var till yrket byggnadsingenjör, och många hus i Vorkuta byggdes under hans ledning. Av en ren tillfällighet fick jag efter min frigivning 1955 i Moskva höra från Potma, att Sirotkin fortfarande var i Vorkuta men att han snart skulle frigges.

I allmänhet tycks man utomlands anse att rättsväsendet under tsarerna och under bolsjevikerna kan jämföras så tillvida som det inte finns någon rättssäkerhet under något av de båda systemen och att folket utsätts för omänsklig behandling. Jag har förvisso ingen orsak att försvara det tsaristiska systemet, eftersom jag i skolan och hemma fick erfarenhet av det förtryck som mina landsmän var utsatta för och som alltid legat tungt över mig. Men under mina långa år av studier vid ”kommunismens högsta akademi” — det var öknamnet på fängelserna och strafflägren — tvingades jag ofrivilligt att jämföra de båda systemen och otvivelaktigt drar kommunismen därvid kortaste strået.

Det är sant att folk även under tsarerna genom ”förvaltningsåtgärder”, dvs. utan process, dömdes och deporterades i ett visst antal månader eller år. Men i de flesta fall var deporteringen på den tiden inte svår att uthärda, och det förekom även att politiskt icke önskvärda personer endast blev landsförvista. De som blev deporterade kunde inrätta sitt liv efter eget gottfinnande och staten betalade dem nio guldrubel i månaden i underhåll, vilket på den tiden räckte till uppehälle på landsbygden. Om de hade egna medel, fick de använda så mycket de ville, och de kunde röra sig fritt inom förvisningsorten, ja t.o.m. bjuda dit sina släktingar eller låta dem stanna kvar och bo tillsammans med dem. Det var också tillåtet för dem att skicka brev med posten och att beställa böcker, tidningar och annat som de behövde eller kunde kosta på sig.

Ett typiskt exempel på dessa förhållanden under tsartiden är Lenins förvisning till Sibirien, där han tillbringade nära två år (1898-1900) i byn Sjusjenskoje i närheten av Minusinsk. Han bad sin fästmö komma dit, och de gifte sig under förvisningstiden. Många av hans kamrater reste till honom för att be om råd. Han gick på jakt och rörde sig utan inskränkningar i byns omgivningar. Han brevväxlade också med folk i utlandet och skrev sin bok ”Kapitalismens utveckling i Ryssland” under förvisningen. När han återkom därifrån, fick han efter ansökan pass för att resa utomlands.

Men huvudskillnaden ligger i att de under tsarerna anklagade inte brukade dömas utan orsak. I allmänhet avkunnades domarna efter en vanlig rättegång, och de anklagade hade möjlighet att försvara sig. Det fanns inga fångläger, och dödsstraff var sällsynta och diskuterades inte bara i pressen utan också bland allmänheten.

Man kommer aldrig att få veta det exakta antalet avrättningar under Stalins herravälde. Men ett är säkert: det rör sig om flera hundra tusen. Dödsdomarna fälldes fullständigt utan domstolsförfarande. Inte heller kommunisterna själva skonades, inte ens om de var medlemmar av centralkommittén. Av de etthundratrettionio medlemmarna av denna kommitté avrättades 1937-1938 nittioåtta, alltså sjuttio procent, och av ettuseniohundrasextiosex delegerade vid den artonde partikongressen sköts ettusenåtta eller mer än hälften, vilket Chrusjtjov intygat i sitt berömda tal inför den tjugonde partikongressen.

Våren 1939 lärde jag i Butyrkafängelset känna en kvinna som varit förvisad under tsartiden och nu återigen hade häktats. I en stor cell befann sig ett tjugotal kvinnor. En dag öppnades dörren och vakten förde in en ny fånge, en vänlig kvinna som såg bra ut. Leende hälsade hon på oss och började omedelbart placera aluminiumskålar till soppa på vårt långa bord, sedan hon hade räknat oss. När soppgrytan kom fördelade hon soppan på ett belevat sätt och med stor rättvisa.

— Ni bär er åt precis som om ni vore hemma, sade en av kvinnorna, varpå den nya kamraten svarade:

— Det är inte första gången jag är i Butyrka. Jag är här för tredje gången. Och så berättade hon sin historia:

— Första gången kom jag hit tillsammans med min man. Det var före revolutionen och vi var studenter då. Vi blev inspärrade för att vi var revolutionärt engagerade, och vårt straff lydde på ett års fängelse. Efter frigivningen deltog vi åter i sammansvärjningar mot tsaren. Vi häktades igen och skickades till Butyrka. Vid läkarundersökningen konstaterades att jag var havande. Därför fick jag inte fängelse, vilket statsåklagaren hade yrkat på, utan i stället förvisades vi till Karelen. Där bodde vi i en by och levde på underhåll från staten. Men det snöade nästan jämt och var bitande kallt, så jag tänkte med bekymmer på vad som skulle hända när baby'n kom och jag skulle behöva läkarhjälp. Min man var lungsjuk. Han fick inte lämna byn, men det fick jag, och så skickade han mig till Petrozavodsk, dit en bonde följde mig, för att be guvernören att vi skulle få bosätta oss någon annanstans. Han hörde visserligen vänligt på mig, men han hade inte befogenhet att ge oss tillstånd att flytta. På hans förslag skickade min man emellertid ett läkarintyg till honom om mitt tillstånd och en anhållan att man skulle skicka oss till en annan förvisningsort. Några dagar senare kom ett bud från guvernören. Budet hade med sig ett paket med matvaror och babysaker från guvernörens hustru. Kort därefter fick vi ett positivt svar på vår anhållan, och vi fick tillstånd att flytta till den ort i det centrala Ryssland som min man bett att få komma till.

Vi som hörde denna historia kunde knappast fatta att politiska fångar under den ”fruktansvärda” tsartiden behandlades som mänskliga väsen och dömdes på lagligt sätt vid en regelrätt rättegång.

Jag vet inte vad det blev av kvinnan som för tredje gången satt i Butyrka. Men jag vet säkert vilket av de båda systemen hon föredrog!

Jag har läst många självbiografier skrivna av människor som under tsartiden dömdes till fängelsestraff eller förvisning. Trots att de naturligtvis ger uttryck åt sin upprördhet, antyder ingen enda av de anklagade att de makthavande straffat helt utan orsak. Tvärtom medger de ofta öppet att de med all sin energi verkat i den hemliga organisation som skulle störta tsardömet. De flesta av de ”gamla bolsjevikerna” hade suttit en tid i tsaristiska fängelser utan att mista livet, och de dödades först när sovjetregeringen själv vände sig mot dem. Det är visserligen sant att många ”gamla bolsjeviker” fick sin hederliga återuppriktelse efter sin död — de ”rehabiliterades”. Den hade rätt som präglade den makabra satsen: ”De kristna tror på en återuppståndelse efter döden, men kommunisterna tror på en rehabilitering efter döden.”

7. Vad ”frihet” kan betyda

Den dagen då en fånge slipper ut ur fångenskapen borde betyda glädje, frihet och hemkomst för honom. Den som aldrig bott i Sovjetunionen vet inte hur långt från lyckan och friheten en frisläppt strafffånge den dagen befinner sig. I andra länder finns det vanligen välfärdsinrättningar för den som har fullgjort sin strafftid. Dessa stöder honom, och när han fått arbete, kan han mer eller mindre efter eget gottfinnande bo bland sina vänner eller släktingar. Så är det inte i Sovjetunionen. Här börjar en ändlös, hård kamp för att skapa möjligheter att börja ett nytt liv.

För det första förvägras man uppehållstillstånd i en rad orter och stora områden. I de legitimationshandlingar som jag fick när jag släpptes ut från Vorkuta angavs det att jag var en f.d. strafffånge. Dessutom innehöll de vissa uppgifter avfattade på en hemlig kod som varje polisman känner till och som innebar förbud att vistas i trettionio större stadsområden, där man kanske hade velat slå sig ned. Bl.a. var Moskva, Leningrad och Kiev förbjudet område för mig. Men det bedrövligaste var att en frigiven politisk fånge undveks som pesten av många människor, därför att de inte ville ådra sig myndigheternas misstankar. Det fanns många släktingar och f.d. vänner som inte vågade hjälpa den som återkom från ett läger, ja som inte ens vågade ta emot honom under sitt tak för en enda natt. Men det måste medges att det också fanns folk som var synnerligen vänliga och hjälpsamma mot den som kom tillbaka.

Om jag helt enkelt hade återvänt till min man, hade jag kunnat leva i Moskva under hans beskydd. Men jag var för djupt sårad för att kunna göra detta. Min kränkta självkänsla bjöd mig att utan hans hjälp bygga upp ett nytt liv långt borta från honom. Alltså gick jag omedelbart efter ankomsten till Moskva till min tidigare hushållerskan Alexandra Seldjankova, som jag skrivit till från Vorkuta och meddelat att jag snart skulle frigges. Hon och hennes man hade en trevlig, välhållen våning. De inte bara tog emot mig med stor hjärtlighet utan erbjöd mig till och med att bo hos dem en tid. Innan jag for till Japan hade jag anförtrott Alexandra mina kläder och en del andra ägodelar, och hon hade noga tagit vara på dem åt mig.

Men jag fick bara njuta av denna lugna uppehållsort i några veckor, innan jag häktades av polisen därför att jag inte hade något uppehållstillstånd. (Alla som bor i Moskva måste ständigt bära på sig ett sådant tillstånd.) Lyckligtvis satt jag inte arresterad mer än en natt, men jag fick order att omedelbart lämna huvudstaden. Vart skulle jag nu ta vägen? Några av mina inflytelserika vänner trodde att de skulle kunna utverka uppehållstillstånd i Moskva åt mig, och min trogna Alexandra hade vänner som erbjöd mig ett rum i en annan stadsdel där jag skulle kunna vänta på tillståndet. Men jag vågade inte stanna längre utan flyttade till Rostov (inte att förväxla med Rostovo vid Don), en liten stad omkring 200 kilometer från Moskva, där jag fick bo hos en annan väninna till

Alexandra. Men även här behövde man uppehållstillstånd, och detta fick man i Rostov liksom på andra håll endast när man hade ett arbete — och jag sökte förgäves arbete. Jag såg mig ingen annan utväg än att återvända till Alexandra i Moskva. Återigen blev jag häktad och inspärrad i en cell, som jag måste dela med en man, anklagad för inbrott. Han hyste den djupaste medkänsla med mig, när jag anförtrodde honom att mitt ”stora brott” bestod i att jag bott i Moskva utan uppehållstillstånd.

Under ”beskydd” av en inbrottstjuv tillbringade jag flera dagar tills jag en natt fördes till förhörssrummet. Tjänstemannen som förhörde mig såg rätt bra ut och var rejält berusad. Jag kunde knappt förstå vad han sade, och han kunde absolut inte skriva ner mina svar. Han försökte koncentrera sig på mina fingeravtryck, vilket inte heller lyckades, och i ett anfall av raseri slet han till sist sönder blanketten där avtrycken skulle göras. Nattens timmar gick medan han gång på gång försökte, och jag satt lugnt på min stol och räknade de förstörda blanketterna. När jag kommit till ett-hundratrettiofem, kom två civilklädda tjänstemän till min räddning. De frågade efter mitt namn och beordrade mig att följa dem. Vi lämnade den berusade tjänstemannen, som bara stirrade själsfrånvarande efter oss.

Vi for till polishögkvarteret, där jag fördes inför chefen för Moskvas polis. Han var general, och eftersom han hälsade förhållandevis vänligt på mig, vågade jag sanningsenligt berätta om min svåra situation. Generalen sade att han var upprörd över att sådana trakasserier kunde förekomma i ett av hans distrikt, och han lovade hjälpa mig att få ett uppehållstillstånd. Jag fick ett telefonnummer som jag skulle ringa upp om en vecka. Han följde mig till dörren och befallde en av sina underlydande att köra mig till den adress jag uppgav. Och efter en stund var jag tillbaka hos min gamla hushållerska.

Nu fick jag veta, att Alexandra och hennes man hade slagit larm hos gamla vänner till mig i inflytelserik ställning, och dessa hade i sin tur satt sig i förbindelse med generalen. Det var förklaringen till hans förekommande sätt mot mig. Trots detta vågade jag inte stanna mer än en natt hos Alexandra. Återigen flydde jag till hennes släktingar, och när en vecka gått ringde jag upp det nummer som generalen givit mig. Men jag fick inte tala med honom. Alltså vågade inte ens polischefen hjälpa mig!

En av mina vänner, som själv var hög tjänsteman, lade sig ut för mig, och tack vare detta fick jag kort tid därefter ett samtal med landets högste polischef. Han hade sitt kontor vid Lubjankatorget, var rätt älskvärd och erbjöd sig att hjälpa mig. Men han måste samma kväll antråda en officiell resa till Lvov i västra Ukraina. Emellertid gav han mig sitt telefonnummer och sade att jag en viss dag nästa vecka skulle ringa upp honom. Så övergick han till en mindre ämbetsmannamässig ton och frågade, om jag kände några av regeringstjänstemännen i Sovjetkarelen, sådana som Gylling, Rovio, Matsson och andra. Denna fråga och hans uppenbara kännedom om förhållandena i Karelen gav mig intrycket att han en gång varit polischef i Karelen.

Den dag han själv bestämt ringde jag honom, men ingen svarade. Då ringde jag upp hans sekreterare. På min fråga var han var svarade hon undvikande och gav mig rådet att inte vidare försöka få tala med honom.

Jag kunde inte förstå vad som hade hänt, men den vän som förmedlat mitt samtal löste senare gåtan.

Generalen hade farit till Lvov-området för att undertrycka ”slagskämparnas uppror”. När han kom tillbaka hade han rapporterat att det varit omöjligt för honom att hejda upproret med de styrkor som stod till hans förfogande. Dessutom hade han givit luft åt åsikten att det i grund och botten inte rörde sig om slagskämpar och banditer utan fastmer var en ukrainsk nationaliströrelse.

Som svar på denna ovälkomna upplysning hade generalen blivit skjuten.

I slutet av april 1947 besökte jag min gamla väninna Alexandra Kollontaj. Jag hade hört att hon hemkallats från sin post som sändebud i Stockholm. Alexandra Michajlovna tog emot mig i sitt gammalmodiga och enkla hem. Hon verkade sjuk och deprimerad och kunde bara röra sig i sitt rum med hjälp av rullstol. Men hon berättade att hon med hjälp av sin sekreterare höll på att skriva sina memoarer. Det var kvällen före första maj, och hela Moskva beredde sig att fira högtidsdagen. Det fanns vodka i rikliga mängder, men brödet var ransonerat. Det fanns också alla möjliga salvor och parfymers i överflöd, medan det inte gick att komma över vanlig tvål. Alexandra Michajlovna berättade hur illa hon blivit behandlad av de myndigheter som hade hand om livsmedelskorterna, när hon försökt att få köpa vad som behövdes för en festmåltid den första maj. Vad hade hon beviljats? Ett extra kort för två kilo vetemjöl!

— Nåja, menade sekreteraren, vi får väl baka en massa ingefärskakor för att fira helgen.

På skrivbordet intog ett fotografi av den svenske kungen Gustav V hedersplatsen. Det var vackert inramat och försett med en vänlig tillägnan från kungen. Detta fotografi var ett minne från Alexandra Michajlovnas diplomatiska karriär. Denna en gång revolutionära idealist hade som ”polpred” (befullmäktigat sändebud) arbetat först i Sverige och Norge och sedan i Mexiko, varefter hon blev minister i Sverige. Nu hade hon nått till slutet av sin i sanning betydelsefulla bana. Sedan sin tidiga ungdom hade denna högt bildade kvinna medverkat i sammansvärjningar mot tsarväldet, och hon hade känt alla revolutionära ledare, däribland Lenin. I början av 20-talet hade hon varit en av de ledande inom ”arbetaroppositionen”, men i och med att Stalin kom till makten avlägsnades hon från alla viktiga uppdrag inom Sovjetunionen. Efter den vanliga proceduren med ”självkritik”, där hon måste ta avstånd från sin tidigare uppfattning, kom hon i diplomatisk tjänst. Den f.d. ambassadören talade med stor värme om Finland och de övriga nordiska länderna. Hon talade ganska bra svenska och förstod också en smula finska, som hon lärt sig i ungdomen under flera somrars vistelse i närheten av Viborg. Hon hade en välutvecklad iakttagelseförmåga och hade lätt för att skriva. Därför måste hennes memoarer bli en mycket intressant lektyr. Jag vet emellertid inte om hon hann avsluta dem före sin död. Om så är fallet, tycks de ha förstörts efter hennes bortgång 1952.

I och med att högste polischefen avrättats var mina förhoppningar om att få uppehållstillstånd i Moskva åter omintetgjorda. Under mina nio år i fängelse hade jag upplevt verkningarna av det ryska kommunistiska systemet i hela dess vidd, detta både på min egen kropp och genom iakttagelser på andra. Jag hade så småningom blivit fast övertygad om att sovjetkommunismen skulle innebära ett utsägligt elände för hela mänskligheten, om den bredde ut sig över gränserna. Jag såg inga tecken på att de ledande i den fria världen insåg denna hotande fara, och jag kände att tiden hade kommit för mig, som levde under den så kallade ”sovjetfriheten”, att personligen ta upp kampen mot kommunismen. Därför — och kanske också för att få hjälp med mina egna problem — gick jag i slutet av april 1947 till amerikanska ambassaden i Moskva för att ge amerikanerna de upplysningar jag kunde ge. Medan jag var där frågade jag om det fanns någon utsikt till att man kunde hjälpa mig att lämna Sovjetunionen. Jag var så förtvivlad över min situation, att jag var dåraktig nog att tro att amerikanerna skulle kunna bistå mig eller åtminstone ge mig råd! Men trots att de på sitt eget pojkaktiga sätt hörde på mig vänligt och hövligt, hade de helt enkelt ingen förståelse för mitt ärende. Antingen var de mycket naiva, eller också trodde de mig inte — och hur dyrt fick jag inte senare betala för detta besök, som för mig inte innebar annat än ett nytt misslyckande! Det enda positiva med besöket var att man tog emot det brev som dr Thomsen skrivit i Vorkutalägrat till sin bror, och lovade att vidarebefordra det till Danmark.

Återigen grubblade jag över vad jag skulle ta mig till näst. Jag visste ju att mina dagar i

Moskva var räknade. Då kom jag att tänka på en armenisk väninna från Vorkuta. Hon hade blivit fri före mig och hade bjudit mig att hälsa på henne i Armenien. Jag skrev omedelbart till henne och fick också genast svar med uppmaning att komma till henne. Eftersom jag inte hade tillräckligt mycket pengar, sålde jag några av mina ägodelar och kunde därpå anträda resan till Kirovakan. Där hade min väninna lyckats få anställning som lärarinna. Hon tog hjärtligt emot mig och uppmanade mig att i varje fall försöka få arbete som språklärarinna. Men återigen stod förhållandet att jag var f.d. politisk straffånge som ett oöverstigligt hinder i vägen, och i månader sökte jag förgäves en möjlighet att tjäna mitt uppehälle.

Vi skrev nu 1948, det år då en ny häktningssvåg bröt ut över Kaukasusområdet. Därför var jag rädd för att min närvaro skulle dra med sig svårigheter för min väninna. Man var särskilt ute efter tidigare politiska fångar, vilka — som det hette — ”gått igenom kommunismens högskola”, och därför löpte vi båda faran att på nytt häktas. Jag måste alltså lämna henne, och eftersom hon hade släktingar i Tiflis (Tbilisi), vilka var beredda att ta emot mig, kom vi överens om att jag skulle bege mig dit.

Alltså tillbringade jag några vårveckor 1948 i Georgiens underbara huvudstad, där det en gång på 20-talet förunnats mig att tillbringa mina ferier. Men mina svårigheter var fortfarande desamma. Även här visade det sig omöjligt att legalisera min vistelse, och häktningarna ökade. Den lokala politiska situationen försämrades synbart. Mitt sista halmstrå tycktes vara att återvända till Moskva och göra ett nytt försök på amerikanska ambassaden. Kanske amerikanerna ger mig arbete, försökte jag intala mig själv.

Återigen infann jag mig på amerikanska ambassaden, där jag denna gång togs emot av en general i uniform. Jag hade ett långt samtal med honom och sedan träffade jag honom ytterligare två gånger i närvaro av hans sekreterare. Han var alltid artig och förekommande men gjorde klart för mig vad jag borde ha vetat för länge sedan, nämligen att ambassader och beskickningar i Moskva endast fick ge arbete åt sådana sovjetmedborgare som utrikesministeriet godkänt.

Jag vågade inte stanna mer än en kort tid i Moskva, och min ångest drev mig tillbaka till Tiflis (Tbilisi) och därifrån till Kirovakan, där jag firade julen tillsammans med min väninna. Jag skall aldrig glömma mina armeniska vänners hjärtevarma gästfrihet! Utan deras hjälp skulle mina magra tillgångar snart ha varit slut, även om min kära Alexandra då och då skickade mig litet pengar som hon fick genom att undan för undan sälja mina ägodelar.

Armenien är ett vackert land, och dess invånare är ärliga och arbetsamma. Jag lärde känna armenier ur alla befolkningslager och fick bevittna deras beundransvärda kärlek till sitt fosterland, som under historiens gång nästan alltid lidit under främmande härskare. Det tsaristiska Ryssland och Turkiet utkämpade bittra strider på armenisk jord, och när de båda nationerna slutit fred med varandra hjälptes de åt att utplåna armenierna. Även nu fortsätter förtrycket: politiska funktionärer sörjer för att den armeniska befolkningen underkastar sig Moskvans vilja. Om armenierna lämnades i fred skulle de säkert kunna höja sin ekonomiska och kulturella nivå. Landet är fruktbart och rikt på värdefulla mineral, och befolkningen är mycket mer arbetsam än ryssarna.

En nordisk besökare, som är van vid trähus, lägger i Armenien i första hand märke till husen av grå, svarta eller till och med röda stenar med glattpolerad yta. De ser ut som om de var byggda för att hålla i evighet, och med sina stora balkonger och omgivande fruktträdgårdar ger de intryck av stort välstånd. Men tyvärr är intrycket bedrägligt. Hela området med sina dadlar, nötter, druvor och många tropiska frukter är införlivat med kolchoserna, och när de våldsamma regnen kommer på hösten förstörs skörden, eftersom de arbetsdugliga männen vägrar att arbeta för de usla

lönerna på kollektivgodsen och föredrar att ta arbete i städerna och fabrikerna.

En dag hälsade jag på hos ett äkta par och upptäckte till min glada överraskning en reproduktion av en målning som i min ungdom prydde väggarna hos många patriotiska finländare. På målningen, som är ett verk av Isto, framställs Finland symboliskt som en ung kvinna som håller sitt lands lagbok tryckt mot bröstet för att skydda det från en örn, som angriper österifrån.

Min värd berättade, att han som ung man studerat vid universitetet i S:t Petersburg och därifrån gjort en avstickare till Finland, där någon visade honom denna tavla.

— Jag köpte den, sade han, därför att den för en armenier betyder detsamma som för en finländare.

Under min vistelse i Armenien fick jag vara med om ett förbluffande fenomen: åtskilliga grupper av armenier som levat utanför Sovjetunionen återvände till sitt fädernesland. De flesta av dem hade vid något tillfälle lyckats fly till utlandet, och många förde nu med sig sina barn, som var födda i andra länder. I åtskilliga fall hade de som återvände bott i Iran och andra områden i Främre Orienten och Mellanöstern men många kom också från Europa, några till och med från Nordamerika. Hur var det möjligt att de frivilligt återvände till Sovjetunionen?

Den enklaste förklaringen är väl att fosterlandskärleken och modersmålet inte går att utplåna ur människans hjärta. Dessa utvandrare hade bevarat sin religion, sitt språk och sin kärlek till fosterlandet och uppfostrat sina barn i samma anda. Men därtill kommer att sovjetregeringen utnyttjade deras hemlängtan och skickade ut, sina representanter till olika länder för att propagera för återinvandring. På samma sätt lockades ett stort antal ryska utvandrare före och efter andra världskriget tillbaka, och på samma sätt gick det för de finländare som under "karelska feberns" tid på 30-talet kom till Sovjetunionen. Och vad var det man hade ställt i utsikt för dessa armeniska återinvandrare? Till min stora förvåning sade en av dem kort efter sin ankomst:

— Här, i våra fäders land, härskar frihet. Alla har en bra våning och bra arbete, och det sägs att vinet flyter i strömmar.

Men uppvaknandet ur drömmen lät inte vänta på sig länge. De beklagansvärda människorna upptäckte snart att det fädernesland som de förhålligat befann sig i en så eländig ekonomisk situation, att till och med de sedan länge bofasta invånarna var nära svältgränsen.

De återinvandrade fördelades över hela Sovjetunionen, och jag träffade några av dem i Kirovakan. Inte en enda var lycklig över att ha kommit tillbaka. Helst skulle de alla omedelbart ha velat återvända till det land som de så dåraktigt hade lämnat. Men då upptäckte de att det ingalunda var så lätt att lämna Sovjetunionen: De sovjetiska myndigheterna hade inte bara vid deras ankomst tagit ifrån dem deras pass och bevisen på deras utländska medborgarskap utan också tvungit dem att växla in sina utländska pengar i rubel.

När en grupp på tvåhundra armenier från Förenta staterna kom 1948 väckte detta stort uppseende överallt. De togs emot av ett stort uppbåd av folk och med stor begeistring i huvudstaden Jerevan. En god vän till mig var ögonvittne till vad som hände och berättade det för mig. På det största öppna torget i staden hade man byggt upp en talartribun, där de just återvända med tårar i ögonen och med händerna lyfta mot himlen gav uttryck åt sin stora tacksamhet över att de förunnats att återvända. Den som talade mest uttrycksfullt var en äldre läkare, som vittnade om sin sons dårskap och ohörsamhet. Även denne var läkare i USA men hade inte velat fara därifrån. Man kan ana sig till hur många infödda armenier som innerst inne tänkte på hur mycket större dårskap de hade visat som återvänt till Sovjetunionen.

En armenier som ägde en skofabrik och kommit tillbaka från USA för att skänka fäderneslandet

sin fabrik gjorde en närmast tragikomisk erfarenhet. Den stora och moderna fabriksinredningen hade skickats till den ryska hamnen Batumi där ägaren höll ett tal och berömde sin fabriks lönsamhet och sedan överlämnade den i den armeniska statens ägo. Hans enda villkor var att han skulle få tillåtelse att montera maskinerna och fungera som produktionsledare. Regeringens representanter förklarade givetvis att man med tacksamhet tog emot gåvan, och de lovordade i entusiastiska ordalag den storsinte givaren och lovade honom att hans önskningar skulle uppfyllas. Så förde man honom till Jerevan för att delta i de följande festligheterna, medan fabriksinredningen under några dagar låg kvar i Batumis hamn för att till sist försvinna spårlöst. De infödda armenierna, som har ett utpräglat sinne för humor, hade omåttligt roligt åt sin landsmans godtrogenhet. Nu skulle hans fabrik monteras upp någonstans på ryskt område i Sovjetunionen. Varken den immigrerade eller den armeniska befolkningen såg någonsin mer till fabriken, ty ”Moskva låter inte en sådan gåva gå sig ur händerna”.

Den flod av häktningar som börjat 1947 översvämmade nu hela det väldiga landet. Stalin ansåg det tydligen nödvändigt att strama åt tyglarna, som också höll armenierna i schack. Det var ingen hemlighet att oppositionen mot sovjetregeringen spred sig, och den kontroll som utövades från Moskva skärptes. Liksom tidigare ansågs f.d. politiska straffångar särskilt misstänkta, och många av dem spärrades åter in. När en granne, som efter sin återkomst från lägret tillbringat en enda natt i sitt hem med sin familj, blev häktad på nytt, visste jag att min tid hade kommit. Jag måste åter ge mig ut på vandring. Om jag stannade, innebar detta stor fara för mina vänner. Att jag hade haft rätt i denna min förmodan bekräftades när min värdinna kort efter min avresa blev häktad och kastad i fängelse i åtta månader.

Den här gången beslöt jag mig för att försöka komma så långt bort som möjligt, till Kazachstan i Centralasien. Orsaken var ett rykte att många av de tidigare internerna från Vorkuta, som liksom jag inte kunde utföra tungt arbete, hade slagit sig ned där. Trots att vistelsen där kunde liknas vid ett liv i förvisning, fanns det ändå en skenbar möjlighet att få ett passande arbete där. Därför trodde jag fullt och fast att jag också skulle kunna hitta ett arbete, och att faran för att åter bli häktad skulle vara mindre.

Jag skrev därför till en karelska, som jag kände sedan tidigare, och som bodde i Demjanovka i närheten av staden Kustanaj, och i sitt svar rådde hon mig att komma. I början av mars 1949 for jag över Tiflis (Tbilisi) och Moskva, där jag endast stannade en kort tid, till Kustanaj, som ligger hundrafemtio kilometer sydväst om Demjanovka. (Omvägen över Tiflis och Moskva är ungefär densamma som om man skulle fara från Rom till Ankara över Stockholm. Men det var enda möjligheten, eftersom det inte fanns någon direkt förbindelse.) Resan från Moskva varade fem dagar i en ständigt skakande järnvägsvagn. Äntligen kom jag till Kustanaj, där det rådde isande kyla. Och här fick jag veta att det inte fanns några som helst möjligheter att komma vidare till Demjanovka. Efter två dagars väntan fick jag löfte att använda postflyget. Aldrig skall jag glömma den flygturen! Jag satt hopkurad mellan postsäckarna i den ytterst minimala öppna flygmaskinen, och det kändes som om alla Tibets vindar hade satt sig i sinnet att göra kol på mig!

Snart visade det sig att jag gjort den långa resan förgäves. Visserligen fick jag uppehållstillstånd i Demjanovka men de rykten om arbetstillfällen som hade klingat så löftesrikt i Armenien hade ingen motsvarighet i verkligheten. Även här var arbetsmarknaden stängd för f.d. politiska fångar. Tre högt bildade polska kvinnor, som tillsammans bodde i en liten stuga av trä, tog emot mig. Hungern var vår ständige följeslagare, och smutsen och kylan var våra oemotståndliga kavaljerer. När jag tänker tillbaka på Demjanovka verkar det fortfarande i denna dag obegripligt att dessa människor kunde stå ut med sådana umbäranden. Hur mycket elände jag än hade sett i Vorkuta, överträffade detta allt vad jag tidigare upplevt. Jag hade uttömt mina sista tillgångar, och jag var

övertygad om att mina dagar var räknade.

Men Sovjetunionens vägar är outgrundliga, och så kom min ”räddning” på ett oväntat sätt. De sista dagarna i maj 1949, efter tre månaders ”frihet” i Demjanovka, blev jag plötsligt häktad. Mitt i natten dök det upp två militärer, en överste Dimitrijev och en major, som befallde mig att följa med dem, och strax därpå kördes jag i bil över stäppen till Kustanaj. Där stannade vi vid ett litet fallfärdigt hus, jag knuffades in och dörren slogs igen bakom mig.

En ung brunhyad flicka satt vid det enda fönstret. Vi hälsade, och hon frågade varför jag blivit häktad. På mitt svar att jag inte hade en aning om det sade hon betänksamt:

— Då måste ni vara en politisk fånge.

Utan att jag frågade något berättade hon att hon var anklagad för mord och hon tillfogade:

— Var inte rädd — jag skall inte göra er någonting.

Jag svarade att jag inte var rädd, och eftersom vi båda var glada över att inte vara ensamma, blev vi snart vänner. Hon var analfabet, och för att hjälpa oss båda ur långtråkigheten läste jag högt för henne ur en sentimental rysk roman.

Men vår bekantskap varade endast några dagar. Den avbröts snart, när överste Dimitrijev fick order att så fort som möjligt skicka mig till Moskva. Han uppgav sig inte ha en aning om orsaken till transporten och frågade bara:

— Har ni blivit hyggligt behandlad här?

Jag svarade jakande, och vi begav oss till stationen i en bil som var nära att ramla sönder. Bredvid mig satt en ung uniformerad kvinna, som presenterades för mig som Galina Petrovna, och att döma av hennes uppträdande och kaptenstecknen på hennes uniform förmodade jag, att hon var min vaktare. Vi steg upp i en tredjeklassvagn, som märkligt nog var oklanderligt ren. Kort före avfärden steg femton officerare på med sitt bagage. Dessa ”följeslagare” skulle visa sig vara ett synnerligen angenämt resällskap under den fem dagar långa färden. I Kustanaj hade översten givit mig svart bröd, sill och en smula socker som reseproviant. Men denna omtanke var fullständigt onödig. Varje gång tåget stannade hoppade officerarna av och köpte matvaror, som de rikligen delade med sig av till mig. Dessutom lånade de mig tidningar och böcker, och då och då pratade någon av dem med mig.

Men trots detta var den långa resan i damm och hetta synnerligen ansträngande, och vi var alla glada när vi den 3 juni kom fram till Moskva. Galina Petrovna och jag följde arm i arm efter officerarna, av vilka den ene bar min resväska till stationsingången. På den öppna platsen framför stationen stod en lång rad bilar, och jag fick order att stiga in i en som inte hade dörrar på sidan utan bara baktill. Man hjälpte mig hövligt att stiga in, räckte mig min resväska och slog igen dörren bakom mig. Jag befann mig i en kolmörk fångvagn. I hög fart bar det av därifrån, och snart stannade bilen. Trots att jag inte kunde se någonting visste jag instinktivt att jag återigen befann mig i Lubjankafängelset. Innan jag visste ordet av, satt jag i en ynkligt liten cell, målad i ljusblått. En vakt gav mig en bit bröd, men på min bön att få tvätta händerna brummade han bara till svar:

— Det har vi inte tid till. De väntar redan på er för att förhöra er.

Han förde mig till femte våningen och öppnade dörren till förhørsrummet. Mitt i rummet stod en överste, som så snart han fick se mig ropade:

— Sedär, idag har vi fångat en fin fisk!

— Jag är ingen fisk utan en kvinna, och jag vill veta varför jag blivit häktad.

— Hur kan ni fråga det? Ni vet svaret bättre än jag, och det klokaste ni kan göra är att kasta er på knä och bekänna ert brott och be om förlåtelse.

— Hur skall jag kunna be om förlåtelse när jag inte vet vad jag är anklagad för?

Nu började översten skrika och svära åt mig och använde de grövsta tillmälen — men han svarade inte på min fråga.

Så slutade det första förhøret, och jag sade för mig själv: ”Alltså är jag återigen inkvarterad i Lubjanka. Vad skall nu hända?”

Denna gång satt jag endast fjorton månader i ”undersökningshäktet”, en månad mindre än 1938-1939. På dagarna var jag för det mesta i Lefortovo, men på kvällarna fördes jag i den trånga fångvagnen till Lubjanka. Allt gick enligt samma gamla rutin. Tio år hade gått sedan jag första gången var ”gäst” i Lubjanka, men knappast någonting hade förändrats. Förhörsmetoderna var desamma, och liksom då förekom avrättningar, bara med den skillnaden att man nu gjorde mindre väsen av dem. Det enda som i någon mån gjorde min situation lättare var att jag under dessa fjorton månader nästan alltid förhördes av samma personer, överste Poljanskij, som var en otrevlig träskalle, och överste Nikitin, som hade ett lugnare sätt.

Deras frågor rörde sig kring min ”spionageverksamhet” för Förenta staterna. Vecka efter vecka och månad efter månad försökte de tvinga fram en bekännelse av mig att jag besökt amerikanska ambassaden och samtalat med militärattachén. Jag trodde med bestämdhet att de inte visste något om mitt första och mitt sista besök, eftersom de ständigt kom tillbaka till mitt besök i mitten av maj. Man visade mig ett fotografi av en amerikansk general, och jag sade att jag aldrig hade sett honom och att jag inte heller kände militärattachén. Svaret blev:

— Men vi har absolut klara bevis på ert besök. I slutet av februari 1950 spelade de äntligen ut sin trumf. Jag fördes inför en general i Lubjanka, som med sitt avväpnande sätt trodde sig kunna betvinga mig och som rådde mig att bekänna, ”ty”, sade han, ”vi har ovedersägliga bevis mot er”. Han visade mig en fotostatkopia av en skrivelse på engelska och sade att det var ett amerikanskt memorandum om mitt besök på ambassaden. Det var två handskrivna sidor, som varken gav någon fullständig rapport eller var försedda med mottagarens eller avsändarens namn. Jag minns att skrivelsen började på följande sätt: ”I dag hade vi en intressant dag. Fru Aino Kuusinen, en känd kommunist, kom till oss. Hon är en intelligent kvinna ... Vi kom överens om när vi skulle träffas härnäst.” Utan tvivel var denna fotostatkopia autentisk, och det stod klart att jag måste ändra min taktik. På generalens enträgna uppmaning lovade jag att följande dag säga honom hela sanningen.

Som en förberedelse till min bekännelse och som belöning för min beredvillighet fick jag en vällagad måltid som jag delade med mina cellkamrater. Jag fick också gå till sängs när jag ville, medan det i vanliga fall var förbjudet att lägga sig och sova före klockan elva på kvällarna. Men jag tillbringade en sömlös natt, eftersom jag måste tänka igenom min ”bekännelse”. Jag hade kommit till en kritisk punkt i mitt liv, där varje felaktigt steg kunde betyda döden. Jag kom att tänka på Otto Kuusinen's liknelse med rubriken ”Den riktiga ringen”, som publicerats i ”Pravda” och som jag nämnde i första kapitlet av denna bok. Om det någonsin hade varit viktigt att gripa tag i den riktiga ringen, så gällde det i ännu högre grad just nu. Vilken ring skulle jag nu hålla mig fast i för att inte störta ner i fallgroparna framför mig?

Nästa morgon fördes jag klockan nio till Poljanskij's ämbetsrum. Sedan jag tagit löfte av honom att inte avbryta mig, började jag långsamt berätta min historia för honom precis som jag för mig

själv utarbetat den under natten. Jag talade flytande som om jag läste högt ur en bok. Utan att säga ett ord hörde Poljanskij på mig i två timmar. Vad huvudfrågan beträffade medgav jag att jag talat med ambassadens ”kamerala ledare” om möjligheten att få arbete. (Enligt min beskrivning var den man jag talat med inte alls lik militärattachén!) Man hade lovat mig anställning, men när jag fick höra att ambassaden endast kunde anställa sådana sovjetmedborgare som godkänts av det sovjetiska utrikesministeriet, antog jag att jag skulle vägras ett sådant godkännande. Därför hade jag återvänt till Transkaukasien.

När jag slutat, sade Poljanskij att jag berättat min historia bra, men den var mycket naiv, särskilt för att komma från en så klok och vittberest kvinna som jag. Jag spelade oförstående, nickade och gav honom rätt.

— Men vad skulle jag ha gjort? Naturligtvis var det naivt av mig, men så gick det i alla fall till.

I samma ögonblick kom generalen, som jag talat med föregående dag, in i rummet och frågade Poljanskij om jag berättat sanningen. Poljanskij svarade:

— Ärligt talat är jag inte säker på om hon har talat sanning eller inte. Generalen vände sig till mig:

— Ni är verkligen förbluffande! Nio månader har vi ansträngt oss med ert fall — och i er envishet har ni vägrat att tala om sanningen för oss.

Så vände han sig till Poljanskij:

— Skulle det inte vara skönt om våra egna vore lika bestämda av sig när det gällde att hålla munnen? Översten svarade beklagande:

— Jo. De kan inte hålla munnen när de blir häktade! Men ni får inte glömma att det här en egensinnig finländska!

Naturligtvis var min ”bekännelse” inte vad man hade väntat sig. Men förhöret hade gått bra, och jag kände att jag denna gång hade gripit tag i den riktiga ringen. Trots detta fortsatte förhören ytterligare fem månader, även om de inte var så stränga. Man försökte fortfarande gång på gång att sätta mig på det hala. En gång sade generalen med hänvisning till det fotostatkopierade dokumentet:

— Ni behöver inte tro att vi nödvändigtvis måste fotografera detta memorandum i Moskva. Vi hade exempelvis lika gärna kunnat göra det i London. Ni vet att man kan få post på många olika vägar, och vi har åtskilliga metoder till vårt förfogande.

— Oh ja, svarade jag. Jag förstår att ni har utomordentliga metoder.

Och detta svar tycktes falla honom på läppen.

Den ständiga nervspänningen och de ständiga nattliga förhören inverkade så småningom på min hälsa. Mitt blodtryck blev allt högre, och till sist bröt jag ihop. Trots att fängensläkarna hade order att behandla de sjuka fångarna så strängt som möjligt, fanns det i alla fall undantag, och lyckligtvis hörde den läkare dit som behandlade mig. När jag en kväll var halvt medvetslös, fördes jag på bår från Lefortovo till fängenssjukhuset i Butyrka, där jag kom under behandling av en vänlig och hänsynsfull kvinnlig läkare. Men hon fick bara besöka mig i sällskap med en vakt i ett litet, låst enkelrum och samtalet fick bara röra sig om min sjukdom.

Behandlingen bestod i att jag fick ligga orörlig på rygg. Jag matades med sked och fick injektioner med jämna mellanrum. Jag hade inga smärtor, och jag sov bättre än vanligt. I själva verket gav man mig ett slags sömnterapi, och när behandlingen var slut fick jag veta att jag

slumrat fridfullt och nästan oavbrutet i fjorton dagar. När det var tid att äta, var jag dunkelt medveten om att jag låg på sjukhus, men tack vare medikamenterna gjorde jag mig inga bekymmer om detta eller något annat. Jag är ganska säker på att denna kvinnliga läkare räddade mig från att dö, och jag tänker alltid på henne med stor tacksamhet. Så småningom tillfrisknade jag och fördes tillbaka till det dystra Lefortovofängelset, där jag återförenades med mina olyckskamrater. Av dem skulle jag särskilt vilja nämna några.

Elisabeth Oranovskaja härstammade från en adelsfamilj i S:t Petersburg. Hennes far, den tsaristiske översten Oranovskij, dog tidigt. Änkan sålde alla ägodelar och flyttade med sina fem barn till Paris, där de fick en god uppfostran. När Frankrike erkände Sovjetunionen, blev Elisabeth tolk vid Sovjetunionens ambassad i Paris. Andra världskriget kom och därmed Frankrikes sammanbrott. De tyska erövrarna tvingade de franska myndigheterna att utvisa alla ryssar ur landet, och via Grekland och Turkiet återvände Elisabeth och hennes mor till Ryssland. Trots att man lovat henne en anställning på utrikesministeriet, förbjöds hon liksom alla andra som bott länge i utlandet att stanna i Moskva. De båda kvinnorna skickades till en enslig ort i Centralasien, där det inte fanns annat än fattigdom, svält och bister köld. De anvisades ett litet fallfärdigt hus som bostad. Snart blev modern sjuk av undernäring, och den stackars kvinnan fick en låda utan sängkläder till sjuksäng.

Elisabeth själv lyckades få anställning som lärarinna i franska vid en avlägsen skola, dit hon mödosamt måste ta sig fram genom snö och is. En dag kom hon tillbaka från sitt arbete. Modern besvarade inte hennes ”goddag”. Hon var död! Redan detta var ett svårt slag för Elisabeth, och till sin fasa upptäckte hon att råttor hade gnagt på den dödas ansikte, så att hon knappast var igenkännlig. Flickan kunde knappast hålla sig på benen, men hon sprang ur huset för att hämta en grannkvinna. Denna höll råttorna borta med en käpp, tills hennes man kom med en släde. Alla tre fick vada genom djup snö när de skulle begrava modern, och den enda begravningsplats de kunde finna var en stor snöhög. När allt var över, kunde Elisabeth inte annat än medge att döden kommit som en befriare för modern. Själv hade hon knappast orkat stå ut med att se den sjuka kvinnan långsamt svälta ihjäl i den kalla hyddan. På något vis lyckades Elisabeth ta sig tillbaka till Moskva, där hon bad om arbete i utrikesministeriet. Följden var att hon häktades som fransk spion.

Elisabeth Oranovskaja var en mycket mjuk och kultiverad kvinna, som aldrig gav någon annan skulden för sina lidanden. Hon bar sitt grymma öde med stor besinning och lugn. Kort efter det att jag varit sjuk drabbades hon av svåra diarréer, och trots att jag vårdade henne med största omsorg och kärlek dog hon.

De båda andra kvinnor med vilka jag delade cell var offer för de bedrägliga metoder med vilka Sovjetunionen lockade tillbaka sina medborgare från utlandet. Den ena av dem var Lidia, en begåvad och firad sångerska, som gjort en lysande karriär i Shanghai. Den sovjetiska regeringen hade i Kina liksom i andra länder publicerat upprop i tidningarna där man högtidligt lovade att göra allt för de utvandrare som beslöt sig för att återvända. På sovjetkonsulatet i Shanghai inrättades en särskild byrå enbart för att utfärda papper åt dem som ville återvända. Man arbetade dag och natt, eftersom det rörde sig om tiotusentals ansökningar.

De hemvändande fick gratis resa med fartyg till Vladivostok, och man meddelade dem att de därifrån kunde bege sig vart de ville. Till att börja med fanns det visserligen åtskilliga inom den ryska befolkningen i Shanghai som inte trodde på Moskvans löften, och på den ryska teatern hölls upprörda sammanträden, där frågan livligt diskuterades. Men snart fick hemresefebern epidemiartade dimensioner, och de som ville återvända kunde knappast ge sig till tåls.

Många insåg emellertid vad som skulle hända, och i detta sammanhang förekom till och med ett mord. När ett fartyg en gång var klart för avfärd, stod en ortodox präst i hamnen med ett krucifix för att välsigna resenärerna på vägen. Då rusade en kosack fram ur mängden, genomborrade prästen med en dolk och skrek:

— Du vet ju att dessa stackars lurade människor skickas i döden — ändå vågar du ge dem din välsignelse.

Detta påstående besannades på ett ohyggligt sätt. Sovjetiska fängelser och arbetsläger blev hemvist för dem som inte redan vid sin ankomst bragtes om livet. Jag hade träffat sådana immigranter under min tid i Vorkuta och träffade dem också senare i Potma.

Lidia hade blivit lurad på två sätt. Hon hade lärt känna en general vid namn Rosjin, som var anställd vid konsulatet i Shanghai och som lovat att gifta sig med henne. Dessutom hade han försäkrat att han skulle skaffa henne anställning vid Bolsjojteatern i Moskva. Hon gav efter för hans övertalningar att fara till Ryssland — och vad hände? Efter den långa resan genom Sibirien kom hon till Moskva endast för att konstatera att den ”ridderlige” Rosjin hade hustru och barn och för att själv bli häktad som spion!

Vår gemensamma cellkamrat var en tandläkare som låtit övertala sig att lämna Manchuriet. Före sin avresa hade hon skaffat en förstklassig amerikansk utrustning till sitt mottagningsrum. Hon slog sig ned i en landsortsstad, öppnade praktik och gifte sig. Det dröjde inte länge förrän MGB bestämde sig för att hon var amerikansk spion. Hon häktades och kastades i fängelse. Jag tvivlar på att någon av dessa två kvinnor fortfarande lever. Om så skulle vara fallet har de säkerligen för länge sedan blivit botade från sin längtan hem till fäderneslandet.

Det blev en omväxling för mig, när jag en gång mitt på ljusa dagen fördes från Lefortovo till Lubjanka. Detta att jag för första gången fick göra färden vid dagsljus gjorde mig mycket nyfiken. I vanliga fall fördes jag alltid till andra våningen, där cellerna för de kvinnliga fångarna var belägna. Den här gången fördes jag till femte våningen. Vakten och jag kom till en liten dörr som öppnades för oss. Därbakom låg en smal, mattbelagd trappa. Vi gick nedför de många trappstegen, och när vi kom till andra änden, upptäckte jag två uniformerade vakter som hälsade militäriskt. Det såg ut som en officiell mottagning! Så fortsatte vi två trappsteg upp på ett slags balkong mot vilken flera numrerade dörrar vette. Jaså, tänkte jag, de skall flytta mig till en annan cell. Men när dörrarna öppnades för mig, befann jag mig till min förvåning i en lokal som mera liknade ett vanligt rum än en cell. Där fanns en riktig säng, ett bord och stolar och till och med ett litet fönster utan galler, som vette ut mot Lubjankagatan.

Vakthavande tjänstemannen var synnerligen hövlig och skaffade mig några böcker som jag bad om. Från rummet intill hörde jag till min överraskning ett samtal mellan en kvinna och en man. Vad nu då, ett äkta par får vara i samma rum? Tyvärr kunde jag inte förstå vad de talade om och kunde inte ens lista ut vilket språk de talade. Men eftersom min dörr inte slöt riktigt tätt, kunde jag höra och lukta mig till att de fick utsökt mat och tydligen också vin. En sådan njutning förunnades emellertid inte mig, utan jag fick nöja mig med de vanliga fängelseransonerna.

När jag senare kallades till förhör fick jag veta att jag befann mig i ”utlänningsavdelningen så att ni i lugn och ro kan friska upp ert minne om besöket vid amerikanska ambassaden”. Men man kom snart underfund om att denna utstuderade strategi inte ledde till någonting, och jag återfördes till mörkret i Lefortovo. Jag har berättat om denna episod så utförligt för att visa att somliga utlännningar under vissa omständigheter behandlas vida bättre i sovjetiska fängelser än de sovjetiska medborgarna.

På väg till ett av de otaliga förhören i Lefortovo såg jag en dag i en korridor en ung pojke vars

byxor var så mycket för långa, att han knappast kunde gå. Först trodde jag att det var en dvärg, men när jag gick förbi honom såg jag att det var en pojke på ungefär tio år. Jag uttryckte min förvåning för överste Nikitin som började skratta och berättade att pojken häktats när han lämnade amerikanska ambassaden. På frågan om vem som värvat honom som spion och vad han ville på ambassaden hade han svarat att han bara gått dit för att höra hur han kunde komma till Amerika. Han hade hört att alla människor där hade det så bra. Sekreteraren hade sagt åt honom att komma tillbaka när han blev stor och fick utlandspass.

Är det inte märkligt att man ansåg en så ung ”spion” vara så viktig, att man visade honom den äran att ta emot honom som gäst i Lefortovofängelset?

I Butyrkafängelset lärde jag känna många kvinnliga sovjetmedborgare som varit anställda vid utländska ambassader. Det är överflödigt att påpeka att alla utan undantag var anklagade för spionage. Jag har ett särskilt livligt minne av Margarita Sjidlovkaja, som arbetat som sekreterare vid svenska beskickningen sedan 1924, i tjugofem år. Margarita misstänktes för att ha lockats till spioneri av sin chef, ambassadör Sohlman. Hon hade fogat sig i sitt öde med beundransvärd tapperhet och självbehärskning. Inte bara det, hon försökte också ofta muntra upp sina nedslagna medfångare med käcka visor. Hon var övertygad om hon inte skulle komma levande ifrån fångenskapen, och jag tror också att hon blev skjuten. Alla sovjetmedborgare som var anställda vid utländska ambassader hotades av detta öde. Vare sig de var städerskor eller sopade gatan gick ingen säker för misstanke om spionage.

Även en gammal, bräcklig liten kvinna med smeknamnet ”tant Polja” innebar en fara för Sovjetunionens säkerhet. Hon hade varit kokerska hos en amerikansk diplomat i Moskva. En gång kom hennes syster på besök tillsammans med en väninna från en kolchos i närheten. De hade tagit med sig litet bröd som bakats i kolchosen. Av en tillfällighet fick diplomaten se brödet och bad att få en smakbit. En tid efteråt publicerades i en amerikansk tidskrift en artikel om bondbrödet i Sovjetunionen, och myndigheterna behövde inte lång tid på sig för att spåra ursprunget till artikeln. Följden var att inte bara tant Polja utan också hennes syster och deras väninna kastades i fängelse.

Jag vill inte underlåta att nämna att inte samtliga personer som ledde förhören var hårdkokta och hjärtlösa människor. Några var till och med ganska hänsynsfulla och visade mycken mänsklig förståelse. Bland dem var överste Nikitin, som jag då och då kunde prata med om alla möjliga ämnen. När jag en gång inför honom beklagade mig över överste Poljanskijs råbarkade uppträdande, föreslog han att jag skulle vända mig till chefen för avdelningen och begära att han, Nikitin, helt och hållet skulle överta mitt fall. Fångarna hade rätt att kräva detta. Jag följde hans råd, och sedan blev det Nikitin som skötte förhören med mig. Faktum är att de många timmar då han måste fråga ut mig kunde ha varit mycket obehagligare. Vi spelade på visst sätt båda en roll: han var den stränge tjänstemannen som jag måste hålla stånden i tal och svar, och jag var den hårdnackade fången som blivit orättvist anklagad. Och innerst inne förstod vi varandra och korn väl överens. Jag sade en gång att han enligt min åsikt var en godhjärtad och välvillig man som råkat få ett obehagligt ämbete, och denna anmärkning gjorde honom mycket glad. Å sin sida sade han en annan dag att han fann våra diskussioner intressanta och tillade:

— Vad det vore trevligt om jag kunde få hälsa er när ni blivit fri. Vi skulle ha mycket att prata om.

Jag vill också nämna att även om förhören var långa och ansträngande, blev jag aldrig verkligt illa behandlad. Visserligen besparades jag ingalunda hotelser och förolämpningar under mina två vistelser i undersökningshäkte, och flera gånger hotade man att skjuta mig, om jag vägrade göra

vissa medgivanden, men även här visade man en viss humor:

— Det vore i alla fall synd att slösa bort en kula för fjorton kopek på er!

8. Fem och ett halvt års fängelse i Potma

I slutet av 1950 flyttades jag än en gång, nu in i en stor cell i Butyrka, som jag delade med kvinnor som intellektuellt stod på en hög nivå. Jag blev vänligt mottagen och fick veta att man i denna cell plockade ihop kvinnor som skulle skickas till tvångsläger. Men ingen visste var det låg eller vad det hette.

Bland kvinnorna fanns också en ung finländska vid namn Mäntylä, som studerat vid det ”kommunistiska universitetet för folken i väst”. Hon hade häktats som ”finländsk spion”, och jag vet inte vart hon slutligen skickades. Här var också en ung ukrainsk läkare, Olga Kotjegub, som var dömd till tjugofem år som ”ukrainsk nationalist”. Vi tillbringade nära sex år i samma läger.

Sedan vi tillbringat nästan en vecka i denna cell flyttade man vår grupp till fängelsekyrkan, som inte längre användes för religiösa ändamål. Trots att vi måste sova på golvet, var det trevligt med omväxling. Sommaren var varm, och vi fick tillåtelse att promenera i trädgården vid kyrkan så mycket vi ville. Men livet i fria luften varade inte länge. I mitten av augusti packades vi in i en stängd lastbil och kördes genom Moskvas gator. Vi stannade vid en järnvägsstation, och där steg vi upp i en ”stolypin”-fångvagn, som kopplades till ett godståg. Snart befann vi oss på väg mot ett okänt mål.

Var det möjligt att ödet än en gång skulle placera mig i ett läger vid norra polcirkeln, där jag redan vistats åtta långa år? Mina dystra tankar avbröts, när vi med en känsla av lättnad märkte att sådana farhågor var ogrundade. Vår vagn kopplades nämligen bort vid en liten station med namnet Potma, och vi fick veta att vi bara befann oss fyrahundra kilometer från Moskva och dessutom vid järnvägen till Kazan. Det var en härlig sommardag. En tät ekskog omgav stationen. En smalspårig järnväg ledde genom skogen till lägerområdet, dit vi transporterades inpackade i en liten mörk fångvagn. Framför porten till trettonde zonen stannade tåget, och fång-vaktar med blodhundar i koppel öppnade porten. Nu hade vi alltså nått vårt mål och var ”gäster” i arbetslägret Potma, där vi visste att det rådde en särskilt sträng disciplin.

Vi förlades i en inhägnad barack och fick veta att vi senare skulle fördelas på olika baracker. Denna första barack var fullständigt tom med undantag för de tydligen ganska nya britsarna. Först senare upptäckte vi till vår fasa att golvbräderna vimlade av vägglöss så att man knappast kunde se golvytan. Vi bad zonkommendanten att komma och titta på hur det såg ut. Han gjorde i ilsken ton antagandet att de som förut bott i baracken hade varit högst ociviliserade människor. De hade varit fullt nöjda med att sjunga och bedja, och vägglössen hade inte stört dem. Trots att vi fann denna förklaring högst märklig, godtog vi den sedan kommendanten givit oss tillstånd att ta loss bräderna och skura dem ordentligt med skarp lut och kokhett vatten. Sedan försvann vägglössen snabbt.

Så snart jag blev mera hemmastadd i vår zon märkte jag att jag glädjande nog befann mig i gott sällskap. I Vorkuta bodde män och kvinnor i samma zon och vanliga förbrytare och politiska fångar skildes inte åt, men här var alla interner kvinnliga politiska fångar. De flesta var gifta med ”folkfiender” och hade hamnat i fängelse för att de underlåtit att till myndigheterna anmäla de sovjetfientliga handlingar som deras män påstods ha begått. Deras män befann sig också i fängelse eller hade redan blivit avrättade, och barnen hade tagits ifrån dem. Var man gjort av barnen, visste ingen. Det fanns många unga ukrainska kvinnor i zonen, liksom estniskor, lettiskor, litauiskor och kvinnor från många andra europeiska länder.

Först sedan jag kommit till Potma fick jag veta att jag var dömd till femton års tvångsarbete för ”kontrarevolutionär verksamhet”. Det var alltså andra gången man utmätte ett straff åt mig utan rättegång och utan att det ens fanns något skrivet om vilka anklagelserna var. Jag visste inte vilken domstol som behandlat mitt fall, och på samma sätt var det för de flesta andra internerna i lägret. De ”domstolar” som handhade sådana fall som våra kallades i folkmun ”trojkas”.

När jag jämför den tid då jag vistades i Potma med tiden i Vor-kuta, måste jag medge att av två onda ting var Potma det minst onda. Klimatet i Potma var mycket mildare, och förläggning och kosthåll var betydligt mycket bättre. Å andra sidan var lägerordningen i Potma strängare. Varje fånge måste vid sin ankomst skriva under en förklaring där han försäkrade att han för minsta brott mot lägerförförordningarna förtjänade att bli avrättad. Denna bestämmelse följdes till punkt och pricka, och avrättningarna tillkännagavs i lägerradion.

Tack vare en särskild order från Moskva behövde jag inte arbeta. Det är självklart att detta innebar en stor lättnad för mig, eftersom kvinnliga fångar i första hand fick arbeta ute på fälten och måste anstränga sig intill fullständig utmattning.

Det fanns inalles trettiosex zoner i Potma, vilka tillsammans omfattade ett stort område. Det är svårt att uppskatta det totala antalet fångar, men säkert var det många tusen. Eftersom jag efter hand kom att göra bekantskap med tre olika zoner, kunde jag skapa mig en allmän bild av lägets utsträckning. Det hade sannolikt inretts 1904-1905 under rysk-japanska kriget. Senare hade det utvidgats och användes under första världskriget som krigsfånge-läger.

Redan under de första dagarna i Potma hade jag en märklig upplevelse. En fånge kom fram till mig och sade att någon på andra sidan planket hade frågat efter mig. Jag var mycket förvånad över att underrättelsen om min ankomst hade spritt sig så snabbt, särskilt som alla samtal genom planket var strängt förbjudna. Jag gick till en lucka i planket, och någon frågade försiktigt:

— Är ni Kuusinen?

— Ja, svarade jag.

— Är ni Hertta Kuusinen?

— Nej, jag är Aino Kuusinen.

— Är Hertta Kuusinen också i det här lägret?

— Nej, hon är troligen i Finland.

— När jag hörde att en kvinna med namnet Kuusinen hade anlät med den nya gruppen, ville jag ha tag på henne för att döda henne.

— Ånej, döda mig inte! Jag har inte gjort något orätt, svarade jag skrattande.

— Nej, jag skall inte döda er. Men när jag kommer ut härifrån skall jag döda Hertta. Jag kommer att hitta henne och jag skall döda henne. Det är henne jag har att tacka för att jag är här.

När min grupp senare delades upp, kom min nya vän, som hette Katja, till mig och berättade sin historia. Denna förtjusande unga kvinna från Leningrad talade rätt bra finska, men med viss brytning. När finländska trupper under det rysk-finska vinterkriget trängde in i Sovjetunionen, hade Katja tagits tillfånga. Hon placerades i ett fångläger men släpptes snart och fick tillstånd att se sig om efter arbete. I en liten stad vid Bottenviken fick hon arbete som upppasserska på en finländsk officersmäss. Där hittade hon snart ”en man till sin make”, som Katja uttryckte sig, och när hennes man blev fri från sin militärtjänst, flyttade de till hans familjegods, där hans mor tog vänligt emot henne. Katja födde en son och var mycket lycklig. Men när vapenstilleståndet

undertecknats, krävde sovjetregeringen att alla sovjetmedborgare skulle skickas tillbaka till Ryssland. Och kort tid efteråt satt Katja i Skatuddsfängelset i Helsingfors för att vänta på transport till sitt hemland.

En söndagsmorgon fick de som skulle skickas hem höra att Hertta Kuusinen ville bjuda dem på kaffe. De fördes in i en stor sal, där bordet var dukat med kaffe och kakor. Hertta höll ett tal, där hon lade ut texten om vilket härligt liv som väntade immigranterna och hur väl sovjetregeringen skulle ta hand om dem. När någon ropade att det inte var sant utan att alla skulle kastas i fängelse, svarade Hertta med största skärpa att sådana ideer var utslag av borgerlig propaganda.

Men vad immigranten spått hade bara blivit alltför sant. Så snart tåget var på andra sidan gränsen, fick immigranterna veta att de först och främst hade fem års tvångsarbete framför sig! Detta gällde också Katja, och hon gjorde Hertta ansvarig för det. På min invändning att Hertta säkert inte hade haft något med saken att göra, svarade Katja att hon visste bättre och att hon en dag skulle hämnas på Hertta.

Redan vid mitt första möte med zonkommendanten fick jag klart för mig att religiösa människor utsattes för en speciell förföljelse. Jag fick snart se hur den religiösa frihet som garanteras i Sovjetunionen skattades i Potma. Jag skall ge några exempel.

Medan jag bodde i fjortonde zonen, byggdes en ny barack av tunga plankor. Strax under taket hade byggnaden smala, gallerförsedda slitsar, som tjänade som fönster, och i den baracken spärrades många strängt religiösa ryska kvinnor in. Det var kvinnor som vägrade utföra arbete på fälten och i stället tillbringade sin tid med högljudda böner och med att sjunga psalmer. Sarkastiskt gav man dem öknamnet ”nunnorna”, och bland annat var de förbjudna att komma in i den gemensamma matsalen. I stället transporterades soppa och bröd till baracken där de bodde. Två gånger om dagen fördes de av en beväpnad soldat till toaletten.

Då och då besökte kommendanten ”nunnorna” med piska i handen, och klagoskriken bar vittnesbörd om att piskan kom till användning. Vanligen pryglades kvinnorna på bara kroppen — men man kom ingenstans med dem. De fortsatte att bedja och fasta. De vägrade inte endast att arbeta utan också att bära de i lägret föreskrivna kläderna, därför att det fanns stora målade siffror på ryggen på dem. Eftersom de inte ville ta på sig lägerkläderna och inte fick bära sin egna, stämplades siffrorna på deras nakna ryggar. Kvinnor som bodde i de ”religiösa barackerna” motsatte sig också att delta i morgon- och kvällsuppställningarna. Men det bodde också några ”nunnor” i vår barack, och dessa blev tvungna att komma till uppställningarna, där de fick stå fullständigt nakna i blåst och oväder. Det var hjärtskärande att se dessa gestalter, avmagrade till skelett.

En dag fick jag order av kommendanten att följa med honom till nunnebaracken med en febertermometer. I dörren vrålade han: — Vem är sjuk?

Fångarna pekade på en kvinna, och jag konstaterade att hon hade hög feber och tycktes vara döende. Man bar henne in i lägersjukhuset.

Medan jag var sysselsatt med den sjuka, hade vakten upptäckt att en annan kvinna fattades, och sedan han sökt efter henne länge och väl, fann han henne under en säng. När hon inte lydde befallningen att resa sig upp, slet han brutalt fram henne. Och där låg hon nu mitt i rummet på golvet. Det var en ung flicka på arton år. Hon hade just gått ut den tioåriga skolan, när hon blev häktad som ”folkfiende” för att hon deltagit i en gudstjänst. Hon reste sig fortfarande inte. Flera vakter kom till den förstes hjälp och ställde upp henne som en marmorstaty. Jag behöver väl knappast nämna att soldaterna hela tiden skadeglatt hånade den nakna flickan. Jag förde henne till hennes säng, klädde på henne och sade några tröstande ord. Omedelbart skrek vakten till mig:

— Tala inte så vänligt med en sådan där djävul!”

Så länge jag var i fjortonde zonen hörde man ständigt religiösa sånger från ”nunne”-baracken, tills allt en dag blev tyst. Man hade fört kvinnorna till en annan plats, där de sannolikt led martyrdöden.

En märklig bekantskap som jag gjorde i Potma var en gammal klen bondkvinna som tilltalade alla med orden ”min glädje” och som därför kallades så. På ryska heter ”min glädje” ”moja radost”, ett uttryck som har en förtjusande klang i mina öron. Hon hade de typiska karaktärsdrag som kännetecknade den ryske bonden i gamla tider: djup religiositet och ett okomplicerat sinnelag. Hon talade ryska överraskande bra, och när man tar i betraktande att hon aldrig gått i skola, hade hon ett rikt ordförråd. Jag skall berätta hennes levnadshistoria, därför att den är mycket gripande.

Omkring 1895 hade Moja Radosts mor, som var mycket fattig, sålt den unga flickan för tvåhundra rubel till en betydligt äldre man som gjorde henne till sin hustru. Det visade sig snart att mannen var sadist och behandlade flickan så illa att hon blev sjuk. Flera gånger flydde hon hem till sin mor, som emellertid skickade henne tillbaka till den äkta mannen. Inte heller prästen ville hjälpa henne.

Till sist rymde hon helt enkelt. Hon ansökte om att få komma till ett kloster, men eftersom hon var gift avvisades hon. Sedan bad hon om arbete på ett gods, och godsets härskarinnas anvisade henne ett litet rum bredvid köket. Dessutom kallade man på läkare för hennes skull, och denne lät henne förstå att hon aldrig skulle bli riktigt frisk, och att hon inte skulle kunna uträtta något tungt arbete. Trots detta behöll godsägarfrun henne i sin tjänst och satte henne att hjälpa till i köket. Hon blev en smula friskare, och hon lärde sig läsa.

Varje söndag gick hon i kyrkan, där byns präst anförtrorde henne att svara för ljusen och det vigda brödet. Så gick åren, och Moja Radost var nöjd och lycklig. Men under den bolsjevikiska revolutionen brändes godset ner och godsägaren och hans familj mördades. Och eftersom bolsjevikerna var säkra på att prästen var spion, häktades han och hans medhjälpare tillsammans med honom och anklagades för spionage.

— Trots att jag än i denna dag inte vet vad en spion gör, förklarade Moja Radost skrattande.

Men den gången var det ingenting att skratta åt. Snart befann sig denna enkla kvinna, som utgjorde en sådan fara för statens säkerhet, i Potmas fångläger. Jag minns inte längre hur många år hon var dömd till.

Moja Radost bodde samtidigt som jag i den trettonde zonen tillsammans med många estniska, lettiska och litauiska unga kvinnor. Den gamla gumman, som inte kunde arbeta, behandlades hänsynsfullt av alla. En påskdag hände ett under: Moja Radost fick ett meddelande om att det kommit ett brev och ett paket till henne och att hon kunde hämta båda delarna på kommandantens kontor. Eftersom jag för ögonblicket inte hade annat att göra, följde jag henne dit. Brevet och paketet kom från hennes präst, som under tiden blivit fri. I paketet fanns matvaror, bland annat ett stort gåsägg med Jungfru Marias bild konstfullt målad. Men ack, detta ansågs som religiös propaganda, och kommandanten slog sönder ägget. På mina enträgna böner tog han emellertid reson och gav den gamla kvinnan det som var kvar av ägget. Även om ägget var trasigt, var hon lycklig över det, eftersom det hade välsignats av prästen. Det som gick att äta delade hon med sina vänner, men skalet behöll hon för sig själv som sin helgonbild, framför vilken hon gjorde korstecknet. Och hon var mycket lycklig.

Efter en rundlig tid skickades de flesta politiska fångarna till Sibirien, där de under primitivast

tänkbara levnadsförhållanden sattes att samla beck. De brev som de baltiska kvinnorna skrev från den avlägsna vildmarken vittnade om nästan outhärdliga levnadsförhållanden. Och Moja Radost? Hon blev fri och det sista jag såg av henne var när hon tillsammans med andra frisläppta kvinnor begav sig på hemväg till sin by. Hennes innerligaste önskan var att få återse kyrkan. Männe denna önskan gick i uppfyllelse?

Hur otroligt det än låter fanns det en fyrbent fånge i Potmalägret, en häst som tagits som krigsfånge. Det var ett stort, fult djur med bara ett öga, en riktig krigsinvalid. Hästen användes för vattenhämtning och när jag såg honom kom jag alltid att tänka på hästen i Alexis Kivis berömda roman ”Sju bröder”. Hästens intressantaste egenskap var att han förstod när någon talade tyska med honom. Han reagerade inte på andra språk, men så fort han hörde ett enda tyskt ord, lät han höra ett glatt gnäggande. De tyska kvinnorna i lägret älskade denne fängelsekamrat, gav honom bröd av sina egna magra ransoner och anförtrorde honom sina bekymmer. Säkerligen var hästen mycket tacksam för denna behandling.

Men en dag råkade hästen ut för en olycka. Han hade burit ut mat till några fångar som arbetade på fälten, och när han kom tillbaka stod han utanför köksbyggnaden, då plötsligt alla tomma bleckskålar föll ned från vagnen. Hästen stegrade sig förskräckt, rusade med huvudet mot muren — och var död. Tyskarna i lägret sörjde honom djupt, och deras sorg blev knappast mindre av att man kokade en välsmakande soppa på det stackars djurets kött.

Efter att ha varit i den fjortonde zonen kom jag också till den sextonde, och där fick jag i mitten av februari 1952 order att hålla mig beredd på flyttning. Morgonen därpå fraktades jag med mina få tillhörigheter på en lastbil, som körde i riktning mot järnvägsstationen. Jag trodde naturligtvis att jag hade en järnvägsresa framför mig igen. Men till min förvåning stannade lastbilen framför ett inhägnat område, där det stod tre synbarligen nya hus, vart och ett i två våningar. Vid dörren stod en vakt, denna gång utan hund. Jag fördes in i ett rent rum, där man skulle kunna ha det bra. Två kvinnor var redan där, en finländska från Uleåborg vid namn Saima Ahmala och en rysk professor i biologi från Leningrad, Vera Leontjevna Nekrasova. Här befann jag mig sannerligen i gott sällskap!

Jag fick veta att jag nu bodde i ett ”vårdhem”, och att politiska fångar som snart skulle släppas fria placerades här. Flertalet av dem var utlänningar, många tyskar, ukrainare, ester och letter. Vi var tre finländskor, och den tredje var Olga Hietala från Helsingfors. Men detta var inget vårdhem i ordets verkliga betydelse. Bland internerna fanns unga och gamla, friska och sjuka, och det verkade som om alla placerats här för att de fruktansvärda minnena från deras fängelseår skulle dämpas något innan de frigavs. Förhållandena i ”hemmet” var mycket bättre än i barackerna. Framför allt var maten mycket bättre, och den serverades av prydligt klädda mordvinska flickor. (Befolkningen i detta område består till största delen av mordviner, som talar ett finsk-ugriskt språk.) Det fanns till och med ett bibliotek till vårt förfogande! Dessutom var det en stor lättnad att det var tillåtet för oss att promenera i den vackra ekskogen och på sommaren glädjas åt blommor och bär.

Jag väntade nu på att bli fri, men trots att flera av mina vänner redan anträtt hemfärden, hörde jag själv inte ett ord om saken. Så hände det en dag något som nästan krossade alla mina förhoppningar om frihet. I början av mars 1953 fick jag befallning att infinna mig hos den person som förestod den politiska avdelningen i lägret. En sådan order var aldrig något gott tecken, och jag var djupt bekymrad. På kontoret togs jag på ett ytterst älskvärt sätt emot av en obekant officer, som till och med erbjöd mig en stol. På skrivbordet låg en portfölj ur vilken han tog fram en stor hög papper. Med en vänskaplig klapp på dessa papper sade han:

— Det här är era undersökningshandlingar. Min chef i Moskva har skickat hit mig för att jag skall höra mig för om hur ni har det. Har ni något att beklaga er över?

Jag svarade att jag aldrig hade beklagat mig, eftersom jag visste att sådant inte tjänade något till. Då började han berömma min intelligens, vilket jag av erfarenhet visste var ett dåligt tecken. Han berättade att han hade läst igenom samtliga undersökningsakter och att han visste allt om mig. Han visste också att jag behärskade flera olika språk. Plötsligt frågade han:

— Kan ni skriva ett brev på engelska? Jag svarade ja och frågade:

— Till vem skall det ställas?

— Det spelar för ögonblicket ingen roll. Ni kan skriva vad ni vill. Ni får bara inte nämna att ni sitter i fängelse. Ni måste säga att ni skriver från Saransk (huvudstaden i den mordvinska autonoma sovjetrepubliken).

På min fråga efter adressen, sade han:

— Adressen skriver vi, och han tillade: Snart kan ni återvända till Moskva där ni kan få det bra. Ni kan skaffa er kläder, skor, hattar osv.

Det var slutet på samtalet. Han sade att han måste ge sig iväg till kommandantens kontor och att han skulle träffa mig igen morgonen därpå.

Natten därpå sov jag inte en blund. Jag måste överväga min situation. Det var klart att jag stod inför en utmaning. Om jag vägrade skriva brevet skulle det vara detsamma som att underteckna min dödsdom, och vid det laget var avrättningar i Potma en daglig företeelse. Om jag gjorde som de sade måste det sluta på samma sätt. Sedan jag fullgjort min uppgift skulle jag inte längre vara till nytta för statens säkerhet. Jag skulle tvärtom vara farlig för den. Hur som helst, ett var säkert: jag tänkte inte utsätta mig för skammen att någonsin göra något på Stalins eller Berias order.

När jag morgonen därpå kom in i tvättrummet, frågade en estniska om jag på natten hade hört radionyheter. Jag svarade likgiltigt:

— Nej, jag bryr mig inte om radion. Det finns ju i alla fall aldrig något program som angår oss.

— Inte angår oss? Då vet ni alltså inte att Stalin är död? skrek hon och tillade: Nu blir vi säkert fria allesammans!

Det var en överraskning! En obeskrivlig känsla av befrielse grep oss alla, och vi var alla övertygade om att det skulle bli slut på skräckherraväldet och olagligheterna. Bland lägertjänstemännen rådde en förvirring och en oro som stärkte denna känsla, och plötsligt tycktes de inte bry sig om oss. Många tjänstemän försvann helt enkelt, bland dem också den ståtliga officer som hade velat övertala mig att skriva det ödesdiga brevet. Stalins död hade alltså inträffat just i rätt ögonblick vad mig angelangade, även om det skulle visa sig att jag skulle bli tvungen att stanna ytterligare två år och sex månader i Potma.

Fyra dagar i sträck spelade lägerradion uteslutande sorgmarscher. Fångarna vågade till en början inte visa sin glädje över diktatorns död. Många hycklade till och med djup sorg, därför att de hoppades att de på detta sätt skulle kunna förbättra sin situation. Det fanns t.ex. en gammal kvinnlig kommunist som grät bittra tårar och jämrade.

— Så hemskt! Så fruktansvärt! Gråter ni inte?

— Varför skulle jag gråta?

— Hörde ni inte nyheten i radio?

— Jo.

— Och ändå gråter ni inte?

— Jag har inga tårar kvar, svarade jag och avslutade samtalet, eftersom kvinnan var känd som angivare. Klokheten bjöd mig att vara försiktig. Det hade visserligen kommit andra ledare — men skulle systemet ändras?

Omkring fyra månader senare avskedades Beria, och givetvis var detta en synnerligen välkommen nyhet för fångarna. Hoppet om frihet blev dock inte större, och i lägret i Potma blev det efter denna händelse mindre förvirring än efter Stalins död. Endast några få tjänstemän försvann. Men när radion förkunnade att Beria blivit avrättad, skedde ett fullständigt under. MVD-tjänstemännen förnedrade sig till den grad att de pratade med fångarna om händelsen. En morgon fick jag order att anmäla mig hos den tjänsteman som hade hand om den ideologiska undervisningen. Det var en godmodig, inte särskilt intelligent person. Han bjöd mig en stol och sade:

— Kan ni tänka er, Beria hade varit brittisk spion sedan 1919. Vad säger ni om det?

— Finns det bevis för den saken? frågade jag med låtsad överraskning.

— Ja, saken är bevisad, och vi vet att alla statshemligheter har läckt ut till britterna. Han suckade djupt.

Jag var förbluffad över att man ville lura i folket sådana klumpiga lögner. Man hade säkert kunnat grunda domen över Beria på ”inhemska” ogärningar som han begått. Men hade han dömts av en domstol? När jag kom tillbaka till Moskva i oktober 1955 hörde jag motstridiga rykten om den saken. En hög ämbetsman berättade för mig att Beria och hans närmaste medarbetare hade dömts av en domstol. När han stod framför krematoriet i Lubjanka och väntade på att bli skjuten, skall hans sista ord ha varit:

”Hela anklagelsen mot mig är riktig, men jag har inte gjort något som inte Stalin har godkänt.”

Jag skulle också vilja berätta något om mina medfångar på ”vårdhemmet”. Saima Ahmala hade kommit till Petrozavodsk 1932 under den ”karelska feberns” tid och hade gift sig med en finländare. I detta äktenskap föddes en dotter som fick namnet Tellervo. Under många år gick det bra för dem tills NKVD ”upptäckte” att mannen var spion. Han blev strax skjuten. Ännu en tid fick Saima tillstånd att arbeta som kassörska på en restaurang. Sedan tog man ifrån henne bostaden och en kort tid fick hon med den lilla Tellervo bo på vinden i huset, där skorstenen var den enda värmekällan. Det dröjde bara några månader, innan hon också blev häktad för att hon inte underrättat myndigheterna om sin mans ”förbrytelser”. I årtal skickades hon från det ena fängelset till det andra, och till sist kom hon till Potma, där hon blev sjuk och överfördes till ”vårdhemmet”. Hon var fullständigt slut, och hon plågades svårt av att hon inte visste något om var dottern befann sig. Alla ansträngningar att få veta var dottern fanns eller att få veta något om barnets öde hade varit förgäves. Jag hjälpte henne att skriva en ny inlägga till myndigheterna i Petrozavodsk, och till sist fick hon veta var Tellervo var. En tid dessförinnan hade Saima bett om tillstånd att flytta till Finland. När hon fick detta löfte, skrev hon till dotterns fosterföräldrar i Petrozavodsk och bad dem hjälpa henne så att Tellervo skulle kunna följa med henne till Finland. Samtidigt skrev hon brev till sin dotter. Men Tellervo svarade på ryska och skrev att hon inte förstod finska och att hon betraktade Sovjetunionen som sitt hemland. Det var klart att man dikterat detta brev för henne, men det var ingenting att göra åt saken, och Saima fick fara ensam till Finland.

Olga Hietala hade också haft många tragiska upplevelser. Hon berättade att hon 1918 gift sig med en lett i Petrograd, och att hennes man stupat vid Kronstadtupproret. Eftersom Olga hade lämnat

Finland på illegal väg, var hon rädd för straff om hon återvände dit, och därför stannade hon i Petrograd. 1932 lärde hon känna Leevi Hietala, en amerikansk medborgare av finländsk härkomst. Han var sättnare till yrket och hade tillsammans med två kolleger skickats av den finländska arbetarföreningen i New York till Leningrad för att montera den tryckpress som de finländska amerikanerna skänkt tidningen ”Vapaus” i Leningrad. (Jag har nämnt detta i tredje kapitlet i boken.) När tryckpressen var färdigmonterad, återvände Leevi båda medarbetare till Amerika, medan Leevi själv förklarade sig beredd att stanna ännu en tid i Leningrad för att undervisa tryckarna där i hur man skötte pressen. Givetvis bidrog hans förälskelse i Olga till detta beslut. Snart gifte sig Olga och Leevi, och det dröjde inte länge förrän båda häktades som ”amerikanska spioner”. I åratal släpades Olga från det ena sibiriska lägret till det andra. Till sist hamnade hon på ”hemmet” i Potma, varifrån hon släpptes senare än jag. Hennes släktingar gjorde allt för att hon skulle få tillstånd att besöka Helsingfors, men hennes psykiska hälsa var redan hotad. Hon återvände till Leningrad för att göra efterforskningar efter sin man. Resultatet blev att hon från statsåklagarämbetet fick meddelande om att hennes man dött i fånglägret Kolyma i polarområdet. I detta läger användes fångarna för att vaska guld, och endast få kom därifrån med livet.

Jag hade hjälpt många medfångar att skriva inlagor där de anhöll om resning i sitt mål. Några som lämnat in sådana inlagor hade lyckats, och deras dom hade mildrats. Andra hade till och med frigivits. Så kom den dag då jag bestämde mig för att ta itu med mitt eget fall. Jag skickade en inlaga till högsta åklagarämbetet i Sovjetunionen, där jag inte bad om att bli fri utan helt enkelt om att mitt fall skulle tas upp på nytt. Jag betonade att jag suttit i fängelse i över femton år utan att ha ställts inför domstol, och att jag aldrig fått veta på vilket sätt jag brutit mot landets lagar. Om en undersökning skulle visa att jag på något sätt var skyldig skulle jag underkasta mig det straff den sovjetiska lagen föreskrev. I mitten av oktober 1955 fick jag ett svar som lydde på följande sätt:

Statsåklagarämbetets armébyrå

Den 12 oktober 1955 No. Id-23235-49

Moskva, Kirovgatan 41

Aino Andrejevna Kuusinen

Mordvinska autonoma socialistiska sovjetrepubliken Potma, vårdhemmet Tsubo-Poljanskinj

Med anledning av Er anhållan av den 15 juli 1955, ställd till statsåklagaren för Sovjetunionen, meddelas Ni härmed att enligt beslut av den 29 augusti 1955, fattat av statsåklagarämbetet, inrikesministeriet och ministeriets kommitté för statens säkerhet, de domar upphäves som utmätts åt Er under åren 1939 och 1950 av ett specialkollegium, och att anklagelserna mot Er annulleras emedan ingen förbrytelse föreligger.

Statsåklagarämbetet Arméavdelningen Majorerna för juridiska sektionen Dasjkevitj

Utän att blinka meddelade man mig alltså att femton års straffarbete varit ett misstag.

9. Den slutliga frigivningen och avresan till Finland

Min återfärd till friheten började den 17 oktober 1955 i Potma, och den 18 oktober korn jag till Kazanstationen i Moskva klockan fem på morgonen. Staden låg i mörker, och regnet strömmade ned. Först satt jag en god stund på järnvägsrestaurangen för att bli på det klara med min situation. Vart skulle jag först vända mig? Någonstans hade jag hört att Moskva efter Stalins död 1953 hade blivit så ”demokratiskt” att man helt enkelt kunde gå till ett hus vid Kusnetskijgatan och tala med

en representant för hemliga polisen. Hur trött jag än var, bestämde jag mig ändå för att omedelbart våga göra ett försök.

När jag lämnade stationen, regnade det fortfarande, och jag släpade mig genom de blöta gatorna tills jag hittade huset. När jag öppnade dörren, stod jag i en korridor, där jag såg en dörr med bokstäverna ”MVD” på en metallskylt. Jag gick in genom denna dörr, som ledde till ett litet väntrum. Här satt redan tre kvinnor fullständigt tysta, och jag sällade mig till dem som nummer fyra. Efter en kort stund öppnade en uniformerad tjänsteman en dörr, som tydligen ledde in till ett arbetsrum, och sade med uttråkad min:

— Nästa.

En av kvinnorna reste sig, gick dit in och kom snart gråtande ut igen. Sedan de båda andra kvinnorna avfärdats, blev det min tur, och jag gick in i det lilla arbetsrummet, där en kort och kraftig överste med outgrundlig min satt bakom ett stort skrivbord. Utan att erbjuda mig någon stol frågade han rakt på sak vad jag ville.

Tveksamt började jag förklara för honom att jag just släppts ut från ett arbetsläger och inte visste hur jag skulle börja mitt nya liv. Han frågade om en del detaljer ur mitt förflutna, och jag svarade sanningsenligt. Då såg han på min frisedel mitt namn, och frågade om jag kände en medlem av presidiet i Högsta sovjet som också hette Kuusinen. Med spelad likgiltighet svarade jag:

— Ja.

— Är han släkt med er?

— Han är min man.

Här reste sig översten hastigt och med synbar förvirring, och mumlade obegripliga ord för sig själv, medan han såg sig om i rummet utan att se på mig. Så sjönk han tillbaka i sin stol och sade med en djup suck:

— Nu har jag ställt till en skön historia!

Han var så överväldigad, att han inte kunde hitta ord. Till sist tog han sig samman och sade:

— Jag antar att ni tänker återvända till er man och leva tillsammans med honom?

— Nej.

— Varför inte? Han väntar säkert på er.

— Det skulle inte vara förenligt med min stolthet som kvinna. Jag är numera en fullt självständig person och vill med egna krafter bygga upp ett nytt normalt liv åt mig.

Översten skakade på huvudet.

— Om jag vore i era kläder, skulle jag gå direkt till min man, hälsa på honom och säga: Här är jag nu igen. Mitt svar blev:

— Jag skulle kanske göra det, om jag var som ni. Men jag tänker inte gå till honom.

Vårt samtal fortsatte en stund i älskvärd ton. Men jag insåg snart att det inte skulle leda till någonting och tog farväl. Översten bad mig hålla honom underrättad om hur det gick för mig.

Därute strömmade regnet fortfarande ner och jag var fortfarande lika osäker om vad jag skulle göra. En gång hade jag haft många vänner och bekanta i denna stora stad. Men genom Stalins ”rensningsaktioner” hade de flesta av dem försvunnit. De få som fanns kvar vågade jag inte söka upp. Jag visste ju endast alltför väl att alla var utom sig av ångest och att en väninna som just

släppts ut ur fängelse kunde dra med sig stora svårigheter för dem. Nej, jag skulle göra en ny start och inte ställa till besvär för någon.

Det regnade och regnade, och jag gick genom gatorna. Till sist bestämde jag mig för att vända mig till partiets centralkommitté och fråga var jag kunde söka hjälp. Det står var och en fritt att gå in genom porten till den väldiga centralkommittébyggnaden utan att bli utfrågad. Jag kom ihåg att det fanns många glasdörrar och att det på var och en stod namnet på en hög partifunktionär. Men för att släppas in dit måste man ha tillstånd från en dam i mottagningen. Jag kände igen många av namnen, och på en av dörrarna såg jag min mans namn, Otto W. Kuusinen. Jag gick förbi den.

I väntrummet satte jag mig ned och skrev ett brev till ordföranden i partiets kontrollkommission, där jag helt enkelt bad att få tala med honom personligen. Jag tillfogade att jag skulle vänta på hans brev på gatan utanför byggnaden. Vart skulle jag annars gå? En inspektör visade mig till ett bord, där det fanns en skylt med ordet ”post”. Där satt en vänlig ung flicka, men hon sade att hon inte kunde ta emot personliga brev. Härifrån befordrades bara officiell post. Tack vare hennes älskvärda sätt vågade jag tala om vem jag var, varpå hon förklarade sig beredd att ta hand om mitt brev och lämna det vidare till adressaten.

Här fanns åtminstone en människa som ännu inte fallit offer för det hjärtlösa ämbetsmöglet. Jag var glad att mitt brev var på väg, men ändå hade jag en känsla av att det var meningslöst, eftersom jag inte kunnat lämna någon adress där man kunde nå mig.

Återigen gav jag mig ut i regnet och försökte fundera ut vad mitt nästa steg skulle bli. Jag var fullkomligt uttröttad och våt ända in på bara skinnet. Jag måste fatta ett avgörande beslut. Till sist bestämde jag mig med tungt hjärta för att söka upp en familj som jag länge varit god vän med. Kanske, tänkte jag, kan de ta hand om mig tills jag hunnit bestämma vad jag skall ta mig till. Jag befann mig på Nogintorget, och det var lång väg till Gogolboulevarden, där mina gamla vänner bott. Men trots min trötthet och vätan tog jag mig fram. Framför dörren blev jag stående länge. Jag greps plötsligt återigen av rädsla för att mina vänner inte skulle ta emot en just frigiven fånga. Efter lång tvekan ringde jag på. Dörren öppnades, och där stod husets herre, en hög ämbetsman. Han och hans fru var båda ”gamla bolsjeviker”. Döm om min stora glädje, när de tog emot mig med samma kärlek som förr, tog av mig den våta kappan och gav mig frukost! Jag talade om att jag denna morgon kommit tillbaka från ett fångläger och frågade tveksamt, om jag kunde få stanna över natten hos dem. De svarade ja och sade att de kände till att jag blivit häktad. De berättade också om många av våra gemensamma bekanta som fallit offer för Stalins terror men som inte liksom jag kommit därifrån med livet i behåll.

De måste båda strax gå till sitt arbete, och jag blev lämnad åt mig själv, så att jag i lugn och ro kunde samla tankarna. Jag kunde inte låta bli att tänka tillbaka på hur underligt livet hade behandlat mig sedan jag för trettiotre år sedan 1922 kom till ”arbetarnas paradys”!

Kort därpå kom min värd tillbaka för att få höra mer om vad som hänt mig. Jag berättade om mitt besök i partihögkvarteret och om mitt brev till ordföranden i kontrollkommissionen. För att få veta vad som blivit av mitt brev gick han omedelbart till telefonen, slog numret och lät mig själv tala. En manlig röst frågade efter mitt namn, och när han hörde vem jag var, gav han mig ett telefonnummer. Dit skulle jag genast ringa och fråga efter överste Stroganov. Jag gjorde som han sagt, Stroganov gav mig sin adress, som råkade ligga på samma gata där jag just befann mig. Han uppmanade mig att infinna mig hos honom, och han tillade att en massa människor hade sökt efter mig på gatan, då mitt brev kommit fram.

Jag kände mig så svag och förvirrad att jag inte vågade gå ensam, och därför gick min gode vän med. Till min förvåning visade sig överstens adress vara en stor militärbyrå där besökarna

behövde en ”propusk”, en speciell passersedel, för att få komma in. Jag fick sedeln, men plötsligt kände jag mig rädd för att gå någonstans utan sällskap. Under de gångna åren hade jag ju inte gått någonstans utan följeslagare! Jag var fri, men det skulle inte bli så lätt att vänja sig vid friheten! Med hjälp av byggnadens kommandant fann jag överste Stroganov, som redan väntade på mig och hälsade på mig med ett vänligt leende. Kontrollkommissionen hade utsett honom till min ”övervakare”, och han bad mig öppet säga ifrån vad jag behövde, eftersom han inte visste i vilken ände han skulle börja.

Jag suckade av lättnad: denne överste med sitt trevliga utseende var ingen fångvaktare! Mitt svar var mycket enkelt:

— Jag vet inte heller hur jag skall börja min berättelse. Jag äger ingenting i världen — ingen bostad, ingen mat, inga pengar — överhuvudtaget ingenting! Gamla vänner till mig har bjudit mig att stanna över natten hos dem, men mitt samvete förbjuder mig att ta emot något mer av dem.

Överste Stroganov kallade omedelbart på en tjänsteman från den ekonomiska avdelningen och gav mig litet pengar. Sedan skickade han mig till ett officershotell i Sokol, där jag anvisades ett stort, vackert rum, i vilket det redan fanns två officersfruar som befann sig på genomresa. Här stannade jag nästan tre månader, och under den tiden träffade jag överste Stroganov ungefär varannan dag. Han gav mig tillräckligt med pengar till mitt underhåll och till hyran. Han tog hand om mig på ett rörande sätt och med djupaste förståelse för min olyckliga situation, och jag tänker alltid på honom med tacksamhet. Tack vare Stroganovs ansträngningar fick jag också alla nödiga papper som Moskvas myndigheter kräver för att man skall få en permanent bostad. Tyvärr förekom emellertid just då en våldsam korruption i Moskvas bostadsutskott, och våning erhöll endast de som kunde betala dryga mutor. Eftersom min ”övervakare” inte hörde till detta skikt, var de papper han försåg mig med tyvärr nästan värdelösa.

I februari 1956 lämnade jag hotellet i Sokol, som egentligen endast var avsett för officerare på genomresa. Min ”övervakare” skaffade mig en tillfällig bostad i Kutjino, som ligger ungefär tjugo minuters tåresa från Moskva. Under kriget hade man placerat tillfångatagna tyska generaler här, och nu användes de tre husen som bostäder för officerare och deras familjer. Jag fick ett rum med balkong, där jag äntligen kunde vila ut i en rogivande atmosfär, och där jag ofta promenerade i den närbelägna granskogen. Så småningom blev jag god vän med officersfruarna och deras barn, och plötsligt tycktes mitt liv börja löpa i lugna och säkra banor. När jag for in till staden, besökte jag då och då gamla vänner. Men trots att mina vänner gjorde allt för att påverka mig, tillät mig inte min sårade stolthet att hälsa på Otto. Stroganov fortsatte att sörja för mina ekonomiska behov och sökte ständigt efter våning åt mig. Jag försökte också själv och stod i kö framför Moskvas stadssovjetbyrå. Men det var alltid förgäves.

Åtta månader gick, och under hela tiden var jag på språng fram och tillbaka mellan bostadsmyndigheterna och Stroganovs ämbetsrum. Trots alla officiella papper och dokument som jag så småningom fått i min hand tycktes alla myndigheter, från de högsta till de lägsta, ha lovat att inte ta någon hänsyn till mina krav. Ständigt måste jag gå till Stroganov och rapportera mina misslyckanden.

En dag gick jag till det kontor som Moskvas stadssovjet hade i en källare. I ena änden på en långsträckt sal satt en receptionist, och en lång kö av människor, som fyllde hela salens längd, väntade på att få tala med henne. Jag hade redan tidigare varit här några gånger, men det hade aldrig lyckats mig att komma fram till den unga damen, som verkade vara så viktig. Hon satt bredvid en dörr, på vilken det satt en skylt som omtalade att detta var ”Natjalniks” rum.

Nu blev jag otålig. Jag trängde mig fram till början av kön och bad den högdragna flickan att få tala med chefen. I överlägsen ton svarade hon:

— Kamrat Natjalnik får inte bli störd.

Då gick jag direkt till Stroganov och rapporterade vad jag varit med om. Dessutom sade jag att jag aldrig skulle gå dit igen, eftersom det tydligen var lönlöst att inställa sig där. Jag skulle aldrig få en våning i Moskva! Jag berättade också för honom att jag bevittnat hur en gammal, fattigt klädd kvinna från arbetarklassen svimmat rakt framför receptionsdamens skrivbord när hon hörde att många människor kom dit dag efter dag sedan fem år för att få höra hur det låg till med deras anhållan om bostad. På Stroganovs enträgna uppmaning lovade jag att än en gång göra ett försök. Följande dag gick jag återigen till källarkontoret, där jag till min förvåning fann hela salen fullkomligt tom. Kanske det är någon helgdag i dag, tänkte jag. Men så upptäckte jag att dörren till chefens arbetsrum stod litet på glänt, och jag gick långsamt fram och knackade på. I rummet fanns en kvinna som jag aldrig träffat och som efter min hövliga hälsning meddelade att chefen var på semester och att hon var hans vikarie. Jag förklarade att jag bara ville veta om min ansökan om en bostad skulle behandlas. När hade jag lämnat in min ansökan? Först för två månader sedan?

— Då är det uteslutet att den redan tagits upp till behandling, sade hon leende. Vi har mycket att göra.

— Men jag har många rekommendationer och underskrifter av flera sovjetjänstemän.

— Det betyder ingenting för oss.

— Jag hade hoppats att jag inte skulle bli tvungen att vända mig till andra. Mina inflytelserika vänner har flera gånger ansökt om att någonting skulle göras. Eftersom det inte har lett till någonting, måste jag väl använda andra metoder.

— Vilka andra metoder?

— Är president Vorosjilov en av era överordnade?

— Ni kan vända er till vem ni vill. Tilldelningen av bostäder är vår sak och ingen kan tvinga oss.

— Men står inte Sovjetunionens president över Moskvas sovjet?

— Vi handlar efter eget gottfinnande. När ni står i tur får ni en våning genom oss. Om ni får någon ...

Jag hade fått nog. Men innan jag gick, frågade jag efter kvinnans namn.

Jag kokade av ilska, och när jag kom tillbaka till mitt rum skrev jag ett långt, detaljerat brev till president Vorosjilov. Jag beskrev vilka svårigheter jag och andra möttes av när vi försökte att få en våning genom Moskvas sovjet. Jag nämnde att jag skriftligen hade bett ordföranden i Moskvas sovjet, Bobrovnikov, om ett samtal, men att denne varken hade svarat eller givit sina underordnade några order om att befatta sig med mina krav. Jag berättade också för honom om den gamla kvinna som hade svimmat, och om chefens ställföreträdare i källarkontoret som ansett att Vorosjilov, Sovjetunionens president, inte hade något inflytande på bostadsangelägenheter.

Det hände ett under! Detta brev hjälpte mig äntligen framåt! Senare fick jag veta att Vorosjilov hade skickat mitt brev vidare till Bobrovnikov och egenhändigt skrivit under: ”Tillmötesgå omedelbart Aaino Kuusinsens krav!”

Några dagar efter det att jag skrivit mitt brev fick jag en uppmaning att infinna mig på

bostadsmyndigheten (och denna gång inte i källaren!), och så fort jag kom in frågade man vilket slags våning jag ville ha och var jag ville bo.

— Vi fick en order från Vorosjilov — ni har bara att välja.

Så besvärligt var det för mig som f.d. straffånge vars heder fullständigt hade återupprättats att återvända till ett normalt liv. Hur mycket svårare, ja många gånger omöjligt var det inte för andra som inte hade haft turen att bli fullständigt rehabiliterade!

Många av mina gamla vänner hade dött under min frånvaro, åtskilliga en naturlig död, andra som offer för Stalins skräckvälde. Bland de ännu levande hittade jag fortfarande till min glädje Helena Stasova, som jag varit god vän med för många år sedan, när hon bodde i samma hus som Kuusinen och jag. Hon var nu över åttio år men andligen lika pigg som alltid, även om hennes syn var mycket försvagad. Men nu hade hon fått hedersrättigheter och levde på en liten pension. Varje morgon dikterade hon sina memoarer för sin sekreterare.

Helena Stasova kom från en välbärgad adelsfamilj och hade fått en utmärkt uppfostran. Redan som barn lärde hon sig tala flytande engelska, tyska och franska. Hennes far var Dimitrij Stasov som varit en av tsartidens mest betydande advokater och som hade haft mod nog att försvara människor som häktats av politiska orsaker. Helena hade ärvt sina demokratiska ideal av honom. När hon slutat skolan gick hon på ett lärarseminarium och ville som lärarinna bidra till att höja sitt folks kulturella nivå. Det verkade fullständigt naturligt att hon anslöt sig till den revolutionära rörelsen, när hon gjorde bekantskap med den eldige unge studenten Uljanov, som senare blev ledare för den ryska revolutionen — Lenin!

Från början av sin universitetstid var Helena bolsjevik, och Lenin hade henne att tacka för mycket. På hans rekommendation blev hon utnämnd till sekreterare vid den centrala partikommittén. Denna post, som betydde en hög utmärkelse för en kvinna, innehade hon från 1917 till 1920. När Komintern grundades, skickades hon som politisk rådgivare till Europa, och hon arbetade företrädesvis i Berlin. Jag är säker på att Komintern knappast haft en skickligare organisatör i sitt hemliga arbete. När det kommunistiska upproret i Tyskland bröt samman 1923, förflyttades Helena till Moskva som ledare för MOPR eller Internationella hjälporganisationen för revolutionens kämpar. Denna organisation hade till uppgift att stödja politiska fångar och revolutionärer i kapitalistiska länder. När MOPR upplöstes blev hon chefredaktör för tidskriften ”Internationale Literatur”, en sovjetisk publikation som gavs ut på tyska, engelska och franska. Men Stalin avsatte henne, och hon hölls i åtta månader fängslad i Spetskorpusfängelset, där vanligen endast sådana politiska fångar spärrades in som ansågs särskilt farliga.

Man måste se Helena Stasova från en annan synvinkel än flertalet andra bolsjevikiska revolutionärer. Hon var verkligen en ren idealist, som alltid såg det bästa i allting. Hon var en oförfärlig optimist även under de mörkaste skedena. Vad som än hände henne själv eller hennes omgivning, förblev hon sina ideal trogen.

Som tidigare partisekreterare kände Helena kanske den gamla generationen revolutionärer bättre än någon annan, och av den anledningen tog statsåklagaren och andra regeringsavdelningar ofta råd av henne. Hon berättade en dag för mig att statsåklagarämbetet per telefon hade frågat henne, om hon känt mig före tiden för Stalins ”rensningsaktioner” och vilket intryck hon fått av mig. Statsåklagaren hade bett henne hälsa mig att jag skulle skriva en rapport om tvivelaktiga förhör, och likaså ville han veta om jag kände till fall då tjänstemän handlat mot den sovjetiska lagen när det gällde behandlingen av straffångar. Det antydde att sådana tjänstemän skulle ställas till juridiskt ansvar. Sedan jag funderat en tid över dessa frågor förklarade jag för Helena, att en av dessa personer, överste Poljanskij, visserligen hade uppträtt på ett ofattbart sätt, men att jag inte

hade något intresse av att ställa honom inför rätta.

— Säg till statsåklagaren att jag så fort och så grundligt som möjligt vill glömma denna period av mitt liv, antingen regeringen vill skjuta alla de tjugosex personer som förhört mig eller vill göra dem till ministrar.

I slutet av oktober gick jag en regnig dag över Gogolboulevarden, då en man kom emot mig och plötsligt utropade:

— Aino Andrejevna! Är det verkligen ni?

Och jag kände igen general Bersins bror, som fortfarande var i Potma när jag blev frigiven. Han verkade sjuk, otvättad och trött, mycket värre än under tiden i Potma när jag senast hade sett honom. Han var, liksom sin mer kände bror, en ”gammal bolsjevik” och hade kämpat för revolutionen. När den genomförts hade han nått en hög ställning. En tid hade han till och med varit statsåklagare. Som många andra hade han häktats under stalintiden, men han hade lyckats hålla sig vid liv. Nu hade han blivit rehabiliterad precis som jag.

— Var bor ni och har ni träffat er man? frågade han.

Jag svarade att jag inte träffat min man och inte heller tänkte göra det, men att en officer på centralkommitténs order hade tagit sig an mig, låtit mig få pengar och nu letade efter en permanent bostad åt mig.

Hans ansiktsuttryck avslöjade den största förvåning.

— Det gläder mig för er skull att det har gått så bra för er. För mig har ingen gjort någonting!

— Var sover ni då på nätterna?

— Centralkommittén har en träbarack i utkanten av staden, och där är jag på nätterna tillsammans med hundra andra frigivna män. Ingenting görs för en gammal bolsjevik som jag — och ändå var jag statsåklagare. Och hur många år har inte min bror och jag tjänat partiet!

Ännu ett par dystra ord, lika dystra som vädret. Så skildes vi åt, Bersin och jag, sedan vi ömsesidigt önskat varandra ”lycka till”. Vad hade vi kunnat göra för varandra? Återigen stod det klart för mig vad överste Stroganovs hjälp betydde för mig.

Till slut kunde jag flytta in i min egen våning! Överste Stroganov sörjde för min månadshyra och skaffade mig pengar att inreda våningen. Jag tyckte nästan jag var förmögen, och jag var glad över att inte ha samma bekymmer som mina verkligt förmögna vänner. Jag råkade nämligen av en tillfällighet besöka en kvinnlig läkare, som var god vän till mig, och fann henne upplöst i tårar. När jag uttryckte min förvåning, blev hennes motfråga om jag inte läst dagens tidningar. Jag måste medge att jag inte hade det, och då berättade hon att regeringen just utfärdat en förordning enligt vilken alla statliga lån annullerades. Under många år hade sovjetmedborgarna tvångsvis köpt dessa papper. Betalningen drogs helt enkelt av från löner och honorar, och det fanns ingen möjlighet att komma undan. Många hade hoppats kunna lösa in obligationerna med tiden. Nu var de ingenting annat än värdelösa papper. Snyftande berättade min väninna att hon själv lagt ned fyrtiotusen rubel och hennes man sextiotusen på obligationer, för vilka de på gamla dagar hade tänkt köpa sig en datsja. Nu hade denna dröm gått om intet! Och min väninna var endast en av miljoner som på samma sätt såg sig bestulna av sin egen regering. Jag hade blivit besparad ett sådant slag, ty på grund av mina många fängelseår hade jag inga obligationer. En sådan svindel skulle säkert inte kunna inträffa i något annat civiliserat land! Det skamliga förfarandet väckte en oerhörd bitterhet överallt, men ingen vågade kritisera regeringens märkliga finansdrag.

Emellertid var annulleringen av statslånen en ganska betydelslös affär i jämförelse med de ogärningar som utövades under Stalins skräckherravälde. Denna terror väckte ännu fruktan hos folk — det var som om man inte vågade tro på att Stalin verkligen försvunnit från scenen. Det fanns knappast en familj i Moskva som inte på något vis berörts, men ännu vågade ingen tala om saken. Själv talade jag till exempel inte ens med mina intimaste vänner om mina upplevelser i fängelser och läger — och ingen ställde några frågor. Ångesten hade gripit för djupt in i allas hjärtan.

I västvärlden kan man knappast förstå, varför regeringen fortfarande, så många år efter Stalins död, inte har mod att offentligt ställa hans system vid skampålen. Om någon invänder att Chrusjtjov ändå i februari 1956 på den tjugonde partidagen avslöjade Stalins ogärningar, får man inte glömma att han höll sitt tal vid internt möte med partikongressen och att det aldrig offentliggjordes i Sovjetunionen. De sovjetiska massmedia som uppmärksammade den tjugonde partidagens kritik mot Stalin återgav den i en högst mildrad form. Emellertid upplästes vid partiets slutna sammanträden och ibland också på kommunistiska ungdomsförbundet (Komso-mol) en något förkortad version av Chrusjtjovs hemlighållna tal. Även om många sovjetmedborgare fortfarande var alltför oroliga för att våga yttra sig om det, fanns det inte så få som den gången diskuterade det utförligt och hoppades att det skulle bli någon form av liberalisering i Sovjetunionen. Själv har jag senare läst talet i en bok som jag köpte efter det att jag hade lämnat Sovjetunionen.

Jag hade nu fått någorlunda ordning på mina egna angelägenheter och beslöt att försöka ta reda på vad som hänt min bror Väinö. Jag hade inte hört något av honom på mer än tjugo år, när han i samband med ”rensningsaktionen” bland de finländska funktionärerna i Karelen — i december 1935 häktades i Petrozavodsk och fördes till Leningrad. Jag skrev nu till Väinös hustru i Petrozavodsk men fick inget svar. Då for jag själv dit, men jag träffade henne inte. Under de följande tre och ett halvt åren bombarderade jag myndigheterna med böneskrivelser, där jag anhöll om att få veta något om Väinös öde.

Till sist kom svaret i form av en attest från militärdomstolen i det norra militärområdet i Petrozavodsk. Denna urkund var daterad den 3 maj 1960 och bekräftade, att den dom som fällts över Väinö den 11 november 1937 hade upphävts, eftersom han inte var skyldig till något brott. Han hade rehabiliterats efter sin död. Alltså hade min bror fått lida ännu ett par dagar, innan han nådde slutet på sin resa. Tydligt hade hans hustru fått dela sin mans öde, eftersom hon ”inte för myndigheterna avslöjat sin mans spionageverksamhet”.

Kort efter min inflyttning i min egen våning fick jag till min häpnad en anmaning att infinna mig på generalstabens personalavdelning. Jag kom punktligt vid angiven tid och fördes in i ett stort rum, där redan ett antal högre officerare satt vid ett långt bord. En amiral verkade vara ordförande och bjöd mig ta plats mitt emot honom. Han höll ett kort tal i vilket han uttryckte sitt beklagande över det godtyckliga sätt på vilket jag blivit behandlad och över de orättvisor som vederfarits mig. Han hoppades att ”jag skulle kunna utplåna dessa dystra erfarenheter ur mitt minne”. En av generalerna förde mig till sist till utgången och bad mig när han tog farväl att jag skulle glömma allt förgånget. Jag svarade:

— Jag skulle ljuga, om jag lovade det. Jag kan aldrig glömma vad jag fått utstå. Och generalen svarade lågmält:

— Ja, jag förstår er fullkomligt.

1957 deltog jag i ett annat sammanträde i generalstabshuset. Det ägde rum på kvällen, och jag anmodades komma dit av en kvinna som samma dags morgon hade sökt upp mig i min våning

och överlämnat en inbjudan från partiutskottet. Hon gjorde klart för mig att en synnerligen viktig angelägenhet skulle behandlas och att en pensionerad överste som bodde i samma hus som jag skulle följa mig dit. Trots att jag inte kunde förstå vad jag hade där att göra, följde jag uppmaningen, så mycket mera som man t.o.m. ordnat en följeslagare åt mig.

När vi kom var sammanträdessalen redan full av en mängd höga officerare. En för mig okänd person, som var civilklädd, öppnade sammanträdet i egenskap av centralkommitténs befullmäktigade och meddelade att endast ett ämne skulle avhandlas denna kväll. Ett inledningsanförande hölls av en annan civilklädd person:

— I går kallades marskalk Zjukov inför centralkommittén för att ansvara för sina partifientliga handlingar. Centralkommittén har beslutat att avskeda honom från hans ämbete som försvarsminister.

Det var hela inledningen! På ordförandens fråga om någon ville yttra sig i ärendet anmälde sig till min förvåning min följeslagare. Han sade att han hade kämpat i två världskrig och eftersom han personligen kände marskalk Zjukov ville han gärna höra anledningen till att denne avskedats. Ordföranden blev förargad och sade:

— Hur kan en gammal partimedlem som översten ha fräckheten att fråga vad Zjukov gjort, sedan partiet undersökt ärendet och kommit till sitt beslut!

Näste talare var en annan äldre officer, som uttryckte sin tillfredsställelse med centralkommitténs beslut. Under den följande omröstningen godkändes beslutet enhälligt, varefter ordföranden avslutade sammanträdet.

På återvägen gav min följeslagare luft åt sin förtrytelse över att man behandlat en betydande officer — beundrad av alla — på ett så skamligt sätt. Han sade att han inte hyste några tvivel om orsaken till att Zjukov blivit avskedad: marskalken hade fallit i onåd hos partiet, därför att han försökt hålla tillbaka de politiska krafternas inflytande inom armén.

Några dagar senare hörde jag av ett par gamla partimedlemmar hur Zjukovs avskedande hade gått till. När marskalken kom tillbaka från ett officiellt besök i Jugoslavien och Albanien, möttes han på Vnukovoflygplatsen av Chrusjtjov och fördes till dennes ämbetsrum i centralkommitténs hus. Där befann sig endast några partiledare och dessutom Jekaterina Furtseva, sekreterare i centralkommittén i det ryska kommunistpartiet. Zjukov uppmanades att sätta sig mitt emot Chrusjtjov, och denne höll ett tal om marskalkens ”fientliga inställning till partiet”. Sedan talade Jekaterina Furtseva och lade fram anklagelsen mot Zjukov: denne hade byggt upp en personkult kring sin egen person och strävade efter offentlig glorifiering. Furtseva påstod också att Zjukov placerat sig själv på samma nivå som S:t Georg när han lät måla en tavla av sig själv, ridande på en skimmel. Denna tavla bar inskriften ”Georgij Zjukov, segraren, som befriat det tyska folket” och hade på hans order hängts upp i Röda arméns museum. Men vem hade befriat det tyska folket från naziherraväldet? Det var sannerligen inte Zjukov utan soldaterna i sovjetarmén.

— Vad har ni att säga till ert försvar? frågade Chrusjtjov.

Zjukov lär lugnt ha svarat att Nikita Sergejevitj inte hade någon aning om militära frågor, medan han inte ens bevärdigade Furtseva med ett ord till svar utan bara såg föraktfullt på henne. Nu öppnades dörren på Chrusjtjovs order och Zjukov fördes ut under bevakning. Sedan lär han en längre tid ha suttit i häkte. Morgonen efter Zjukovs avskedande skrev ”Pravda” i en ledare att kriget hade vunnits tack vare partiet och genom partiet, och att det sovjetiska folket och stridskrafterna hade ledningen inom centralkommittén att tacka för segern. Det stod naturligtvis klart för de flesta tidningsläsarna vem artikeln var riktad emot.

Vid den här tiden fanns det ovanligt många kineser på Moskvas gator. Mao Tsetungs statsbesök hösten 1957 firades med oerhörd ståt, tydligen för att skyla de motsättningar som redan då fanns mellan Moskva och Peking. Hela Moskvas befolkning uppmanades att delta i mottagandet av den kinesiske "Messias", och tusentals och åter tusentals människor hade tagit plats vid Gorkijgatan och på Röda torget, vinkade med små kinesiska flaggor och skrek: "Leve Mao och Kina!" Den rysk-kinesiska vänskapen var det allmänna samtalsämnet för dagen, och många kvinnor i Moskva påstod att de aldrig sett en så ståtlig man som Mao. När jag en gång under dessa upprörda dagar besökte en kvinnlig läkare som jag var god vän med, fann jag henne livligt fördjupad i en kinesisk tidning, och jag frågade skrattande:

— Jaså, kan du läsa kinesiska?

— Nej, svarade hon, men ser du då inte att denna tidning är tryckt i Kina?

Trots att säkert många människor i Moskva redan kände till att konflikten mellan Moskva och Peking inletts, fanns det inte så få enkla sovjetmedborgare som fortfarande trodde på en sovjetisk-kinesisk vänskap. En moskvabo sade en gång till mig:

— Nu behöver vi inte vara rädda för USA längre. Amerikanerna är maktlösa mot oss. Den kinesiska armén och vår vänskap med Kina har ändrat världspolitiken på ett avgörande sätt.

En oavbruten och skicklig propaganda blåste under, och allt som var kinesiskt höjdes utan undantag till skyarna. Men trots detta var den stora vänskapen ändå inte till nytta för alla befolkningsskikt.

Ett exempel var universitetsstudenterna. Hundratals kinesiska studenter strömmade till Moskva, fyllde hörsalarna och lade beslag på alla lägenheter som stod till buds. De gjorde det ofta svårt för de ryska studenterna att fullfölja sina studier. Samtidigt kom också talrika afrikaner till Moskvas universitet, och dessa fick liksom kineserna frikostigare ekonomiskt understöd än ryssarna och åtnjöt även andra fördelar. Det var därför inte att undra på att kineserna och afrikanerna blev synnerligen illa omtyckta av de ryska studenterna. Givetvis skickades också många ryska ingenjörer och akademiker av alla slag till Kina för att hjälpa till att återuppbygga landet, men att döma av den stora mängden kinesiska delegationer och turister kom enligt min mening fler kineser till Ryssland än ryssar till Kina.

En dag 1959 var drömmen slut. Vänskapen svalnade tvärt, och man hoppades bara att tillståndet inte skulle vara länge. "Kina kan inte klara sig utan oss." Åsikten grundades givetvis på att en in- dragning av lånen och den tekniska hjälpen skulle betyda slutet på Kinas industriella uppbyggnad.

Medan allt detta hände, sysslade jag mycket med mig själv och uppfyllandet av mina drömmar. Jag skulle gärna ha velat arbeta, men jag kunde inte få någon syssla som jag kunde klara av. På arbetsmarknaden rådde mycket svåra förhållanden: vanliga medborgare var antingen rädda för att mista sitt arbete, eller också väntade de på att det arbete de drömde om skulle falla ned till dem från himlen. Och ändå gjorde de sig knappast någon klar bild av vad de väntade på. En arbetare sade t.ex. en gång:

— Jag bara väntar helt enkelt.

Och på min fråga vad han väntade på, svarade han:

— Detsamma som alla andra.

Min egen väntan koncentrerade sig på frågan: "När kan jag komma ut ur Sovjetunionen och fara till mitt hemland Finland?"

Det fanns bara ett svar: Så länge min laglige make levde och innehade en position på maktens tinnar, fanns det inte den ringaste utsikt för mig, trots att vi levde åtskilda, att få ett pass som jag kunde resa utomlands på, minst av allt till Finland. Detta blev särskilt tydligt 1958. Då var Fagerholm statsminister och Virolainen utrikesminister, och den finländska regeringen vägrade Kuusinen inresetillstånd, när han hade inbjudits av det finländska kommunistpartiet att tala vid 40-årsfesten till minnet av partiets grundande.

När Otto Kuusinen inte kunde få något visum, skulle det givetvis gå hans och Sovjetunionens ära för när, om jag fick ett pass. Jag var å andra sidan fast övertygad om att den finländska regeringen inte hade något att invända mot mig personligen. Jag hade ju aldrig handlat mot mitt hemlands intressen. Men jag var lika övertygad om att endast Kuusiners död skulle göra det möjligt för mig att resa till Finland.

Jag fick vänta nio långa år, innan äntligen den dag kom då jag kunde resa hem. Under hela denna tid (1955-1964) träffade jag inte Kuusinen en enda gång, trots att han då och då ringde upp mig för att be mig komma tillbaka till honom eller för att erbjuda mig sin hjälp. I båda fallen var mitt svar ständigt ett oåterkalleligt ”nej”. Jag behövde inte hans hjälp, och även om jag behövt den, var jag för stolt för att ta emot den. Mina bittra minnen av att han aldrig lyft ett finger för att hjälpa mig från fängelse och arbetsläger stod för alltid emellan oss.

Jag var numera en helt oberoende kvinna och ville så förbli. När jag fick meddelande om att Otto låg på sjukhuset i Kreml, skrev jag den 13 maj 1964 ett brev och avslöjade för första gången för honom hur jag hade försvarat honom, när man krävde att jag skulle intyga att han spionerat för England. I brevet förebrådde jag honom också att han inte hade gjort något för de finländska vänner och partikamrater som blivit ”likviderade”. Bland dessa nämnde jag speciellt Gylling, Heimo och Manner. Fyra dagar senare, den 17 maj 1964, dog Otto Wilhelm (Wille) Kuusinen i en ålder av åttiotre år.

Dagen därpå, den 18 maj 1964, var alla tidningar i Moskva försedda med sorgkant och var fulla av minnesord, där man talade om Kuusiners vänskap med Lenin och lovprisade hans enorma betydelse som partiteoretiker. Staden anlade offentlig sorg, och fotografier av Otto, försedda med sorgflor, prydde butikernas skyltfönster och fönstren på regeringsbyggnaden.³²

När jag morgonen därpå klätt mig med större omsorg än vanligt, satte jag mig vid fönstret. Jag hade en bestämd föraning om att något betydelsefullt skulle hända. Det vore otänkbart att man inte skulle uppmärksamma mig på ett särskilt sätt vid detta tillfälle och att man inte skulle inbjuda mig till den officiella sorgehögtidligheten. Enligt lagen var jag ju ändå Otto Kuusiners hustru.

Jag behövde inte heller vänta länge. Exakt klockan elva stannade en stor svart Cadillac framför dörren till mitt hus vid Smolenskijboulevarden, och två män steg ur. Den ene kände jag omedelbart igen. Det var Alexandra Sjeljepin, vice statsminister i Sovjetunionen. Den andre var en rätt korpulent general i uniform med ordnar och hederstecken. Jag kände honom inte, och jag fick heller aldrig veta hans namn. Jag öppnade dörren för dem, Sjeljepin stramade upp sig, bugade sig och tryckte min hand. Generalen bugade sig också.

Så sade Sjeljepin:

---

³² I det officiella meddelandet om Kuusiners begravning nämndes inte hans hustru. I ”Pravda” och på andra ställen, där man skrev om Kuusinen, förteg man helt och hållet hans samarbete med Stalin, och det hette i stället: ”Han arbetade länge hand i hand med den framstående leninisten N. S. Chrusjtjev och andra ledare inom den sovjetiska staten.”

— Fru Kuusinen, vi har kommit för att följa er till den sorgehögtid som ni säkert känner till skall äga rum. Jag ville svara något, men han hejdade mig:

— Vi vet att ni levat skild från er man. Men ni måste förstå att det yttre skenet måste bevaras. Högtidligheten börjar om en timme. Får jag be er att klä er i svart?

Han visste naturligtvis inte att min svarta klänning redan låg till hands och att jag bättre än många andra kände till ”konvenansens fordringar”. Jag klädde hastigt om mig, och med högtidlig min lät jag de båda männen ledsaga mig till bilen. Under djup tystnad for vi snabbt genom Moskvaskator och kom snart fram till Dom Sojuzov, fackföreningsrörelsens huvudbyggnad.

Kuusinen låg på lit de parade. Regerings- och partiledare avlöste varandra som hedersvakt, och en synbarligen ändlös ström av moskvabor drog förbi den med blommor och kransar smyckade kistan för att visa Kuusinen en sista heder. Först satt jag några minuter bredvid katafalken. Sedan ledde man mig in i ett förrum, där jag med en viss förvirring måste ta emot kondoleanserna. Många, många människor trängdes omkring mig, mumlade sitt deltagande och sade att det gjorde dem ont att jag förlorat min man och vilken svår förlust hans död var för landet. Efter en stund fick jag åter lov att gå in i det rum där Otto låg på bår. Där reste sig en man och höll ett tal, där han lovordade Kuusiners stora gärningar och förtjänster om Sovjetunionen. När han slutat kände jag att jag hade uppfyllt min plikt som deltagare i sorgehögtiden och att det var tid för mig att ta farväl.

När jag vände mig mot utgången satt Sjeljepin kvar och endast generalen följde mig ut. Det stod tydligt och klart för mig att han hade bråttom — han hade spelat sin roll färdigt! Jag for tillbaka ensam; till och med chauffören tycktes vilja bli av med mig så fort som möjligt. När vi stannade vid min port, öppnade han inte ens bildörren åt mig. Jag steg ur — och nu var jag verkligen ensam.

När jag åter satt i mitt rum, såg jag för första gången en hoppets stråle. Nu när Kuusinen inte längre levde kanske frihetens timme hade slagit för mig? Skulle jag bli fri från denna stad som jag hatade, fri från detta land som trampat mina mänskliga rättigheter under fötterna, fri från fasa och fruktan? Nu när det inte fanns mera kvar av Kuusinen än hans namn — skulle man äntligen låta mig resa?

Mina tankar gick från det förflutna till det nuvarande och till det kommande, jag funderade över mitt personliga öde och mina medmänniskors ... Jag kände inte det ringaste mer för Otto. Jag var bara medveten om en dov känsla av triumf över att jag fortfarande levde. Alla andra känslor hade tiden och min avsky utplånat. Jag hade överlevt Vorkuta — hur skulle några andra känslor kunna finnas kvar? Nu var jag bara medveten om en enda sak: jag levde, men Otto var död ...

I timmar satt jag så och försökte att göra mig en slutgiltig bild av Otto. Jag var säker på att om man någon gång skulle göra efterforskningar om Kuusinen i Kremls arkiv, skulle man aldrig få ett objektivt intryck av hans karaktär och personlighet. Men minnena av Kuusinen skulle alltid för nuvarande och kommande regeringar vara en källa till förlägenhet. Han var dock en utlänning, en man som inte sett dagens ljus på rysk mark. Han behärskade svenska och tyska och kunde tillräckligt mycket franska för att läsa politiska och andra rapporter. Men hans ryska var och förblev oslipad. Han lyckades aldrig bli kvitt sin utländska accent, och en åhörare kunde inte undgå att på varje ord han sade märka att han var utlänning.

Trots detta — här låg kanske han betydelsefullaste insats? I nära ett halvt århundrade hade Otto Kuusinen varit medelpunkten inte bara i det ryska kommunistpartiet utan också i Sovjetunionens regering. Att en utlänning lyckats inta en av de högsta posterna i regeringen var i och för sig en fenomenal prestation, och att han till sin levnads slut lyckades behålla denna ställning, trots alla

förändringar i de politiska förhållandena, var något nära nog obegripligt.

Han överlevde Lenin och Stalin och hade varit intim medarbetare till dem båda. För Stalin hade han varit i det närmaste outhärlig, hade så att säga varit hans ”logos”. Medan Stalins kunskaper om utrikes angelägenheter, om diplomatins konst och om de kapitalistiska länderna var begränsade, var Kuusinen en högt begåvad och skicklig diplomat, som var väl orienterad i utlandets förhållanden. Liksom den grekiske ”logos” stod bakom sin konung och viskade svar och råd till honom, stod Otto på sätt och vis bakom Stalin. Han var särskilt väl lämpad för denna roll, eftersom han inte brydde sig om att träda fram personligen inför offentligheten med sitt vetande och sina insatser.

I detta sammanhang kan man ställa sig frågan, om Kuusinen alltså var en speciellt blygsam människa. Svaret blir: Absolut inte — tvärtom. Han var besatt av en brinnande äregirighet, och han var synnerligen mån om att hans åsikter, hans önskingar och planer verkligen omsattes i handling. Och det lyckades honom nästan alltid! Men så snart han genomdrivit sin vilja, var det honom likgiltigt om andra genomförde hans planer och inhöstade erkännande för detta. Innerst inne var Otto besatt av ett starkt och på sitt sätt cyniskt självförtroende och skulle aldrig ha låtit sig förödmjukas av någon. Under hela sitt liv var han övertygad om att ingen i världen var honom andligen överlägsen, allra minst Stalin. Men han kunde konsten att lägga fram förslag för Stalin på ett så skickligt sätt, att denne var fast övertygad om att de stora idéerna sprungit fram ur hans eget huvud.

Kanske, tänkte jag, hade Ottos stora framgång sin grund i att han som utlänning lät påskina att åtskilligt helt enkelt inte angick honom. Hur kommunismen byggdes upp i det bolsjevikiska Ryssland var honom t.ex. fullständigt likgiltigt. På samma sätt var han totalt ointresserad av interna ekonomiska och politiska problem: tragedierna vid jordbrukets kollektivisering liksom skräckväldet och häktningen av oskyldiga sovjetmedborgare gjorde inte det ringaste intryck på honom. Först när ”utrensningssaktionerna” sattes in i Komintern, blev han i någon mån tveksam. Han hävdade att allt annat varken angick honom eller mig.

Så snart Otto ville koncentrera sig på en viss angelägenhet, drog han sig tillbaka i sin egen värld och märkte inte vad som hände omkring honom. Jag minns särskilt ett tillfälle. Jag tror det var 1925 som Neva fick ett så högt vattenstånd, att Leningrad hotades av total översvämning. Tusentals invånare måste fly från sina hem, och många människoliv gick till spillo under denna naturkatastrof. Tidningarna publicerade dagligen bilder från översvämningen, som överträffade alla tidigare. Men Otto kastade inte en blick på tidningarna dessa dagar. Hans tankar var fullständigt absorberade av ett arbete om Kominterns viktiga principer. När Zinovjev, dåvarande partisekreteraren i Leningrad, ringde till Otto från Kaukasus för att meddela att han avbröt sin semester på grund av den ohyggliga katastrofen, svarade Otto:

— Ja, det är förskräckligt. När telefonsamtalet var slut, frågade han mig:

— Vad i herrans namn har hänt i Leningrad som kan förmå Zinovjev att avbryta sin semester? Jag svarade:

— Nej vet du, vartenda skolbarn i Moskva känner till översvämningen i Leningrad. Otto Kuusinen är den ende som inte hört talas om den! Varför tittar du inte åtminstone på första sidan i gårdagens och dagens tidningar? Det är ju meningslöst att jag varenda morgon lägger tidningarna på frukostbordet, när du inte läser dem.

Otto svarade lugnt:

— Berätta för all del inte för någon att jag inte visste något om översvämningen.

Detta svar gjorde mig fullständigt övertygad om att katastrofen i grund och botten var honom totalt likgiltig.

Hans allmänna inställning ändrades i viss grad först på 30-talet, när t.o.m. Kominterns personal och hans egna släktingar utsattes för Stalins terror. När inte ens Stalins närmaste medarbetare längre gick säkra för häktning och avrättning, började han se upp. Han hade dittills intalat sig att alla sådana sovjetangelägenheter uteslutande var den sovjetiska ledningens sak, och att han själv inte skulle kunna beröras av dem. Han hade ständigt försökt att bli betraktad som utlänning, som en som stod fjärran från konflikterna inom Kremles kretsar och som inte gjorde någon rangen stridig. I offentliga mottagningar och festligheter deltog han så litet som möjligt, och bortsett från den dag när han låg död i sin kista, hade han aldrig burit de sovjetordnar som förlänats honom. Han var inte intresserad av att bli omtyckt av folket och att hålla tal.

Men var denna låtsade likgiltighet, detta understrykande av att han var utlänning, tillräckligt för att förklara hur min man kunde behålla sin höga ställning till sin död? Nej, enbart detta hade inte varit tillräckligt. Klok försiktighet och en stark självbevarelsedrift var kanske hans mest framträdande egenskaper. Även om han var de dåvarande härskarna till nytta, försummade han aldrig att samtidigt ge akt på sin egen fördel. Han visste alltid när tiden var inne att flytta över sin tillgivenhet på en ny herre. Och endast så lyckades han hävda sig, när terrorn nådde sin höjdpunkt och huvudena föll utan åtskillnad.

Kuusinenens förhållande till Trotskij kan tjäna som ett exempel. Från början hyste han ingenting annat än beundran för Trotskij. Han betecknade honom som en utmärkt organisatör och slösade lovord över hans ledning av Röda armén. Men Trotskij var en av de få som vågat angripa Otto offentligt. Han hade till och med i en tidningsartikel förklarat att Kuusinen inte var någon ärlig kommunist. Det kunde Otto aldrig glömma. Så snart Trotskijs teori om den ”permanenta revolutionen” fallit i onåd och han låg under i kampen mot Stalin, blev Otto en av Trotskijs våldsammaste motståndare — men först när det inte längre rädde något tvivel om att Trotskij redan var en slagen man.

På fullt allvar skröt Kuusinen en gång inför mig över att han ”precis som en orm ömsat hud sju gånger i sitt liv”.

Sju gånger hade hans lojalitet tagit en ny riktning, sju gånger hade han ändrat åsikter och livsåskådning. Som skolpojke hade han varit djupt religiös, han hade ofta bett och varit en ivrig kyrkobesökare. Som student vid universitetet i Helsingfors hade han ömsat denna ”religiösa hud”, blivit en fanatisk patriot och nationalist — för att också kasta denna övertygelse överbord och en tid hänge sig åt dryckenskap. Nästa steg var att delta i arbetarmassornas öde. Han blev aktiv politiker och medlem av socialdemokratiska partiet. Nu ställde han upp som riksdagskandidat och blev vald. När den kommunistiska revolutionen utbröt i Finland 1918, blev han vänsterinriktad marxist och en lidelsefull förkämpe för världsrevolutionen. När jag lämnade honom på 30-talet kastade han av sig också denna hud. Nu var han övertygad om att åsikten att världsrevolutionens mål kunde uppnås med politiska medel var föråldrad och felaktig. Den sista fasen innebar att han intalade sig själv och Stalin att världsrevolutionen endast kunde vinnas med militära maktmedel.

Han vände kappan efter vinden, och detta karaktärsdrag förklarar den kalla trolöshet som så många av hans kamrater fick erfara. Jag försöker förgäves påminna mig någon gång då Kuusinen hjälpte någon som befann sig i nöd. Fallet Stange, som jag har berättat om i kapitlet om Komintern, utgör det enda undantaget. Han rörde inte ett finger, när hans egen son häktades i Karelen och skickades till Sibirien, där han dog i tuberkulos. Visserligen ordnade Beria så att han

blev fri när han hörde vem hans far var. Men det var för sent. Sjukdomen ändade snart hans liv. Likaså gjorde Kuusinen minsta möjliga för att från undergång rädda sina äldsta medarbetare från Komintern, Mauno Heimo och Niilo Virtanen, och han lämnade sin svåger Einari Laaksovirta åt sitt öde. Laaksovirta var bror till Ottos första hustru, och i ett tidigare kapitel har jag berättat om hans resultatlösa Tysklandsresa i valutaaffärer. När han kom tillbaka, fick han på Kuusinen förord ett ämbete i den karelska republiken. Av för mig obekanta orsaker blev han där utesluten ur partiet. Denna uteslutning måste godkännas av partiets kontrollkommission. Eftersom Laaksovirta uppgivit att han var Kuusinen svåger, frågade Jaroslavskij, ordföranden i kommissionen, Kuusinen om hans åsikt. Jag har med egna ögon läst Ottos svar: ”Laaksovirta har aldrig varit kommunist och kommer aldrig att bli det. Gör vad ni anser riktigt.” Och så avrättades Laaksovirta som ”finländsk spion”.

Ett annat fall gällde hans finländska kamrater Gylling, Manner och andra. Han inte bara underlät att hjälpa dem utan bidrog till att de blev likviderade. Hade han för övrigt försvarat mig, sin lagvilda hustru? Han hade inte gjort någonting för mig, medan jag i fängelset gjorde allt för honom och envist vägrade att gå med på att han var ”engelsk spion”, detta trots att vi inte längre levde tillsammans och trots det oerhörda tryck som utövades mot mig.

Otto vägrade hjälpa även när det gällde små obetydligheter. När Manner blivit häktad lät han en vän förmedla en bön till Otto att man skulle skicka honom hans långa yllekalsonger från hans bostad, eftersom hans reumatism blev allt svårare i den våtkalla fängelseluften. Han bad också om litet tvål. Men Otto gav order om att dessa önskingar inte fick uppfyllas.

Kuusinen var mycket lättsårad, och om någon kränkt honom, lät vara på skämt, glömde han det aldrig. En kväll fick vi telefon från Leningrad. En i Finland född funktionär vid GPU i Leningrad meddelade, att Evä, Kuusinen gamle partikamrat, just hade dött. Evä hade varit socialdemokratisk riksdagsman i Finland. Han hade deltagit i det röda upproret och kommit till Leningrad, där han blev en av de ledande inom det finländska kommunistpartiet. Ottos reaktion på meddelandet om hans död var de hånfulla orden:

— Utmärkt! Att dö var det bästa han kunde göra för världsrevolutionen.

Vi talade inte mer om saken, och Ottos fientliga inställning till den gamle partikamraten tedde sig då helt oförståelig för mig. Senare fick jag veta, att Evä en gång vid ett möte i Leningrad talat emot ett förslag från Otto — och det hade Otto aldrig kunnat glömma.³³

Otto hade inga verkligt närstående vänner. Enda undantaget var Nikolaj Bucharin, som Otto var nära vän med under 20-talet i Moskva. Bucharin var i många år chefredaktör för ”Pravda”, och han var då en av de mest omtyckta gestalterna i Sovjetunionen, en fascinerande personlighet, full av humor och alltid på rörlig fot. Han blev livligt beundrad av de unga intellektuella i Moskva, och när han höll sina föreläsningar inom den krets som kallades ”Röda professorerna”, var hörsalen alltid fylld till trängsel. Vad som band Bucharin och Kuusinen samman var den gemensamma lidelsen att analysera politiska och ideologiska frågor, medan de i övrigt var diametrala motsatser. Bucharin var den ende som under dessa år när som helst fick komma till oss oanmäld. Han bodde i samma hus som vi, och när han gjort morgondagens ”Pravda” klar för tryckning, tittade han ofta in till oss. Till långt in på småtimmarna satt han och Otto och diskuterade Kominterns problem eller kommunismens teoretiska frågor och gick då och då ut i skafferiet för att hämta något ätbart. En gång somnade Bucharin på soffan i Ottos arbetsrum och rusade nästa

³³ Enligt vad professor John Hodgson konstaterat, blev Otto Kuusinen och K. M. Evä fiender 1921. På en stormig kongress med det finländska kommunistpartiet detta år riktade K. M. Evä med stöd av majoriteten i centralkommittén en skarp, nästan nedgörande kritik mot Kuusinen. Denne försvarade sig mot angreppen i ett längre tal.

morgon direkt från oss till sin redaktion.

Bucharin hade en stor kärlek utöver politiken: han var lidelsefull jägare. När han kom tillbaka från Kaukasus hade han alltid med något vilt som han skjutit, för det mesta fasaner som han gav oss. En gång hade han med sig en levande apa från en zoologisk trädgård. Med några väl valda ord överlämnade han den till mig som gåva.

Så småningom lärde sig apan att tända och släcka det elektriska ljuset och andra trick. Men hennes konster blev litet för mycket för mig efter en tid, och en dag tog mitt tålamod slut. När jag kom hem hittade jag henne framför en spegel med en av mina hattar i händerna. Detta beseglade apans öde, och vi överlämnade henne till zoologiska trädgården.

Den varma vänskapen mellan Kuusinen och Bucharin varade till 1929, då Bucharin miste sin anställning som chefredaktör för "Pravda" och utstöttes ur Komintern. Det var ingen annan än Otto som utan hänsyn till gammal vänskap höll ett ytterst hätskt tal mot Bucharin vid ett möte med centralkommittén. Och det var inte bara Bucharin som behandlades på detta sätt. Otto svek också sina gamla finländska kommunistvänner, när det började gå utför för dem. Man kan sannerligen inte säga om Otto att han lät leda sig av sina känslor, när han trodde att hans egen säkerhet eller hans egen karriär på något vis skulle kunna bli lidande.

Dagen efter det att Bucharin förklarats ovärdig att ha en befattning i Komintern, befann jag mig i Kominternhuset. I trappan mötte jag kamrat Lominadse, som kom från Georgien och var ordförande i den internationella kommunistiska ungdomsorganisationen. Han hade sitt kontor i översta våningen i Kominternhuset. Liksom alla andra kände han naturligtvis till den nära vänskapen mellan Bucharin och Kuusinen. Nu frågade han mig:

— Vad säger Kuusinen nu?

— Om vad?

— Hm, vi inom ungdomsorganisationen anser att Kuusinen står näst i tur. Vad tror ni om det?

— Jag vill inte säga någonting. Men jag vet med bestämdhet att det inte kommer att hända Kuusinen något.

— Hur kan ni veta det?

— Det är mycket enkelt. Otto kan konsten att inte blanda sig i farliga saker.

Det var en ödets ironi, att Lominadse trots sin georgiska härstamning och sin vänskap med Stalin likviderades några år senare — men inte Kuusinen.

Vad väntade sig Otto innerst inne av livet? Yrjö Sirola, som kände Otto väl under ungdomstiden, berättade en gång, att Otto varit en romantisk yngling med poetisk begåvning, som intresserade sig för konst och humanistiska studier. Hans vänner tyckte mycket om honom, men de kunde aldrig riktigt komma underfund med honom. Han verkade som en sfinx.

När jag senare lärde känna honom, var jag också medveten om den gåtfulla atmosfär som omgav honom. Allteftersom åren gick framträdde den egenskapen alltmer. I vilket sällskap han än befann sig, tycktes han stå utanför. Han satte skräck i många av sina närmaste medarbetare, men å andra sidan kunde han ibland vara skygg och blyg. Han ville inte ha något att göra med enkla medlemmar av den finländska arbetarklassen, vilket delvis berodde på hans obekantskap med praktiska frågor. Teknik, industri och maskiner var okända områden för honom, och han kunde inte hysa något intresse för dem. Han besökte aldrig en fabrik vare sig i Finland eller i Sovjetunionen utan att först ha orienterat sig om vilka varor som tillverkades eller hur arbetarna levde.

Kort sagt, han var en politisk teoretiker och han arbetade ”bakom kulisserna”.

Det måste emellertid nämnas att Kuusinen inte föraktade vissa fritidsnöjen: han tyckte om teater och musik och besökte museer. En särskild förkärlek hade han för Meyerholdteatern i Moskva. Han hyste stor tillgivenhet för den talangfulle direktören, tills också denne föll offer för utrensningssaktionerna. Otto hade mycket nöje av att ströva omkring i museernas stora salar, och när han pratade med mig om de olika konstperioderna, om måleriets historia och konstnärernas levnadshistoria, var han som förvandlad. En annan dold sida av hans väsen kom i dagen. Den moderna konsten kunde han inte förstå sig på, särskilt inte när den — som så ofta i Sovjetunionen — sysslade med politiska ämnen.

Allt vad jag hittills sagt, förklarar emellertid inte Kuusinens otillgänglighet, och frågan om vad han innerst inne väntade sig av livet förblir obesvarad. Efter moget övervägande har jag kommit till slutsatsen att nyckeln till hans personlighet finns i det han hatade, inte i det han älskade. Med vilken bitterhet tänkte han inte tillbaka på sitt hemland Finland? Att det finländska kommunistiska upproret 1918 misslyckades smärtade honom hela livet som ett öppet sår. Han talade sällan om det, men en gång skrev han en kort uppsats, som han gav titeln ”Självkritik”. I den diskuterade han varför upproret hade misslyckats så totalt. Jag kommer ihåg den poetiska inledningen till uppsatsen: ”Revolutionens ängel svävade över jorden, men vi var alltför ovetande för att gripa tag i dess vingar.” En gång sade han:

— Det största felet var att vi inte omedelbart övermannade Svinhufvuds kabinet. I stället för att ta dem till fånga och ta livet av dem lät vi dem glida oss ur händerna. Det felet skall vi inte göra nästa gång!

Under den kortlivade revolutionära regeringen 1918 var Kuusinen undervisningsminister och fullt medveten om sitt ansvar. Efter sammanbrottet flydde ledarna till Ryssland och lämnade de anhängare som de själva vilsefört åt sitt öde. Dessa fick betala sina ledares gärningar med sina liv. Sedan dess tänkte Kuusinen på Finland bara med motvilja och avsky, och hans hat gällde till och med det finska språket. Han ville t.o.m. att finskan skulle avskaffas som undervisningsspråk i de karelska skolorna, medan finskan gjordes till landsspråk i Karelen på Gyllings förslag och med Lenins samtycke. Men efter Lenins död, och när Gylling tillsammans med sina finländska medarbetare avlägsnats från sitt ämbete, omsattes Kuusinens vilja i handling, och det finska språket ersattes i Karelen med ryska.

Ottos motvilja mot sitt fosterland kom också i dagen i det förord, som han skrev till minnesutgåvan av Finlands nationalepos Kalevala.³⁴ Denna utgåva publicerades 1935 i Petrozavodsk, exakt hundra år efter det att sångerna tryckts för första gången. I sitt förord hävdade Otto att de vetenskapsmän som forskat efter Kalevalas ursprung tillhört bourgeoisien och att deras resultat var felaktiga och vilseledande. Kalevala, sade han, var en rent karelsk skapelse, och under de århundraden då dikterna utvecklats hade det finländska folket inte haft det ringaste med dem att göra. Bland annat framhöll han också i detta förord att det i Kalevala inte fanns den minsta antydning om en tro på en allsmäktig Gud.

Allting tydde på att Ottos innersta dröm var att tvinga Finland till underkastelse. Lenin hade rätt, när han gav honom öknamnet ”Finlands slukare”. Otto hade en gång skrivit en artikel, där han hävdade att Finland bara var ett litet stoftkorn som måste försvinna från världskartan. Men Lenin var inte ense med honom om artikelns innehåll och hade sagt att ”Otto skjutit över målet”. Det

³⁴ Här har författarinnan gjort sig skyldig till en förväxling. Det var inte Kuusinen utan Yrjö Sirola som 1935 skrev förordet till minnesupplagan av ”Kalevala”. Kuusinen publicerade däremot en utförlig kommentar till detta finska nationalepos 1949, det ”Nya Kalevalas” hundraårsdag.

var då Lenin gav honom ovannämnda öknamn som han var ganska stolt över.

En gång anförtrodde han mig att han drömde om att få Finland i sitt våld, och när hela Norden underkastat sig honom, skulle han bli nordisk ”prokonsul”. När senare hela Europa blev kommunistiskt, skulle han återvända till Moskva, och han, Kuusinen, skulle bli den man vars vilja regerade världen.

Naturligtvis menade Kuusinen att allt detta skulle nås med militära medel. Som redan nämnts, hade han i mitten av 30-talet kommit till den övertygelsen att kommunismen inte skulle kunna segra genom politisk verksamhet utan enbart med hjälp av militära maktmedel.

Det första steget på den vägen togs av Sovjetunionen, när Röda armén angrep Finland den 30 november 1939. Det var utan tvivel Kuusinens inflytande som ledde till detta beslut. Han ville återvända till Finland under Röda arméns fanor och på detta sätt hämnas på det fädernesland som drivit bort honom. Han bär en stor del av ansvaret för de stora förluster och lidanden som detta angrepp vållade det finländska folket. Ingen människa, som fötts på finländsk jord, har någonsin haft en större börda på sitt samvete.

Jag lät Kuusinens karriär glida förbi i mina tankar. Trots alla politiska förändringar hade han höjt sig steg för steg. Han, som troget hade följt Stalins riktlinjer, tjänade på samma sätt dennes efterföljare. När han 1941 utnämndes till medlem av kommunistpartiets centralkommitté och 1957 blivit kallad till politbyrån hade han nått så högt som tänkas kunde. Från 1940 till 1958 var han som vice ordförande i Högsta sovjet samtidigt vice president i Sovjetunionen. I sexton år (1940-1956) var han president i den karelska republiken, trots att han knappast någonsin deltog i regeringsbestyren i denna s.k. republik.

Kuusinen's största insats för Sovjetunionen ligger med all säkerhet på det utrikespolitiska området. Han inte bara ledde Komintern i sexton år, utan han var också ordförande i utskottet för utrikes angelägenheter inom Högsta sovjet. Såvitt jag hört var hans sista uppgift att vid ett hemligt möte med Mao Tsetung antingen 1962 eller 1963 försöka komma till rätta med några stridsfrågor mellan Kina och Sovjetunionen.

Var det inte märkligt, tänkte jag för mig själv, att denna människa, som haft ett sådant oerhört inflytande på den väldiga nationens politik, inte var infödd ryss utan utlänning, en främling, som i grund och botten var fullständigt likgiltig för Sovjetunionen? När han smidde ränker och drev intriger, och när han hjälpte Trotskij och Lenin, Stalin, Chrusjtjov och Bresjnev med fler onda än goda gärningar, gjorde han ingenting av detta för att hjälpa Ryssland eller ens för att leda kommunismen till framgång. Nej, denne främling, som Sovjetunionen gav en så hög ställning och sådan makt, hade endast ett mål i sikte: att marschera in i sitt hemland under Röda arméns fanor och att utnyttja sin makt för att visa sitt fädernesland vem som var den slutlige segraren.

Det tog ytterligare några månader att skaffa pass och andra nödvändiga papper. Bland annat behövde jag en officiell bekräftelse på att jag var född i Finland, och denna skickade mig Herta Kuusinen på min begäran och på det finländska kommunistpartiets brevpapper. På senhösten 1964 lade jag in ansökan om pass hos de sovjetiska myndigheterna. Jag blev artigt behandlad i alla regeringsinstanser, och när tre månader gått fick jag ett utlandspass, giltigt för ett år. Detta innehöll ett av den finländska ambassaden utfärdat visum med uppehållstillstånd för tre månader. Samma dag som jag fått passet, steg jag på kvällen ombord på ett tåg till Leningrad, och den 28 februari 1965 for jag över gränsen till Finland.

Biografiska notiser

Bersin, Jan Karlovitj (1890-1937)

Partimedlem från 1905, general; mars till maj 1919 vice folkkommissarie för inre angelägenheter; 1924-1935 chef för Röda arméns försvarsavdelning; 1935 befriad från denna post på egen begäran, vice befälhavare för Röda-Baneret-Fjärran-Österns Specialarmé, den äldste militäre rådgivaren i Spanien återvände från Spanien 1937 på order, chef för Röda arméns försvarsavdelning, häktad och likviderad vid årets slut.

Blücher, Vasilij Konstantinovitj (1889-1938)

Partimedlem från 1916, marskalk av Sovjetunionen, hjälte under inbördeskriget; rådgivare åt den kinesiska regeringen Sun Yat-sen; likviderad på Stalins befallning utan rättegång den 9 november 1938.

Bucharin, Nikolaj Ivanovitj (1888-1938)

Partimedlem från 1906, marxistisk teoretiker; under Brest-förhandlingarna tillhörde han gruppen av ”vänster-kommunister” och uppträdde beslutsamt mot Lenin; 1917--1936 medlem av centralkommittén, 1919-1924 suppleant i och 1924-1929 medlem av politbyrån inom centralkommittén; många år var han chefredaktör för ”Pravda”, medlem av Kominterns exekutivkommitté; likviderades 1938 därför att han uppgavs höra till ”högerns och trotskisternas antisovjetiska block”.

Denikin, Anton Ivanovitj (1872-1947)

Tsaristisk general, under inbördeskriget överbefälhavare vid västfronten. Grundade efter oktoberrevolutionen tillsammans med L. G. Kornilov och M. V. Alexejev en rysk frivilligarmé. När denna armé upplöstes i april 1920 flydde han till utlandet.

Dimitrov, G. N. (1882-1949)

Bulgarisk kommunist, från 1921 medlem av Kominterns exekutivkommitté och Profinterns centralråd. Frikänd 1933 i processen efter riksdagshusbranden, sedan februari 1934 åter i Sovjetunionen. Under andra världskriget organiserade han motståndet i Bulgarien, 1946-1949 ordförande i Folkrepubliken Bulgariens ministerråd, 1948 generalsekreterare i bulgariska kommunistpartiets centralkommitté.

Furtseva, Jekaterina, Alexejevna (1910-1974)

Partimedlem från 1930. Genomgick Lomonossov-institutet för tillämpad kemi i Moskva; 1934-1936 första statssekreterare inom det sovjetiska kommunistpartiet i Moskva; sedan 1956 medlem av centralkommittén, 1956-1957 suppleant och 1957-1961 medlem av det sovjetiska kommunistpartiets centralkommittés presidium; 1956-1960 sekreterare i det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté; sedan maj 1960 kulturminister i Sovjetunionen.

Heimo, Mauno (1896-1937)

Tillhörde 1918 i en underordnad befattning den finska revolutionsregeringen. Vid den vita arméns intåg i Helsingfors i maj 1918 flydde Heimo till Sovjetunionen, där han en tid var verksam i folkkommissariatet för utrikes ärenden. Från 1921 funktionär i Komintern. Verkade i Frankrike under folkfrontsperioden 1934-35. Häktades av NKVD under Stalins utrensningar.

Jenukidse, Avel Safronovitj (1877-1937)

Partimedlem från 1898. Känd bolsjevikledare. 1923-1937 medlem av presidiet och sekreterare i Sovjetunionens centrala exekutivkommitté (ZIK); likviderad 1937.

Kirov (Kostrikov), Sergej Mironovitj (1889-1934)

Partimedlem från 1904. 1921-1925 sekreterare i centralkommittén för kommunistiska partiet (bolsjevikerna) i Aserbajdsjan; 1923-1934 medlem av centralkommittén; 1926-1930 suppleant och 1930-1934 medlem av politbyrån inom ryska kommunistpartiets (bolsjevikernas) centralkommitté resp. Sovjetunionens kommunistiska parti (bolsjevikerna); 1926-1934 förste sekreterare i guvernementskommittén och Nordväst-byrån inom centralkommittén för Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna) i Leningrad; 1934 sekreterare och medlem av organisationsbyrån inom centralkommittén i Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna). Det av Stalin iscensatta mordet på honom blev upptakten till den beryktade "Moskvaprocessen" och de likvidationer som följde.

Kollontaj, Alexandra Michajlovna (1872-1952)

Funktionär i den internationella kvinnorörelsen, sovjetisk diplomat, medlem av kommunistiska partiet från 1915. Efter oktoberrevolutionen till 1918 folkkommissarie för den statliga försörjningen; 1920 chef för kvinnoavdelningen inom centralkommittén av ryska kommunistpartiet (bolsjevikerna); 1920-1922 ledande ställning inom "arbetaroppositionen"; 1921-1922 sekreterare i Kominterns internationella kvinnosekretariat; 1923-1926 minister och handelsattaché i Norge; 1926-1927 i Mexiko och 1937-1930 åter i Norge; 1930-1943 sändebud och senare Sovjetunionens minister i Sverige; efter 1945 rådgivare i Sovjetunionens utrikesministerium.

Kujbysjev, Nikolaj Vladimirovitj (1893-1938)

Bror till den kände bolsjevikledaren V. V. Kujbysjev. Beklädde olika poster inom armén, 1937 befälhavare över militärområdet Transkaukasien; deputerad i Sovjetunionens högsta sovjet, innehavare av tre av Röda Banérets ordnar; avrättad 1938.

Kuusinen, Hertta (1904-1974)

Medlem av det finländska kommunistpartiets centralkommitté från 1939, finländsk politiker, dotter till Otto W. Kuusinen; sedan 1944 medlem av polibyrån inom det finländska kommunistpartiets centralkommitté; sedan 1945 ordförande i den parlamentariska fraktionen inom Demokratiska Förbundet för Finlands Folk.

Kuusinen, Otto Wilhelm (1881-1964)

Partimedlem från 1904, utexaminerad från Helsingfors universitet; 1906-1916 redaktör för tidskriften "Sotsialistitjeski zjurnal" och centralorganet för det socialdemokratiska partiet i Finland "Työmies" ("Arbetare"); 1921-1939 sekreterare i Kominterns exekutivkommitté; 1940-1964 deputerad i Sovjetunionens Högsta sovjet; 1940-1957 ordförande i presidiet för Högsta sovjet i Karelsk-finländska sovjetiska socialistiska republiken, vice ordförande i presidiet i Sovjetunionens Högsta sovjet; 1941-1964 medlem av centralkommittén, 1957-1964 medlem av presidiet och sekreterare i Sovjetunionens kommunistpartis centralkommitté.

Manner, Kullervo (1880-1935)

Journalist och socialdemokratisk riksdagsledamot i Finland. 1917 talman. Stod i spetsen för den kommunistiska revolutionsregeringen 1918. Undkom till Ryssland, blev ordförande för det finländska kommunistpartiet och medlem av Kominterns exekutivkommitté. Häktades 1935 och avrättades i arbetslägret Tsjibiu vid floden Petjora.

Manuilskij, Dimitrij Sacharovitj (1883-1959)

Partimedlem från 1903. Utexaminerades från juridiska fakulteten vid Sorbonne (1911); 1918 medlem av all-ukrainska revolutionskommittén, folkkommissarie för jordbruket inom den ukrainska socialistiska republiken; 1920-1923 och 1949-1952 medlem av politbyrån och 1921-1922 förste sekreterare i centralkommittén i kommunistpartiet (bolsjevikerna) i Ukraina; 1922 beordrad att arbeta inom Komintern; 1922-1923 suppleant och 1923-1952 medlem av central-

kommittén i ryska kommunistpartiet (bolsjevikerna) resp. Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna); 1924-1928 medlem av presidiet och 1928-1943 sekreterare i Kominterns exekutivkommitté; 1944-1946 folkkommissarie för utrikes ärenden och 1944-1953 vice ordförande i folkkommissariernas råd resp. ministerrådet för ukrainska socialistiska republiken. Författare till talrika arbeten i strategiska och taktiska frågor i den internationella arbetar- och kommuniströrelsen.

Mirbach, Wilhelm (1871-1918)

Greve, tysk diplomat. Efter fredsslutet i Brest-Litovsk ambassadör i Sovjetunionen. Mördad under de vänster-sociala revolutionärernas uppror i Moskva; på grund av detta dåd ville de upproriska bryta fredsfördraget med Tyskland.

Ordsjonikidse, Grigorij (Sergo) Konstantinovitj (1886-1937)

Partimedlem från 1903; 1917 specialkommissarie för Ukraina; organiserade livsmedelsförsörjningen för Rådsrepubliken; under inbördeskriget en av organisatörerna av Röda armén, efter inbördeskriget verksam i Transkaukasien; 1921-1926 ordförande i den kaukasiska byrån inom centralkommittén för det ryska kommunistpartiet (bolsjevikerna) resp. Sovjetunionens kommunistparti; 1921-1937 medlem av centralkommittén, 1926-1930 suppleant och 1930-1937 medlem av politbyrån inom centralkommittén för det ryska kommunistpartiet (bolsjevikerna) resp. Sovjetunionens kommunistparti; 1926-1930 ordförande i den centrala kontrollkommissionen inom Sovjetunionens kommunistparti och samtidigt folkkommissarie för arbetare- och bondeinspektionen och vice ordförande i Sovjetunionens folkkommissarieråd; 1930-1932 ordförande i Sovjetunionens högsta ekonomiska folkeekonomiska råd; 1932-1937 folkkommissarie för Sovjetunionens tunga industri; 1937 självmord.

Pjatnitskij, Osip Aronovitj (1882-1939)

Partimedlem från 1898. 1917-1918 ordförande i järnvägsmannaförbundet; 1918-1922 medlem av exekutivkommittén inom Moskvas sovjet och medlem av den allryska centrala exekutivkommittén (VZIK); 1920 sekreterare i Moskvas partikommitté; 1920-1921 suppleant i centralkommittén, 1924-1927 medlem av den centrala kontrollkommissionen och 1927-1939 medlem av ryska kommunistpartiets (bolsjevikernas) centralkommitté, resp. Sovjetunionens kommunistpartis (bolsjevikernas) centralkommitté; från 1923 sekreterare i Kominterns exekutivkommitté; skjuten 1939.

Postysjev, Pavel Petrovitj (1887-1940)

Partimedlem från 1903; känd ledare för det bolsjevikiska partiet; under oktoberrevolutionen och under inbördeskriget på olika ansvarsfulla poster; 1933-1937 medlem av politbyrån och sekreterare i centralkommittén av kommunistpartiet (bolsjevikerna) i Ukraina. Trots att han till stor del själv organiserade tvångskollektiviseringen och rensningsaktionerna i Ukraina, korn han senare till den övertygelsen att utrensningarna var godtyckliga och skadade partiets sak. Blev på Stalins befallning återkallad från Ukraina och utnämnd till partiets generalsekreterare i Kujbysjev, senare häktad och skjuten 1940.

Radek, Karl Bernhardovitj (1885-1939)

Känd publicist: beklädde viktiga poster inom Komintern; dömdes 1938 till tio års fängelse, likviderades ett år senare.

Rovio, Kustaa (1887-1938)

Denne som Lenin i hemlighet vistades hos i Finland sommaren 1917, var på 30-talet förste sekreterare i partiet i Karelen men avsattes hösten 1935 från sin post. Samtidigt avsattes också Edvard Gylling från sin post som ordförande i folkkommissariernas råd i den autonoma

sovjetrepubliken Karelen. Båda, Rovio och Gylling, häktades 1937 och blev först 1956, kort efter den 20:e partidagen, postumt rehabiliterade.

Rudsutak, Jan (1887-1938)

Lett, partimedlem från 1905; aktiv deltagare i oktoberrevolutionen och inbördeskriget. Under Lenin-eran medlem av presidiet i högsta folkeekonomiska rådet, på ledande poster inom den sovjetiska fackföreningsrörelsen; 1923-1934 sekreterare i centralkommittén; 1926-1932 medlem av politbyrån; 1934-1937 suppleant i politbyrån; 1924-1930 på statlig nivå folkkommissarie för Sovjetunionens trafikväsen, flera gånger medlem av presidiet för centrala exekutivkommittén (ZEK) i Sovjetunionen och Ryska Rådsrepubliken. Häktad och skjuten 1938.

Rykov, Alexej Ivanovitj (1881-1938)

Partimedlem från 1899. 1918 ordförande i högsta nationalekonomiska rådet i Ryska Rådsrepubliken. Under hans ledning nationaliserades industrin; 1921 ställföreträdande i folkkommissariernas råd och rådet för arbete och försvar inom Ryska Rådsrepubliken; 1924-1930 ordförande i Sovjetunionens folkkommissariernas råd och 1924-1929 i Rådsrepubliken; 1930-1936 folkkommissarie för post- och telegrafväsendet i Sovjetunionen; häktad 1937 och skjuten i mars 1938.

Sirola, Yrjö (1876-1936)

Partimedlem från 1913. Folkkommissarie för utrikes ärenden i Finlands revolutionära regering 1918. Förste ordföranden i Finlands kommunistiska parti 1918. Deltog i grundandet av Komintern i mars 1919. Två gånger vald till ledamot i Kominterns exekutivkommitté (EKKI). Tillhörde i flera år Kominterns internationella kontrollkommission (IKK). Verksam som Kominternrepresentant i Sverige, Norge, Tyskland och USA. Rektor för Leningradfilialen av det kommunistiska universitetet för folken i väst.

Sjljapnikov, Alexander Gavrilovitj (1884-1937)

Partimedlem från 1901, metallarbetare; 1915 invalid i centralkommittén i Rådsrepubliken; april—oktober 1917 ordförande i metallarbetarfackförbundet; efter oktoberrevolutionen folkkommissarie för arbete i Rådsrepubliken; 1918-1919 suppleant i centralkommittén och 1921-1922 medlem av ryska kommunistpartiets (bolsjevikernas) centralkommitté; 1919-1922 ordförande i metallarbetarfackförbundet; 1920-1922 organisatör för och ledare av arbetaroppositionen. Även senare (1923, 1926 och 1927) arbetade han för oppositionen; 1924-1925 ambassadråd vid Sovjets beskickning i Paris; 1933 utesluten ur Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna) under rensnings-aktionerna, likviderad 1937.

Sorge, Richard (1895-1944)

Ättling till den tyske marxisten Friedrich-Albert Sorge; från 1919 medlem av kommunistpartiet i Tyskland; från 1925 medlem i Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna); under andra världskriget korrespondent för "Frankfurter Zeitung", Kremles agent i Tokyo. Stalin trodde inte på hans rapport om Hitlers omedelbart förestående angrepp; 1941 häktades han av japanska polisen och avrättades den 7 november 1944. Först flera år efter Stalins död blev han rehabiliterad i Sovjetunionen.

Stasova, Helena (Jelena) Dimitrijeva (1873-1966)

Partimedlem från 1898. 1912-1918 suppleant, 1918-1920 medlem av centralkommittén i Ryska Rådsrepubliken (bolsjevikerna) resp. ryska kommunistpartiet (bolsjevikerna); 1917-1920 sekreterare i Ryska Rådsrepublikens (bolsjevikernas) centralkommitté; 1921-1926 i Kominternapparaten och 1926-1927 verksam i centralkommitténs informationsbyrå i Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna); 1927-1938 ordförande i centralkommittén för den internationella

hjälporganisationen för revolutionens kämpar (MOPR) och vice ordförande i denna organisations exekutivkommitté; 1930-1934 medlem av den centrala kontrollkommissionen i Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna); 1935-1943 medlem av den internationella kontrollkommissionen; 1938 till 1946 redaktör för tidskriften ”Internatsionalnaja literatura” (på franska och engelska).

Tanner, Väinö (1881-1966)

Medlem i Finlands socialdemokratiska parti från 1905 och den finska socialdemokratins tongivande personlighet under mer än trettio år. Ledamot av lantdagen 1907-10 och av riksdagen under flera perioder 1913-54. Statsminister 1926-27, senare bl. a. utrikesminister 1939-40. Som ansvarig för Finlands politik under andra världskriget dömdes han 1946 av en finsk domstol till fem och ett halvt års fängelse. Efter att ha frigivits redan efter två år återupptog Tanner sin politiska verksamhet och återvaldes 1957 till ordförande i det socialdemokratiska partiet.

Tovstucha, Ivan Pavlovitj (1889-1935)

Partimedlem från 1913. 1918-1921 sekreterare och medlem i folkkommissariatets kollegium för de nationella minoriteternas angelägenheter; 1921-1924 i centralkommittén för den ryska kommunistiska partiapparaten (bolsjevikerna); 1930-1935 vice direktör vid Marx-Engels-Lenininstitutet och redaktionsmedlem vid tidskriften ”Proletarskaja revoljutsia”; 1934-1935 suppleant i centralkommittén i Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna).

Trilisser, Meer Abramovitj (1883-1937)

Partimedlem från 1901; efter februarirevolutionen 1917 sekreterare för Irkutsks sovjet; 1920-1921 ordförande i revolutionskommittén för området Blagovesjtjensk; 1921 ledare för utlandsavdelningen av OGPU; 1926-1930 vice chef för OGPU; från 1930 vice folkkommissarie för arbetare- och bondeinspektionen i Ryska Rådsrepubliken. Arbetade i Komintern under täckramnet Moskvín. Avrättades under ”Jesjovstjina” som ”utländsk spion”.

Trotskij (Bronstein), Levij Davidovitj (1879-1940)

Politiker, en av grundarna av Röda armén, partimedlem från 1917. 1903 anslutning till mensjevikerna; 1902-1905 medarbetare i ”Iskra” i London; 1905-1908 utgivare av ”Rabotsjaja gazeta”; medlem och senare ordförande i Petersburgs sovjet; häktades 1908, dömd till Sibirien, flydde till utlandet, utgav tillsammans med Joffe i Wien ”Pravda”; grundade 1914 tidskriften ”Borba”; återvände till Ryssland efter februarirevolutionen; 1918-1927 medlem av centralkommittén och 1917-1926 medlem av politbyrån inom det ryska kommunistpartiets (bolsjevikerna) centralkommitté, resp. Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna); 1917-1918 folkkommissarie för utrikes angelägenheter och 1918-1920 för militära angelägenheter i Rådsrepubliken; 1920-1921 ordförande i republikens revolutionsmilitära råd och folkkommissarie för Sovjetunionens trafikväsende; stod under fredsförhandlingarna i Brest i opposition mot Lenin; 1927 utesluten ur partiet och 1929 skickad till Turkiet från sin förvisningsort Alma-Ata; 1932 berövades han sitt sovjetiska medborgarskap. I exilen grundade han en takorganisation för de trotskistiska grupperna, Fjärde internationalen. Ihjälslagen med en yxa av en agent i det sovjetiska underrättelseväsendet i Mexiko.

Tjitjerin, Georgij Vasiljevitj (1872-1936)

Statsman, diplomat; medlem av kommunistpartiet sedan 1905. 1918-1930 vice folkkommissarie, folkkommissarie för utrikes angelägenheter i Råds-republiken resp. Sovjetunionen, undertecknade fredsfördraget i Brest-Litovsk och slöt 1922 fördraget i Rapallo, 1925-1930 medlem av centralkommittén i Sovjetunionens kommunistparti (bolsjevikerna).

Tupolev, Andrej Nikolajevitj (1888-1972)

Internationellt känd rysk flygplanskonstruktör, från 1935 medlem av Sovjetunionens vetenskapsakademi, innehavare av Leninpriset.

Turtiainen, Väinö (1903-1937)

Aino Kuusinenens bror. I flera år verksam som lärare i Sovjet-Karelen. Från 1932 rektor för den jordbruksvetenskapliga högskolan i Karelen. Häktades under Stalins utrensningar och dömdes till åtta års fängelse. Posthumt återupprättad efter Stalins död. Även känd under namnet Väinö Kangas.

Uritskij, S. P. (1895-1937)

Känd revolutionär, organiserade under inbördeskriget Röda armén, kämpade själv vid fronten; 1935 chef för Röda arméns försvarsavdelning, deltog 1937 i spanska inbördeskriget, häktades den 1 november på Stalins order och blev senare likviderad.

Varga, Eugen (1879-1964)

Ekonomisk vetenskapsman, ungrare, sedan 1920 bosatt i Sovjetunionen; hög funktionär inom Komintern.

Virtanen, Niilo (-1938)

Studier vid Helsingfors universitet. Deltog 1918 i det kommunistiska upproret i Finland. Undkom till Sovjetunionen och blev redaktör för tidningen ”Det röda Karelen” i Petrozavodsk. Senare under kominternarbetet Kuusinenens privatsekreterare. Avrättades vid utrensningsaktionerna 1938.

Vorosjilov, Kliment Jefremovitj (1881-1969)

Partimedlem sedan 1903; marskalk av Sovjetunionen; 1896-1899 metallarbetare; 1918 folkkommissarie för inrikes ärenden i ukrainska sovjetrepubliken; 1921-1924 befälhavare för militärområdet Nordkaukasus; 1921-1961 och 1966-1969 medlem av centralkommittén. 1926-1960 medlem av politbyrån i ryska kommunistpartiets (bolsjevikernas) resp. Sovjetunionens kommunistpartis (bolsjevikernas) centralkommitté. 1924-1925 befälhavare för militärområdet Moskva; 1925-1934 folkkommissarie för militära och marina angelägenheter och ordförande i revolutionsmilitära rådet i Sovjetunionen; 1934-1940 folkkommissarie för Sovjetunionens försvar; under andra världskriget ledande post i sovjetryska armén; 1946-1953 vice ordförande i Sovjetunionens ministerråd; 1953-1960 ordförande i presidiet i Sovjetunionens Högsta sovjet.

Zetkin, Clara (1857-1933)

Medlem av tyska kommunistpartiet sedan 1881, Lenins medarbetare; beklädde viktiga poster i Komintern; sedan 1919 medlem av centralkommittén i tyska kommunistpartiet; 1920-1933 riksdagsledamot; från 1921 medlem av exekutivkommittén i Kominterns presidium.

Zinovjev, (Radomylskij), Grigorij Jevsejevitj (1883-1936)

Partimedlem från 1901, bolsjevikisk politiker, en av grundläggarna av den kommunistiska internationalen. Efter oktoberrevolutionen ordförande i Petrograds sovjet; 1919-1926 ordförande i Kominterns exekutivkommitté; 1923 —1926 medlem av politbyrån i Sovjetunionens kommunistpartis centralkommitté (bolsjevikerna); 1926 anslöt han sig till Trotskij, 1927 utslöts han ur partiet, bekände 1928 sina ”felsteg” och återintogs i partiet; 1928-1935 medlem av presidiet för Sovjetunionens konsumföreningars centralförbund; 1935 häktad, 1936 skjuten.

Zjukov, Georgij Konstantinovitj (1896-1974)

Partimedlem från 1919, marskalk av Sovjetunionen, trefaldig Sovjetunionens hjälte; 1953-1957 medlem av Sovjetunionens kommunistpartis centralkommitté; 1955-1957 försvarsminister i Sovjetunionen; 1956-1957 suppleant i presidiet och juni—oktober 1957 medlem av presidiet för Sovjetunionens kommunistpartis centralkommitté. På Chrusjtjovs initiativ avlägsnad från alla sina poster inom partiet och försvaret på grund av påstådda försök att hindra partikontrollen över

armén; 1969 publicerades hans memoarer.

Zorin, Valerian Alexandrovitj (1902-1986)

Känd sovjetisk diplomat. 1945-1948 var han ambassadör i Tjeckoslovakien, en av organisatörerna bakom de kravaller i Prag som ledde till att kommunisterna kom till makten. 1955-1956 var han ambassadör i Förbundsrepubliken Tyskland och sedan 1965 ambassadör i Frankrike.